

ความสัมพันธ์เวียดนาม-สยามในเอกสารยุคต้นราชวงศ์เหงวียน
ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2560
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

VIETNAMESE-SIAMESE RELATIONS IN THE EARLY NGUYEN DYNASTY RECORDS

FROM THE LATE 18th CENTURY TO THE EARLY 19th CENTURY

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts Program in History

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2017

Copyright of Chulalongkorn University

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

หัวข้อวิทยานิพนธ์

ความสัมพันธ์เวียดนาม-สยามในเอกสารยุคต้นราชวงศ์เหง

วียน ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19

โดย

นายสุเจน กรรพฤทธิ

สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วาสนา วงศ์สุรวัฒน์

คณะกรรมการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบริหารธุรกิจ

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์

(รองศาสตราจารย์ ดร.กิงกาญจน์ เทพกาญจนา)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนาพล ลีมอภิชิต)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วาสนา วงศ์สุรวัฒน์)

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.ธีรวัต ฦ ป้อมเพชร)

สุเจน กรรพททธิ์ : ความสัมพันธ์เวียดนาม-สยามในเอกสารยุคต้นราชวงศ์เหงวียน ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 (VIETNAMESE-SIAMESE RELATIONS IN THE EARLY NGUYEN DYNASTY RECORDS FROM THE LATE 18th CENTURY TO THE EARLY 19th CENTURY) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ผศ. ดร.วาสนา วงศ์สุรวัฒน์, หน้า.

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้วิเคราะห์และนำเสนอประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียดนามในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนถึงช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดย นำหลักฐานชั้นต้นของเวียดนาม หลักฐานหลักฐานไทย และหลักฐานที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์สังเคราะห์กิจกรรมระหว่างรัฐในระยะเวลาดังกล่าว โดยที่ผ่านมา การศึกษาประเด็นดังกล่าวนี้มักอิงอยู่บนหลักฐานฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นสำคัญแต่ยังไม่มีการนำหลักฐานชั้นต้นของทั้งสองฝ่ายเข้ามาศึกษา โดยเฉพาะหลักฐานเวียดนามที่เข้าถึงได้ยากอันเนื่องมาจากกำแพงภาษาและจำนวนเอกสารที่มีจำกัด ทั้งนี้ ในทางประวัติศาสตร์ ห้วงเวลาระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนถึงช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยังถือว่ามีความสำคัญยิ่ง เนื่องจากแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ รัฐเก่าแก่อ่างอย่างอังกะ ออยุธยา ล่มสลายลงจากสงครามและการจลาจล ในเวียดนามเกิดสงครามระหว่างอ่องตระกูลใหญ่ในขณะที่จักรพรรดิราชวงศ์เลนนกลายเป็นเพียงจักรพรรดิแต่ในนาม การกำเนิดรัฐใหม่โดยราชวงศ์อลองพญา ราชวงศ์กรุงธนบุรี/จักรี ราชวงศ์เหงวียน ในเวลาต่อมา ทำให้เกิดกิจกรรมระหว่างรัฐเหล่านี้มากมายไม่ว่าจะเป็นการค้า การสงคราม การขบเคี้ยวอิทธิพล ฯลฯ อย่างต่อเนื่อง โดยที่ผ่านมา กิจกรรมเหล่านี้มิได้ถูกเน้นย้ำและนำมาวิเคราะห์อย่างจริงจังในประวัติศาสตร์ไทย ทั้งที่มีหลักฐานชัดเจนถึงการมีอยู่ของกิจกรรมเหล่านั้น โดยเฉพาะการขบเคี้ยวอิทธิพลระหว่างสยามกับเวียดนาม (อ่องตระกูลเหงวียน) ที่มีมาตั้งแต่ช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการปะทะทางทหารอย่างหนักในสมัยกรุงธนบุรี ก่อนจะพลิกกลับมาเป็นมิตรในช่วงรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ความสัมพันธ์เช่นนี้ เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากปัจจัยต่างๆ มากมาย อีกทั้งความสัมพันธ์สยาม-เวียดนามในยุคนี้ ยังส่งผลกับความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัฐทางทิศตะวันออกในระยะต่อมาอย่างมีนัยยะสำคัญอีกด้วย

ภาควิชา ประวัติศาสตร์ ปลายมือชื่อนิสิต .....

สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ ปลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก .....

ปีการศึกษา 2560

5780185622 : MAJOR HISTORY

KEYWORDS: SIAM / VIETNAM / SOUTHEAST ASIA HISTORY / NGUYEN LORD / KING TAKSIN THE GREAT / KING RAMA I / KING RAMA II / GIA LONG EMPEROR / TAY SON

SUJANE KANPARIT: VIETNAMESE-SIAMESE RELATIONS IN THE EARLY NGUYEN DYNASTY RECORDS FROM THE LATE 18th CENTURY TO THE EARLY 19th CENTURY. ADVISOR: ASST. PROF. WASANA WONGSURAWAT, Ph.D., pp.

This study investigates the history of diplomatic relations between Siam and Vietnam from the late eighteenth century to the early nineteenth century. Based on Vietnamese and Thai primary sources and other related sources, the thesis mainly examines activities between states. This period carries great significance in the major historical shifts in mainland Southeast Asia. However, due to lack of sources in both languages and the difficulty in accessing Vietnamese sources, in particular, as well as limitations due to language barriers in general, it remains understudied. The old prosperous kingdoms of Ava and Ayutthaya were in decline and collapsed from war and chaos. In Vietnam, the war between the Nguyễn and the Trịnh family emerged while the Lê emperor became powerless. The rise of new kingdoms including the Alaungpaya Dynasty in Burma, Thonburi and Chakri Dynasties in Siam, and the Nguyễn Dynasty in Vietnam, later on brought about significant interactions between these states. This involved not only trade and warfare, but also continuous power struggle in mainland Southeast Asia. Previous studies have yet to thoroughly investigate these interactions, especially the contestation between Siam and Vietnam (the Nguyễn Lords). Their relations started in the late Ayutthaya period, escalated to severe confrontation in the Thonburi era, and reverted to amity during the first two reigns of the Chakri Dynasty. These shifted relations emerged from many factors. Moreover, Siamese-Vietnamese relations during this period also had significant impact on Siam's relations with states further East in the following period.

Department: History

Student's Signature .....

Field of Study: History

Advisor's Signature .....

Academic Year: 2017

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นงานที่ผู้เขียนไม่คิดว่าจะสามารถทำให้เสร็จสิ้นได้เนื่องจากมีอุปสรรคมากมายและต้องอาศัยความช่วยเหลือจากคนจำนวนมาก ผู้เขียนขอขอบคุณ ผศ.มรกต วงศ์ ภูมิพลับ ภรรยาที่ช่วยค้นหาและเป็นกำลังสำคัญในการแปลหลักฐานชั้นต้นภาษาเวียดนามที่ยังไม่เคยได้รับการแปลเป็นภาษาไทยมาก่อนด้วยความอดทนและอุทิศตน ขอขอบคุณอดีตอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ผู้ล่วงลับ รศ.ดร.สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ ที่ช่วยระคับคองวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ช่วงเริ่มต้น ก่อนเสียชีวิตยังเปรยไว้ว่าอยากจะเห็นงานชิ้นนี้เสร็จสิ้นแม้จะต้องมีการสอบในห้องผู้ป่วยในโรงพยาบาล ระหว่างบรรทัดของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ส่วนหนึ่งจึงมีความพยายามของอาจารย์สุธาชัยประกอบด้วย ขอขอบคุณ ผศ.ดร.วาสนา วงสุรวัดน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์คนที่สาม ที่ดูแลผู้เขียนต่อจากอาจารย์สุธาชัย ให้คำแนะนำทางวิชาการ และช่วยบรรเทาอุปสรรคที่คาดไม่ถึงถึงหลายเรื่องอันเกิดกับผู้เขียนอย่างสุดความสามารถจนงานชิ้นนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

ขอขอบคุณ ศ.ดร.สุนทร ชุตินทรานนท์ รศ.ดร.ปฐูช ลีอกฮาร์ท ที่กรุณาช่วยสละเวลาอ่านตั้งข้อสังเกตงานชิ้นนี้จนผู้เขียนสามารถนำกลับมาปรับปรุงได้หลายจุด ขอขอบคุณอาจารย์วุฒิกสิริยม ที่ช่วยสนับสนุนหลักฐานเวียดนาม ขอขอบคุณ รศ.ดร.ธีรวัต ฦ ป้อมเพชร ที่อนุเคราะห์รับเป็นกรรมการสอบภายนอกและให้คำแนะนำที่มีค่ายิ่ง รวมถึง ผศ.ดร.ธนาพล ลิมอภิชาติ ผศ.ดร.จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ สำหรับคำแนะนำทางวิชาการ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ประจำห้องบริการเอกสารโบราณ ตัวเขียน และจารึก เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ เจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่เอื้อเฟื้อช่วยเหลือผู้เขียนตลอดระยะเวลาของการค้นคว้า ขอขอบคุณสถาบันวิจัยแห่งเอเชีย (Asian Research Institute) มหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์ (National University of Singapore) ที่ช่วยสนับสนุนทุนใช้ห้องสมุด ณ สาธารณรัฐสิงคโปร์

ในฐานะผู้เขียนเป็นนักเขียนสารคดี เป็นสื่อมวลชนที่ลองมาเขียนงานวิชาการ ความปรารถนาสูงสุดก็คือการทำงานเพื่อเพิ่มองค์ความรู้ให้กับสาธารณะ เป็นก้อนอิฐอีกก้อนหนึ่งที่จะปูทางให้ผู้คนรุ่นหลังมาต่อยอดองค์ความรู้ ผู้เขียนมิได้เขียนงานชิ้นนี้เพื่อชิงดีชิงเด่นทางวิชาการกับผู้ใด ได้แต่หวังว่างานทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทยจะก้าวไปข้างหน้าเช่นเดียวกับนานาชาติอารยประเทศ

ด้วยเชื่อว่าวิชาประวัติศาสตร์อันเป็น “บทสนทนาระหว่างอดีตกับปัจจุบัน” ยังคงต้องการการค้นคว้าต่อยอดแตกแขนงออกไปไม่รู้จบ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่ 1 ประวัติศาสตร์ที่ “หายไป”	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์	8
1.3 สมมติฐาน	8
1.4 ขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย.....	9
1.5 ขอบเขตการวิจัย	9
1.5.1 หลักฐานเวียดนาม	9
1.5.2 หลักฐานไทย.....	10
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	11
บทที่ 2 หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ สยาม-เวียดนาม.....	12
2.1 เอกสารและหลักฐานชั้นต้น.....	12
2.1.1 เอกสารชั้นต้นของไทย	12
2.1.2 เอกสารชั้นต้นของเวียดนาม.....	19
2.1.3 เอกสารชั้นรองและงานศึกษาที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ทั้งในภาษาไทยและ ภาษาต่างประเทศ	26
2.1.4 ลักษณะของหลักฐานชั้นต้นเวียดนามที่ใช้ในงานวิจัย	40
2.2 บทสรุป	44
บทที่ 3 คึกซิง “กัมพูชา” และ “ฮาเตียน” ระหว่างราชสำนักสยามและราชสำนักเหงวียน ช่วง ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19.....	45

3.1 “กำเนิดฮาเตียน” และ “ความวุ่นวายในราชสำนักกัมพูชา”	46
3.2 พระเจ้าตาก-ราชวงศ์เหงเวียน การประลองกำลังบนปลายคาบสมุทรมอินโดจีน	54
3.3 ฮาเตียน ราชสำนักชิง จักรพรรดิเฉียนหลง	60
3.4 คีทฮาเตียน	65
3.5 ความสัมพันธ์ “สยาม-เหงเวียน” ที่เปลี่ยนไป และ “ตัวช่วยรัฐประหารพระเจ้าตาก”	70
3.6 บทสรุป	76
บทที่ 4 สายสัมพันธ์ส่วนพระองค์ระหว่าง รัชกาลที่ 1 (ครองราชย์ ค.ศ.1782-1809) กับ ฮ่อง เชียงสือ (ครองราชย์ ค.ศ.1802-1820)	78
4.1 พระยาจักรี (ทองด้วง) ฮ่องเชียงสือ (Nguyễn Phúc Ánh) และ ขบวนการเตี้ยเซิน	78
4.1.1 สายสัมพันธ์ “พระยาจักรี (ทองด้วง)-ฮ่องเชียงสือ” ที่ก่อตัวในสนามรบ	79
4.1.2 อำนาจเก่า-ผู้ดีเก่า : “จุดร่วม” รัชกาลที่ 1 - ฮ่องเชียงสือ	89
4.1.3 ความช่วยเหลือทางทหารของรัชกาลที่ 1	93
4.1.3.1 สถานการณ์ในกัมพูชาและปากแม่น้ำโขง	99
4.1.3.2 สถานการณ์ในล้านช้าง	100
4.1.4 ความสัมพันธ์ระหว่างรัชกาลที่ 1 – จักรพรรดิชาลอง หลังก่อตั้ง “ราชวงศ์เหงเวียน”	106
4.1.5 บทสรุป ความสัมพันธ์สยาม-เวียดนามสมัยรัชกาลที่ 1 : จาก “พันธมิตร” สู่ “คู่แข่ง”	111
บทที่ 5 ความสัมพันธ์เวียดนาม-สยาม สมัยรัชกาลที่ 2	116
5.1 สถานการณ์ทางการทูตและการทหารใน “กัมพูชา ปากแม่น้ำโขง - ล้านช้าง”	118
5.1.1 กัมพูชา	118
5.1.2 ล้านช้าง (ลาว)	128
5.1.3 สถานการณ์ที่ฮาเตียนและปากแม่น้ำโขง	130

5.2	สิ้นรัชกาลจักรพรรดิชาลอง (องเชียงสือ) และความสัมพันธ์รัชกาลที่ 2 – จักรพรรดิ มินหม่าง	132
5.3	สรุป	133
บทที่ 6	บทสรุปความสัมพันธ์สยาม-เวียดนาม ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษ ที่ 19	135
6.1	ราชวงศ์บ้านพลูหลวง (กษัตริย์สมัยอยุธยาตอนปลาย) - ตระกูลเหงวียน [อ่องตระกูลเหงวียนที่ฟูซวน (เว้)]	135
6.1.1	ปัจจัยทางการเมือง	135
6.1.2	ปัจจัยทางเศรษฐกิจ	137
6.2	ราชวงศ์กรุงธนบุรี (พระเจ้าตากสิน) – ตระกูลเหงวียน [อ่องตระกูลเหงวียนที่ฟูซวน (เว้) / องเชียงสือ ที่มีอำนาจที่ซาตังห์ (ไซ่ง่อน)]	139
6.2.1	ปัจจัยทางการเมือง	139
6.2.2	ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ	141
6.3	รัชกาลที่ 1 ราชวงศ์จักรี (กรุงเทพฯ)-องเชียงสือ (ซาตังห์)	142
6.3.1	ปัจจัยทางการเมือง	142
6.3.2	ปัจจัยทางเศรษฐกิจ	146
6.4	รัชกาลที่ 1 , 2 / ราชวงศ์จักรี (กรุงเทพฯ) - จักรพรรดิชาลองและมินหม่าง / ราชวงศ์เหงวียน (เว้)	146
6.4.1	ปัจจัยทางการเมือง	146
6.4.2	ปัจจัยทางเศรษฐกิจ	147
6.5	บทสรุป	148
	.....	150
	รายการอ้างอิง	150
	ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	156

บทที่ 1

ประวัติศาสตร์ที่ “หายไป”

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วง “ก่อนสมัยใหม่” (Pre-Modern Southeast Asia History) โดยเฉพาะช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 18 ต่อเนื่องถึงช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป (Mainland Southeast Asia) เป็นยุคที่นำศึกษาค้นคว้ามากที่สุดยุคหนึ่ง ด้วยในห้วงเวลานี้มีการล่มสลายและก่อกำเนิดของอาณาจักรใหม่ขึ้นหลายอาณาจักร อันเป็นผลจากความไม่สงบภายใน สงคราม ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ฯลฯ ก่อนที่จะปรากฏรัฐจารีตที่ทรงอำนาจเหนือรัฐอื่นขึ้น 3 รัฐ คือ พม่า สยาม และเวียดนาม¹ รัฐเหล่านี้กลายเป็น “รัฐมหาอำนาจ/รัฐเอกราช” ที่มีบทบาทอย่างมากบนภาคพื้นทวีปในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19

---

¹ ในที่นี้ ผู้ท้าววิจัยใช้ชื่อเรียกรัฐชาติสมัยใหม่ซึ่งเป็นผลผลิตจากรัฐจารีตยุคก่อนสมัยใหม่เพื่อความสะดวกในการทำควาเข้าใจ อย่างไรก็ตามก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 สิ่งที่เราเรียกว่า “รัฐชาติเวียดนาม” “รัฐชาติพม่า” และ “รัฐชาติไทย” ยังไม่เกิดขึ้น ไม่มี “ประเทศพม่า” “ประเทศไทย” หรือ “ประเทศเวียดนาม” ที่เป็นรัฐชาติ/รัฐประชาชาติสมัยใหม่ (Nation-State) แต่อย่างใด กรณีชื่อ “เวียดนาม” (Việt Nam) ตามบริบททางประวัติศาสตร์ ระหว่าง ค.ศ. 1945-1947 อันเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติ เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์เวียดนามประกาศเอกราชในปี 1945 ชื่อที่ใช้เรียกดินแดนเวียดนามทั้งหมดคือ “สาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม” (Việt Nam Dân chủ Cộng hòa) ทั้งนี้ ต้นเค้าของคำว่า “เวียดนาม” มาจากการที่จักรพรรดิชาอลอง (“องเชียงสือ” ในพงศาวดารไทย) ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์เหงวียนขอให้จักรพรรดิจีนทรงรับรองชื่อ “นามเวียด”(Nam Việt) แต่ชื่อนี้ซ้ำกับสถานที่ในจีน จักรพรรดิจีนทรงขอให้เปลี่ยนเป็น “เวียดนาม” ต่อมาชื่อนี้ได้รับการประกาศใช้ในฐานะชื่ออาณาจักรอย่างเป็นทางการใน ค.ศ.1804 [โปรดดูเพิ่มเติมใน Trần Trọng Kim, Việt Nam Sử Lược (Hà Nội : Nhà Xuất Bản Văn Hóa Thông Tin, 2008) , หน้า 453-454.] หลังรัชสมัยนี้ยังมีการเปลี่ยนชื่ออาณาจักรอีกหลายครั้งก่อนที่คำว่า “เวียดนาม” จะเป็นส่วนหนึ่งของชื่อรัฐชาติที่เกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนปี ค.ศ. 1975 เมื่อสงครามระหว่างเวียดนามเหนือกับสหรัฐอเมริกาจบลง “เวียดนาม” หรือ “สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม” จะกลายเป็นชื่อเรียกดินแดนเวียดนามทั้งประเทศแทนที่ชื่อ “เวียดนามเหนือ” กับ “เวียดนามใต้” ที่คนทั่วไปรู้จักในช่วงสงคราม ส่วนที่มาของ “เมียนมาร์” (Myanmar) หรือ “พม่า” ที่คนไทยคุ้นเคย ก่อนปี ค.ศ. 1948 อังกฤษเรียกพม่าซึ่งเป็นอาณานิคมของตนว่า Burma ซึ่งน่าจะมมีต้นเค้าจากคำเรียกในภาษาโปรตุเกส อังกฤษรับคำนี้มาใช้ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ส่วนความรู้สึกการเป็น “ประเทศพม่า” น่าจะเริ่มขึ้นในหมู่นักชาตินิยมก่อนประกาศเอกราชไม่นาน เมื่ออังกฤษให้เอกราชพม่าในปี ค.ศ.1948 คำว่า Burma ก็ถูกใช้ในฐานะชื่อประเทศ ก่อนที่รัฐบาลทหารพม่าจะตั้งคณะกรรมการขึ้นใน ค.ศ.1989 เพื่อทบทวนเรื่องชื่อต่างๆ และคำว่า “เมียนมาร์” ถูกนำมาใช้ในฐานะชื่อประเทศหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี ค.ศ.2008 กรณีของไทย (Thailand) ชื่อ “ไทย” ถูกนำมาใช้แทนชื่อ “สยาม” ในปี ค.ศ. 1939 เรื่องนี้เป็นผลผลิตของรัฐนิยมฉบับที่ 12 ของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งดำเนินนโยบายชาตินิยมและต้องการให้ประเทศเป็นอารยะ โปรดดูใน แฉมสุข นุ่มนนท์, เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ดวงกมล , 2521) , หน้า 33-34.] โดยเรื่องชื่อประเทศนี้มีการถกเถียงกันค่อนข้างมากในรัฐสภา แต่ผลการโหวตนั้นออกมามาให้ใช้ชื่อประเทศว่า Thailand

โดยระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสมัยนั้น รัฐที่มีอำนาจเหนือกว่าจะแผ่อิทธิพลเหนือรัฐที่เล็ก และด้อยอำนาจกว่าด้วยการเจรจาหรือการทำสงคราม เมื่อได้รัฐเหล่านั้นไว้ในอำนาจ รัฐที่มีสถานะเหนือว่า (overlord) ก็จะเรียกเอาทรัพยากรต่างๆ จากรัฐประเทศราชได้ แต่ในทางกลับกัน ก็มีภาระที่จะต้องแสดงให้เห็นว่าสามารถปกป้อง คุ้มครอง เป็นแหล่งอ้างอิงอำนาจให้รัฐที่มีอำนาจน้อยกว่าได้ ปฏิสัมพันธ์นี้จึงน่าสนใจทั้งในแง่ของการทูตระดับรัฐ การสร้างปฏิสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างผู้นำ ด้วยเรื่องเหล่านี้ส่งผลทั้งตรงและอ้อมต่อสถานการณ์อย่างลึกซึ้ง

ช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 18 ต่อเนื่องถึงช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยังเรียกได้ว่าเป็น “ช่วงว่างระเบียบ” (interregna)² คือเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่บนภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รัฐที่มีอำนาจมาเป็นระยะเวลายาวนานอย่างอังวะ กรุงศรีอยุธยา ล่มสลายลงตามๆ กัน ในเวียดนามเกิดสภาวะการชิงอำนาจกันระหว่างตระกูลขุนนางใหญ่ 2 ตระกูลคือ ตระกูลจิ่งห์ (Trinh Family) และตระกูลเหงวียน (Nguyễn Family) ภายใต้การกล่าวอ้างอำนาจของจักรพรรดิราชวงศ์เล (Lê Dynasty) ที่เหลือสถานะเพียงหุ่นเชิด

กรณีพม่า ในลุ่มน้ำอิระวดี ก่อนกรุงอังวะล่มสลายไม่นาน มีความพยายามฟื้นฟูอาณาจักรที่ใช้อัตลักษณ์มอญเป็นแกนกลางในดินแดนที่ทุกวันนี้คือพม่าตอนล่างและปากแม่น้ำอิระวดี การฟื้นฟูอาณาจักรโดยมีมอญเป็นแกนนำนั้นคืบหน้าจนถึงขั้นที่สามารถรวบรวมเมืองตอนล่างของลุ่มน้ำอิระวดีไว้ได้ทั้งหมดและทำลายอังวะได้ แต่อาณาจักรมอญใหม่นี้ก็อ่อนแอและไม่มีศักยภาพที่จะควบคุมหัวเมืองต่างๆ ที่ยึดมาได้ ดังนั้น เมื่ออูองเซยะ นายบ้านมุกโซโบใช้อัตลักษณ์พม่าเป็นธงนำเพื่อฟื้นฟูราชอาณาจักรพม่า เขาก็ทำได้สำเร็จใน ค.ศ.1757

ถ้านับเวลาจากการล่มสลายของอาณาจักรตองอูยุคที่สอง³ จากปีที่กรุงอังวะ ราชธานีของอาณาจักรถูกทำลายในปี ค.ศ. 1752 ช่วง “ว่างระเบียบ” ในพม่าจะกินเวลา 5 ปี ก่อนที่รัฐและแคว้นต่างๆ ในลุ่มน้ำอิระวดีจะถูกรวมอยู่ใต้อำนาจของราชสำนักพม่าที่กรุงรัตนสิงห์ของราชวงศ์อลองพญา ที่การสถาปนาขึ้นมาใหม่ (ต่อมาย้ายราชธานีไป อังวะ อมรปุระ และมณฑลทะเลตามลำดับ) เสถียรภาพทางการเมืองจึงเกิดขึ้นในลุ่มน้ำอิระวดีอีกครั้ง

กรณีสยาม การเสียกรุงศรีอยุธยาในปี ค.ศ.1767 จากการโจมตีของราชวงศ์คองบองที่เพิ่งฟื้นตัว ผลที่ตามมาคือศูนย์อำนาจของสยามที่มีอายุยาวนานกว่า 417 ปีล่มสลาย หัวเมืองแคว้นต่างๆ บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาและริมอ่าวสยาม (อ่าวไทย) กลายเป็นอิสระจากกัน ไม่มีหัวเมืองใดครอบงำหัว

² Victor B. Lieberman, *Strange Parallels : Southeast Asia in Global Context, C 800-1830*, 2 vols., Studies in Comparative World History (New York: Cambridge University Press, 2003), Volume 1 p.2.

³ อาณาจักรตองอูยุคที่สองนี้ เริ่มนับจากจุดเริ่มต้นในรัชสมัยของพระเจ้านยาองยาน (Nyaungyan Min, ครองราชย์ ค.ศ.1597-1606) ยุคนี้ยังมีชื่อเรียกอีกแบบว่า “อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู” ซึ่งกินระยะเวลาตั้งแต่ ค.ศ.1597-1792

เมืองอื่นได้เด็ดขาดเหมือนกรุงศรีอยุธยา ต่อมาพระยาตากสินได้รวบรวมกำลังจากภาคตะวันออก กลับมาขับไล่ทัพพม่าที่รักษาการณ์ที่อยุธยา สถาปนารัฐธนบุรีในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1767 หากนับ จากช่วงเวลาของการเสียกรุงศรีอยุธยาในเดือนเมษายน ค.ศ. 1767 จนถึงการขับไล่ทัพพม่าครั้งนี้จะ กินเวลา 7 เดือน แต่เสถียรภาพก็ยังไม่กลับมาด้วยกรุงธนบุรียังไม่สามารถควบคุมหัวเมืองที่อยุธยาเคย ควบคุมได้ทั้งหมด สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระเจ้าตากสิน) ที่ปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์ ต้องใช้ เวลาในการทำสงครามสถาปนาอำนาจเดิมของอยุธยาอีกหลายปี ในช่วงนี้ยังเกิดความ วุ่นวายทางการเมืองจนทำให้กรุงธนบุรีมีอายุเพียง 15 ปี (ค.ศ. 1767-1782) ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) จะสถาปนารัฐรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ) ในปี ค.ศ. 1782 ตอน นั้นเองที่เสถียรภาพจะกลับคืนสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอีกครั้ง

กรณีเวียดนาม ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 อาณาจักรไต่เหวียด (Đại Việt Kingdom)⁴ มี จักรพรรดิราชวงศ์เลเป็นผู้ปกครองแต่ในนาม สองตระกูลขุนนางสำคัญที่มีอำนาจการเมืองและ เศรษฐกิจเข้มแข็ง คือ ตระกูลจิ่งที่มีอำนาจปกครองพื้นที่ภาคเหนือของเวียดนามที่ราชธานี ฮานอยในลุ่มแม่น้ำแดง ตระกูลเหงวียนปกครองพื้นที่ที่ปัจจุบันคือคือภาคกลางและบางส่วนของ เวียดนามภาคใต้ การขับเคี่ยวระหว่าง 2 ตระกูลก่อให้เกิดสงครามยาวนานตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 (ทศวรรษที่ 1620) ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยหลัง ค.ศ. 1672 (K.W. Taylor, 2013) ทั้งสอง ตระกูลหยุดทำสงครามชั่วคราวและแบ่งเขตอิทธิพลที่แม่น้ำเซงห์ [Sông Gianh ปัจจุบันอยู่ในจังหวัด กว่างบิ่งห์ (Quảng Bình) สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ต้นน้ำของแม่น้ำอยู่ทางทิศตะวันตกไหลไป ลงทะเลจีนใต้ทางทิศตะวันออก] โดยพื้นที่ทิศใต้ของแม่น้ำถูกเรียกว่า “ต่างจิ่ง” (Đàng Trong) ถือเป็น อาณาจักรของตระกูลเหงวียน พื้นที่ทางเหนือของแม่น้ำเรียก “ต่างหว่าย” (Đàng Ngoài) เป็น อาณาจักรของตระกูลจิ่ง

ตระกูลเหงวียนพยายามขยายอำนาจมุ่งลงไปได้เลยขยายฝั่งทะเลจีนใต้ มุ่งสู่แหลมกำเมา จุดใต้สุดของภูมิภาคอินโดจีนตลอดเวลา การขยายอำนาจนี้ต้องผ่านพื้นที่ของชาวจาม (ปัจจุบันคือ ภาคกลางของเวียดนาม) ดินแดนเขมรต่ำ ที่ราบปากแม่น้ำโขง (ปัจจุบันคือภาคใต้สุดของเวียดนาม) ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ตระกูลเหงวียนเริ่มมีอิทธิพลเหนือพื้นที่เหล่านี้ ทั้งยังเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการ เมืองในราชสำนักกัมพูชาจนเผชิญหน้ากับสยามที่เข้าแทรกแซงกัมพูชาเช่นกัน ในช่วงนี้ยังปรากฏ รัฐเมืองท่าที่มีอำนาจมากรัฐหนึ่งคือฮาเตียนที่อาศัยพื้นที่ชายขอบอำนาจของรัฐขนาดใหญ่ และความ เจริญทางการค้าก่อสร้างตัวจนกลายเป็นเมืองท่าสำคัญของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้ง

⁴ ในงานวิจัยชิ้นนี้เขียนภาษาเวียดนามโดยยึดหลักอ่านและถอดเสียงเป็นไทยด้วยสำเนียงฮานอย (Hanoi) อันถือเป็น สำเนียงมาตรฐานภาษาเวียดนามยุคปัจจุบัน อย่างไรก็ตามชื่อที่คนไทยคุ้นเคย เช่น ฮานอย เว้ ฮาเตียน ผู้วิจัยจะคงการสะกดเอาไว้ เพื่อความราบรื่นในการอ่านและการทำความเข้าใจ

ต่อมายังมีบทบาทในการเมืองระหว่างรัฐแถบนี้ โดยเฉพาะบทบาทในความสัมพันธ์ระหว่างเวียดนาม-สยามที่ต่างฝ่ายต่างพยายามควบคุมหาเดียนมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 อย่างไรก็ตาม การต่อต้านตระกูลเหงวียนของขบวนการเตี๋ยเซิน (Tây Sơn Uprising) ซึ่งมีฐานที่มั่นที่เมืองกวีญิน (Quy Nhon - ปัจจุบันอยู่ในภาคใต้ตอนบนของเวียดนาม) ได้เข้ามาเป็นตัวแปรสำคัญกับสถานการณ์โดยรวม เพราะขบวนการนี้สะสมกำลังจนคุกคามที่ตระกูลเหงวียนที่ฟูซวน (เว้) ได้จนต้องตระกูลเหงวียนต้องย้ายราชธานีมาอยู่ในที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงภายใต้การหนุนช่วยของฮาเตียน ขบวนการเตี๋ยเซินยังเติบโตขึ้นจนทำลายอิทธิพลตระกูลจิ้งห์ ปลดจักรพรรดิราชวงศ์เลและตั้งราชวงศ์เตี๋ยเซิน (Tây Sơn Dynasty) ได้สำเร็จ⁵ ส่งผลต่อสถานการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างอ่องตระกูลเหงวียนกับรัฐใกล้เคียงคือ เฉพาะสยาม กัมพูชา และฮาเตียน (Hà-Tiên) เป็นอย่างมาก เพราะฮาเตียนกับอ่องตระกูลเหงวียนต้องหันมาเป็นมิตรกับสยามเพื่อต่อต้านเตี๋ยเซินจากเดิมที่เป็นศัตรูกันมาตลอด

การติดต่อกันระหว่างอ่องตระกูลเหงวียนกับราชสำนักสยามนั้นถือเป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจ ด้วยหลังสถาปนากรุงธนบุรีในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1767 พระเจ้าตากสินทรงเปลี่ยนพระราโชบายเรื่อง “มณฑล/ปริมณฑลอำนาจ” (Mandala) และนโยบายการศึกษาของกรุงธนบุรีจนผิดแผกจากนโยบายเดิมของกรุงศรีอยุธยา⁶ พระเจ้าตากสินมิได้ทรงจำกัด “มณฑล” ของกรุงธนบุรีไว้เพียงแค่ว่าที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและบางส่วนของคาบสมุทรมาลายู บทเรียนจากการเสียกรุงใน ค.ศ. 1767 ทำให้พระองค์เห็นความจำเป็นในการขยายอิทธิพลสู่ล้านนา ล้านช้าง (หลวงพระบาง เวียงจันทน์ จำปาศักดิ์) กัมพูชา เมืองท่าริมอ่าวไทยและที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงเพื่อป้องกันมิให้อริราชศัตรูใช้พื้นที่เหล่านี้เป็นฐานโจมตีสยามอีก มณฑลใหม่ของสยามจึงทับซ้อนกับปริมณฑลอำนาจตระกูลจิ้งห์ที่ขยายเข้ามาในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงในลาวตอนกลาง ปริมณฑลอำนาจอ่องตระกูลเหงวียนที่ขยายเข้ามาในกัมพูชาและพื้นที่ปากแม่น้ำโขง ยิ่งเมื่อราชวงศ์เตี๋ยเซินทำลายอำนาจตระกูลจิ้งห์และสวมทับอำนาจตระกูลเหงวียนสถานการณ์ที่ซับซ้อนทางประวัติศาสตร์จึงเกิดขึ้นอย่างน่าตื่นตาตื่นใจ

ช่วงที่ขบวนการเตี๋ยเซินเริ่มเคลื่อนไหว ตระกูลเหงวียนตกอยู่ในสถานการณ์ตั้งรับ หลักฐานเวียดนามชี้ว่าเริ่มมีการติดต่อบetween ตระกูลเหงวียนกับสยามอย่างใกล้ชิดเมื่อ “องเซียงซุน” (Tôn Thất Xuan) หนึ่งในเชื้อสายอ่องตระกูลเหงวียนลี้ภัยไปที่กรุงธนบุรีกับหมักเทียนตีอ (Mạc Thiên Tú) เจ้าเมืองฮาเตียน (เมืองท่าสำคัญทางตอนใต้ของคาบสมุทรอินโดจีน) พร้อมผู้ติดตาม 53 คน ใน

⁵ George Edson Dutton, *The Tây Sơn Uprising : Society and Rebellion in Eighteenth-Century Vietnam, Southeast Asia--Politics, Meaning, and Memory* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2006), pp.1-6.

⁶ สุเนตร ชุตินธรานนท์, พม่ารบไทย : ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า (กรุงเทพฯ: มติชน, 2537), หน้า 171-72.

ค.ศ. 1778⁷ ขณะที่อ่องตระกูลเหงวียนที่เหลื่อรอดคือ “เหงวียนฟุกแองห์” (Nguyễn Phúc Ánh) ไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองซาตัง [บริเวณใกล้กับเมืองไซ่งอน (โฮจิมินห์ซิตี้) ในปัจจุบัน]

หลักฐานไทยมักเรียก “เหงวียนฟุกแองห์” ว่า “องเชียงสือ” แต่ทั้งสองชื่อนี้คือคนคนเดียวกัน คืออ่องตระกูลเหงวียนที่รอดชีวิตจากการโจมตีของขบวนการเตี้ยเซิน คือคนที่เริ่มติดต่อกับสยามในรัชกาลพระเจ้าตากสินเพื่อถามข่าวพระปิตุลา (องเชียงซุน) และหมักเทียนตือ ต่อมาจึงเปิดการติดต่อกับพระยาจักรี (ทองด้วง) เมื่อพระยาจักรีปราบดาภิเษกเป็นรัชกาลที่ 1 และสถาปนากรุงเทพฯ ใน ค.ศ. 1782 ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียดนามก็ยิ่งซับซ้อนกว่ายุคก่อนๆ ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างองเชียงสือกับพระยาจักรี (ทองด้วง)⁸ ในส่วนบุคคลนั้น ถือว่าเป็นพันธมิตรกันเมื่อเทียบกับความสัมพันธ์ระหว่างองเชียงสือกับพระเจ้าตากสินซึ่งอยู่ในลักษณะปฏิปักษ์ การติดต่อในเชิง “ส่วนตัว” นี้ต่อมาพัฒนาเป็นการติดต่อระหว่างประมุขรัฐคือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) กับจักรพรรดิชาลอง (Gia Long) ปฐมจักรพรรดิแห่งราชวงศ์เหงวียน และความสัมพันธ์อันราบรื่นนี้จะดำเนินไปอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ส่งผลโดยตรงกับนโยบายทางการทูตของทั้งสองฝ่าย โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ 2 รัฐ พยายามสร้างอำนาจและอิทธิพลครอบงำคือ ล้านช้าง กัมพูชาและปากแม่น้ำโขง⁹ ที่สำคัญคือยังมีรายละเอียดของเมืองท่าสำคัญที่เข้ามามีบทบาทระหว่างสยาม-เวียดนาม ในยุคนี้คือฮาเตียน

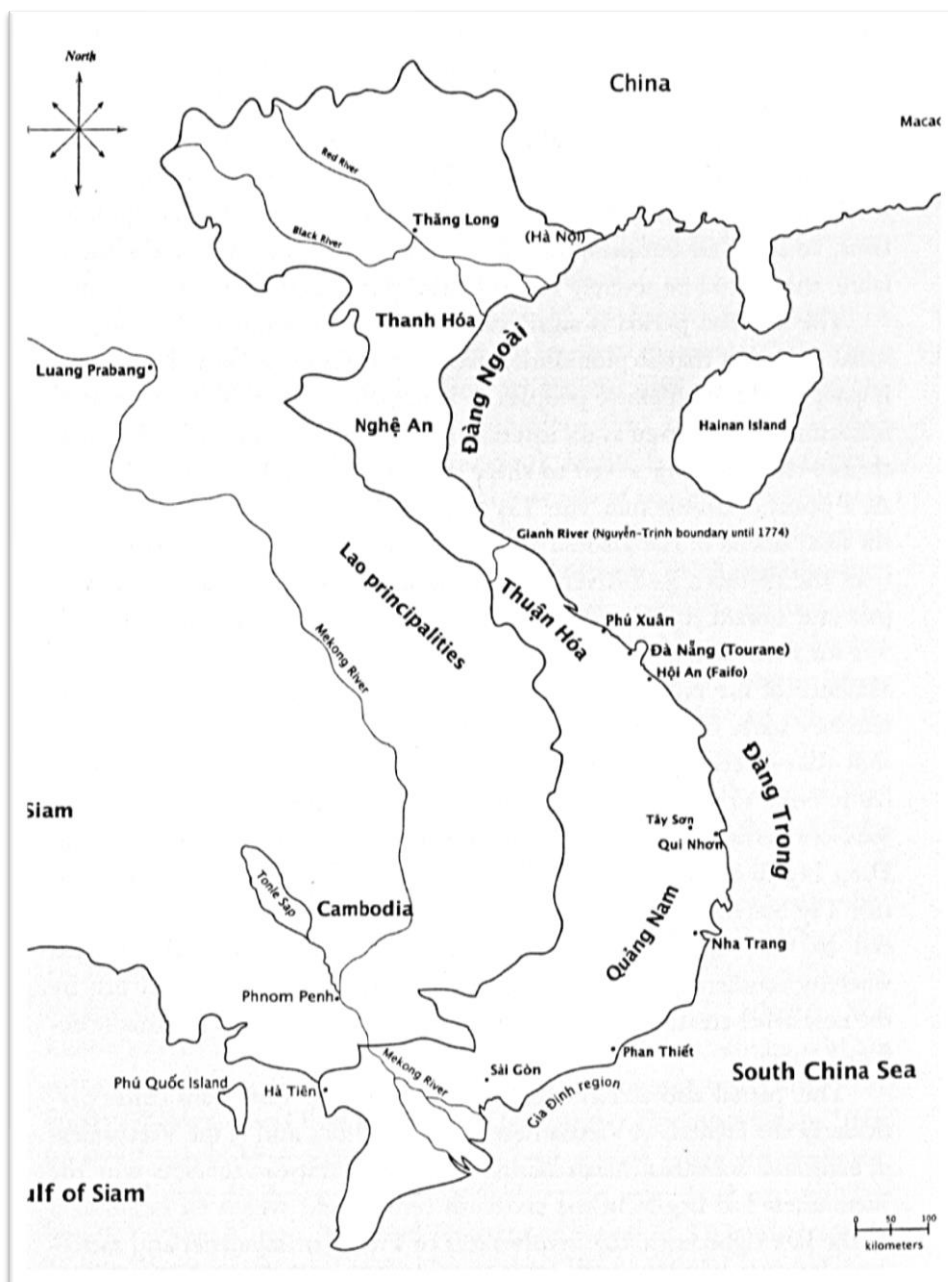
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁷ Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thục Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), vol. 1 (Hà Nội: Nhà Xuất bản Giáo dục, 2007), pp.206-09.

⁸ น่าสังเกตว่าหลักฐานเวียดนามเรียกรัชกาลที่ 1 สมัยที่ยังรับราชการกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่า “จักรี” (Chết Tri : เซ็ต-ตริ) อันหมายถึง “เจ้าพระยาจักรี” ไม่มีกรเรียก “สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก” ดังที่ปรากฏในหลักฐานไทยบางชิ้น น่าสนใจว่าเมื่อไม่นานนี้นักประวัติศาสตร์ไทยถกเถียงกันว่า ตำแหน่ง “สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก” นั้นน่าจะเป็นการเรียกเพื่อ “เฉลิมพระเกียรติ” รัชกาลที่ 1 ของผู้บันทึกพงศาวดารสมัยหลัง

⁹ หลักฐานไทยมักให้มุมมองทำนองว่าองเชียงสือมีสถานะคล้ายกษัตริย์กัมพูชาที่รัชกาลที่ 1 ทรงชุบเลี้ยงเป็น “พระโอรสบุญธรรม” (ตามคติ “จักรพรรดิราชา” กษัตริย์ที่กรีธาทัพไปกำราบหัวเมืองใหญ่น้อยมักนำกษัตริย์ โอรสหรือธิดาของกษัตริย์แห่งรัฐที่ตนมีอำนาจเหนือกว่ามาเป็น “องค์ประกัน” หรือ “พระชายา” เพื่อสร้างสายสัมพันธ์) ขณะที่หลักฐานเวียดนามให้สถานะองเชียงสือว่าเป็นประมุขรัฐที่มีฐานะ “เสมอกัน” กับรัชกาลที่ 1

รูปที่ 1 : แสดงภาพอาณาจักรใต้เหียดในคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 โดยสังเขป จะเห็นเมืองสำคัญและอาณาจักรของตระกูลจิ่งห์และตระกูลเหงวียน สถานะนี้จะคงอยู่จนถึง ค.ศ. 1774 เมื่อขบวนการเตี๋ยเซินเริ่มเคลื่อนไหว [ที่มา : George Dutton. *The Tay Son Uprising*, (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2006). หน้า 4.]

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสยาม-เวียดนามช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงน่าสนใจถ้าหากใช้มุมมองจากหลักฐานชั้นต้นภาษาเวียดนามที่เขียนขึ้นร่วมสมัยกับเหตุการณ์ ด้วย

หลักฐานเหล่านี้จำนวนมากยังไม่เคยถูกนำมาพิจารณาประกอบกับหลักฐานอื่นๆ เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์สยาม-เวียดนามในยุคนี้อย่างจริงจัง โดยในสวนหลักฐานไทยมีผู้ศึกษาไว้อย่างละเอียดจำนวนหนึ่งแล้ว แต่ที่ผ่านมานงานวิจัยในหัวข้อปฏิสัมพันธ์ระหว่างสยาม-เวียดนามส่วนมากนั้นมักจะวิเคราะห์จากหลักฐานไทยเป็นหลัก จึงมีข้อจำกัดเพราะมองผ่าน “แว่นตา” ของสยามฝ่ายเดียว เพราะหลักฐานไม่ว่าจะฝ่ายใดย่อมมี “อคติ” (bias) มี “ฝ่าย” เป็นธรรมดา เช่น สมัยรัชกาลที่ 1 พระราชพงศาวดารไทยไม่ว่าจะฉบับใดมักมองว่าอ่องตระกูลเหงวียนอย่างองเชียงซุนและองเชียงสือมา “ฟังพระเดชพระคุณอยู่ ณ กรุง” และ “ฟังพระบรมเดชานุภาพ” (นฤมล ธีรวัฒน์, 1996 : 33-34,89) แต่เพียงมิติเดียว

ประเด็นสำคัญซึ่งอาจถือได้ว่าเป็น “ประเด็นใจกลาง” ของงานวิจัยชิ้นนี้ คือความพยายามวางหมุดหมายของการมองประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคก่อนสมัยใหม่ จากเดิมที่ “สถานะ” ของประวัติศาสตร์ไทยนั้นจะมองประวัติศาสตร์ยุคนี้ในแง่ของการตั้งรับศึกจากทางด้านตะวันตกหรือศึกจากกรุงอังวะเป็นหลัก หรืออาจกล่าวได้ว่านักประวัติศาสตร์จำนวนมากของไทยนั้นมองไปยัง “ทิศตะวันตก” (Look west) มากกว่าที่จะมองไปยัง “ทิศตะวันออก” (Look east) หรือกิจกรรมของสยามที่มีในล้านช้าง กัมพูชา และบริเวณปากแม่น้ำโขง รวมไปถึงปฏิสัมพันธ์กับอ่องตระกูลเหงวียนที่มีอำนาจในเวียดนามต่างๆ ที่หลักฐานสยามจำนวนมากนั้นให้ความสำคัญกับกิจกรรมทางด้านตะวันออก ไม่ว่าจะเป็นการรบกับฮาเตียนที่ปรากฏใน จดหมายรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรีคราวปราบเมืองพุทไธมาศและเขมร เมื่อ พ.ศ.2314 (พันจันทนุมาศ , 2008 : 181-239) การกล่าวถึงองเชียงสือและกิจกรรมของสยามในกัมพูชาในพระราชพงศาวดารฉบับหลักของกรุงเทพฯ หลายฉบับ

นอกจากนี้ สิ่งสำคัญที่เราไม่สามารถจะมองข้ามได้คือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐในภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าขายระหว่างรัฐต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับจีนผ่านระบบบรรณาการจิมก้องอันเป็นกิจกรรมที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง ความสัมพันธ์ในรูปแบบนี้ยังเป็นที่มาของทรัพยากร สินค้า เป็นตัวช่วย เป็นตัวสร้างความเจริญรุ่งเรืองของรัฐต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เพิ่งก่อตั้งขึ้นใหม่ในยุคปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วอีกด้วย ทั้งยังเป็นสิ่งที่ยืนยันว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจในภูมิภาคนี้มีมาอย่างยาวนานและมีความสำคัญก่อนที่มหาอำนาจจากยุโรปจะเข้ามาล่าอาณานิคมในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19

การศึกษาหลักฐานขั้นต้นภาษาเวียดนามจึงจะช่วยขยายมุมมอง ต่อยอดการศึกษาประวัติศาสตร์การปฏิสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียดนามให้รอบด้านมากขึ้น ทลายกรอบจำกัดของประวัติศาสตร์ไทยด้วยการนำ “จิ๊กซอร์ที่ขาดหาย” กลับมาต่อจนทำให้เราสามารถเห็นภาพใหญ่ทางประวัติศาสตร์ยุคก่อนสมัยใหม่ของอุษาคเนย์ในส่วนของภาคพื้นทวีป โดยเฉพาะกิจกรรมของสยาม

ล้านช้าง กัมพูชา และเวียดนาม ที่จะถูกนำมาเชื่อมโยงกันให้เห็นความต่อเนื่องและเห็นภาพรวมเป็นครั้งแรก อีกทั้งเมื่อนำหลักฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง งานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่มีผู้ศึกษาเอาไว้แล้วมาใช้งานด้วยอย่างรอบด้าน ภาพที่สมบูรณ์ของประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคนี้ น่าจะชัดเจนและรอบด้านขึ้นไม่มากนัก

ดังนั้น งานวิจัยชิ้นนี้จะศึกษาหลักฐานชั้นต้นของเวียดนามที่เกี่ยวข้อง เปิดมุมมองของเวียดนามที่มีต่อสยามในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยหลักฐานส่วนหนึ่งยังไม่เคยถูกถอดความเป็นภาษาไทย ผู้วิจัยยังจะศึกษาหลักฐานชั้นต้นและชั้นรองที่เกี่ยวข้องเท่าที่กรอบเวลาจะเอื้ออำนวย ไม่ว่าจะหลักฐานไทย กัมพูชาและรัฐอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องรวมถึงงานวิชาการที่เกี่ยวข้องเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียดนามได้อย่างรอบด้าน

1.2 วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษา

1. ความสัมพันธ์ระหว่างเวียดนาม-สยาม ในช่วงเปลี่ยนผ่านจากสมัยอยุธยาตอนปลาย สู่สมัยกรุงธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ (ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18-ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19) โดยพิจารณาจากเอกสารเวียดนามสมัยต้นราชวงศ์เหงียนรวมถึงหลักฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

2. โลกทัศน์ นโยบาย การดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างเวียดนามกับสยาม ตั้งแต่ช่วงก่อนตระกูลเหงียนเผชิญการคุกคามจากขบวนการเตี้ยเซิน (ค.ศ.1770) ไปจนถึงรัชกาลจักรพรรดิชาลอง (ค.ศ.1820)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

1.3 สมมติฐาน

1. ข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์เวียดนาม-สยามในเอกสารไทยตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาถึงยุคต้นรัตนโกสินทร์มีจำกัดและขาดความสมบูรณ์ เนื่องจากเอกสารไทยไม่ได้ให้มิติเชิงกว้าง ลึก และต่อเนื่องของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐทั้งสองในแง่ของมุมมองที่รอบด้าน

2. เอกสารเวียดนามยุคต้นราชวงศ์เหงียนและเอกสารที่เกี่ยวข้องจะสามารถให้รายละเอียดที่ชัดเจน แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของโลกทัศน์และนโยบายของราชสำนักเหงียนที่มีต่อราชสำนักสยามจากปลายสมัยอยุธยาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับการแข่งขันทางอำนาจของรัฐทั้งสองเพื่อสร้างอิทธิพลเหนือกัมพูชา การแข่งขันหาผลประโยชน์เหนือเมืองท่าฮาเตียน รวมไปถึงการสร้างสัมพันธ์ไมตรีและผลประโยชน์ต่างตอบแทนระหว่างสองรัฐ

1.4 ขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย

การศึกษานี้จะครอบคลุมระยะเวลาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 อันเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของรัฐต่างๆ บนแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยมุ่งไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสยามกับอ่องตระกูลเหงวียน (เวียดนาม) โดยอาศัยหลักฐานชั้นต้นของเวียดนามที่ยังไม่เคยถูกนำมาศึกษาวิเคราะห์ควบคู่กับหลักฐานชั้นต้นของไทยรวมถึงหลักฐานอื่นๆ ประกอบ ผู้เขียนจะใช้ระเบียบวิธีวิจัยโดยสืบค้นเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้อง (documentary research) การลงพื้นที่ (field research) ในสถานที่เกิดเหตุการณ์จริงทางประวัติศาสตร์ จากนั้นจึงนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (analytical description) ตามขั้นตอนดังนี้

1. รวบรวมเอกสารชั้นต้นและงานศึกษาเรื่องเดียวกันหรือหัวข้อใกล้เคียงที่เคยมีมาก่อนจากฐานข้อมูลแหล่งต่างๆ เช่น ห้องสมุด หอจดหมายเหตุ ฐานข้อมูลในอินเทอร์เน็ต ฯลฯ
2. แปลเอกสารชั้นต้นภาษาเวียดนาม เดินทางลงพื้นที่เก็บข้อมูลในสถานที่จริง
3. วิเคราะห์ข้อมูล
4. สรุปและเสนอผลการวิจัย

1.5 ขอบเขตการวิจัย

ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสยามกับราชสำนักกรางวงศ์เหงวียน (เวียดนาม) ระหว่าง ค.ศ.1770-1820 ซึ่งตรงกับสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย กรุงธนบุรี และต้นกรุงรัตนสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 1-2 โดยศึกษาจากเอกสารชั้นต้นเวียดนามเป็นสำคัญ รวมไปถึงการศึกษาเอกสารชั้นต้นรัฐที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ประกอบเพื่อที่จะสามารถวิเคราะห์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ได้อย่างรอบด้าน

ในส่วนของหลักฐานชั้นต้นที่จะนำมาใช้นั้น มีดังนี้

1.5.1 หลักฐานเวียดนาม

1.5.1.1 ลำดับขุนนางตระกูลหมัก ผู้ปกครองเขตฮาเตียน / บันทึกตระกูลหมักฯ หรือ Gia Phả Họ Mạc Của Quan Hiệp Trấn Hà Tiên (ชา-ฝ่า-เหาะ-หมัก-กั้ว-กวาน-เหียบ-เจิ่น-ท่า-เตียน)

1.5.1.2 บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด่ายนาม เล่ม 1 หรือ Đại Nam Thực lục, tập một (ใต้-นาม-ถึก-หลุก-เต็บ-หมด)

1.5.1.3 บันทึกมหาบุรุษ/สตรีแห่งด่ายนาม หรือ Đại Nam Liệt Truyện

(ใต้-นาม-เหยียด-เจี๋ยน)

1.5.1.4 *บันทึกแห่งเมืองชาดิงห์* หรือ Gia Đình Thành thống chí. (ชา-ดิงห์-
แห่ง-ถง-จี)

1.5.1.5 *บันทึกภูมิศาสตร์ดินแดนด่ายนาม* หรือ Đại Nam Nhất Thống Chí
(ใต้-นาม-ญี่ต-ถง-จี)

1.5.1.6 *บันทึกเส้นทางสู่ราชอาณาจักรสยาม* หรือ Xiêm La Quốc : Lộ trình tập
lục (เซียม-ลา-ก๊วก-โหละ-จิง-เติบ-หลุก)

1.5.2 หลักฐานไทย

1.5.2.1 *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ* (เจิม)

1.5.2.2 *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากร
วงศ์ ฉบับตัวเขียน*

1.5.2.3 *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากร
วงศ์ฉบับดี*

1.5.2.4 *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒*

1.5.3.5 *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1-2*

1.5.3.6 *พระราชวิจารณ์ ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง
จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์)
ตั้งแต่ จ.ศ.1129 ถึง 1182 เป็นเวลา 53 ปี*

1.5.3 *หลักฐานกัมพูชา อาทิ พระราชพงศาวดารที่เกี่ยวข้อง*

1.5.4 *หลักฐานอื่นๆ เช่น หลักฐานจีน บันทึกการเดินทาง ฯลฯ*

สำหรับวิธีการศึกษาเฉพาะแยกตามบท ผู้เขียนแบ่งงานวิจัยชิ้นนี้ออกเป็น 6 บท คือ
บทที่ 1 เป็นบทนำให้ภาพรวมความเป็นมาและบริบททางประวัติศาสตร์ หลักการและเหตุผล
ของงานวิจัยชิ้นนี้

บทที่ 2 วิเคราะห์เอกสารเวียดนามยุคต้นราชวงศ์เหงวียนและหลักฐานไทยที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 3 วิเคราะห์นโยบายการแข่งขันระหว่างราชสำนักสยามกับราชสำนักเวียดนามในการ
สร้างอิทธิพลเหนือรัฐกัมพูชาและเมืองท่าอาเดียนในช่วงปลายศตวรรษที่ 18 ถึงต้นศตวรรษที่ 19

บทที่ 4 วิเคราะห์สายสัมพันธ์ระหว่างจักรพรรดิชาลองกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก (รัชกาลที่ 1)

บทที่ 5 ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของโลกทัศน์ นโยบายความสัมพันธ์ของราชสำนักเหงเวียน ต่อราชสำนักสยาม จากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 2 (สิ้นสุด ค.ศ.1820)

บทที่ 6 คือบทสรุป

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. สามารถศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเวียดนาม-สยาม ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยใช้เอกสารเวียดนามสมัยต้นราชวงศ์เหงเวียนเป็นหลักฐานหลักในการวิเคราะห์ ประกอบกับหลักฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

2. เข้าใจโลกทัศน์ นโยบายและการดำเนินความสัมพันธ์ของเวียดนามกับสยาม ในช่วงเปลี่ยนผ่านจากสมัยอยุธยาตอนปลาย สู่สมัยธนบุรีและต้นกรุงรัตนโกสินทร์

บทที่ 2

หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ สยาม-เวียดนาม

2.1 เอกสารและหลักฐานชั้นต้น

การศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างสยาม-เวียดนาม ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 18 ต่อเนื่องจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต้องอาศัยเอกสารโบราณในการศึกษา อย่างไรก็ตามเอกสารชั้นต้นเหล่านี้มีจำนวนไม่มากและเหลืออยู่น้อยเนื่องจากเวลาผ่านมานานนับร้อยปี เอกสารส่วนหนึ่งเสียหายจากการเคลื่อนย้าย บ้างถูกทำลายจากสงคราม ในกรณีเวียดนาม เอกสารหลักฐานถูกศึกษาระดับหนึ่งแล้วโดยนักวิชาการต่างชาติโดยเฉพาะนักวิชาการจากชาติตะวันตกและนักวิชาการท้องถิ่น แต่นักวิชาการไทยยังมีได้นำหลักฐานดังกล่าวมาวิเคราะห์ร่วมกับหลักฐานไทยมากนักเนื่องจากกำแพงภาษาและข้อจำกัดในการเข้าถึงหลักฐานดังกล่าว

2.1.1 เอกสารชั้นต้นของไทย

หลักฐานชั้นต้นของไทยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสยามกับอ่องตระกูลเหงวียนช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยมากทำขึ้นโดยคำสั่งของกษัตริย์อีกส่วนเกิดจากการบันทึกและสังเกตการณ์ของบาทหลวง นักเดินทาง นักการทูตต่างชาติ บันทึกบางชิ้นเกิดจากการจดที่อาศัยคำบอกเล่าของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์หรือฟังต่อกันมา ทั้งนี้ หลักฐานชั้นต้นของไทยซึ่งเกี่ยวเนื่องข้องกับหัวข้อที่จะใช้ในงานวิจัยชิ้นนี้คือ

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) นักประวัติศาสตร์เชื่อว่าเขียนขึ้นใน 2 ช่วงเวลา คือในรัชกาลพระเจ้าตากสินมหาราชและสมัยรัชกาลที่ 1 มีเนื้อหาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี บานแผนกของหลักฐานชิ้นนี้ระบุว่าชำระใน ค.ศ.1795 แต่ก็ปรากฏว่ามีการแทรกบานแผนกในเนื้อหาของรัชกาลพระเจ้าเสือแห่งกรุงศรีอยุธยา ทำให้นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าข้อความในพงศาวดารตั้งแต่ต้นจนถึงรัชกาลพระเจ้าเสือเขียนขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี พระราชพงศาวดารส่วนนี้น่าจะมีอิทธิพลการชำระพงศาวดารสมัยอยุธยาเหลืออยู่ ทำให้กล่าวถึงราชวงศ์บ้านพลูหลวงในเชิงบวก ขณะที่เนื้อหาหลังจากรัชกาลพระเจ้าเสือให้ภาพราชวงศ์บ้านพลูหลวงในเชิง

ลบ ดังนั้นส่วนก่อนรัชกาลพระเจ้าเสือจึงเรียกว่า “ฉบับพันจันทนุมาศ-อยุธยา”¹⁰ ส่วนนี้ น่าจะแต่งจบราว ค.ศ.1778-1779 หรือปลายรัชสมัยพระเจ้าตากสิน ส่วนเนื้อหาหลังรัชกาลพระเจ้าเสือจนถึงกรุงศรีอยุธยาจะได้รับการชำระต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยมีเนื้อหาเป็นสมุดไทย 22 เล่ม ดังนั้น ในภาพรวม หลักฐานชิ้นนี้เนื้อหาจะครอบคลุมตั้งแต่เริ่มสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีจนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและจบฉบับเมื่อเข้าสู่ยุคกรุงรัตนโกสินทร์

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ได้รับการตีพิมพ์ผ่านระบบแทนพิมพ์สมัยใหม่ครั้งแรกใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* โดย พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ โปรดฯ ให้แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพันเอกพระยาสิริจุลเสวก (พัว จุลเสวก) ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อ 13 พฤศจิกายน ค.ศ.1937 คำนำในการพิมพ์ครั้งแรกบอกว่าพงศาวดารนี้ชำระเนื้อหาส่วนที่ต่อจากรัชกาลพระเจ้าเสือในรัชกาลที่ 1 ในปี ค.ศ.1795 เนื้อหาในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ให้รายละเอียดสถานการณ์หัวเมืองต่อกรุงศรีอยุธยา-กรุงธนบุรี-กรุงรัตนโกสินทร์ เริ่มจากฉากเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ.1767 การก่อกำแพงเมืองของพระยาตาก (สิน) ซึ่งปราบดาภิเษกเป็นพระเจ้ากรุงธนบุรี สรรเสริญพระเกียรติยศพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้สูง¹¹ การแทรกแซงกัมพูชา แม้อิทธิพลบริเวณปากแม่น้ำโขง สถานการณ์ความสัมพันธ์กับออสเตรียกุลเหงเวียนในเวลาที่ดินแดนระหว่างรัฐเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

พงศาวดารอีกฉบับคือ *พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับบริติชมิวเซียม* ที่ ศ.ขจร สุขพานิช พบในหอสมุดบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน ต้นฉบับเป็นสมุดฝรั่งเขียนด้วยหมึกดำเป็นลายมือตัวบรรจง คาดว่าน่าจะสำเนาข้อความจากสมุดไทยที่เป็นต้นฉบับตัวจริงมาอีกต่อหนึ่ง หอสมุดระบุที่มาของหลักฐานชิ้นนี้ว่านาย J.Hurst Hayes Esq. มอบให้บริติชมิวเซียมเมื่อ ค.ศ.1948 ศ.ขจร ได้ถ่ายสำเนาไมโครฟิล์มกลับมาให้กรมศิลปากรตรวจสอบ ต่อมาได้ถ่ายสำเนาเป็นต้นฉบับจำนวน 30 เล่ม แล้วนำกลับเมืองไทย¹² หลักฐานชิ้นนี้ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ.1964 โดยสำนักพิมพ์ก้าวหน้า ในชื่อ *พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน* เนื้อหา *พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับบริติชมิวเซียม* เริ่มเล่าเรื่องตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี เหตุการณ์ตั้งแต่ช่วงเสียกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ.1767 จนถึงช่วงสิ้นกรุงธนบุรีมีเนื้อหาเหมือน *พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* เป็นส่วนมาก เป็นไปได้ว่าคัดลอกเนื้อหาามาโดยตรงหรือใช้ต้นฉบับเดียวกัน โดยน่าจะแต่งขึ้นในช่วงรอยต่อระหว่างกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี มาจนถึงช่วงต้นกรุง

¹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), หน้า 18.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

¹² *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 82 เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของ บริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2537).

รัตนโกสินทร์ ทั้งนี้ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับบริติชมิวเซียม มีคุณูปการคือเป็นหลักสำหรับตรวจสอบข้อมูลกับพระราชพงศาวดารฉบับอื่นๆ โดยเฉพาะเหตุการณ์สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ทำให้สงครามขยายอิทธิพลบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงและกัมพูชา

ต่อมาคือ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน ฉบับที่ผู้วิจัยใช้งานจัดพิมพ์ในปี ค.ศ.1996 โดยบริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด ภายใต้โครงการทำงานชุด “ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร์” ซึ่งน่าจะเป็นครั้งแรกที่บริษัทเอกชนริเริ่มทำงานด้านประวัติศาสตร์โดยได้ความร่วมมือจากผู้เชี่ยวชาญเพื่อผลิตเอกสารที่มีความสำคัญกับวงการไทยคดีศึกษา มีการคัดเลือกเอกสารชิ้นต้นและนำเอกสารที่ค้นพบใหม่มาเพิ่มเติมเพื่อสร้างเอกสารฉบับแท้¹³ ก่อนมีการชำระ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ครั้งนี้ หลักฐานที่นักประวัติศาสตร์มักใช้อ้างอิงเหตุการณ์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ซึ่งจัดทำเสร็จสมบูรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีเนื้อหาทั้งหมด 55 เล่มสมุดไทย ทว่า คณะผู้จัดพิมพ์ใน ค.ศ.1996 เสนอว่า พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์โดยชนบ เป็นการเรียบเรียงพงศาวดารแบบจารีต เขียนขึ้นก่อนที่ความคิดการเรียบเรียงพงศาวดารแบบตะวันตกจะเข้ามาอิทธิพลไม่นาน ช่วงหลังจากนั้นถึงปรากฏงานพระราชพงศาวดารแบบ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ อนุแบบแบบแผนที่ได้อิทธิพลจากตะวันตก¹⁴

ส่วน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับตัวเขียน ที่ชำระใน ค.ศ.1996 เกิดจากการนำเอกสารชิ้นต้น 2 ชิ้นที่ยังไม่เคยตีพิมพ์คือ จดหมายเหตุแผ่นดินสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี เรียบเรียง ที่เป็นสมุดไทย 12 เล่ม (ในบานแผนกระบุ ว่ารัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้เรียบเรียงใน ค.ศ.1869) กับ จดหมายเหตุพระราชพงศาวดารเล่ม 1 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ของ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี เอกสารตัวพิมพ์ดีดในกระดาชยาว 184 หน้า มาเรียบเรียงใหม่ จนเกิดเป็น พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน

สันนิษฐานว่า จดหมายเหตุแผ่นดินสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ มหาโกษาธิบดี เรียบเรียง ที่นำมาเป็นข้อมูลชิ้นต้นนี้ น่าจะเป็นต้นฉบับ จดหมายเหตุพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ดั้งเดิมเพราะมีรายละเอียดค่อนข้างมากเมื่อเทียบ

¹³ นฤมล อีรวัดณ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539), หน้า "คำชี้แจง คำนำ".

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า "คำนำ".

กับพงศาวดารฉบับอื่น เช่น งานพระราชพิธี การสะกดคำตามการอ่านออกเสียง ยังปรากฏบันทึกเดือนความจำเป็นช่วงๆ ขณะบรรยายความ

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับตัวเขียน ที่เกิดขึ้นตามโครงการใหม่ในปี ค.ศ.1996 ให้รายละเอียดโลกทัศน์ราชสำนักสยามสมัยรัชกาลที่ 1 ที่มีต่อรัฐโดยรอบ การจัดการความสัมพันธ์กับอองตริสกุสเหงเวียนที่มีอำนาจในเวียดนามภาคกลางและภาคใต้ การดำเนินนโยบายการทูตและการสงครามเพื่อช่วงชิงพื้นที่ปากแม่น้ำโขง ความพยายามดำรงอิทธิพลเหนือกัมพูชาผ่านมาตรการต่างๆ ถือเป็น “มุมมองทางการ” ของราชสำนักสยามสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เอกสารอีกส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยใช้คือ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1-2 ที่เก็บรักษาไว้ที่สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร แห่งนี้ ประกอบด้วยสำเนาพระราชสาส์น สารตราหนังสือระหว่างขุนนางสยามถึงขุนนางราชสำนักเวียดนามที่เขียนขึ้นตามพระบรมราชโองการกษัตริย์ ฯลฯ หลักฐานเหล่านี้ถูกอ้างอิงในการผลิตงานที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างสยาม-เวียดนามช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นหลายครั้งก่อนหน้านี้ อย่างไรก็ตามปรากฏว่ามีจดหมายเหตุบางฉบับที่ไม่สามารถนำมาใช้ได้เนื่องจากอยู่ในสถานะซ่อมแซมและปิดให้บริการ น่าสังเกตว่า ตัวจดหมายเหตุที่ให้บริการอยู่นั้น บางชิ้นมีลักษณะเป็นลายมือและตัวพิมพ์ติดบนกระดาษฟูลสแกป ไม่ใช่ตัวหลักฐานจริง จึงมีความเสี่ยงว่าข้อมูลที่ปรากฏอาจไม่ตรงตามหลักฐานจริงที่ถูกเก็บรักษาโดยที่ผู้วิจัยไม่มีโอกาสได้เห็น ซึ่งเป็นข้อจำกัดสำคัญในการศึกษาเอกสารจดหมายเหตุของไทย¹⁵

เอกสารสำคัญอีกชิ้นคือ จดหมายเหตุทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) เดิมที เอกสารชุดนี้มีต้นฉบับ 2 ชุด ชุดแรก หอสมุดพระวชิรญาณได้มาใน ค.ศ. 1908 ให้รายละเอียดสถานการณ์ในช่วงตั้งแต่ ค.ศ.1767-1820 ชุดที่ 2 ได้มาในปี ค.ศ.1916 แต่มีระยะเวลาบันทึกเหตุการณ์มากกว่าต้นฉบับชุดแรก 18 ปี คือตั้งแต่ ค.ศ.1767-1838 รัชกาลที่ 5 ทรงสันนิษฐานว่าเอกสารชิ้นนี้น่าจะเป็นของกรมหลวงนรินทรเทวี¹⁶ แต่การระบุตัวเจ้าของเอกสารที่แท้จริงยังเป็นสิ่งที่จะต้องค้นหาและตั้งคำถามต่อ ด้วยปรากฏใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ว่ากรมหลวงนรินทรเทวีสิ้นพระชนม์ในปี ค.ศ.1827 นั้นหมายความว่ากรมหลวงนรินทรเทวีสิ้นพระชนม์แล้วแต่ยังมีการบันทึกต่อเนื่องมาอีกถึง 11 ปี (ในกรณียืดหยุ่นเวลาการบันทึกจากเอกสารชุดที่สอง) จึงน่าจะเป็นบุคคลอื่นหรือไม่

¹⁵ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1173. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514).

¹⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง จดหมายเหตุทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ตั้งแต่ จ.ศ.1129 ถึง 1182 เป็นเวลา 53 ปี (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2552), หน้า 18-19.

จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ให้รายละเอียดสถานการณ์ตั้งแต่ช่วงก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาในปี ค.ศ.1767 เล็กน้อย จากนั้นเล่าเหตุการณ์ต่อเนื่องจนถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ในลักษณะของการบันทึกสั้นๆ ส่วนมากรายละเอียดจะเกี่ยวกับบุคคลสำคัญคือ พระเจ้าตากสิน รัชกาลที่ 1 เจ้าพระยาสุรสีห์ ซึ่งมีประโยชน์กับผู้วิจัยในแง่ของการฉายภาพความเปลี่ยนแปลงในราชสำนักจากคนในราชสำนักเอง

เอกสารร่วมสมัยอีกชิ้นหนึ่งคือ *นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน (นิราศเมืองกวางตุ้ง)* งานของพระยามหานุภาพ (อัน) ขุนนางของพระเจ้าตากสินที่เดินทางไปกับคณะทูตเพื่อถวายบรรณาการ-จิมก๊องที่ราชสำนักจีนของจักรพรรดิเฉียนหลงใน ค.ศ.1781 อันเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปีสุดท้ายของรัชกาลพระเจ้าตากสิน นิราศพระยามหานุภาพฯ ให้ภาพความพยายามสถาปนาความสัมพันธ์กับราชสำนักจีนตามระบบจิมก๊อง (tributary relationship) หลังการติดต่อทางการทูตระหว่างสยามกับจีนอย่างเป็นทางการหยุดชะงักลงตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยา การส่งคณะทูตครั้งนี้ถือเป็นการติดต่อทางการทูตอย่างเป็นทางการครั้งแรกหลังพระเจ้าตากสินทรงเพียรพยายามติดต่อราชสำนักจีนแบบไม่เป็นทางการมาตลอดตั้งแต่ก่อตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี พระเจ้าตากสินทรงส่งเรือสำเภาไปเมืองจีนถึง 11 ลำพร้อมเครื่องราชบรรณาการจำนวนมาก นิราศชิ้นนี้ยืนยันความสำเร็จทางการทูตที่ส่งผลกับความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างสยามและจีนในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่เป็นไปอย่างราบรื่น ทั้งนี้ *นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน (นิราศเมืองกวางตุ้ง)* ตีพิมพ์ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อ ค.ศ. 1919 หลังถูกเก็บรักษาและมิได้มีการเผยแพร่ต่อสาธารณะมานานถึง 138 ปี¹⁷

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ เป็นหลักฐานชิ้นต้นอีกชิ้นที่ต้องระมัดระวังในการศึกษา ในที่นี้ผู้วิจัยใช้ฉบับที่กรมศิลปากรตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1992 (พ.ศ. 2535) โดยมีการเล่าความเป็นมาว่า ต้นฉบับของพงศาวดารฉบับนี้ได้รับการเก็บรักษาในหอสมุดแห่งชาติเช่นเดียวกับพงศาวดารไทยฉบับอื่น มีลักษณะเป็นสมุดไทยเล่าความตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ.1350 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สันนิษฐานว่ารัชกาลที่ 4 ทรงชำระพงศาวดารฉบับนี้กับกรมหลวงวงศาธิราชสนิทโดยมี *พระราชพงศาวดารฉบับพระพนรัตน์* เป็นต้นร่าง¹⁸ การชำระนั้นดำเนินไปอย่างต่อเนื่องจนถึงรัชกาลที่ 4 สมเด็จเจ้า กรมพระยาตำราสารานุกรมฯ นิพนธ์อธิบายเรื่องขั้นตอนการชำระพงศาวดารฉบับนี้ใน *ตำนานพระราชพงศาวดาร* ว่ารัชกาลที่ 4 รับสั่งให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทชำระพงศาวดารฉบับนี้ใหม่ แก้ไขเนื้อความเพิ่มเติมจากของเก่าหลายแห่งแล้วทูลเกล้าฯ ถวาย จึง

¹⁷ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, " "นิราศเมืองกวางตุ้ง หรือ นิราศพระยามหานุภาพ (อัน) ไปเมืองจีน " " ใน *มุมมองใหม่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ตากสินมหาราช*, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ ชำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2560), หน้า 215.

¹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*, หน้า 60.

ปรากฏพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 4 ในต้นฉบับ (เป็นที่มาของชื่อเรียก “ฉบับพระราชหัตถเลขา”) หอพระสมุดวชิรญาณได้ต้นฉบับพงศาวดารฉบับนี้มา 22 เล่ม ก่อนจะได้เนื้อความที่ขาดหายจากฉบับที่อยู่กับกรมหลวงมหิศวรินทร์มารวมกันจนได้เนื้อความสมบูรณ์ 42 เล่มสมุดไทย¹⁹

สันนิษฐานว่าผู้ชำระ *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา* เพิ่มข้อความเกี่ยวกับรัฐช้างเคียงที่มีความสัมพันธ์กับสยามให้ละเอียดขึ้น ด้วยสมัยรัชกาลที่ 4 มีหลักฐานเพิ่มขึ้นจากยุคก่อนพระราชพงศาวดารฉบับนี้ยังเกิดขึ้นท่ามกลางการก่อตัวของสำนึกในชนชั้นเจ้านายที่ตระหนักถึงการดำรง “ความศักดิ์สิทธิ์” ของสถาบันกษัตริย์²⁰ ท่ามกลางชาติมหาอำนาจตะวันตกที่เข้ามาล่าอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ด้วยเหตุนี้ น้ำเสียงใน *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา* จึงลดการประณามราชวงศ์บ้านพลูหลวงซึ่งเป็นราชวงศ์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยาลง ถ้าเทียบกับพงศาวดารที่ชำระมาก่อนจะเห็นว่าราชวงศ์บ้านพลูหลวงถูกวิพากษ์วิจารณ์ถึงการบริหารบ้านเมืองจนเสียกรุงศรีอยุธยาให้กองทัพอังวะ *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา* ยังตัดการวิจารณ์กษัตริย์บางพระองค์เช่นพระเจ้าเอกทัศ นำข้อความที่กล่าวถึงกษัตริย์รัฐอื่นในทางที่ดีออก ซึ่งสันนิษฐานว่าเกิดจากช่วงนั้น ชนชั้นนำเริ่มที่จะต้องสร้างประวัติศาสตร์ของสยามขึ้นมา การกล่าวถึงกษัตริย์ของรัฐอื่นในแง่ดีอันเป็นมุมมองธรรมดาในยุครัฐโบราณนั้นอาจไม่เหมาะสมกับสถานการณ์และต้องทำเพื่อรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของ “สถาบันกษัตริย์” (สยาม) พงศาวดารจะไม่วิพากษ์วิจารณ์ใดๆ แม้ว่ากษัตริย์พระองค์นั้นจะได้บัลลังก์มาด้วยการปราบดาภิเษกหรือด้วยเหตุการณ์ที่ไม่ปกติก็ตาม นอกจากนี้ยังเน้นย้ำกิจกรรมที่ถูกกลบเกลายจากพระราชพงศาวดารฉบับอื่น เช่น การส่งสมณทูตไปสืบทอดพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกาในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งเป็นพระราชภารกิจที่มีเกียรติตามคติพุทธศาสนา²¹ พระราชพงศาวดารฉบับนี้ยังพรรณนาโวหารค่อนข้างพิสดาร กล่าวถึงกฤษฎาภินิหารพระมหากษัตริย์แบบลงรายละเอียดจนบางช่วงมีสำนวนคล้ายวรรณคดี เรียกได้ว่าพงศาวดารฉบับนี้มีวาระชัดเจนว่าเขียนขึ้นเพื่อสร้างสิทธิธรรมให้กับราชวงศ์จักรีและเล่าความเป็นมาของสยามในกรอบคิดที่ค่อนข้างใหม่คือ สยามนั้นมีความเป็นมายาวนานและเก่าแก่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าชาติตะวันตก

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ตีพิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ.1912 ครั้งที่สองใน ค.ศ. 1914 ในการพิมพ์ครั้งที่สอง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ นิพนธ์และจัดพิมพ์ *ตำนานพระราชพงศาวดาร* เล่าความเป็นมาของพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ทำสารบาญที่เกี่ยวข้องประคบหลังจากนั้นมีการตีพิมพ์อีก 5 ครั้ง โดยภาคเอกชนขออนุญาตกรมศิลปากรจัดพิมพ์ ก่อนที่ ค.ศ.1991 กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร จะพิมพ์พงศาวดารฉบับนี้โดยแบ่งเนื้อหาเป็น 2 เล่ม ใน

¹⁹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535), หน้า “คำนำ”.

²⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*, หน้า 60.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

เล่ม 2 เล่าเหตุการณ์ตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าทรงธรรมจนถึงรัชกาลที่ 1 ส่วนที่เป็นประโยชน์กับผู้วิจัยคือ รายละเอียดการติดต่อระหว่างราชสำนักกรุงศรีอยุธยากับกัมพูชา การกล่าวถึงฮาเตียนเมืองท่าสำคัญ บริเวณปลายแหลมอินโดจีน การอพยพของชาวเวียดนาม การส่งกองทัพเข้าแทรกแซงการสืบราชบัลลังก์ของกัมพูชาก่อนกรุงจะแตกไม่นาน

ต้องพึงระลึกว่าหลักฐานที่ถูกกล่าวถึงทั้งหมดในย่อหน้าข้างต้นเขียนขึ้นโดยราชสำนักสยาม มีข้อน่าสังเกตและน่าตรวจสอบอยู่มาก อีกทั้งหลักฐานทั้งหมดถูกชำระในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ราชธานีใหม่ที่ประกอบด้วยชนชั้นนำซึ่งเพิ่งเสียขวัญจากการเสียกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ.1767 ชนชั้นนำสยามเหล่านี้มองอดีตเพื่อสำรวจข้อบกพร่องของตนเอง พระราชพงศาวดารที่ชำระในยุคนี้จึงบรรจุความใฝ่ฝัน ความรังเกียจ ความรัก ความภูมิใจ ความอภัยศ และอคติของชนชั้นนำที่ไม่ปรากฏในหลักฐานอื่น²² เนื้อหาโดยรวมของหลักฐานกลุ่มนี้จึงเล่าเรื่องในทิศทางเดียวกัน โดยเฉพาะเหตุการณ์ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับออสเตรียเวียนนัมก็เริ่มจากการฟังพระบรมโพธิสมภารขององเชียงสือ (อาองเชียงสือ) ในสมัยพระเจ้าตากสิน การมา “ฟังพระบรมโพธิสมภาร”²³ ขององเชียงสือในสมัยรัชกาลที่ 1 การส่งกองทัพไปช่วยองเชียงสือทำสงครามกับ “กบฏเตี้ยเซิน” แต่ไม่สำเร็จ ต่อมาองเชียงสือจึงหนีออกจากกรุงเทพฯ พงศาวดารไทยให้เหตุผลว่าองเชียงสือหนีไปเพื่อ “กู้บ้านกู้เมือง” กู้ได้แล้วก็จะยอมเป็น “เมืองขึ้นขอขบขันธสีมาสืบไป” หลักฐานบางชิ้นยังให้ภาพพระราชดำริที่แตกต่างกันระหว่างรัชกาลที่ 1 กับ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) รัชกาลที่ 1 มีพระราชดำริว่าควรให้ความช่วยเหลือองเชียงสือต่อไปเพราะ “เรามีคุณแก่เขาเขียนด้วยมือแล้วจะลบด้วยเท้า มิบังควร” ขณะที่กรมพระราชวังบวรฯ ดำริว่าองเชียงสืออาจเป็นภัยเพราะระหว่างอยู่ในกรุงเทพฯ “รู้ตื่นภูหนักเบาการในบ้านเมืองของเราทุกสิ่ง” ดังนั้นภายหลัง “มันจะทำความลำบากเดือดร้อนแก่ลูกหลานเราเป็นแน่อย่าสงสัยเลย”²⁴

ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย วิธีมองว่าสยาม “มีบุญคุณกับญวน (เวียดนาม)” จึงเป็นมุมมองหลัก วิธีมองเช่นนี้ถูกผลิตซ้ำหลายครั้ง ถูกย้ำชัดเจนในแบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นของไทยที่วางจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์กับเวียดนามเอาไว้ในสมัยรัชกาลที่ 1 ชี้ว่าเวียดนามมีความสัมพันธ์ที่ดีกับไทยจากการมา “ขอความช่วยเหลือ” ขององเชียงสือ ก่อนที่องเชียงสือจะหนีไปเมื่อองเชียงสือปราบกบฏเตี้ยเซินได้ก็สถาปนาตนเองเป็นจักรพรรดิเวียดนามและไม่ส่งบรรณาการให้ไทยอีก เมื่อสิ้นรัชกาลองเชียงสือ กษัตริย์เวียดนามองค์ต่อมามีได้เกรงใจไทยเหมือนแต่ก่อน เริ่มขยาย

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

²³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 , หน้า 241.

²⁴ นฤมล ธีรวัฒน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 92.

อิทธิพลเข้ามาในกัมพูชาและลาวจนเกิดสงคราม “อานามสยามยุทธ”²⁵ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งหมดที่กล่าวมานั้นเป็นมุมมองจาก “ฝ่ายไทย” เพียงฝ่ายเดียวโดยตัดปัจจัยและเหตุการณ์อื่นๆ ที่จะส่งผลกับความสัมพันธ์นี้ออกทั้งหมด และขัดแย้งกับสิ่งที่หลักฐานไทยเองทำให้ปรากฏคือการที่สยามมีกิจกรรมมากมายในล้านช้าง กัมพูชา และบริเวณปากแม่น้ำโขง ทั้งหมดล้วนที่เป็นกิจกรรมที่ล้วนมุ่งสู่ “ตะวันออก” ที่น่าจะนำมาอธิบายและเชื่อมโยงกับเหตุการณ์เกี่ยวกับองเชียงสือและกรณีของอานามสยามยุทธที่จะเกิดขึ้นในภายหลัง

2.1.2 เอกสารชั้นต้นของเวียดนาม

ลำดับตระกูลหมัก ขุนนางผู้ปกครองเขตฮาเตียน หรือ Gia Phả Họ Mạc Của Quan Hiệp Trấn Hà Tiên (ชา-ฝ่า-เหาะ-หมัก-กัว-กวาน-เหียบ-เจิ่น-ท่า-เตียน : ต่อไปในงานชิ้นนี้จะเรียกว่า “บันทึกตระกูลหมัก” เขียนโดยขุนนางที่รับใช้ตระกูลหมัก ผู้ปกครองฮาเตียน ได้รับการยอมรับว่าเป็นบันทึกเกี่ยวกับสายตระกูลในเวียดนามภาคใต้ที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีการค้นพบขณะนี้ เอกสารนี้จะช่วยให้เข้าใจมุมมองราชสำนักเหงวียนที่มีต่อราชสำนักสยามได้ดียิ่งขึ้น มีข้อสันนิษฐานว่าหลักฐานชิ้นนี้น่าจะเริ่มเขียนตั้งแต่ปี ค.ศ. 1785 หรือในช่วงก่อนองเชียงสือขึ้นครองราชย์และเขียนเสร็จในรัชกาลจักรพรรดิซาลอง (องเชียงสือ) ในปี ค.ศ. 1818 (ปีที่ 17 ในรัชกาล)²⁶ ผู้เขียนคือหวูเถิงห์ (Vũ Thế Dinh) บุตรบุญธรรมของหมักเทียนตือ ที่อยู่ร่วมเหตุการณ์ที่หมักเทียนตือให้ความช่วยเหลือองค์กรตระกูลเหงวียนในการต่อต้านขบวนการเตี้ยเซินที่โจมตีฐานที่มั่นสุดท้ายของตระกูลเหงวียนบริเวณปากแม่น้ำโขง หวูเถิงห์รับราชการกับองเชียงสือและได้รับพระราชทานตำแหน่งกายโดย (cai đội – คุมทหารประมาณ 50 คน) เมื่อองเชียงสือปราบดาภิเษกเขาก็ได้รับตำแหน่ง “ชิงตึกเห่า” (Dinh Đúc hầu / ยศเท่ากับ “พระยา”) ก่อนจะถึงแก่อสัญกรรมในปี ค.ศ. 1819 หรือก่อนสิ้นรัชกาลของจักรพรรดิซาลอง (องเชียงสือ) หนึ่งปี โดยที่หลักฐานชิ้นนี้น่าจะเขียนเสร็จในช่วงชีวิตของเขา

²⁵ อานามสยามยุทธ คือสงครามระหว่างสยามในสมัยรัชกาลที่ 3 กับเวียดนามในสมัยราชวงศ์เหงวียนตั้งแต่รัชกาลของจักรพรรดิมีนหม่างและเทียนจวิ (รัชกาลที่ 2 และ 3 ของราชวงศ์เหงวียน) อันเป็นผลสืบเนื่องจากความตึงเครียดด้านความสัมพันธ์ที่ดำเนินต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เกี่ยวกับกิจการของราชสำนักกัมพูชาและการขยายอำนาจของทั้งสองรัฐเหนือพื้นที่ปากแม่น้ำโขง(ทางตอนใต้ของเวียดนามปัจจุบัน) สงครามครั้งนี้กินเวลายาวนานกว่า 14 ปี ตั้งแต่ ค.ศ. 1833-1847 ก่อนจะจบลงด้วยการเจรจายุติศึกเนื่องจากไม่มีฝ่ายใดสามารถเอาชนะได้อย่างเด็ดขาด

²⁶ ปรากฏข้อมูลเรื่องความเป็นมาของเอกสารชิ้นนี้ส่วนหนึ่งในฐานข้อมูลออนไลน์ภาษาเวียดนามในอินเทอร์เน็ตที่ https://vi.wikipedia.org/wiki/H%C3%A0_Ti%C3%AA_n_tr%E1%BA%A5n_Hi%E1%BB%87p_tr%E1%BA%A5n_M%E1%BA%A1c_th%E1%BB%8B_gia_ph%E1%BA%A3 (เข้าถึง 17 มกราคม 2018).

หลักฐานชิ้นนี้กล่าวถึงความเป็นมาของ “ฮาเตียน” เมืองท่าที่มั่งคั่งที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 อย่างละเอียด ฮาเตียนเกิดขึ้นจากกระแสการค้าทางทะเลข้ามภูมิภาคระหว่างจีน-อินเดียในคริสต์ศตวรรษที่ 17 พงศาวดารไทยหลายฉบับกล่าวถึง “เจ้าตระกูลหมัก” (Mac) ผู้ครองฮาเตียนว่า “พระยาราชาเศรษฐี” เมื่อมองบริบทของภูมิภาค ผู้ปกครองฮาเตียนมีบทบาทในเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างราชสำนักสยามกับราชสำนักตระกูลเหงวียนช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 เป็นอย่างมาก ในช่วงต้นของการก่อตั้งเมือง ผู้ครองฮาเตียนได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักกัมพูชาก่อนจะต้องรับมือกองทัพเรืออยุธยาที่ยกมาตีฮาเตียนเพื่อผ่านไปตี กัมพูชาหลายครั้ง สมัยต่อมา ฮาเตียนยอมรับอำนาจของตระกูลเหงวียนและกษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยาพร้อมกัน สภาวะดังกล่าวดำเนินมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้ปกครองฮาเตียนต้องดูแลอำนาจระหว่างรัฐที่ทรงอำนาจกว่าอย่างน้อย 3 รัฐ คือ อ่องตระกูลเหงวียน สยาม กัมพูชา ต้องใช้ไหวพริบทางการทูตหาหลักประกันความมั่นคงของตนเอง ในกรณีความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียดนาม ผู้ปกครองฮาเตียนเป็นตัวแปรสำคัญ เช่น ฮาเตียนยอมรับเชื้อพระวงศ์กษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวงมาลี้ภัยหลังอยุธยาพ่ายแพ้แก่กองทัพพม่า ค.ศ.1767 และต่อต้านกองทัพสยามโดยได้รับความช่วยเหลือจากอ่องตระกูลเหงวียน การที่หมักเทียนต้องคอยช่วยเหลืออ่องตระกูลเหงวียนระหว่างที่ขบวนการเตี้ยเงินพยายามปราบปรามตระกูลเหงวียนอย่างหนักใน ค.ศ.1773

ลักษณะการบันทึกของ *บันทึกตระกูลหมัก* น่าสนใจตรงที่บรรยายแบบร้อยแก้ว ให้อารยะละเอียดเหตุการณ์จากมุมมองของฮาเตียนเองซึ่งต่างจากการบันทึกหลักฐานชิ้นต้นเวียดนามชิ้นอื่นที่มีรูปแบบการบันทึกค่อนข้างเป็นทางการคือ ใช้ตัวอักษรฮาน (Hán-อักษรจีนโบราณ)²⁷ การลำดับเหตุการณ์จะเรียงเรียงตามรัชสมัยจักรพรรดิ มีการกำกับจำนวนปีที่จักรพรรดิครองราชย์ในเวลานั้นก่อนเข้าสู่เหตุการณ์ ในเนื้อหายังเต็มไปด้วยยศตำแหน่งของบุคคลที่ถูกกล่าวถึง *บันทึกตระกูลหมัก* มีลักษณะการบันทึกที่มีชีวิตชีวามากกว่าเมื่อเทียบกับหลักฐานชิ้นต้นอื่นๆ ของเวียดนาม

บันทึกตระกูลหมัก ถูกแปลเป็นภาษาเวียดนามสมัยใหม่คือแปลเป็นอักษรก๊วกหือ (ภาษาเวียดนามสมัยใหม่ที่เขียนแทนเสียงด้วยอักษรโรมัน)²⁸ ในปี 2005 และตีพิมพ์ในปี 2006 ในลักษณะรูปเล่ม มีการเขียนแนะนำโดย เหงวียนคักถ่วน (Nguyễn Khắc Thuần) สำนักพิมพ์การศึกษา (Nhà

²⁷ “อักษรฮาน” (chữ Hán – จื่อฮาน) คือตัวอักษรจีนโบราณ (Classical Chinese) ที่ราชสำนักเวียดนามรับมาจากจีน (จื่อ-คือการเขียนแทนเสียงพูด) (โปรดดูใน Viện Ngôn Ngữ Học, *Từ Điển Tiếng Việt* (Hà Nội: Nhà Xuất Bản Từ Điển Bách Khoa, 2010), p.253.

²⁸ “อักษรก๊วกหือ” (chữ Quốc ngữ - จื่อก๊วกหือ) คือตัวอักษรลาตินที่มีการเติมเครื่องหมายเกี่ยวกับเสียงเพื่อเขียนภาษาเวียดนาม ได้รับการพัฒนาในคริสต์ศตวรรษที่ 17 โดย บาทหลวงอเล็กซอง เดอ โรดส์ (Alexandre de Rhodes) พัฒนาต่อจากงานที่บาทหลวงชาวโปรตุเกสทำไว้ และแพร่หลายมากขึ้นในยุคอาณานิคมก่อนจะพัฒนามาเป็นตัวอักษรสำหรับเขียนภาษาเวียดนามสมัยใหม่ที่ใช้กันมาจนถึงยุคปัจจุบัน

xuất bản Giáo dục) การตีพิมพ์ครั้งนี้อยู่ภายใต้โครงการวิจัยบันทึกประจำตระกูลของเวียดนามของสถาบันเวียดนามคดีศึกษาและพัฒนาวิทยาศาสตร์ (Institute of Vietnamese Studies and Development Sciences) มหาวิทยาลัยแห่งชาติ กรุงฮานอย โครงการนี้ยังมีความร่วมมือจากสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École française d'Extrême-Orient) กรุงฮานอย มหาวิทยาลัยปารีสที่ 7 (The University of Paris VII) ประเทศฝรั่งเศส และมหาวิทยาลัยอัลเบอร์ตา (University of Alberta) ประเทศแคนาดา โครงการนี้เป็นความพยายามรวบรวมหลักฐานทางวัฒนธรรมของเวียดนามเพื่อเป็นประโยชน์กับนักประวัติศาสตร์และนักวิจัยที่สนใจวัฒนธรรมเวียดนาม เป็นการรักษาด้านฉบับของเอกสารสำคัญด้วยการแปลและเขียนเป็นอักษรก๊วกหือ ผลิตซ้ำในรูปแบบของสื่อสมัยใหม่เช่น VCD²⁹

บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด่ายนาม (เล่ม 1) หรือ Đại Nam Thực lục, tập 1 (ด่ายนาม-ถึก-หลุก-เติบ-หมด) : True Records of the Great South โดยต่อไปจากนี้จะเรียกสั้นๆ ว่า *บันทึกความจริง*³⁰ ทั้งนี้ชื่อ “ด่ายนาม” นั้น เป็นชื่อเรียกอาณาจักรเวียดนามในสมัยจักรพรรดิมินหม่า ซึ่งเปลี่ยนไปจาก “เวียดนาม” ในสมัยจักรพรรดิซาลอง ก่อนที่ต่อมา ชื่อนี้จะถูกเปลี่ยนไปอีก) พงศาวดารนี้เขียนขึ้นในช่วงต้นรัชกาลจักรพรรดิมินหม่า รัชกาลที่ 2 ของราชวงศ์เหงวียน ซึ่งเป็นพระโอรสของจักรพรรดิซาลอง (องเชียงสือ) พระองค์ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1821-1841 *บันทึกความจริง* เขียนขึ้นโดยหน่วยงานที่ทำหน้าที่บันทึกประวัติศาสตร์ ของราชสำนักเหงวียนคือ “สื่อ-ก๊วาน” เขียนด้วยอักษรห่าน เรียบเรียงเหตุการณ์ตามลำดับรัชสมัยฮ่องและจักรพรรดิของตระกูลเหงวียน แม้ว่าธรรมเนียมการอ้างอิงและเรียบเรียงประวัติศาสตร์ของเวียดนามจะมีรายละเอียดเชิงลึกที่แตกต่างจากสยามไปบ้าง แต่ก็พออนุมานได้ว่านี่คือหลักฐานที่มีความหมายเดียวกับ “พงศาวดาร” ของสยามในแง่วิธีการ การใช้ชื่อ “บันทึกความจริง” (Thuc lục) เป็นอิทธิพลการบันทึกประวัติศาสตร์ที่รับมาจากราชสำนักจีน⁵ พงศาวดารนี้ได้รับการแปลและเขียนเป็นอักษรก๊วกหือใน ค.ศ.1962 โดยมีเนื้อหาจำนวนมาก ในการจัดพิมพ์ตามระบบสมัยใหม่ มันถูกแบ่งเป็น 38 เล่ม เล่มแรกเป็นเอกสารขั้นต้นที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับองเชียงสือได้ดีแม้การบันทึกจะเกิดขึ้นหลังรัชกาลขององเชียงสือสิ้นสุดไปแล้ว แต่ก็เป็นเวลาที่ไม่ห่างจากเหตุการณ์จริงมากนักและไม่เคยได้รับการแปลเป็นภาษาไทยมาก่อน พงศาวดารฉบับนี้ถือเป็นมุมมองอย่างเป็นทางการของราชสำนักเหงวียนที่มีต่อเหตุการณ์ต่างๆ ในช่วง

²⁹ Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trần Hiệp, Trần Mạc Thị Gia Phà (Hà Nội: Đại Học Quốc Gia Hà Nội, 2006), pp.9-10.

³⁰ ในรัชกาลจักรพรรดิถังไท่จง (ครองราชย์ ค.ศ.1170-1186) ของจีน มีการตั้ง “สำนักงานคณะกรรมการประวัติศาสตร์” (History Office) ทำหน้าที่ชำระเอกสารราชการของรัชกาลปัจจุบันเพื่อเตรียมเขียนประวัติศาสตร์รัชกาลปัจจุบันที่จะเริ่มดำเนินการทันทีในรัชกาลถัดไป เอกสารนี้เรียกว่า “สื่อลู่” แปลว่า “บันทึกเรื่องจริง” (Veritable Records) ในกรณีราชสำนักเวียดนามก็ได้รับอิทธิพลวิธีการบันทึกประวัติศาสตร์เช่นนี้มาจากราชสำนักจีนโดยตรง

คริสต์ศตวรรษที่ 18 ต่อเนื่องถึงช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เนื่องจากเขียนขึ้นตามพระราชโองการจักรพรรดิทั้งยังถูกอ้างอิงหลายครั้งโดยนักประวัติศาสตร์เวียดนาม เพียงแต่หลักฐานชิ้นนี้ยังไม่เคยถูกถอดความและใช้งานอย่างจริงจังเป็นภาษาไทย³¹

การจัดการผู้คนที่อยู่ห่างไกล หรือ *Nhu Viễn* (ญู-เวียน : The Harmonious Management of Distant Peoples) เป็นเอกสารของหน่วยงานที่ทำหน้าที่คล้าย “กระทรวงการต่างประเทศ” แห่งราชสำนักเหงียน เขียนขึ้นใน ค.ศ.1815 สะท้อนมุมมองราชสำนักเหงียนที่มีต่อรัฐโดยรอบ บรรยายขั้นตอนพิธีการทูตระหว่างราชสำนักเหงียนกับรัฐต่างๆ หลักฐานชิ้นนี้แสดงโลกทัศน์ ทัศนคติ และมุมมองของราชสำนักเหงียนต่อรัฐเพื่อนบ้านโดยเฉพาะมุมมองต่อสยามซึ่งมีปฏิสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ต่อเนื่องจนถึงช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19³²

บันทึกมหาบุรุษ/สตรีแห่งแดนใต้ หรือ *Đại Nam Liệt Truyện* (ไต่-นาม-เหลียด-เจียน : Biographies of the Great South) ชำระโดยราชบัณฑิตและขุนนางที่ทำหน้าที่อาลักษณ์แห่งราชสำนักเหงียนในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ด้วยอักษรห่าน มีต้นฉบับทั้งหมด 87 เล่ม หนาราว 2,000 หน้า แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ เหตุการณ์ในระยะก่อนองเชียงสีปราบดาภิเษกเป็นจักรพรรดิชาลองและเหตุการณ์หลังสถาปนาราชวงศ์เหงียนแล้ว สถาบันประวัติศาสตร์เวียดนามแปลบันทึกนี้และเขียนด้วยอักษรกวิ๊กหรือโดยมีทั้งหมด 4 เล่ม เนื้อหาของบันทึกฯ ให้ข้อมูลย้อนไปถึงคริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นช่วงที่ตระกูลเหงียนเริ่มมีอำนาจปกครองพื้นที่เวียดนามภาคกลางและภาคใต้ เนื้อความกล่าวถึงตำนาน พระปรีชาสามารถของกษัตริย์ เจ้าชาย ขุนนางที่มีชื่อเสียงและทำประโยชน์ให้ราชวงศ์ วีรสตรี พระสงฆ์ เรื่องของกบฏ ในรายละเอียดยังปรากฏเรื่องอ่องตระกูลเหงียนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับสยามในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงเจ้าตระกูลเหงียนอย่างน้อย 2 คน ที่เกี่ยวข้องกับสยามสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือองเชียงซุนและองเชียงสี ในงานวิจัยนี้จะใช้ฉบับที่พิมพ์ในปี 1993 ที่มีการจัดพิมพ์ทั้งหมด 4 เล่ม รายละเอียดที่เกี่ยวกับการต่างประเทศโดยเฉพาะคนที่ไปเกี่ยวข้องกับสยามนั้นจะรวมอยู่ในเล่ม 2 ในขณะที่เล่ม 1 กับเล่ม 3 และ 4 นั้นเป็นเรื่องของบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับกิจการภายในเป็นสำคัญ³³

บันทึกแห่งเมืองซาตังห์ หรือ *Gia Định Thanh thống chí* (ซา-ตังห์-แทงห์-ถง-จี : Gia Định Gazetteer, Records of Gia Định) ถูกเขียนขึ้นราวต้นศตวรรษที่ 19 โดยจิ่งห์หว่างด๊ก (Trịnh Hoàng Đúc) เนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องเมืองซาตังห์ (ปัจจุบันคือโฮจิมินห์ซิตี้) และภาคใต้ของเวียดนาม

³¹ Quốc sử quán triều Nguyễn, *Đại Nam Thực Lục Tập 1*.

³² Quốc Sử Quán Triều Nguyễn, *Nhu Viễn*, trans. Tạ Quang Phát (Sài Gòn: Bộ Văn-Hóa Giáo-Dục, 1966).

³³ Quốc Sử Quán Triều Nguyễn, *Đại Nam Liệt Truyện Tập 2* (Huế: Nhà Xuất Bản Thuận Hóa, 1993), pp.563-86.

เขียนด้วยอักษรโนม³⁴ (Nôm) หยาง บ่าวหยุน (Yang Baoyun) นักประวัติศาสตร์ชาวจีน แห่งมหาวิทยาลัยปักกิ่ง สาธารณรัฐประชาชนจีนสันนิษฐานว่า *บันทึกแห่งชาดิงห์* เขียนขึ้นราว ค.ศ. 1820-1822 ตรงกับรัชกาลจักรพรรดิหมิงหม่าง แต่ก็ยังปรากฏข้อโต้แย้งจากนักวิชาการเวียดนามว่า อาจจะเขียนขึ้นก่อนหน้านั้นช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 เรื่องปีที่กำเนิดเอกสารจึงยังไม่ได้ข้อยุติ อย่างไรก็ตามเอกสารชิ้นนี้เหลือรอดมาถึงปัจจุบันเนื่องจากมีความพยายามรักษาต้นฉบับสืบเนื่องกันมานาน คือมีการแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสครั้งแรกใน ค.ศ.1863 ในชื่อ *Gia dinh thung chi* ในระยะที่ไม่มีการแปลเป็นภาษาเวียดนามหรือภาษาอังกฤษ ทำให้มีแต่ผู้รู้ภาษาจีนกลางและภาษาฝรั่งเศสเท่านั้นที่ใช้งานเอกสารชิ้นนี้ได้ ก่อนที่ปี ค.ศ.1944 จะมีการแปลเป็นภาษาเวียดนามสมัยใหม่โดยมี ชุย มิงห์ถิ (Duy Minh Thi) เป็นบรรณาธิการในชื่อ *Nam Ký lục tỉnh Đu địa chí* (Six Provinces in South Vietnam) แต่ฉบับที่ถูกใช้งานมากที่สุดคือฉบับที่แปลใน ค.ศ.1972 โดยตุจายเหงวียน (Tu Trai Nguyễn) แต่น่าเสียดายว่าฉบับ ค.ศ.1972 ใช้กระดาษคุณภาพไม่ดี ตัวฉบับที่พิมพ์ออกมาจึงเสียหายได้ง่าย หนังสือที่ตีพิมพ์รอบนี้ยังหายไปจากตลาดอย่างรวดเร็วจนกลายเป็นเอกสารหายาก จน ค.ศ. 1998 จึงมีการตีพิมพ์อีกครั้ง โดยได้ เหงวียนห่งอกซิก (Nguyễn Ngọc dịch) แปล ได้ ดาวซุย แอห่ง (Đào Duy Anh) เป็นบรรณาธิการและใช้กระดาษคุณภาพดี ทำให้ต้นฉบับมีความคงทน

บันทึกแห่งเมืองชาดิงห์ ฉบับ ค.ศ. 1998 มีจุดเด่นคือมีส่วนอธิบายศัพท์ภาษาเวียดนามโบราณที่ซับซ้อนจึงเป็นประโยชน์กับวงการประวัติศาสตร์เวียดนามโดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องในโอกาสวาระครบรอบ 300 ปีของการพัฒนาภาคใต้เวียดนาม เพราะมีส่วนที่กล่าวถึงประวัติเมืองฮาเตียนตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 จากมุมมองฮาเตียนซึ่งต่างจากมุมมองของราชสำนักเหงวียน กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์เหงวียนกับราชวงศ์จักรี การทำสงครามสถานการณ์ในพื้นที่เวียดนามใต้ในช่วงระยะเวลาที่ผู้วิจัยศึกษา³⁵

บันทึกภูมิศาสตร์ของดินแดนใต้อันยิ่งใหญ่ หรือ *Đại Nam Nhất Thống Chí* (ใต้-นาม-ญีต-ถิง-จี : General Geography of the Great South) เขียนด้วยภาษาจีนโบราณ (ตัวห่าน) มีทั้งหมด 59 บท แบ่งเรื่องที่บันทึกเป็น 22 หัวข้อ ถูกรวบรวมใน ค.ศ.1849 ตรงกับรัชกาลจักรพรรดิตีตี้ก (Tu Duc : รัชกาลที่ 4 ของราชวงศ์เหงวียน ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1847-1883) เนื้อหาโดยมากพูดถึงภูมิศาสตร์เขตปกครองที่ตระกูลเหงวียนดูแล ยุทธศาสตร์ทางทหาร อาณาเขต กรณีที่เกิดขึ้นกับอาณาจักรข้างเคียงคือ กัมพูชา สยาม พม่าและล้านช้าง เอกสารชิ้นนี้เคยได้รับการตีพิมพ์ในระบบการ

³⁴ อักษรโนม (chữ Nôm – จื่อโนม) คือตัวอักษรโบราณของเวียดนาม เมื่อเขียนจะประกอบด้วยตัวอักษรจีน 2 ตัว ตัวหนึ่งแทนเสียงภาษาเวียดนาม อีกตัวหนึ่งแทนความหมายที่ถูกต้องในภาษาจีน ตัวอักษรชนิดนี้เริ่มใช้ในเวียดนามตั้งแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 13 ควบคู่ไปกับอักษรห่าน โดยจะจำกัดวงการใช้งานในหมู่ปัญญาชนและในราชสำนักเป็นหลัก

³⁵ Trịnh Hoài Đức, "“Gia Định Thành Thống Chí”," (<https://sites.google.com/site/sachsvietnam/gia-dinh-thanh-thong-chi>).(ค้นข้อมูล 6 มกราคม 2016)

พิมพ์สมัยใหม่ในสมัยที่เวียดนามเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสเมื่อปี ค.ศ. 1910 ที่กรุงเว้ในจำนวนจำกัด มีทั้งหมด 17 เล่มแบ่งตามพื้นที่ปกครอง 17 หัวเมือง โดยมีการรวบรวมบางบทเข้าไว้ด้วยกัน มีการเพิ่มทางหลวง แผนที่จังหวัดและคำอธิบายศัพท์³⁶

บันทึกภูมิศาสตร์ของดินแดนใต้อันยิ่งใหญ่ ได้รับการตีพิมพ์ครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ. 1960 โดยกรมวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการของสาธารณรัฐเวียดนามใต้ โดยแปลและเขียนเป็นภาษาเวียดนามสมัยใหม่ (อักษรขั้วกหวี) ผู้แปลคือ เงินทวนชาย (Trần Tuán Khai) และ ตูจายเหงเวียนตะ (Tu Trai Nguyễn Tạ) ส่วนการตีพิมพ์ครั้งที่ 3 เกิดขึ้นในสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม (เวียดนามเหนือ) ระหว่างปี ค.ศ. 1970-1971 โดยสำนักพิมพ์สังคมศาสตร์ (Social Science Publishing House) ผู้แปลคือ ฟัมจงเดียม (Phạm Trọng Diễm) และ ต่าวซุยแองห์ (Đào Duy Anh) ก่อนที่การตีพิมพ์จะถูกเว้นระยะไปนานหลายทศวรรษ ล่าสุดเนื้อหาบางส่วนถูกนำมาตีพิมพ์เป็นส่วนหนึ่งของหนังสือ General Collection of Vietnamese Places (volume 2) ใน ค.ศ. 2012

บันทึกเส้นทางสู่ราชอาณาจักรสยาม หรือ Xiêm La Quốc : Lộ trình tập lục (เซียม-ลา-กั ว-โหละ-จิง-เติบ-หลุก : Collected records of Itineraries to Siam) เขียนโดยขุนนางราชสำนักเหงเวียน 2 คน คือ ต่งเพือกหงวาน (Tống Phước Ngoạn) กับ เชื่องวันเจิว (Dương Văn Châu) ตัวเอกสารเขียนด้วยตัวอักษรโนม ทั้งนี้ ต่งเพือกหงวาน เป็น 1 ใน 10 ขุนนางตำแหน่งกายก็้อ (cai cơ-นายกอง) ที่ติดตามองเชียงสือลี้ภัยจากการโจมตีของขบวนการเตี้ยเซินไปที่กรุงเทพฯ หลังองเชียงสือกับทัพสยามไปแพ้ศึกที่แส็กเก็ม-สวายมู้ด (Rạch Gầm-Xoài Mút – ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดเตียนซาง ที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขง ภาคใต้ของเวียดนาม) ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1785 เขาก็ติดตามองเชียงสือมาทำศึกในเวียดนามอีกครั้งในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1787 เขาทำราชการจนมีความดีความชอบ ได้รับการเลื่อนตำแหน่งเป็นระยะจนเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1809 ทำหน้าที่เป็นทูตเดินทางไปกรุงเทพฯ และกลับกรุงเว้ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1810 จากการเดินทางครั้งนี้ ต่งเพือกหงวานทำแผนที่การเดินทางไปสยามถวายจักรพรรดิชาลอง (องเชียงสือ) ใน ค.ศ. 1810 เขายังทำหน้าที่เป็นราชทูตไปสยามอีกครั้งในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1811 เพื่อถวายสาส์นเกี่ยวกับกิจการเรื่องกัมพูชาให้กษัตริย์สยาม อย่างไรก็ตาม ในปี ค.ศ. 1816 เขาถูกปลดจากตำแหน่ง ส่วนประวัติของผู้เขียนอีกคนคือ เชื่องวันเจิว (Dương Văn Châu) ไม่ปรากฏชัดเจน *บันทึกแห่งชาดิงห์* ระบุว่าเชื่องวันเจิวเคยเป็นที่ปรึกษาด้านการทหารของฮาเตียนใน ค.ศ. 1810 ส่วน *บันทึกความจริง* ระบุว่าเขาเคยรับตำแหน่งเป็นอุปทูตไปสยามพร้อมตั้ง

³⁶ Quốc sử Quán Triều Nguyễn, Đại Nam Nhất Thống Chí Quyển 2, trans. Phạm Trọng Diễm (dịch/แปล) (Huế Nhà Xuất Bản Thuận Hóa, 2012).

เพื่อท้วงว่า จากนั้นก็กลับมารับตำแหน่งที่ฮาเตียนก่อนที่บั้นปลายทำความผิดและถูกส่งไปรับโทษที่กรุงเว้³⁷

บันทึกเส้นทางสุรธาอาณาจักรสยาม เป็นหนึ่งในชุดเอกสารเกี่ยวกับภูมิศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Đông Nam Á sử liệu chuyên san) ซึ่งหน่วยวิจัยเทินอ่า (Tân Á) มหาวิทยาลัยเฮืองแก่งห่งวัน (Hương Cảng Trung văn Đại học) เคยพิมพ์เผยแพร่จนครบในปี ค.ศ.1966 หน่วยงานนี้ได้รับคำแนะนำจาก ศ.เฉิน ชิงโห (Chingho A. Chen) แห่ง The Chinese University of Hong Kong ให้รวบรวมเอกสารเกี่ยวกับภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์เวียดนาม ในปีเดียวกัน ยังมีการตีพิมพ์ส่วนที่ 2 ของ *บันทึกเส้นทางสุรธาอาณาจักรสยาม* ลงในหนังสือชุด Historical Material Series No. 2 ของสถาบัน New Asia Research Institute แห่ง The Chinese University of Hongkong ด้วยตัวอักษรก๊วกหึ่ง โดยมี ศ.เฉิน ชิงโห เขียนบทนำเป็นภาษาอังกฤษ การพิมพ์ครั้งต่อมาลงในวารสารวิจัยและพัฒนา (Tập chí Nghiên cứu và Phát triển) ฉบับที่ 1 (108) ปี ค.ศ. 2013 ก่อนที่จะมีการพิมพ์เป็นหนังสือในปี ค.ศ. 2017 โดยสำนักพิมพ์ Nhà xuất bản Văn Hóa - Văn Nghệ ซึ่งผู้วิจัยใช้ในการค้นคว้า

เนื้อหาใน *บันทึกเส้นทางสุรธาอาณาจักรสยาม* มี 28,000 ตัวอักษร แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนแรก บทค้นคว้าภาษาจีนของ ศ.เฉินชิงโห 24 หน้า บทค้นคว้าแบบย่อเขียนเป็นภาษาอังกฤษ 6 หน้า ส่วนที่ 2 คือบันทึกเส้นทางสุรธาอาณาจักรสยามของต่งเพื่อท้วงว่า ส่วนที่ 3 เป็นภาคผนวกประกอบด้วยแผนที่แสดงภูมิศาสตร์และเส้นทางโดยย่อ ส่วนนี้ผู้รวบรวมคือ ศ.เฉินชิงโห และ คิมุระ โซคิจิ (Kimura Sokichi) นักวิชาการชาวญี่ปุ่น บันทึกนี้มีทั้งหมด 30 หน้า ตัวบทหลักกล่าวถึงการเดินทางทางบกและทางทะเล การถวายนายงาน บันทึกเส้นทางการเดินทาง 6 สาย คือ

สายแรก ระหว่าง พนมเปญ-พระตะบอง-กรุงเทพฯ-อยุธยา-บริเวณต่างๆ ที่อยู่ติดพม่า-ชายฝั่งด้านตะวันตกของคาบสมุทรมาลายู เกาะภูเก็ต ชายแดนชวา-มาเลเซีย (Đồ Bà) ปิ่นัง (Cù lao Cau) และ ฯลฯ ทั้งยังมีการบันทึกถึงสถานที่ต่างๆ มากกว่า 30 แห่ง

สายที่สอง เริ่มจากเกาะช้าง-เมืองจันทบูร-เลียบบไปตามชายฝั่งอ่าวสยาม โดยระบุไว้สถานที่ไว้ทั้งหมด 14 แห่ง

สายที่สาม จากปากน้ำบาสัก (Bassac) แม่น้ำเหว้ (Hàu) บริเวณปากแม่น้ำโขง เส้นทางจะเลียบบชายทะเลผ่าน Hòn Khoai (Poulo Obi) เส็กสา (Rạch Giá) ฮาเตียน กำปงโสม เลาะตามชายฝั่งตะวันตกอ่าวสยามถึงลองญา (Long Nha-สิงคโปร์) -ปิ่นัง-ภูเก็ต ฯลฯ บันทึกสถานที่เอาไว้

³⁷ Phạm Hoàng Quân, *Xiêm La Quốc Lộ TriNh Tập Lục* (Giao Thông Thủy Bộ Việt - Xiêm Năm 1810) (TP.Hồ Chí Minh: NXB Văn Hóa - Văn Nghệ, 2017), pp.5-6.

195 แห่ง เช่น ปากแม่น้ำ เมืองท่า เกาะต่างๆ โดยปรากฏสถานที่ 40 แห่งที่ราชสำนักเหิงเวียนอ้างอำนาจปกครอง

สายที่สี่ จากแหลมกำเมาเป็นเส้นทางเดินเรือไปยัง Poulo Obi-เกาะผู้ก๊วก-เกาะเสม็ด (Hòn Thiết Miệt)-เกาะสีซัง (Hòn Xí Xang) -ปากน้ำสมุทรปราการ (Bắc Nam)-สามร้อยยอด-แม่น้ำหลังสวน-นครศรีธรรมราช-ภูเก็ต ฯลฯ โดยบนเส้นทางนี้มีการเขียนระบุสถานที่เอาไว้ 25 แห่ง

สายที่ห้า เป็นเส้นทางเดินเรือไปตามเกาะต่างๆ 9 เส้นทางคือ จาก Poulo Obi ไปยัง Pulo Tioman จาก Kas Rong ไปปากน้ำไชยา แสมสารไปสามร้อยยอด บางกระสอบ (ชลบุรี) ไปปากน้ำแม่กลอง จากผู้ก๊วกไปยัง Kas Tang จากโต๊ะเจิว (Thỏ Châu) ไป Kas Tang จากโต๊ะเจิวไปเกาะหวาย (Koh Wai) และจาก Kas Tang ไปเกาะหวาย

สายที่หก บันทึกเส้นทางจากปากน้ำไปยังต้นน้ำหรือจุดบรรจบของแม่น้ำ ในส่วนของเวียดนามมีการระบุถึงแม่น้ำที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบแม่น้ำเหิว (บริเวณปากแม่น้ำโขง) ตั้งแต่ปากน้ำบาทัก (Ba Thác) ไปจนถึงพื้นที่เส็กสา มีการบันทึกเกี่ยวกับสถานที่ 80 แห่งในกัมพูชาและมากกว่า 120 แห่งในสยาม

บันทึกเกี่ยวกับเส้นทางทางทะเลกินพื้นที่ 9 ใน 10 ของเนื้อหาทั้งหมด ให้ข้อมูลทางด้านภูมิศาสตร์ ธรรมชาติ ภาพร่างทิวทัศน์ สัตว์ แร่ธาตุ ความกว้างและลึกของปากแม่น้ำหลายแห่ง สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ข้อมูลการทหาร จุดตรวจ จำนวนทหารที่วางตามชายแดน ชื่อสถานที่ของเวียดนามเกือบทั้งหมดเขียนด้วยอักษรโรมัน ส่วนสถานที่ในกัมพูชาและสยามเขียนแทนเสียงด้วยอักษรโรมันในลักษณะของการทับศัพท์ ส่วนชื่อสิ่งของต่างๆ เขียนด้วยอักษรหานและโนม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2.1.3 เอกสารชั้นรองและงานศึกษาที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ทั้งในภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ

มีงานวิจัยที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสยามกับเวียดนามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอยู่จำนวนหนึ่ง ชิ้นที่น่าสนใจคือ *ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมรและญวน สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น* ของ ถนอม อานามวัฒน์ กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสยามสมัยรัชกาลที่ 1 กับราชสำนักจักรพรรดิชาลอง (องเชียงสือ) ในฐานะส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ระหว่างสองรัฐที่งานชิ้นนี้ศึกษาโดยเน้นช่วงรัชกาลที่ 1-3³⁸ อย่างไรก็ตาม งานชิ้นนี้เน้นศึกษาความสัมพันธ์

³⁸ ถนอม อานามวัฒน์, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทย, เขมรและญวนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (แผนกวิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร, 2516).

ทางการทูตระหว่างสยามกับเวียดนามสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยหลักฐานไทยเป็นหลัก แม้จะมีการใช้หลักฐานต่างประเทศส่วนมากก็เป็นหลักฐานที่ถูกแปลขึ้นตามความต้องการของราชสำนักสยาม เช่น *พงศาวดารญวน*, *ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา* เป็นต้น

แต่เราก็ต้องระมัดระวังว่าหลักฐานเหล่านี้ราชสำนักสยามแปลและชำระเพื่อเพิ่มความรับรู้อดีตของรัฐเพื่อนบ้าน มุมมองที่ได้จึงเป็นการตีความจากจุดยืนของสยาม โดยเฉพาะ *พงศาวดารญวน* ที่แปลและเรียบเรียงจากจดหมายเหตุภาษาเวียดนามโดย นายหยองกองทหารปืนใหญ่ นายทหารเชื้อสายเวียดนามที่รับราชการในกองทัพสยามโดยมีปัญญาชนหัวก้าวหน้าอย่างเทียนวรรณช่วยในการปรับปรุงเนื้อหาแล้วเสร็จในปี ค.ศ.1901 โดยขณะนั้นเทียนวรรณมีอายุได้ 60 ปี ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าพงศาวดารฉบับนี้เกิดขึ้นในภาวะแวดล้อมที่ต่างจากการชำระพงศาวดารรุ่นก่อนหน้า คือตีพิมพ์ผ่านระบบการพิมพ์สมัยใหม่ มีความตั้งใจ “ขาย” ให้ผู้อ่านซึ่งหมายถึงกลุ่มคนที่อ่านออกเขียนได้สมัยรัชกาลที่ 5 อันหมายถึงกลุ่มปัญญาชนและข้าราชการที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นจากระบบการศึกษาที่ผลิตคนเพื่อเข้ารับราชการ *พงศาวดารญวน* ยังน่าจะผลิตขึ้นเพื่อตอบสนองต่อความต้องการฝรั่งเศสที่อ้างสิทธิเหนือดินแดนเวียดนามและลาว ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงแม้วิกฤติ ร.ศ.112 จะจบลงด้วยความพ่ายแพ้ของสยาม ผลที่ตามมาคือเกิดประวัติศาสตร์บาดแผลทำให้ชนชั้นนำสยามประณามฝรั่งเศสเสมอมาในแง่ของการบันทึกความจริงและการบอกเล่าประวัติศาสตร์ ในส่วนการจัดทำเนื้อหา ผู้ที่มีส่วนเรียบเรียงส่วนมากก็น่าสันนิษฐานว่าเป็น “เทียนวรรณ” มิใช่ นายหยองที่น่าจะมีบทบาทจำกัดในการแปลเอกสารเวียดนามมากกว่า เวลานั้นเทียนวรรณเพิ่งพ้นโทษจากเรือนจำ งานชิ้นนี้อาจทำให้เขาตัดสินใจในสายตาของราชสำนัก ถ้าเรื่องนี้เป็นจริง การมุ่งเขียนให้ “คนสยามอ่าน” ยังอาจจะเป็นที่มาของการเทียบเวลาของเหตุการณ์ต่างๆ ในเวียดนามด้วยการกำกับปีรัตนโกสินทร์ศก (รศ.) ข้อที่น่าสังเกตคือเนื้อหาที่กินพื้นที่มากที่สุดในพงศาวดารคือเรื่องขององเชียงสือซึ่งมีความสัมพันธ์อันดีกับรัชกาลที่ 1 แบ่งเป็น ช่วงแรก กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างองเชียงสือในฐานะรัชทายาทตระกูลเหงวียนกับพระยาจักรี (ด้วง) แม่ทัพของพระเจ้าตากสิน ก่อนที่องเชียงสือจะมา “ฟังพระบรมโฑธิสมภาร” เจ้าพระยาจักรีที่ปราบดาภิเษกเป็นรัชกาลที่ 1 องเชียงสือถูกขับเน้นว่าเป็นผู้มีสิทธิในบัลลังก์จักรพรรดิเวียดนามมีเมตตา ทรงคุณธรรมและโอบอ้อมอารี การฟังราชสำนักสยามยังขับเน้นพระราชอำนาจรัชกาลที่ 1 ในทางอ้อม ในอีกมิติหนึ่ง การที่องเชียงสือได้รับเครื่องราชบรรณาการจากหัวเมืองเขมร ลาว ก็ทำให้สยามมีภาพเป็นเจ้าเอกราชที่มีอำนาจมากกว่าเวียดนาม³⁹

แต่ถ้าตรวจสอบ *บันทึกแห่งความจริงแห่งราชอาณาจักรด๋ายนาม* ที่นายหยองอ้างว่าใช้เป็นข้อมูลในการเรียบเรียงเอกสารชิ้นนี้ จะพบข้อผิดพลาดเรื่องเวลาและเหตุการณ์จำนวนมาก เช่น

³⁹ เทียนวรรณ (เทียน วัฒนโภา), *พงศาวดารญวน*, trans. นายหยอง (กรุงเทพฯ: ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2509), หน้า 1-3 และหน้า 864-65.

พงศาวดารฉนวน บอกว่าศึกอานามสยามยุทธซึ่งเริ่มในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นกินเวลาจนถึงรัชกาลพระเจ้าติ่อ๊ก (รัชกาลที่ 4 ของราชวงศ์เหงวียน) ข้อมูลนี้ถ้าหากตรวจสอบจะพบว่าคลาดเคลื่อนจากข้อมูลในพงศาวดารไทยและพงศาวดารฉบับอื่นๆ ของเวียดนามที่ยืนยันตรงกันว่าศึกนี้เริ่มในสมัยรัชกาลที่ 3 ตรงกับรัชกาลจักรพรรดิหมิงหม่างและเทียนจี้ (รัชกาลที่ 2 และ 3 ของราชวงศ์เหงวียน) ผู้วิจัยจึงต้องใช้พงศาวดารฉนวน อย่างระมัดระวัง

งานในโลกภาษาไทยอีกชิ้นที่เกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรงคือ *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี* ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่วิเคราะห์สถานการณ์การเมืองในราชสำนักสยามตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี นิธิชุดค้นพระราชประวัติพระเจ้าตากสิน การขึ้นสู่อำนาจ การดำเนินนโยบาย นิธิชี้ให้เห็นว่ากรุงศรีอยุธยาก่อนล่มสลายนั้นมีปัจจัยเชื่อมโยงที่ปรากฏอยู่คือระบบราชการที่เสื่อมทรุดมาระยะหนึ่งแล้วเนื่องมาจากการแย่งชิงบัลลังก์ ปัญหาการควบคุมกำลังคน เมื่อกรุงศรีอยุธยาสลายตัวจริงในทางกายภาพ ระหว่างการฟื้นฟูราชอาณาจักรพระเจ้าตากสินต้อง “เล่นการเมืองแบบซุ่มนุมน” อันเป็นวิธีการเมืองที่แปลกแยกจากวิธีการเมืองสมัยกรุงศรีอยุธยา ระบบการเมืองแบบซุ่มนุมนนี้จะสลายตัวลงช่วงปลายรัชกาลพระเจ้าตากสินด้วยวิธีการเมืองแบบอยุธยาที่ถูกสถาปนากลับขึ้นมาอีกครั้งโดยรัชกาลที่ 1 งานชิ้นนี้แม้จะเน้นศึกษากิจกรรมการเมืองภายในราชสำนักสยามเป็นหลัก แต่ก็มีประโยชน์กับผู้วิจัยในแง่การวิเคราะห์พระราชประวัติพระเจ้าตากสิน การใช้ฐานกำลังชุมชนจีนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือระหว่างกอบกู้ราชอาณาจักรสยาม ภาพเครือข่ายอำนาจพระเจ้าตากสิน ซึ่งเรื่องเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานให้สามารถวิเคราะห์นโยบายขยายอำนาจไปทางทิศตะวันออกของกรุงธนบุรีและการสิ้นสุดรัชกาลของพระเจ้าตากสินได้ดี⁴⁰

งานเขียนเรื่อง *พระเจ้าตากเบื้องต้น*⁴¹ และ *ข้าแหละแผ่นดินกรุงธนบุรี*⁴² ของปราชญ์ศรีอยุธยา ลำดับพระราชประวัติพระเจ้าตากสินตั้งแต่พระราชสมภพที่กรุงศรีอยุธยาและเหตุการณ์ในสมัยกรุงธนบุรีซึ่งเป็นลักษณะ “รื้อ” และวิเคราะห์เหตุการณ์จากพงศาวดาร *ข้าแหละแผ่นดินกรุงธนบุรี* ยังวิเคราะห์สถานการณ์ช่วง 2 ปีสุดท้ายของรัชกาลพระเจ้าตากสินจนพบว่าการเตรียมก่อรัฐประหารซึ่งทิ้งร่องรอยไว้ในพงศาวดารจำนวนมาก งานสองชิ้นนี้เป็นประโยชน์กับผู้วิจัยในแง่ข้อมูลความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในราชสำนักสยามซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากความสัมพันธ์ส่วนบุคคลระหว่างเจ้าพระยาจักรี (ด้วง) กับแม่ทัพขององเชียงสือซึ่งเผชิญหน้ากันอยู่ในสนามรบด้วย

⁴⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2542).

⁴¹ ปราชญ์ศรีอยุธยา, *พระเจ้าตาก เบื้องต้น* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557).

⁴² ปราชญ์ศรีอยุธยา, *ข้าแหละแผ่นดินกรุงธนบุรี* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555).

วิทยานิพนธ์ของ เกริกเกียรติ ไพบูลย์ศิลป์ เรื่อง *พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย พ.ศ. 2310-2394*⁴³ ฉายภาพการใช้อุดมการณ์ของพุทธศาสนาต่อการปกครองในรัชกาลพระเจ้าตากสิน รัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ที่แต่ละรัชกาลทรงใช้วิธีคิดแบบพุทธที่มีรายละเอียดแตกต่างกันเพื่อพระราชประสงค์ทางการเมือง จะช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจวิธีคิดและโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยามที่บริหารกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ที่จะต้องไปติดต่อสัมพันธ์กับรัฐเพื่อนบ้านที่นับถือพุทธเถรวาทแบบเดียวกันรวมไปถึงรัฐที่นับถือศาสนาและมีปรัชญาในการปกครองต่างกันอย่างไรอย่างละเอียดมากขึ้น โดยถ้าอ่านประกอบกับ *พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2325-2352)* ของ สายชล สัตยานุรักษ์⁴⁴ ก็จะทำให้เข้าใจถึงลักษณะของศาสนาพุทธในช่วงปลายอยุธยา-กรุงธนบุรี-กรุงเทพฯ ที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากยุคอื่น ด้วยเป็นช่วงที่บ้านเมืองแตกสลาย และชนชั้นนำกลุ่มใหม่ของสยามมีความเป็นกระฎุมพีจากการค้าขาย ทำให้มีลักษณะของการนับถือศาสนาพุทธที่เป็นเหตุผลนิยมมากขึ้นกว่าเดิม ส่งผลให้แนวคิดดั้งเดิมอย่าง “จักรพรรดิราชา” นั้นเจือปนไปกับการแนวคิด “ธรรมราชา/ธรรมิกราชา” มากขึ้น ทำให้กษัตริย์สยามนั้นทรงมีสถานะที่แตกต่างไปจากกษัตริย์อยุธยา มีความเป็นมนุษย์มากขึ้นแต่ก็ยังคงไม่ได้ละทิ้งแนวคิดจักรพรรดิราชาแต่อย่างใดในแง่ของรูปแบบพิธีกรรม อย่างไรก็ตามงานของเกริกเกียรตินั้นยังคงมีปัญหาในการใช้งานข้อมูลที่จำกัดเพียงหลักฐานไทย มิได้สอบทานกับหลักฐานเวียดนามหรืองานของนักวิชาการต่างประเทศคนอื่น ๆ อีกทั้งยังมีแนวโน้มที่จะเชื่อประวัติศาสตร์กระแสหลักในเรื่องพระราชประวัติของรัชกาลที่ 1 ในกรณีตำแหน่งเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ทำให้ต้องอ่านงานชิ้นนี้อย่างระมัดระวัง

ยังมีงานชาวต่างประเทศที่ใช้หลักฐานไทยคือ *The Restoration of Thailand under Rama I 1782-1809* ของ เคล้า เวงค์⁴⁵ นักวิชาการชาวเยอรมันที่ศึกษาเรื่องการฟื้นฟูราชอาณาจักรสยามสมัยรัชกาลที่ 1 เพื่อเติมช่องว่างงานศึกษาประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มีข้อจำกัดเรื่องหลักฐานในโลกภาษาอังกฤษ ในช่วงปลายทศวรรษที่ 1960 หลักฐานเกี่ยวกับสยามช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีใช้ภาษาอังกฤษหรือภาษาต่างประเทศนั้นหาได้ยาก หลักฐานไทยจำนวนมากที่เกี่ยวข้องยังไม่เป็นที่รับรู้ในแวดวงวิชาการระดับนานาชาติเท่าใดนักทำให้เวงค์ตัดสินใจใช้หลักฐานไทยทำงาน เช่น *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์* เวงส์เริ่มต้น

⁴³ เกริกเกียรติ ไพบูลย์ศิลป์, "พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย พ.ศ.2310-2394" (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557), หน้า 105-10.

⁴⁴ สายชล สัตยานุรักษ์, *พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546).

⁴⁵ Klaus Wenk, *The Restoration of Thailand under Rama I 1782-1809*, trans. Greeley Stahl (Tucson: The University of Arizona Press, 1968).

ด้วยการศึกษาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อย่างไรก็ตาม เขายังเชื่อว่า ช่วงเปลี่ยนผ่านจากกรุงธนบุรีสู่กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ไม่น่าจะทรงเกี่ยวกับสถานการณ์การจลาจลในกรุงธนบุรีในช่วงปลายรัชกาลพระเจ้าตากสิน⁴⁶ เวงค์มองว่า รัชกาลที่ 1 มีพระราชภารกิจฟื้นฟูสยามให้มีเสถียรภาพอีกครั้ง ผู้วิจัยพบว่างานชิ้นนี้มีความคลาดเคลื่อนเมื่อสอบทานกับหลักฐานไทย เช่น กรณีการประหารพระเจ้าตากสินที่เขาระบุว่า “รัชกาลที่ 1 ทรงมีน้ำพระเนตรนองพระพักตร์เมื่อทรงสั่งประหารพระเจ้าตาก”⁴⁷ ทว่า ข้อความนี้ก็มิได้ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีหรือหลักฐานไทยชิ้นอื่นๆ⁴⁸ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับเวียดนามและกัมพูชา งานชิ้นนี้พรรณนาเหตุการณ์ที่องเชียงสือเข้ามายังราชสำนักสยามใน ค.ศ.1783 ร่วมกับกองทัพสยามทำสงครามกับพม่า สยามช่วยเหลือองเชียงสือด้วยการส่งกองทัพไปยังที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงเพื่อโจมตีขบวนการเตี้ยเซิน แต่ งานของ เวงค์ ก็ไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเวียดนามมากนักแต่ไปเน้นเรื่องฟื้นฟูเสถียรภาพของสยาม การใช้หลักฐานไทยเป็นหลักยังคงกลายเป็นข้อจำกัดในการมองเหตุการณ์ ทิศทางวิเคราะห์สถานการณ์ของเวงค์ยังอยู่บนจุดยืนของสยามมากเป็นพิเศษ งานอีกชิ้นที่มีลักษณะเดียวกันคือ *แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ* ของ ศ.วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา (Wolter F. Vella) เวลลาได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสยามกับราชสำนักเวียดนามในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยให้น้ำหนักกับหลักฐานสยามเป็นหลัก⁴⁹

บทความวิชาการที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ยังปรากฏอยู่จำนวนหนึ่ง เช่น *Mac Thien Tu and Phraya Taksin : A survey of their political Stand Conflicts and Background* ของ ศ.เฉิน ชิงโห ที่เสนอในที่ประชุมสมาคมนักประวัติศาสตร์แห่งเอเชีย (IAHA Conference) กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 22-26 สิงหาคม ค.ศ. 1977 โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเมืองท่าฮาเตียนในระหว่างพระเจ้าตากสินกับผู้ปกครองฮาเตียนสองรุ่นคือ หมักกีว (Mac Cú) เจ้าเมืองฮาเตียนคนแรก และหมักเทียนตือ (Mac Thièn Tú) เจ้าเมืองฮาเตียนคนที่สอง โดยใช้หลักฐานอย่างกว้างขวาง⁵⁰

ศ.เฉิน ชิงโห สนใจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าตากสินกับหมักกีวที่เป็นคนเชื้อสายจีนเหมือนกัน ด้วยในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 มีคลื่นผู้อพยพชาวจีนเข้ามายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จำนวนมากหลังราชวงศ์หมิงพ่ายแพ้ให้กับราชวงศ์แมนจูบนจีนแผ่นดินใหญ่ เขาชี้ว่า ผู้นำกลุ่มผู้อพยพเชื้อสายจีนที่โดดเด่นเหล่านี้มีโอกาสดำเนินการเมืองในรัฐต่างๆ บนแผ่นดินใหญ่ภูมิภาค

⁴⁶ Ibid., p.6.

⁴⁷ Ibid., p.8.

⁴⁸ ผู้วิจัยตรวจสอบจากหลักฐานไทยชิ้นต้นหลายชิ้น ไม่ปรากฏข้อความลักษณะนี้ในที่ไหนๆ

⁴⁹ Walter Francis Vella, *Siam under Rama III 1824-1851* (New York: JJ Augustin, 1957).

⁵⁰ Chingho A. Chen, "Mac Thien Tu and Phraya Taksin : A Survey of Their Political Stand Conflicts and Background" (paper presented at the the 7th IAHA Conference Bangkok Thailand, 22-26 August 1977 1977).

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซิงโหเปรียบการขึ้นสู่อำนาจของคนเชื้อสายจีนอย่างพระเจ้าตากสินกับหมังกี้วรวมไปถึงทายาทที่สืบสานแนวทางของหมังกี้วอย่างหมักเทียนตือ ซึ่งให้เห็นว่ากรณีพระเจ้าตากสิน พระองค์เป็นสยามเชื้อสายแต้จิ๋ว (Teochiu) จากอำเภอเถ่งไฮ่ จังหวัดชวเถา มณฑลกวางตุ้ง มีฐานะเป็น “ลูกจีน” หรือ “ลูกครึ่ง” สยาม-จีน ที่หลอมรวมเข้ากับสังคมสยาม ได้แต่ยกฐานะผ่านระบบราชการกรุงศรีอยุธยา การสูญเสียกรุงศรีอยุธยาและภาวะสูญญากาศที่เกิดขึ้นหลังเสียกรุงใน ค.ศ.1767 เปิดพื้นที่ให้พระองค์สร้างฐานกำลังจนขับไล่กองทัพพม่าและปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ได้สำเร็จ พระเจ้าตากสินทรงมีอุดมการณ์กอบกู้ความมั่นคงของราชสำนักสยามสมัยอยุธยาให้กลับคืนมา เป็นสำคัญ ขณะที่หมังกี้วเป็นจีนกวางตุ้งจากเมือง Lei-chow มณฑลกวางตุ้ง⁵¹ เมื่ออพยพมาก็ตั้งรัฐเมืองท่า (Port polity) ขึ้นบริเวณพื้นที่ชายขอบทางอำนาจของราชสำนักกัมพูชาและเวียดนาม (ราชวงศ์เหงวียน) ฮาเตียนที่หมังกี้วสร้างขึ้นนั้นมั่งคั่งจากเส้นทางการค้าทางทะเลยึดถือระบบการบริหารราชการแผ่นดินด้วยปรัชญาขงจื้อแบบเดียวกับราชสำนักจีน ความอยู่รอดของฮาเตียนยังขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ปกครองในการบริหารจัดการความสัมพันธ์กับรัฐขนาดใหญ่กว่าที่อยู่โดยรอบ

การติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างพระเจ้าตากสินกับหมังกี้วและต่อมากับหมักเทียนตือ มีรายละเอียดที่น่าสนใจโดยเฉพาะการอาศัยกลุ่มคนจีนเชื้อสายเดียวกับตนให้เป็นประโยชน์ในการสร้างความได้เปรียบทางการเมืองและสงครามเพื่อแผ่ขยายอำนาจ ศ.ฉิน ซิงโห วิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อมที่ทำให้การแสดงออกของผู้นำเชื้อสายจีนบนแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ดำเนินนโยบายแตกต่างกัน เขาหาคำตอบว่า ทำไมผู้นำบางคนจึงร่วมมือกันในขณะที่บางคนกลับเป็นคู่แข่ง แสดงบทบาทของคนเชื้อสายจีนระดับผู้นำที่มีต่อสถานการณ์ระหว่างรัฐ โดยเฉพาะ “ลูกจีน” รุ่นที่ 2 อย่างพระเจ้าตากสินและหมักเทียนตือซึ่งหลอมตนเองกับระบบการเมืองท้องถิ่นด้วยวิธีที่ต่างกัน ชับเน้นมิติด้านชาติพันธุ์ซึ่งไม่เคยได้รับความสนใจมาก่อน เรื่องนี้ถือว่าเป็นประเด็นที่ทันสมัยเป็นอย่างมากในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 อย่างไรก็ตามงานของ ศ.ฉิน ซิงโห ก็จำกัดกรอบอยู่ที่การศึกษาประวัติชีวิตของผู้นำเชื้อสายจีนเหล่านี้โดยเน้นมิติทางชาติพันธุ์เป็นหลัก

ช่วงเวลาใกล้เคียงกันยังปรากฏงานศึกษาเกี่ยวกับฮาเตียนคือ *The Princes of Hà-Tiên (1682- 1867) the last of the philosopher-princes and the prelude to the French conquest of Indochina : A study of the independent rule of the Mạc dynasty in the principality of Hà-Tiên, and the establishment of the empire of Viêtnam.* ของ นิโคลัส เซลเลอร์ (Nicholas Sellers) ทหารผ่านศึกชาวอเมริกันซึ่งเคยประจำการรบอยู่บริเวณที่ราบลุ่มปาก

⁵¹ Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trần Hiệp Trần Mạc Thị Gia Phạ, p.36.

แม่น้ำโขงในเวียดนามใต้ช่วงสงครามเย็น⁵² เซลเลอร์ศึกษาหาเตียนในฐานะ “รัฐเมืองท่า” ที่หมักกั๋วก่อตั้งขึ้นและเจริญรุ่งเรืองจากการเส้นทางการค้าทางทะเล ใช้รูปแบบการปกครองที่ถอดแบบมาจากราชวงศ์หมิง เช่น คัดคนเข้ารับราชการด้วยระบบการสอบ ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมแบบจีน การรักษาอำนาจของหาเตียนภายใต้ยุทธวิธีดุลอำนาจกับรัฐใกล้เคียง 3 รัฐที่มีอำนาจเหนือกว่า งานชิ้นนี้ยังพยายามเปลี่ยนภาพจำของชาวตะวันตกที่มักมองผู้ปกครองในเอเชียเป็นทรราชย์ให้หันมามองอีกด้านว่าเป็นผู้ปกครองที่ทรงปัญญา⁵³ โดยเฉพาะช่วงเวลาของผู้ปกครองสองคนแรกคือหมักกั๋วและหมักเทียนตือเป็นยุคที่หาเตียนรุ่งเรืองที่สุดก่อนที่จะเสื่อมลงหลังราชวงศ์เหงวียนเริ่มมั่นคงและปิดฉากบทบาทไปเมื่อฝรั่งเศสเข้าครอบครองพื้นที่ปากแม่น้ำโขงและยึดเวียดนามทั้งหมดเป็นอาณานิคม

งานของเซลเลอร์ให้รายละเอียดสถานการณ์โดยมองจากจุดยืนของหาเตียน งานของเขาต่างจากงานที่ปรากฏก่อนหน้านี้ซึ่งมักวิเคราะห์หาเตียนจากมุมมองคนนอก แต่เซลเลอร์ใช้มุมมองของคนในด้วยการใช้หลักฐานท้องถิ่น โดยรูปแบบงานชิ้นนี้ไม่ใช่งานวิจัยแต่เป็นงานสารคดีเชิงวิชาการที่อ่านเข้าใจง่าย ใช้หลักฐานจำนวนมาก ทั้งยังเป็นงานน้อยชิ้นที่ศึกษาหาเตียนในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 อย่างไรก็ตามก็ต้องระมัดระวังในการใช้งานทางวิชาการเนื่องจากรายละเอียดหลายอย่างเมื่อสอบทานกับหลักฐานชั้นต้นแล้วก็พบว่ามีความคลาดเคลื่อนและขาดรายละเอียดอยู่บ้าง

ยังมีบทความวิชาการที่ศึกษาเรื่องหาเตียนเช่นเดียวกันกับ ศ.ฉิน จิงโห ทว่าเน้นไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างหาเตียนกับอยุธยาช่วงก่อนกรุงแตกใน ค.ศ.1767 คือ *Ha Tien or Banteay Meas in the Time of the Fall of Ayutthaya* ของ ยูมิโอะ ซากุไร (Yumio Sakurai) และ ทากาโกะ คิตากาวะ (Takako Kitagawa) สองนักประวัติศาสตร์ชาวญี่ปุ่นที่ศึกษาความเป็นมาของเมืองท่าสำคัญในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เจริญรุ่งเรืองทางการค้าในคริสต์ศตวรรษที่ 18 จากการอพยพเข้ามาของชาวจีนจำนวนมาก⁵⁴ งานชิ้นนี้ใช้หลักฐานเวียดนามและกัมพูชาวิเคราะห์การก่อตัวของหาเตียนในฐานะรัฐเมืองท่า พวกเขาพบว่าหาเตียนหรือ “บันทายมาศ” ดั้งเดิมมีสองเมือง คือส่วนที่เป็นเมืองเดิมมีเจ้าเมืองชาวกัมพูชา กับอีกส่วนหนึ่งที่ถูกสร้างโดยหมักกั๋ว บทความนี้ชี้ว่าการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา ความอ่อนแอของราชสำนักกัมพูชา การที่ตระกูลเหงวียนมิได้ขยายอิทธิพลจนถึงปลายแหลมอินโดจีนอย่างเต็มที่ในทางปฏิบัติในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 กลายเป็นโอกาส

⁵² Nicholas Sellers, *The Princes of Hà-Tiên (1682-1867) the Last of the Philosopher-Princes and the Prelude to the French Conquest of Indochina : A Study of the Independent Rule of the MaC Dynasty in the Principality of Hà-Tiên, and the Establishment of the Empire of Viêt Nam* (Brussel: Etudes Orientales, 1983).

⁵³ Ibid., p.141.

⁵⁴ Yumio Sakurai and Takako Kitagawa, "Ha Tien or Banteay Meas in the Time of the Fall of Ayutthaya" in *From Japan to Arabia : Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, ed. Kennon Breazeale (Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project, 1999).

ดีของฮาเตียนในการก่อร่างสร้างตัวและขยายอิทธิพลไปตามชายฝั่งอ่าวไทย อย่างไรก็ตาม ฮาเตียนที่ตั้งโดยผู้ปกครองเชื้อสายจีนกวางตุ้งก็ต้องแข่งขันทางการค้ากับกลุ่มชาวจีนแต้จิ๋วที่เข้ามาตั้งรกรากและมีบทบาทสำคัญบริเวณเมืองท่าริมฝั่งอ่าวไทยด้านทิศตะวันออกเช่น จันทบุรี ตราด ต้องเผชิญหน้ากับพระเจ้าตากสินที่ก้าวขึ้นสู่อำนาจหลังรวมกำลังบริเวณหัวเมืองชายทะเลตะวันออกของอ่าวไทยกลับไปกู้กรุงศรีอยุธยาและขับไล่กองทัพอังวะได้สำเร็จ

ซาทุไรและคิตากาวะชี้ว่าฮาเตียนบางครั้งก็หาจังหวะแทรกแซงทางการเมืองในราชสำนักกัมพูชาและสยามก่อนจะเสื่อมอำนาจลงจากการโจมตีของสยามที่นำโดยพระเจ้าตากสินซึ่งใช้ฮาเตียนเป็นบันไดส่งกองทัพเข้าไปแทรกแซงและสร้างอิทธิพลทางเหนือราชสำนักกัมพูชา ฮาเตียนยังแสวงหาความช่วยเหลือทางทหารจากเจ้าตระกูลเหงวียนเป็นสำคัญ หลังสิ้นผู้ปกครองที่มีความสามารถอย่างหมักกิวและหมักเทียนคือ ฮาเตียนก็ค่อยๆ หมดบทบาทลง โดยเฉพาะช่วงหลังสถาปนาราชวงศ์เหงวียนในปี ค.ศ.1802 จักรพรรดิเวียดนามเข้ามาควบคุมพื้นที่ปากแม่น้ำโขงอย่างใกล้ชิด ทำให้ฮาเตียนหมดสถานะ “รัฐเมืองท่า” ไปในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 งานชิ้นนี้ยังให้รายละเอียดของฮาเตียนสมัยกรุงธนบุรีซึ่งจะเป็นพื้นฐานให้ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสยามกับอ่องตระกูลเหงวียนที่มีฮาเตียนเป็นตัวแปรสำคัญได้เป็นอย่างดี

เรื่องระหว่างราชสำนักสยามกับราชสำนักราชวงศ์เหงวียนยังปรากฏใน *Dragon and Elephant : Relations between Vietnam and Siam, 1782-1847*⁵⁵ ของไมเคิล ดี. ไอแลนด์ (Michael D. Eiland) ที่ศึกษาที่ปรัชญาการปกครองของราชวงศ์จักรีและราชวงศ์เหงวียนที่แตกต่างกันจนนำไปสู่ความขัดแย้งในท้ายที่สุดโดยใช้ทั้งหลักฐานไทยและเวียดนามซึ่งมีนักวิชาการตะวันตกน้อยคนมากที่จะศึกษาในลักษณะนี้ ไอแลนด์เสนอว่าที่เวียดนามต้องการมีอิทธิพลเหนือลาวกับกัมพูชาเนื่องจากเหตุผลด้านความมั่นคง ขณะที่สยามก็เชื่อว่าการปกป้อง “มณฑลละ” หรือเขตอำนาจบริเวณเหล่านี้ก็คือการปกป้องเกียรติของราชวงศ์จักรีตามคติจักรพรรดิราช อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้นั้นศึกษาเรื่อง “โลกทัศน์” และแนวคิดการปกครองที่แตกต่างกันของสองราชสำนัก จึงยังขาดการลงลึกรายละเอียดสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

การศึกษาเรื่องโลกทัศน์ของสองราชสำนักยังพบในวิทยานิพนธ์เรื่อง *The Diplomatic Worldviews of Siam and Vietnam in the pre-colonial period (1780s-1850s)* ของมรดกวงศ์ ภูมิพล⁵⁶ ที่ศึกษาโลกทัศน์ด้านการทูต (Diplomatic Worldview) ระหว่างสยามกับเวียดนาม

⁵⁵ Michael D. Eiland, "Dragon and Elephant : Relations between Vietnam and Siam, 1782-1847" (George Washington University, 1989).

⁵⁶ Morragotwong Phumplab, "The Diplomatic Worldviews of Siam and Vietnam in the Pre-Colonial Period (1780s-1850s)" (National University of Singapore, 2011).

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สองรัฐต้องปฏิสัมพันธ์กันในฐานะรัฐที่ทรงอำนาจใกล้เคียงกัน วิทยานิพนธ์นี้อาศัยหลักฐานขั้นต้นของสยามและเวียดนามในการวิเคราะห์ เปิดมุมมองใหม่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางด้านการทูตของทั้งสองฝ่ายตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1-3 โดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ 3 ห้วงเวลาที่ทั้งสองอาณาจักรทำสงครามกันอย่างจริงจัง งานชิ้นนี้วิเคราะห์โลกทัศน์ที่ต่างกันในการติดต่อทางการทูต เหตุการณ์ที่ทำให้มิตรกลายเป็นศัตรู เช่น ความเชื่อเรื่องท่อของบรรณาการ การกล่าวนามของกษัตริย์ของแต่ละฝ่ายที่กลายเป็นปัญหาเมื่อเวียดนามต้องการให้สยามเรียกจักรพรรดิเวียดนามเทียบเท่าฮ่องเต้ เรื่องเหล่านี้เป็นตัวเร่งให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐแตกร้าง อย่างไรก็ตาม แม้งานชิ้นนี้จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัชกาลที่ 1 กับองเชียงสือและใช้หลักฐานขั้นต้นของเวียดนาม แต่หลักฐานขั้นต้นที่ถูกใช้ให้รายละเอียดกรณีความสัมพันธ์ระหว่างองเชียงสือกับรัชกาลที่ 1 น้อย ตัวงานเน้นสถานการณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 มากกว่าและยังมีได้ใช้หลักฐานเวียดนามบางชิ้นที่ให้มุมมองจากราชสำนักเวียดนามที่มีต่อสยามรวมถึงสถานการณ์ต่างๆ อย่างรอบด้าน

งานศึกษาวิเคราะห์มุมมองราชสำนักเวียดนามต่อราชสำนักสยามยังพบบางส่วนในงานที่วิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกัน เช่น *The Tay son Uprising* ของ จอร์จ ดัตตัน (George Dutton) ที่ศึกษากำเนิดของขบวนการเตี้ยเซิน ดัตตันเสนอคำอธิบายใหม่ที่แตกต่างจากงานวิชาการรุ่นก่อนที่มักเสนอว่าเตี้ยเซินเป็นขบวนการชาวนาว่าเตี้ยเซินมิใช่ขบวนการชาวนา กลับกันขบวนการเคลื่อนไหวนี้ก่อตั้งขึ้นจากกลุ่มขุนนางท้องถิ่นและมีปัจจัยแวดล้อมจำนวนมากเกื้อหนุนให้ขบวนการนี้รวบรวมกำลังจนโค่นล้มอำนาจของเจ้าตระกูลเหงวียนที่ปกครองพื้นที่เวียดนามภาคใต้ในขณะนั้นได้สำเร็จ ส่วนที่เป็นประโยชน์กับผู้วิจัยคือ บทที่กล่าวถึงความพยายามขององเชียงสือในการสถาปนาความสัมพันธ์และสร้างพันธะสัญญากับสยามเพื่ออาศัยกำลังและทรัพยากรของสยามตอบโต้ขบวนการเตี้ยเซินและกลับไปยืนยันสิทธิในราชบัลลังก์ในฐานะทายาทตระกูลเหงวียนที่มีความชอบธรรมในการปกครองเวียดนามภาคใต้ ความพยายามนี้ถูกตอกย้ำอยู่ตลอดในช่วงที่องเชียงสือยึดพื้นที่ปากน้ำโขงเป็นที่มั่น⁵⁷

งานรวมบทความในหนังสือ *Water Frontier Commerce and the Chinese in the Lower Mekong Region, 1750-1880* ที่มี นอล่า คูก์ (Nola Cooke) และ ลี ทานา (Li Tana) เป็นบรรณาธิการ⁵⁸ ถือเป็นงานรวมบทความที่มีประโยชน์อย่างมากในการมองมิติทางการค้าที่ส่งผลกับสถานการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสยามกับราชสำนักเหงวียน (Nola Cooke and Li Tana, 2006) บทนำของ แอนโทนี รีด (Anthony Reid) และบทความ *The Water Frontier : An*

⁵⁷ Dutton, *The Tay Son Uprising : Society and Rebellion in Eighteenth-Century Vietnam*.

⁵⁸ Nola Cooke and Li Tana, *Water Frontier : Commerce and the Chinese in the Lower Mekong Region, 1750-1880*, World Social Change (Singapore Lanham, MD: Singapore University Press ; Rowman & Littlefield, 2004).

Introduction ของ ลี ทานา เปิดมุมมองในการมองในการศึกษาสถานการณ์ทางการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในพื้นที่ทะเลจีนใต้และอ่าวไทยว่าสามารถศึกษาสถานการณ์ของรัฐต่างๆ ในพื้นที่แถบนี้ในฐานะพื้นที่เดียวกันได้ในชื่อ “Water Frontier”

ในตัวละคร บทความ *Chinese Trade and Southeast Asian Economic Expansion in the Later Eighteen and Early Nineteenth Centuries : An Overview* ของ แอนโทนี่ รีด กล่าวถึงการอพยพครั้งใหญ่ของชาวจีนที่ก่อให้เกิด The Chinese Century (ค.ศ.1736-1795) ยุคทองของชาวจีนด้านการค้าขายทางทะเล บทความ *Eighteenth-Century Chinese Pioneers on the water Frontier of Indochina* ของ Yumio Sakurai ให้รายละเอียดการก่อสร้างตัวของคนจีนทางการค้าและการเมืองในบริเวณต่างๆ ของอินโดจีน โดยเฉพาะเรื่องราวของหมักกิว เรายังได้สถิติและภาพรวมการค้าทางทะเลระหว่างเมืองท่าต่างๆ ในจีนตอนใต้กับเมืองท่าในเวียดนามนามจาก บทความ *The Junk Trade between South China and Nguyen Vietnam in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Century* ของ James Kong Chin ที่ให้ภาพทั่วไปของเมืองท่าต่างๆ โดยมีฮาเตียนรวมอยู่ด้วย

ส่วนที่ 2 ของหนังสือ บทความ *The Late-Eighteenth-and Early-Nineteenth-Century Mekong Delta in the Regional Trade System* ของ ลี ทานา ให้มิติทางการค้าที่เจริญขึ้นในศูนย์อำนาจใหม่อย่างกรุงเทพฯ กับไซ่ง่อน ที่เติบโตขึ้นจากการค้าข้าวบนเส้นทางการค้าในทะเลจีนใต้และอ่าวสยาม (อ่าวไทย) บทบาททางการค้ามีส่วนทำให้อำนาจของสยามมั่นคงยิ่งขึ้น ทำให้องค์เชิงรัฐสามารถระดมทรัพยากรทำสงครามกับราชวงศ์เต๋ยเซินจนได้ชัยชนะ

บทความ *The Nguyen Dynasty's Policy toward Chinese on the water Frontier in the First Half of the Nineteenth Century* ของ ซอย บุง วุก (Choi Byung Wook) ศึกษานโยบายของอ่องตระกูลเหงวียนที่ใช้กับชาวจีนที่อพยพมาตั้งรกรากในเขตเวียดนามใต้ที่อาจเป็นไปได้ทั้งประโยชน์คือ เป็นตัวแทนในการบุกเบิกที่ดินบริเวณปากแม่น้ำโขงและเป็นแนวหน้าขยายอิทธิพลของตระกูลเหงวียน ส่วนผลเสียคืออาจจะไม่สามารถควบคุมชาวจีนเหล่านี้ได้เต็มที่ กระทั่งหลังก่อตั้งราชวงศ์เหงวียน ชาวจีนเหล่านี้ก็ยังมีอำนาจต่อรองสูงมีอิทธิพลอยู่ในเขตปากแม่น้ำโขงซึ่งหลายครั้งก็รวมกลุ่มกันต่อต้านราชสำนักเมื่อราชสำนักพยายามลดบทบาทของชาวจีนเหล่านี้ลง

บทความของฟวงทอง ภาวครพันธุ์ เรื่อง *Siam and the Contest for Control of the Trans-Mekong Trading Networks from the Late Eighteenth to the Mid-Nineteenth Centuries* ศึกษาบทบาทสยามในรัชกาลพระเจ้าตากสินที่พยายามยึดครองเส้นทางการค้าและการเดินเรือบริเวณปากแม่น้ำโขงที่ฮาเตียนมีอิทธิพลครอบงำอยู่ ฟวงทองเสนอว่าสงครามระหว่างสยามกับเวียดนามช่วงนี้ส่วนหนึ่งเกิดจากความพยายามยึดครองความได้เปรียบทางการค้าเหนือในทางเหล่านี้ สยามพยายามมีอิทธิพลเหนือพระตะบอง ทำลายหัวเมืองลาวและเขมรเพื่อเบี่ยงเส้นทางเดิน

ของพ่อค้าให้ลงไปยังกรุงเทพฯ จากเดิมที่จะไปบริเวณปากแม่น้ำโขง ความพยายามสร้างอิทธิพลเหนือฮาเตียน ยังก่อให้เกิดสงครามกับอ่องตระกูลเหงวียนอย่างยากจะหลีกเลี่ยงและจบลงด้วยความพ่ายแพ้ อย่างไรก็ตาม งานของพวกทองยังคงใช้หลักฐานไทยและตะวันตกเป็นหลัก มิได้ใช้หลักฐานเวียดนามเข้ามาวิเคราะห์สถานการณ์ด้วย

บทความ *Ships and Shipbuilding in the Mekong Delta , c, 1750-1840* ของ ลี ทานา เสนอว่าช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 ราชสำนักเหงวียนมีเทคโนโลยีต่อเรือที่ก้าวหน้าโดยประยุกต์เทคนิคมาจากการต่อเรือของยุโรป ต่อมามีการถ่ายทอดเทคโนโลยีไปสู่สยามในระหว่างการค้าแลกเปลี่ยนความช่วยเหลือด้านทรัพยากรช่วงที่ทำสงครามกับขบวนการเตี้ยเซิน การต่อเรือยังมีมากขึ้นเมื่อการส่งออกข้าวเติบโต เมืองท่าต่างๆ เช่น จันทบุรีเริ่มต่อเรือขนาดใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ กิจกรรมต่อเรือเหล่านี้เองที่มีส่วนสร้างความเข้มแข็งให้กับสยามและเวียดนาม

งานที่ศึกษาประวัติศาสตร์พื้นที่ปากแม่น้ำโขงอีกชิ้นที่จะช่วยให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียดนามช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17-19 ได้ดีคือ *A History of SAIGON* ของ เจีย เอ็ม ว็อ (Nghia M. Vo) ชาวอเมริกันเชื้อสายเวียดนามที่ตั้งรกรากอยู่ในมลรัฐเวอร์จิเนีย สหรัฐอเมริกา ผู้ก่อตั้งสถาบันศิลปะ วัฒนธรรม และการศึกษาไซ่ง่อน (Saigon Arts, Culture & Education Institute) โดยที่ผ่านมา เจียเขียนหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เวียดนามหลายเล่ม⁵⁹

A History of SAIGON เป็นประวัติศาสตร์ช่วงยาวของไซ่ง่อน (ปัจจุบันคือโฮจิมินห์ซิตี้) เริ่มตั้งแต่เป็นหมู่บ้านเล็กๆ ของชาวเขมรและจามที่ตั้งรกรากอยู่บริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงก่อนจะกลายเป็นสถานที่ที่อ่องตระกูลเหงวียนเลือกเป็นที่ตั้งฐานทัพแนวหน้าสำหรับขยายอิทธิพลในพื้นที่ จากนั้นกลุ่มคนจีนก็มีบทบาททางการค้า หลังจากนั้นฝรั่งเศสจะเข้ามาใช้ไซ่ง่อนเป็นศูนย์กลางบริหารอาณานิคมในอินโดจีน ก่อนที่กองทัพญี่ปุ่นจะเข้ามายึดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อสงครามจบเมืองก็เปลี่ยนมือไปอยู่กับฝรั่งเศสอีกครั้ง ก่อนที่ไซ่ง่อนจะกลายเป็นเมืองหลวงของสาธารณรัฐเวียดนามใต้ที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้สนับสนุนตลอดช่วงสงครามเวียดนาม เมื่อสงครามเวียดนามยุติใน ค.ศ.1975 กองทัพคอมมิวนิสต์เวียดนามเหนือยึดเมืองนี้สำเร็จ ถึงปี ค.ศ. 1986 เมื่อเวียดนามใช้นโยบายโดยเหมา (คือใช้ระบบการเมืองแบบคอมมิวนิสต์แต่ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบทุนนิยม) ไซ่ง่อนก็กลายมาเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของเวียดนามยุคปฏิรูปมาจนถึงปัจจุบัน

บทที่ 1-3 ของงานชิ้นนี้ให้ประวัติศาสตร์การกำเนิดไซ่ง่อนที่โดยพื้นที่มีศักยภาพทางการค้ามาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ก่อนที่ตระกูลเหงวียนจะส่งทหารกับประชากรลงมาตั้งถิ่นฐานจากนั้นก็เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในช่วงที่สถานการณ์ของรัฐต่างๆ บนแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว กรุงศรีอยุธยาเสื่อมอำนาจลงแต่ก็ยังพยายามรักษาอิทธิพลเหนือกัมพูชาไว้

⁵⁹ Nghia M. Vo, *Saigon : A History* (Jefferson, N.C.: McFarland, 2011).

ในขณะที่อ่องตระกูลเหงเวียนเริ่มแทรกแซงราชสำนักกัมพูชามากขึ้นแต่ปล่อยให้ฮาเดียนกับเมืองท่าบริเวณขอบใต้สุดของคาบสมุทรอินโดจีนตกอยู่ในอำนาจหมักกิวซึ่งยอมสวามิภักดิ์กับตน (แน่นอนหมักกิวส่งเครื่องบรรณาการไปยังกัมพูชาและสยามด้วย) สำหรับอ่องตระกูลเหงเวียน ไซ่ง่อนหรือซาตังหนั้น ถือเป็นแนวหน้าที่รักษาอิทธิพลของตนในบริเวณปากแม่น้ำโขงและเป็น “เมืองด่านหน้า” ที่รับศึกจากสยามที่จะบุกมาทางด้านทิศตะวันตกผ่านเมืองท่าริมอ่าวไทยและทะเลจีนใต้ การบุกนี้เกิดขึ้นตลอดเวลาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ต่อเนื่องจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ไซ่ง่อนยังมีบทบาททางการทูตคือเป็นเมืองที่รับรองทูตานุทูตจากรัฐต่างๆ ที่จะไปยังกรุงเว้ ราชธานีในภาคกลางของเวียดนาม ดังนั้น ประวัติและเรื่องราวของไซ่ง่อนในหนังสือเล่มนี้ ถึงแม้ว่าจะเป็นภาพกว้างแต่ก็เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องที่ทำวิจัยกำลังศึกษา

งานที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ผู้วิจัยศึกษายังมีหนังสือ *Southern Vietnam under the Nguyễn Documents on the Economic History of Cochinchina (Đànd Trong) 1602-1777* โดย ลี ทานา (Li Tana) และ แอนโทนี รีด (Anthony Reid) กล่าวถึงการค้าทางทะเลช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 จนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 งานชิ้นนี้รวบรวมหลักฐานชั้นต้นประเภทต่างๆ มาแปลโดยผู้เชี่ยวชาญไม่ว่าจะจดหมายของพ่อค้าดัตช์ แผนที่การค้า รายงานของนักบวชจีน บันทึกของนักเดินทางชาวฝรั่งเศส หลักฐานเหล่านี้ฉายให้เห็นความเจริญบนเส้นทางการค้าทางทะเลตามชายฝั่งเวียดนามภาคใต้ การปกครองและนโยบายทางการค้าของตระกูลเหงเวียนในหัวเวลานั้น⁶⁰

งานศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในภาพรวมอย่าง *The Emergence of Modern Southeast Asia* ที่ นอร์แมน จี โอเวน (Norman G. Owen) เป็นบรรณาธิการ (Norman : 2005) ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เวียดนามคือ *Part 2 New Choices and Constraints - Chapter 7 Vietnam, 1700-1885 Disunity, Unity, and French Conquest* ให้ภาพรวมสถานการณ์ในเวียดนามช่วงที่ผู้วิจัยกำลังสนใจศึกษา โดยปูพื้นฐานให้เห็นว่าทั้งในส่วนของตระกูลจิ่งห์ (Trinh) ที่ปกครองภาคเหนือ ตระกูลเหงเวียน (Nguyễn) ที่ปกครองภาคใต้ ทั้งสองฝ่ายล้วนนำรูปแบบการปกครองแบบราชสำนักจีนมาใช้ งานของ อเล็กซานเดอร์ วูดไซด์ ในเล่มนี้ยังชี้ให้เห็นว่าการค้าทางทะเลที่เติบโตขึ้นตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมาวางพื้นฐานให้ตระกูลเหงเวียนเปิดการค้าขายกับโลกภายนอกผ่านเมืองท่าต่างๆ จนมั่งคั่ง เช่น ที่เมืองท่าโฮยอัน (Hội An- คนไทยมักเรียก “ฮอยอัน”) นอกจากนี้ตระกูลเหงเวียนยังสร้างสายสัมพันธ์กับพ่อค้านานาชาติ สมาชิกบางคนในตระกูลแต่งงานกับพ่อค้าชาวญี่ปุ่นและจีน ต่อมาก็มีส่วนสำคัญในการสร้างความรุ่งเรืองทางการค้าให้กับอาณาจักร

⁶⁰ Li Tana and Anthony Reid, *Southern Vietnam under the Nguyễn : Document in the Economic History of Cochinchina (ĐàNd Trong) 1602-1777* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1993).

ส่วนในบท *Cambodia, 1769-1884 Politics in a Tributary Kingdom* ให้ภาพรวมสถานการณ์ในกัมพูชาช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 เน้นช่วงที่กษัตริย์กัมพูชาคือนักกองตัวเองเข้าไปพึ่งพิงราชสำนักสยามใน ค.ศ.1794 การแข่งอิทธิพลของสยามกับออสเตรียในกัมพูชาที่ดำเนินไปตลอดปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งจบลงด้วยการที่ทั้งสองรามือกันไปเองและยอมรับการมีอิทธิพลของอีกฝ่ายเหนือราชสำนักกัมพูชา ขณะที่กัมพูชาก็ตกอยู่ระหว่างสองอำนาจที่เหนือกว่า ต้องส่งบรรณาทั้งสองราชสำนักจนฝรั่งเศสเข้ามาล่าอาณานิคม

ยังมีเนื้อหาอีกส่วนในงานชิ้นนี้เล่าถึงเจ้าตระกูลเหงวียนคนสำคัญเช่น เหงวียนฟุกไคท์ (Nguyễn Phúc Khoát , ครองราชย์ ค.ศ. 1738-1765) ซึ่งยกสถานะตนขึ้นเป็นกษัตริย์/ฮ่องแห่งอินโดจีน (Vũ Vương ในภาษาเวียดนามหรือ King ในภาษาอังกฤษ) ใน ค.ศ.1744 และจัดระบบบริหารราชการแผ่นดินโดยยึดแบบแผนเดียวกับราชสำนักเลที่ฮานอย โดยหลังจากนี้ ออสเตรียเหงวียนจะปกครองภาคใต้ ทำสงครามกับตระกูลจิ่งห์และขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านอย่างเต็มใจจนถึง ค.ศ. 1802 จึงมีการก่อตั้งราชวงศ์เหงวียน และยังลงรายละเอียดไปจนถึงรัชกาลที่ 2 ของราชวงศ์เหงวียนคือจักรพรรดิมีนหม่างที่พยายามรวมอำนาจบริหารเข้าสู่ส่วนกลางทำให้ระบบสอรับราชการเข้มงวดมากขึ้น กล่าวถึงมุมมองของราชสำนักเหงวียนต่อรัฐรายรอบ การนิยามรัฐของจักรพรรดิมีนหม่างที่พระองค์เชื่อว่าเวียดนามมีสิทธิเรียกตนเองว่า “ฮั่น” (Han people) เช่นเดียวกับคนจีน ทรงมองว่าจีนเป็น “อาณาจักรเหนือ” เวียดนามเป็น “อาณาจักรใต้” ที่รับมรดกวัฒนธรรมจากจีน จึงมีการกิจการถ่ายทอดอารยธรรมให้กับชนป่าเถื่อนโดยรอบอาณาจักรของตน⁶¹

ส่วนงานที่ศึกษาสถานการณ์ในกัมพูชาในรายละเอียดคือ *Cambodia before the French : Politics in a tributary Kingdom, 1794-1848* ของ เดวิด พี แชนด์เลอร์ (David Porter Chandler) วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ University of Michigan ออกมาในปี ค.ศ.1973 ให้ภาพรวมสถานการณ์ในราชสำนักกัมพูชาช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ไปจนถึงครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19 การแทรกแซงของสยาม ออสเตรียเหงวียน กบฏในราชสำนัก ความสัมพันธ์กับรัฐอื่น ที่จะทำให้ผู้วิจัยเห็นมุมมองของราชสำนักกัมพูชาได้อย่างรอบด้านมากขึ้น เพราะงานชิ้นนี้เป็นงานไม่กี่ชิ้นในโลกวิชาการที่ศึกษาเรื่องของกัมพูชาในหัวเวลาดังกล่าวอย่างจริงจัง⁶²

ในแง่ของแนวโน้มการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์และการศึกษาเรื่องความสัมพันธ์สยาม-เวียดนามในศตวรรษที่ 18 ในเวียดนามนั้นได้รับอิทธิพลจากนโยบายรัฐค่อนข้างมาก สมัยสงครามเย็น

⁶¹ Norman G. Owen, *The Emergence of Modern Southeast Asia : A New History* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2005).

⁶² David Porter Chandler, "Cambodia before the French: Politics in a Tributary Kingdom 1794-1848" (University of Michigan, 1973).

ในเวียดนามปรากฏ “สภาวะสองสำนักคิด” คือเวียดนามเหนือกับเวียดนามใต้ นักวิชาการที่ทำงานให้พรรคคอมมิวนิสต์เวียดนามมักวิพากษ์วิจารณ์จักรพรรดิราชวงศ์เหงวียนจากกรอบแนวคิดชาตินิยมร่วมกับอุดมการณ์สังคมนิยมว่า อดเชียงสือ (จักรพรรดิชาลอง) นำกองกำลังต่างชาติ (สยาม) เข้ามาแทรกแซงกิจการภายใน ทำลายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชนชั้นที่ถูกกดขี่อย่างขบวนการเตี้ยเซินซึ่งต่อสู้ปลดแอกประชาชนเวียดนามจากระบอบศักดินา (ตระกูลเหงวียนและจิ่งห์) พวกเขา มองขบวนการเตี้ยเซินว่าเป็นขบวนการประชาชนและมีส่วนในการปกป้องเอกราชของชาติ มองราชวงศ์เหงวียนว่าทำให้เวียดนามสูญเสียเอกราชให้กับเจ้าอาณานิคม เรื่องนี้เห็นได้ชัดในแบบเรียนประวัติศาสตร์ระดับ 7 และ 8 ที่ใช้เรียนในชั้นมัธยมเวียดนามปัจจุบัน^{63 64} หรือใน *The Process of Vietnam History* ซึ่งเป็นงานของเหงวียนกวางห่ง็อก (Nguyễn Quang Ngọc) ส่วนเวียดนามใต้นั้นจะมีมุมมองต่อราชวงศ์เหงวียนที่ตีกว่า (Nguyễn Quang Ngọc, 2007) โดยมุมมองของเวียดนามใต้นั้นจะหายไปเมื่อมีการรวมประเทศในปี ค.ศ. 1975 ทำให้ระบบการศึกษาตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัฐบาลพรรคคอมมิวนิสต์ที่กรุงฮานอยทั้งหมด อย่างไรก็ตามมุมมองที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบอบสังคมนิยมก็ลดความสำคัญลงตั้งแต่ทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา

งานที่น่าสนใจอีกชิ้นคือ *Quan hệ Xiêm-Việt từ 1782 đến 1847* (The Relationships between Siam and Vietnam from 1782 to 1847) ของตั้งวันเจื่อง ที่มองว่าความสัมพันธ์กับสยามที่ก่อตัวขึ้นสมัยรัชกาลที่ 1 โดนทำลายจากความต้องการขยายอิทธิพลของสยามและคติ “ปลาใหญ่กินปลาเล็ก” ของสยามที่ใช้นโยบาย “ตีสองหน้า” กับเพื่อนบ้านคือให้ความเป็นมิตรแต่ก็รอเวลาทำลายอิทธิพลเวียดนามในลาวและกัมพูชาอยู่ตลอดเวลา ตั้งวันเจื่องมองว่านโยบายราชวงศ์เหงวียนที่มีต่อสยามเป็นมิตรและเอาใจใส่ ขณะที่การคุกคามของสยามบริเวณเมืองท่าฮาเตียนและโจกุก (เมืองในเขตปากแม่น้ำโขง) คือความประสงค์ที่แท้จริงของสยามที่ต้องการมีอิทธิพลเหนือดินแดนแถบนี้ อย่างไรก็ตามมุมมองนี้เป็นมุมมองจากทางการฮานอย (เวียดนามเหนือผู้ชนะสงคราม) ที่มองประวัติศาสตร์ช่วงนี้ว่าการรุกคืบของสยามในอินโดจีนนั้นเกี่ยวข้องกับลาวและกัมพูชา⁶⁵

อย่างไรก็ตาม ก็มีงานศึกษาประวัติศาสตร์ของนักวิชาการเวียดนามกระแสหลักบางชิ้นที่มองว่าวิธีที่อดเชียงสือดึงต่างชาติเข้ามานั้นเป็นวิธีการปรกติคือเป็นยุทธวิธีโบราณแบบศักดินาในยามตกยาก คือเรียกต่างชาติมาช่วย สภาวะอีกอย่างที่น่าสนใจคือนักวิชาการที่เว้และไซ่ง่อน (โฮจิมินห์ ซิตี้) ซึ่งในอดีตเป็นเขตหนึ่งของสาธารณรัฐเวียดนามใต้ จะมองราชวงศ์เหงวียนในแง่บวกกว่า ส่วน

⁶³ Bộ Giáo Dục và Đào Tạo, *LiCh Sử 7 Sách Giáo Viên* (Hà Nam: Nhà Xuất Bản Giáo Dục Việt Nam, 2013).

⁶⁴ *LiCh Sử 8 Sách Giáo Viên* (Hà Nam: Nhà Xuất Bản Giáo Dục Việt Nam, 2013).

⁶⁵ Đặng Văn Chương, *Quan Hệ Xiêm-Việt Từ 1782 Đến 1847* (Hà Nội: Bộ Giáo Dục và Đào Tạo Trường Đại Học Sư Phạm Hà Nội, 2003).

รายละเอียดความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียดนามสมัยรัชกาลที่ 1 จะปรากฏในงานศึกษาทั่วไปเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เน้นการมองสถานการณ์ทั่วไปโดยไม่มีการลงรายละเอียดมากนัก

2.1.4 ลักษณะของหลักฐานชั้นต้นเวียดนามที่ใช้ในงานวิจัย

หลักฐานชั้นต้นของเวียดนามส่วนมากไม่ว่า *บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด่ายนาม* *บันทึกมหาบุรุษ/สตรี แห่งด่ายนาม* *บันทึกแห่งเมืองซาตังห์* *บันทึกภูมิศาสตร์แห่งดินแดนด่ายนาม* ชื่อของหลักฐานที่มักจะมีคำที่แปลว่า “บันทึก” หรือ “หนังสือบันทึก” และยังมีคำว่า “Chi (จี-志)” “กี (Ký-記)” “ถึ๊กหลุก” (Thục lục-實錄) ที่มีความหมายว่า “บันทึกเรื่องจริง” ปรากฏและปะปนอยู่ด้วยเสมอ ร่องรอยนี้คือสิ่งที่บอกเราว่าสิ่งที่ผู้บันทึกรับมาจากจีนคือ “จารีต” การเขียนประวัติศาสตร์แบบจีนที่มีขนบมาแต่โบราณกาลว่าจะบันทึก “เรื่องจริง” และ “กิจกรรมของมนุษย์” เรื่องนี้เป็นหลักคิดพื้นฐานในการเขียนประวัติศาสตร์ของจีนที่วิวัฒนาการมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 1 ก่อนคริสต์กาล ในช่วงแรกนี้ ผู้จดบันทึกของราชสำนักจีนพยายามแยกส่วนอธิบาย (ความเห็น) ออกจากเหตุการณ์ ไม่ให้ความสำคัญกับตำนานปาฏิหาริย์ต่างๆ ทั้งยังจัดประเภทเรื่องราวที่บันทึกอย่างละเอียด ต่อมาจึงสร้างค่านิยมว่าผู้บันทึกจะต้องเขียนความจริงโดยไม่เกรงกลัวอิทธิพลหรือมุ่งหวังลาภยศ มีการพัฒนาวิธีการเตรียมเอกสารเพื่อเขียนประวัติศาสตร์อย่างเป็นระบบ เช่น ในคริสต์ศตวรรษที่ 7 เมื่อราชวงศ์ถังเรืองอำนาจ ในยุคนั้นมีการตั้ง “สำนักงานคณะกรรมการประวัติศาสตร์” เพื่อทำหน้าที่ชำระเอกสารของฮ่องเต้เป็นรายปีเรียกว่า “สื่อลู่” เพื่อที่ว่าเมื่อขึ้นรัชกาลใหม่ การเขียนประวัติศาสตร์จะได้ใช้ข้อมูลจากสื่อลู่ นั้น นอกจากการเตรียมเขียนเรื่องของแต่ละรัชกาล ยังมีการเตรียมหลักฐานเพื่อเขียนประวัติศาสตร์ราชวงศ์ โดยในจีนมีธรรมเนียมว่าราชวงศ์ใหม่ที่สถาปนาขึ้นมีหน้าที่ที่จะให้คณะราชบัณฑิตทำการประเมินคัดเลือกเอกสารต่างๆ ของราชวงศ์เก่าเพื่อเขียนประวัติศาสตร์ราชวงศ์ที่สิ้นสุดไป ต่อมาในสมัยราชวงศ์ซ่ง (ซ่ง) ราชสำนักจีนยังตั้ง “สำนักจดหมายเหตุ” ทำหน้าที่บันทึกพระราชกิจรายวัน เอกสารนี้จะได้รับการส่งมอบให้ “สำนักประวัติศาสตร์” รับช่วงไปทำจดหมายเหตุประจำรัชกาลเพื่อเตรียมสำหรับการชำระประวัติศาสตร์ในอนาคต ด้วยวิธีการคิดและขนบธรรมเนียมเช่นนี้ “สื่อลู่” จึงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการเมืองจีนที่ทำหน้าที่ยกย่องจักรพรรดิที่ได้รับอภินิหารจากสวรรค์มาปกครองโลกมนุษย์ มีการแสดงอำนาจของฮ่องเต้จากการบันทึกการมาเยือนของทูตจากรัฐที่อนารยะต่างๆ ที่มาถวายบรรณาการ ในยุคราชวงศ์ นั้นนักวิชาการพบว่าจีนติดต่อกับรัฐพื้นทะเล

ราว 40 แห่ง มีการกำหนดขั้นตอนการรับคณะทูตจากรัฐต่างไกลต่างๆ ไว้ใน “ฮู่เตี้ยน” (ประมวลพระราชกำหนด) โดยมีจุดหมายเพื่อสร้างภาพจักรพรรดิจีนในฐานะผู้ปกครองโลกทั้งหมด⁶⁶

ผศ.พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล ผู้เชี่ยวชาญด้านเวียดนามศึกษา เคยเสนอว่าหากนำหลักฐานเวียดนามที่บันทึกเรื่องของราชวงศ์ต่างๆ มาเทียบกับหลักฐานไทยก็อาจเทียบได้กับพงศาวดาร (Chronicle) ในแง่วิธีการบันทึก เพราะการเขียนเหตุการณ์นั้นไล่ลำดับไปตามลำดับรัชสมัยของจักรพรรดิ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าลักษณะหลักฐานจะเหมือนกันทั้งหมด ส่วนคำว่า “พงศาวดาร” ในความหมายว่า “เรื่องของกษัตริย์” (พระราชพงศาวดาร) เวียดนามก็มีหลักฐานประเภทที่ตรงกับสิ่งนี้ชัดเจนคือ “ลิกเจียวต๋บกี้” หรือ “เจียวกี้” (เรื่องของราชวงศ์)⁶⁷

จากการสำรวจหลักฐานเวียดนามเฉพาะที่ใช้ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยพบว่า *บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด่ายนาม เล่ม 1* มีการแยกเนื้อหาเป็นบท “เตี้ยนเบียน” (ก่อนตั้งราชวงศ์) บันทึกเรื่องอ่องตระกูลเหงวียนตั้งแต่ ค.ศ.1525 ลงมา กล่าวชัดเจนว่าอ่องตระกูลเหงวียนเป็นขุนนางภายใต้จักรพรรดิราชวงศ์เล เล่าถึงอ่องแต่ละคนที่ปกครองภาคใต้เวียดนามตามลำดับเวลา เมื่อเข้าสู่ส่วน “จิ้งห์เบียน” (ฉบับหลัก) จะบันทึกเหตุการณ์ตั้งแต่ปีสถาปนาราชวงศ์เหงวียนใน ค.ศ. 1802 อย่างละเอียด หลักฐานชิ้นนี้จะได้รับการบันทึกอย่างต่อเนื่องโดยพระราชโองการจักรพรรดิรัชกาลต่อๆ มา

จุดเด่นของ *บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด่ายนาม* คือโดยลักษณะการบันทึกจะคล้าย “เจิ้งสี่” หรือประวัติศาสตร์ราชวงศ์ของจีนตรงที่เกิดจากการตั้งคณะบุคคลขึ้นเรียบเรียงเรื่องราวบันทึกเหตุการณ์ไล่ลำดับตามรัชกาล จาริตที่รับจากราชสำนักจีนปรากฏชัดผ่านการนับปี เช่น “ซาหลงปีที่ 5” การกำกับว่าปีนั้นตรงกับรัชสมัยใดของฮองเต้จิ้น แต่ที่มีลักษณะเฉพาะคือแบ่งเหตุการณ์แต่ละเดือนโดยบันทึกหลายเรื่องราวปะปนกันแบบไม่มีหมวดหมู่ชัดเจน *บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด่ายนาม* ยังมีลักษณะแบบจดหมายเหตุ เห็นได้จากการไล่เรียงเหตุการณ์ตามลำดับเวลา อาจเพราะได้ข้อมูลจากจดหมายเหตุรายวันเป็นแหล่งสำคัญ

อย่างไรก็ตามลักษณะร่วมของหลักฐานลายลักษณ์อักษรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ปรากฏในหลักฐานชิ้นนี้คือ พบการแทรกปาฏิหาริย์ในเนื้อหาโดยเฉพาะเหตุการณ์เกี่ยวกับจักรพรรดิแต่ละพระองค์ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นการเขียนเฉลิมพระเกียรติ เช่น บันทึกว่าอ่องเซียงสี่ได้รับความช่วยเหลือจากปลาพาหุขณะหลบภัยจากขบวนการเตี้ยเซิน เป็นต้น แต่ในภาพรวมจะกล่าวถึงพระราชโองการจักรพรรดิ กิจการภายในและภายนอกราชสำนัก ที่น่าสนใจคือปรากฏข้อมูลเหตุการณ์ในรัฐ

⁶⁶ วินัย พงศ์ศรีเพียร, *หมิงสี่ลู่-ซิงสี่ลู่* บันทึกเรื่องจริงแห่งราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิงฯ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา, 2559), หน้า 5-19.

⁶⁷ ซิงโฮ เอ เซง (ศ.เถิน ซิงโท), *พงศาวดารไต่เวียดฉบับสมบูรณ์ฉบับต่างๆ* (On The Various Editions of the Dai-Viet Su-Ky Toan-Thu), แปลโดย พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล (Hong Kong: Center for East Asian Studies the Chinese University of Hong Kong, 1976). หน้า 102 (เอกสารอัดสำเนา ไม่ทราบวารสารต้นทาง).

ใกล้เคียง เช่น การปราบดาภิเษกของพระเจ้าตากสินในสยาม เรื่องกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อยู่ใต้อำนาจ อังตระกุลเหงเวียน เรื่องเศรษฐกิจเช่น การออกกฎ ข้อยกเว้น เช่น เว้นภาษี ช่วยเหลือเรืออัปปาง พังเล้งเรือสินค้ารัฐได้รัฐหนึ่ง ฯลฯ

ที่น่าสังเกตคือ *บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด่ายนาม* ไม่ได้มีเนื้อหาโยงไปถึงเรื่องของราชวงศ์เลและราชวงศ์เตี้ยเฮินสิ้นสุดไป ยังไม่ปรากฏว่าราชสำนักเหงเวียนในยุคต่อมาจะกระทำเช่นนั้น ซึ่งต่างกับกรณีของจีนที่ราชวงศ์ใหม่จะชำระเรื่องของราชวงศ์เก่าจนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ เอกสารชิ้นนี้ยังเกิดขึ้นตามพระราชประสงค์ของจักรพรรดิหมิงหม่างที่ต้องการชำระเรื่องราวราชวงศ์เหงเวียนเป็นสำคัญหลังจากสถาปนาอำนาจได้อย่างมั่นคงแล้ว จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่า เป็นหนึ่งในความพยายามแสดงความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรเวียดนามภายใต้ราชวงศ์เหงเวียนและแสดงสิทธิธรรมของจักรพรรดิแห่งราชวงศ์นี้ เช่นเดียวกับราชสำนักจีน จักรพรรดิหมิงหม่างนั้นอาจทรงรู้ดีว่าการเขียนพงศาวดารเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทางการเมืองที่จะช่วยอธิบายการขึ้นสู่อำนาจของราชวงศ์เหงเวียนด้วย

ลักษณะสำคัญอีกประการคือ หัวงที่ราชวงศ์เหงเวียนเรื่องอำนาจมีการเขียนพงศาวดารอย่างต่อเนื่องจากของเดิม ไม่มีการเขียนพระราชพงศาวดารคู่ขนานหรือชำระใหม่โดยฝ่ายอื่นๆ เช่นที่เกิดขึ้นในสยามที่อาจมีพระสงฆ์และขุนนางทำหลักฐานเหล่านี้ขึ้นมา ในสยามเราจะเห็นการชำระพงศาวดารจนมีหลายสำนวน อาทิ *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* เล่าเรื่องสมัยกรุงธนบุรี นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าชำระตั้งแต่ช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาต่อเนื่องมาจนถึงช่วงกรุงธนบุรีและต้นกรุงเทพฯ แต่ข้อมูลยุคกรุงธนบุรีก็หาอ่านได้ใน *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา* ที่ชำระในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้เช่นกัน การชำระในแต่ละครั้ง การเขียนของแต่ละฝ่ายต่างก็มีวาระเฉพาะ ผลที่เกิดขึ้นคือ พงศาวดารแต่ละเล่มมีรายละเอียดแตกต่างกันและบางครั้งก็มีเนื้อหาซ้ำซ้อนกัน แต่ในอาณาจักรเวียดนามภายใต้ราชวงศ์เหงเวียน มีความชัดเจนในแง่หลักฐานว่า *บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด่ายนาม* เป็นพงศาวดารฉบับทางการแต่เพียงชิ้นเดียวของยุคนี้ ส่วนหลักฐานอื่นๆ ที่ปรากฏช่วงคาบเกี่ยวกันนั้นถ้าไม่เกิดเนื่องจากราชการงานเมืองที่เกี่ยวข้องอย่าง *การจัดการผู้คนที่อยู่ห่างไกล (ญเวียน)* ก็จะเป็นบันทึกของขุนนางท้องถิ่นที่บันทึกด้วยจุดหมายอื่น เช่น บันทึกประจำตระกูลที่เล่าเรื่องบรรพบุรุษอย่างกรณี *บันทึกตระกูลหมัก* ที่ไม่ได้มีลักษณะเขียนคู่ขนานแบบฉบับทางการ

บันทึกตระกูลหมัก จึงเป็นหลักฐานที่น่าสนใจ ด้วยมีสำนวนอ่านง่าย มีความคิดเห็นผู้เขียนปะปน ยิ่งผู้เขียนคือเชื้อสายของอดีตเจ้าเมืองที่เคยรุ่งเรือง เขียนด้วยความต้องการบันทึกเรื่องของตระกูลโดยไม่มีติดอยู่ใต้อิทธิพลของราชสำนักเหงเวียน หลักฐานชิ้นนี้จึงกลายเป็นมุมมองที่สาม นอกเหนือจากมุมมองจากสายตาของสยามและเวียดนาม ที่น่าสนใจคือหลักฐานชิ้นนี้อาจจะมีฐานะเป็นแหล่งข้อมูลฉบับทางการที่สร้างขึ้นภายหลังอย่าง *บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด่ายนาม* ด้วย

เนื่องจากมีรายละเอียดที่สอดคล้องกันโดยบังเอิญ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าเอกสารชิ้นนี้อาจถูกอ้างอิง ต่อๆ กันมานานแล้ว

หลักฐานอย่าง *บันทึกมหาบุรุษ/สตรี แห่งแดนใต้* ผู้วิจัยพบว่าเป็นการบันทึกความดีความชอบ ของบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ ทำขึ้นในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ภายใต้การรับรู้ของราชวงศ์เหง เวียน เล่าประวัติของบุคคลต่างๆ ตั้งแต่เกิด ภารกิจและเกียรติยศที่ได้รับ น่าสนใจว่าบางส่วนของ เอกสารชิ้นนี้กล่าวถึงกิจการของรัฐภายนอก เช่น สยาม กัมพูชา ลาว และความเป็นเรื่องของคุณคน สำนวนจึงอ่านง่าย แต่ก็ถือได้ว่าเป็นมุมมองจากราชสำนักเหงเวียนเช่นเดียวกับ *บันทึกความจริงแห่ง ราชอาณาจักรด้ายนาม*

ส่วน *บันทึกแห่งชาดิงห์* มีลักษณะการบันทึกที่รับมาจากจีนยิ่งกว่าหลักฐานชิ้นอื่น จึงหว่า งดึก ผู้บันทึกนั้นมีเชื้อสายคนจีนโพ้นทะเล การบันทึกจึงทำตามขนบจีนแต่ก็มีลักษณะเอเชียตะวันออก เฉียงใต้ปะปนคือ พูดถึงอิทธิพลในตอนต้น แต่เนื้อหาหลังจากนั้นจะเน้นการเล่าลักษณะภูมิประเทศ ในภาคใต้ของเวียดนาม ไม่ว่า ภูเขา แม่น้ำ ผู้วิจัยมองว่าบันทึกนี้เป็นบันทึกของขุนนางท้องถิ่นที่ไม่อยู่ ในส่วนกลางและเก่าแก่ยิ่งกว่าหลักฐานอื่นๆ ใช้ในงานวิจัยครั้งนี้ทั้งหมด

การจัดการผู้คนที่อยู่ห่างไกล (ญูเวียน) ก็รับจารีตการบันทึกของจีนไว้มากเพราะคล้ายกับ “ฮุ่นเตียน” ของจีนคือ กล่าวถึงข้อกำหนดทางการทูตต่างๆ เอกสารนี้ทำโดยกรมพิธีการทูต ที่มีหน้าที่ รับรองทูตจากรัฐต่างๆ ตามพระราชโองการจักรพรรดิแสดงให้เห็นโลกทัศน์ของเวียดนามที่มองรัฐราย รอบด้วยชุดวิธีคิดแบบจีน แต่ก็มีคำอธิบายว่าเมื่อเวียดนามไม่ใช่จีนแต่ก็เทียบเท่าจีนเพราะรับอารย ธรรมจากจีน ขณะที่รัฐรอบๆ เป็นรัฐที่มีวัฒนธรรมต่ำกว่า ทูตจากรัฐอนารยะเหล่านี้ต้องปฏิบัติตาม ธรรมเนียมที่ราชสำนักเหงเวียนกำหนดขึ้นในญูเวียน ไม่ว่าจะเส้นทาง พิธีรับรอง เอกสารชิ้นนี้ยัง บันทึกสิ่งของที่แลกเปลี่ยนกันในแต่ละครั้ง ส่วนหนึ่งแสดงมุมมองต่อสยามโดยบันทึกว่าราชวงศ์จักรี กับราชวงศ์เหงเวียนส่งคณะทูตแลกเปลี่ยนกันตั้งแต่ปี ค.ศ. 1803 (ปีที่ 2 ในรัชกาลจักรพรรดิซาลอง) และเป็นรัฐที่แตกต่างจากรัฐอนารยะอื่นๆ

อย่างไรก็ตามข้อมูลในหลักฐานเหล่านี้ก็ต้องมองในภาพรวมว่าเป็น “มุมมองของเวียดนาม” และ “มุมมองที่สาม” ที่มองจากท้องถิ่นของเวียดนาม ดังนั้นจึงไม่อาจตัดสินได้ว่าข้อมูลเหล่านี้จะ ถูกต้องหรือมีน้ำหนักมากกว่าข้อมูลหลักฐานของฝ่ายอื่นๆ เพียงแต่ หลักฐานเหล่านี้จะช่วยให้เราได้ เห็นโลกทัศน์ของเวียดนามจากมุมมองของเวียดนาม และบางครั้งอาจจะช่วยให้เราเห็นเค้าโครงของ เหตุการณ์บางอย่างที่จะทำให้เราทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่าง สยาม-เวียดนาม ในห้วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ได้อย่างเข้าใจและรอบด้านมากขึ้น

2.2 บทสรุป

มีงานที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสยาม-เวียดนามช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 อยู่จำนวนหนึ่ง ในกรณีงานศึกษาของไทยจะเป็นการศึกษาจากหลักฐานไทยเป็นหลัก เช่นเดียวกับกรณีของเวียดนามที่จะศึกษาจากหลักฐานเวียดนามเป็นหลัก จะพบงานที่ใช้หลักฐานหลายแหล่งคืองานของนักวิชาการชาวตะวันตกหรือนักวิชาการชาวเวียดนามและไทยที่ไปศึกษาในต่างประเทศ แต่ก็มีน้อยคนมากที่จะใช้หลักฐานไทยกับหลักฐานเวียดนามมาศึกษาควบคู่กัน ซึ่งจะทำให้เห็นวิถีคิดและโลกทัศน์ของทั้งสองฝ่ายต่อเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้หลักฐานเวียดนามยังยากแก่การเข้าถึงเนื่องจากหลักฐานที่เขียนขึ้นในยุคก่อนสมัยใหม่ มักจะเขียนด้วยอักษรหาม ทำให้ยากแก่การนำมาใช้งานจนกว่าจะมีการแปลเป็นอักษรก๊วกหังฮือ (ภาษาเวียดนามสมัยใหม่)

ผู้วิจัยมุ่งที่จะต่อยอดงานศึกษาเหล่านี้ด้วยการใช้หลักฐานเวียดนามร่วมกับหลักฐานไทยและหลักฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยหลักฐานเวียดนามที่นำมาใช้นั้นบางชิ้นยังไม่เคยได้รับการศึกษาจากงานวิชาการประวัติศาสตร์ไทยและนักวิชาการตะวันตกมาก่อน ที่สำคัญคือจะพยายามต่อภาพความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียดนามและกิจกรรมของทั้งสองรัฐที่เกิดขึ้นในลาวและกัมพูชารวมไปถึงปากแม่น้ำโขง ซึ่งจะเป็นครั้งแรกที่ภาพของกิจกรรมทางทิศตะวันออก (Look east) ที่มีทั้งการสงครามและการค้า โดยเฉพาะกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีอย่างคึกคักมาก่อนจะเข้าสู่ยุคล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก ข้อมูลเหล่านี้จะถูกนำมาเย็บร้อยเรียงต่อเนื่องกันและวิเคราะห์ หลังจากที่ผ่านมา นักวิชาการไทยส่วนมากจะมองเหตุการณ์ระหว่างสยามกับเวียดนามเป็นเหตุการณ์เฉพาะ และมุ่งสนใจกิจกรรมการต่อต้านกองทัพอังวะที่รุกเข้ามาจากทางตะวันตกมากกว่า (Look west)

งานชิ้นนี้ผู้วิจัยยังหวังว่าจะวางหมุดหมายการศึกษาประวัติศาสตร์ยุคก่อนสมัยใหม่ของไทยเสียใหม่ เพิ่มความรอบด้านและความเข้าใจสถานการณ์ระหว่างสยามกับเวียดนามในยุคปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ให้มากยิ่งขึ้น เปิดมุมมองใหม่ เปิดข้อมูลใหม่ทางประวัติศาสตร์ที่จะต่อยอดองค์ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ไทยและเวียดนามต่อไปในอนาคต รายละเอียดที่ขาดหายไปจากหลักฐานไทยนั้นจะได้รับการนำมาวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับรายละเอียดที่ปรากฏในหลักฐานชั้นต้นเวียดนาม อย่างไรก็ตาม รายละเอียดและการวิเคราะห์ที่จะเกิดขึ้นก็ไม่ใช่ว่าตอบสุดท้ายของปริศนาและภาพที่หายไปในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียดนาม ด้วยหลักฐานทุกชิ้น ทุกฝ่าย ล้วนแล้วแต่ทำขึ้นโดยมีจุดประสงค์และอคติที่แตกต่างกัน สิ่งที่เราจะทำได้คือ การศึกษาค้นคว้าต่อยอดภายใต้ข้อจำกัดของหลักฐานเหล่านี้ให้ได้มากที่สุด เพื่อที่จะได้มีข้อมูลที่กว้างขวางขึ้นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในยุคนี้

บทที่ 3

ศึกชิง “กัมพูชา” และ “ฮาเตียน”

ระหว่างราชสำนักสยามและราชสำนักเหงวียน

ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19

ในหน้าประวัติศาสตร์ ระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นช่วงเวลา “หัวเลี้ยวหัวต่อ” ของรัฐจารีตบนแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในเวียดนามเจ้าตระกูลจิ่งห์ (Trinh lords) มีอำนาจปกครองภาคเหนือโดยจักรพรรดิราชวงศ์เลเป็นหุ่นเชิด ในขณะที่ในภาคกลางและใต้ เจ้าตระกูลเหงวียน (Nguyễn lords) มีอำนาจปกครองภาคกลางและขยายอำนาจลงมาตามชายฝั่งทะเลภายในนโยบาย “มุ่งลงใต้” (Nam Tiến policy-southward expansion)

อย่างไรก็ตามอิทธิพลของเจ้าตระกูลเหงวียนก็ไปไม่ถึงชายฝั่งอ่าวไทยและแหลมกำมาว (Cà Mau-แหลมญวนในภาษาไทย) ซึ่งเป็นจุดใต้สุดของคาบสมุทรมอินโดจีน อย่างไรก็ตามเจ้าตระกูลเหงวียนก็พยายามในการแทรกแซงการเมืองในราชสำนักกัมพูชาและแผ่อิทธิพลเหนือที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงตลอดเวลาก่อนที่สถานะ “สงบศึก” ระหว่างตระกูลจิ่งกับตระกูลเหงวียนที่มีมาตั้งแต่ค.ศ.1672⁶⁸ นั้นจะยุติลงจากการเคลื่อนไหวของขบวนการเตี้ยเขินซึ่งเกิดขึ้นในเขตการปกครองของเหงวียน

ความเคลื่อนไหวของขบวนการเตี้ยเขินที่เริ่มขึ้นใน ค.ศ.1771 หรือก่อนหน้านั้นสักระยะในชนบทและต่อมาได้ยึดเมืองกวีญิน (Qui Nhon) เป็นฐานปฏิบัติการ (ปัจจุบันกวีญิน คือเมืองเอกของจังหวัดบิงดิ่งห์ ทางภาคใต้ของเวียดนาม) ส่งผลกระทบกับอำนาจของตระกูลเหงวียนในภาคใต้โดยตรง เจ้าตระกูลเหงวียนต้องถอยจากราชสำนักที่เมืองเว้ หนีมาตั้งรับขบวนการเตี้ยเขินอยู่บริเวณซาตัง (ไซ่ง่อน) เมืองสำคัญใกล้ปากแม่น้ำโขง ก่อนที่ภายหลังจะตอบโต้ขบวนการเตี้ยเขินและครอบครองเมืองสำคัญตลอดชายฝั่งเหนือจรดใต้ของเวียดนามได้ในที่สุด

ขณะที่กัมพูชา สงครามกลางเมืองที่เกิดบ่อยครั้งอันเนื่องมาจากการแย่งชิงราชบัลลังก์ ทำให้กัมพูชาไม่ได้สนใจพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำโขงมากนัก คำโคลก (Kram Srok-Law of the land) กฎหมายที่ตราขึ้นในปี ค.ศ.1693 ให้ข้อมูลว่าปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 จนถึงตลอดช่วงคริสต์ศตวรรษ

⁶⁸ นับตั้งแต่ ค.ศ.1620 ผู้ปกครองตระกูลเหงวียนคือเหงวียนฟุกเวียน (Nguyễn Phúc Nguyễn) หยุดการส่งรายได้จากภาษีเข้าสู่ท้องพระคลังที่กรุงฮานอยทำให้เกิดการเผชิญหน้าทางทหารระหว่างตระกูลเหงวียนกับตระกูลจิ่งที่เกิดขึ้นนับครั้งไม่ถ้วน โดยตระกูลจิ่งเริ่มต้นโจมตีก่อนใน ค.ศ.1627 โดยตระกูลจิ่งนั้นมีข้อได้เปรียบคือกองทัพที่ผ่านการฝึกฝนมาอย่างดี ขณะที่ตระกูลเหงวียนนั้นใช้สภาพภูมิประเทศทางใต้ตั้งรับการบุกของตระกูลจิ่งจากทางเหนือ สงครามที่เกิดขึ้นหลายครั้งสร้างความสูญเสียให้ทั้งสองฝ่าย ก่อนจะมีการตกลงสงบศึกในปี ค.ศ.1672 โดยใช้แม่น้ำแซงห์ (Gianh) เป็นเส้นแบ่งเขตอิทธิพล สถานการณ์ที่เทียบได้กับการ “หยุดยิง” สมัยปัจจุบันนั้นจะสิ้นสุดลงเมื่อขบวนการเตี้ยเขินเริ่มเคลื่อนไหว

ที่ 18 ราชสำนักกัมพูชาไม่ได้สนใจกิจการค้าขายบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขง แต่สนใจกับปัญหาภายในราชสำนักมากกว่า พื้นที่สูญญากาศทางอำนาจตรงนี้เปิดโอกาสให้ชาวจีนกวางตั้งอพยพคนหนึ่งได้รับอนุญาตจากราชสำนักกัมพูชาก่อตั้งเมืองท่าเล็กๆ ใกล้กับเมืองท่า “บันทายมาศ” ที่มีผู้ปกครองชาวเขมร⁶⁹ จนต่อมากลายเป็น “รัฐเมืองท่า” สำคัญที่มีอำนาจปกครองตนเองอย่างอิสระและส่งเครื่องบรรณาการให้กับรัฐที่ใหญ่กว่ามากกว่าหนึ่งแห่ง

ส่วนสถานการณ์ในสยามนั้น การพ่ายแพ้ของกรุงศรีอยุธยาต่อกองทัพอังวะในปี ค.ศ.1767 ทำให้สถานการณ์ทางการเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ในภาวะวุ่นวาย ตอนนั้นเองที่พระยาตากสินปรากฏตัวขึ้นอย่างโดดเด่น สามารถระดมกองทัพสยาม-จีน จากหัวเมืองในภาคตะวันออกกลับไปกู้บ้านกู้เมืองได้สำเร็จและสร้างกรุงธนบุรีเป็นราชธานีใหม่ขึ้นแทนที่กรุงศรีอยุธยา ในยุคของพระเจ้าตากสิน ยุทธศาสตร์ใหม่ในการทำสงครามของชนชั้นนำสยามที่ได้บทเรียนจากการเสียกรุงนั้น เปลี่ยนไปจากเดิม โดยเชื่อมั่นในยุทธศาสตร์การขยายขอบเขตพื้นที่อิทธิพลของตนออกไปเพื่อเป็นด่านหน้าในการรับมือกับภัยคุกคามหลัก (ส่วนมากคือกองทัพจากกรุงอังวะ) ต่างจากกลยุทธ์เดิมที่มักใช้เมืองหลวงเป็นป้อมปราการสุดท้ายในการรับศึกที่ได้รับการปฏิบัติมาเสมอในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยการขยายอิทธิพลไปทางตะวันออกของพระเจ้าตากสินเป็นส่วนหนึ่งในยุทธศาสตร์การฟื้นฟูอำนาจของกรุงธนบุรีให้กลับมาเท่ากับสมัยอยุธยาอีกครั้ง (เป็นอย่างน้อย) คราวนี้ไม่เพียงกรุงกัมพูชา พระเจ้าตากสินยังทรงมียุทธศาสตร์ขยายอำนาจลงไปยังคาบสมุทรมอินโดจีนบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงด้วย

นโยบายการขยายอิทธิพลของสยามจึงปะทะเข้ากับนโยบายของเจ้าตระกูลเหงวียนอย่างยากจะหลีกเลี่ยง การปะทะกันของสองรัฐที่ทรงอำนาจใกล้เคียงกันย่อมส่งผลโดยตรงกับรัฐที่ด้อยอำนาจกว่าอย่างกัมพูชากับฮาเตียนและเปลี่ยนพื้นที่คาบสมุทรมอินโดจีนให้กลายเป็นพื้นที่ประลองกำลังกันระหว่างราชสำนักสยามกับราชสำนักเหงวียนทั้งในด้านการทหารและการเดินทางมาทางการทูตเพื่อชิงความได้เปรียบและสร้างอิทธิพลเหนือดินแดนแถบนี้

3.1 “กำเนิดฮาเตียน” และ “ความวุ่นวายในราชสำนักกัมพูชา”

“เฟื่องแห่งญ (Phuong Thành) คือเมืองท่าพิเศษชายทะเล ที่นี้การค้าเจริญรุ่งเรือง” ⁷⁰

⁶⁹ ยูมิโอะ ซากุไร (Yumio Sakurai) นักประวัติศาสตร์ชาวญี่ปุ่นที่ศึกษาเรื่องของฮาเตียน เคยเสนอว่า ก่อนที่หมักกั๋วจะมาสร้างฮาเตียนนั้นมี “บันทายมาศ” ที่มีเจ้าเมืองเขมรปกครองอยู่ก่อนแล้ว ต่อมา หมักกั๋วถึงได้มาสร้างเมืองที่อยู่ห่างบันทายมาศไม่มากนัก ปรากฏชื่อในระยะเริ่มต้นในหลักฐานเวียดนามว่า “เฟื่องแห่งญ” (Phuong Thành) โดยประกอบไปด้วยหมู่บ้านของชาวจีนโพ้นทะเลอย่างน้อย 7 แห่งที่มาตั้งถิ่นฐานรวมกันก่อนจะขยายอาณาเขตและอิทธิพลออกไปรอบๆ

⁷⁰ Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trấn Hiệp Trấn Mạc Thị Gia Phạ, p.37.

ปัจจุบันฮาเตียนเป็นเมืองที่เงียบสงบแวดล้อมไปด้วยหมู่บ้านชาวประมงเล็กๆ ตั้งอยู่ใกล้กับชายแดนเวียดนาม-กัมพูชา ที่อยู่ห่างจากตัวเมืองไปทางทิศเหนือ ถ้าเราดูแผนปัจจุบันจะพบว่าฮาเตียนอยู่บริเวณริมสุดทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศเวียดนาม ด้านทิศตะวันตกของเมืองติดอ่าวไทย ทิศตะวันออกติดกับจังหวัดอื่นๆ ของเวียดนามบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขง ถัดไปทางใต้คือทะเลจีนใต้ ในตัวเมืองฮาเตียนทุกวันนี้ ยังคงปรากฏสุสานของผู้ปกครองตระกูลหมักอันเป็นร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่ยืนยันถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีต

หมักกิว (Mạc Cửu) คือชาวจีนเชื้อสายกวางตุ้ง (Cantonese)⁷¹ ที่เข้ามาก่อตั้งเมืองท่าแห่งนี้ใน ค.ศ.1671 ภายใต้พระบรมราชานุญาตของกษัตริย์กัมพูชา โดยทรงให้เขาดูแลกิจการค้าทางทะเลในพื้นที่แถบนี้ ตำแหน่งที่หมักกิวได้คือ “ออกญา” (Okna) ก่อนจะตั้งถิ่นฐานในบริเวณใกล้เมือง “บันทายมาศ” (Banteay Meas)⁷² ในพื้นที่ที่มีชื่อเรียกว่า “ซายมาท” (Say Mat)⁷³ และเขาได้สร้างเมืองที่ชื่อ “เฟื่องแห่งญู” (Phuong Thành) ขึ้นที่นี่ อย่างไรก็ตามยากที่จะระบุพื้นที่ดังกล่าวในภูมิประเทศปัจจุบัน เนื่องจากหลักฐานเวียดนามไม่เคยกล่าวถึง “บันทายมาศ” มีแต่เฟื่องแห่งญูเท่านั้น⁷⁴

ยังน่าสังเกตว่าบันทึกของ อเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน (Alexander Hamilton) นักเดินเรือชาวสกอตแลนด์ที่เข้ามาสำรวจดินแดนแถบนี้ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 บันทึกถึงเมืองท่าสำคัญสองแห่งของกัมพูชาคือ “บันทายมาศ” และ “กัมปงโซม” (Kampong Som) เราอาจจะพออนุมานได้ว่าน่าจะมีการก่อตั้งฮาเตียนในพื้นที่ของบันทายมาศนั่นเอง⁷⁵ ด้วยสมัยนั้นบันทายมาศมีชัยภูมิที่ดีสำหรับการค้าทางทะเล คือมีแม่น้ำสายใหญ่ที่มีร่องน้ำลึก มีที่จอดเรือหลบลมมรสุม สะดวกกับเรือสำเภาที่จะล่องไปมาค้าขายระหว่างบันทายมาศกับพื้นที่ที่ชื่อบาสัก (Bassac) ที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน โดยเรือสินค้าอาจจะสามารถเดินเรือต่อไปได้จนถึงแม่น้ำโขงหาอาศัยสาขาของแม่น้ำที่มีมากมายในแถบนั้น

CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁷¹ แม้ว่าหลักฐานเวียดนามโดยเฉพาะ *บันทึกตระกูลหมัก* จะระบุว่าหมักกิวเป็นชาวจีนกวางตุ้ง งานบางชิ้นกลับระบุว่าหมักกิวเป็นจีนฮกเกี้ยน (โปรดดูใน Nicholas Sellers, *The Princes of Hà-Tiên (1682-1867) the Last of the Philosopher-Princes and the Prelude to the French Conquest of Indochina : A Study of the Independent Rule of the Mạc Dynasty in the Principality of Hà-Tiên, and the Establishment of the Empire of ViệTnam* p.28.) ซึ่งเป็นกลุ่มชาวจีนที่กระจายอยู่ในมณฑลฟูเจี้ยนเป็นส่วนมากและบางส่วนอยู่ในมณฑลกวางตุ้ง อย่างไรก็ตามงานวิจัยชิ้นนี้ จะยึดที่มาของหมักกิวจาก *บันทึกตระกูลหมัก* ซึ่งเป็นหลักฐานขั้นต้น

⁷² “บันทายมาศ” เป็นการออกเสียงแบบกัมพูชา พงศาวดารไทยเรียกเมืองนี้ว่า “พุทโธมาศ”

⁷³ ชื่อนี้ปรากฏในหลักฐานเวียดนามหลายชิ้น แต่ไม่ปรากฏในหลักฐานกัมพูชาและหลักฐานไทย

⁷⁴ Yumio Sakurai and Takako Kitakawa, "Ha Tien or Banteay Meas in the Time of the Fall of Ayutthaya" pp.150-217.

⁷⁵ Alexander Hamilton, *A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689-1723* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1997), pp.187-88.

ข้อมูลจาก *Gia Định Thành Thông Chí*⁷⁶ หลักฐานเวียดนามที่กล่าวถึงภูมิศาสตร์ที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขง และความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างสยามและราชสำนักเหงวียน และ *บันทึกตระกูลหมัก* กล่าวว่าหมักก๊วบัญชาให้ทำเหมืองเงินและสร้างหมู่บ้านคนจีนโพ้นทะเล 7 แห่งใน ค.ศ. 1681 สร้างบ้านแปงเมืองจนเพียงพอกลายเป็นเมืองท่าสำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 ในช่วงเดียวกัน ประชากรเวียดนามก็ลงมาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงและดินแดนใกล้เคียงมากขึ้นเรื่อยๆ เหตุการณ์ต่อเนื่องที่เกิดขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 คือ เจ้าตระกูลเหงวียนอาศัยความวุ่นวายในราชสำนักกัมพูชาเข้าแทรกแซงดินแดนแถบนี้

หมักก๊วทราบดีกว่าอำนาจของเขาและความอยู่รอดของเฟื่องแท่งขึ้นอยู่กับการดุลอำนาจระหว่างสยาม-เจ้าตระกูลเหงวียน-ราชสำนักกัมพูชา โดยความวุ่นวายในราชสำนักกัมพูชานั้นจะมีผลกับเฟื่องแท่งโดยตรง การอยู่บนพื้นที่ชายขอบทางอำนาจของสามรัฐนั้น ดูเหมือนทางออกหนึ่งคือการเลือกที่จะพึ่งพิงรัฐใดรัฐหนึ่งอย่างจริงจัง⁷⁷ ในขณะที่ดุลอำนาจกับรัฐอื่นๆ ไปด้วย

บันทึกตระกูลหมัก ให้ข้อมูลว่าแม้เฟื่องแท่ง (ฮาเตียน) เป็นเมืองท่าที่รวบรวมธุรกิจและการค้านานาชาติ ตั้งอยู่บนจุดยุทธศาสตร์ควบคุมเส้นทางการค้าทางทะเลด้านทิศตะวันออกของอ่าวไทย ปกครองตัวเองแบบกึ่งอิสระ (semi-independence) แต่ก็มีศักยภาพทางทหารต่ำประกอบด้วย “เป็นแผ่นดินริมทะเล...เรือเข้าศึกเข้าถึงได้ง่าย เข้าศึกสามารถทำสิ่งใดก็ได้ตามที่ต้องการ”⁷⁸

วิกฤตการสืบทอดราชบัลลังก์ในราชสำนักกัมพูชาที่จะนำภัยมาสู่หมักก๊ววันนั้นดำเนินมานานก่อนที่เฟื่องแท่งจะเป็นเมืองท่าสำคัญ ช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 18 การแย่งชิงบัลลังก์หลายครั้งในราชสำนักกัมพูชาทำให้กัมพูชาอ่อนแอลง ยิ่งเวลาผ่านไป เจ้าตระกูลเหงวียนก็ควบคุมพื้นที่ปากแม่น้ำโขงได้มากขึ้น ในที่สุดเจ้าตระกูลเหงวียนก็ขยายอำนาจอย่างจริงจังด้วยการส่งกองทัพเข้ามาในดินแดนแถบนี้ ขณะที่เมืองท่าริมอ่าวไทยและระบบการค้าทางทะเลตกอยู่ในมือพ่อค้าชาวจีนและ

⁷⁶ บันทึกแห่งเมืองซาตั้งห์ หรือ Gia Định Thành thông chí. (ซาตั้งห์-แห่ง-ถง-จี : Gia Dinh Gazetteer, Records of Gia Định) เขียนราวต้นศตวรรษที่ 19 โดยจิ่งหวางดึก (Trịnh Hoàng Đúc) เขียนเรื่องเมืองซาตั้งห์และพื้นที่โดยรอบ ด้วยอักษรโนม [Chữ Nôm คือระบบตัวอักษรที่ใช้เขียนภาษาเวียดนามโบราณ ประกอบด้วยอักษรฮานติ (Hán tự-อักษรจีน) และอักษรที่ประดิษฐ์ขึ้นตามแบบจีนใช้มาตั้งแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 13] หยาง บ่าวหยุน (Yang Baoyun) แห่งมหาวิทยาลัยปักกิ่ง สาธารณรัฐประชาชนจีน สันนิษฐานว่าบันทึกแห่งเมืองซาตั้งห์ เขียนขึ้นราว ค.ศ. 1820-1822 ตรงกับรัชกาลจักรพรรดิหมิงหม่าง (รัชกาลที่ 2 แห่งราชวงศ์เหงวียน) ของเวียดนาม

⁷⁷ *บันทึกตระกูลหมัก* ชี้ว่าหมักก๊วส่งเครื่องบรรณาการไปไว้ใน ค.ศ. 1708 ที่น่าสนใจคือ การดำเนินนโยบายของหมักก๊วรวมไปถึงพยายามผู้สืบทอดอำนาจของเขาหลังจากนั้นเลือกพึ่งพิงองค์ตระกูลเหงวียนมากกว่าราชสำนักกัมพูชาและสยามอย่างชัดเจนโดยเฉพาะการขอความช่วยเหลือทางทหารจากองค์ตระกูลเหงวียนที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารบ่อยครั้ง

⁷⁸ Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trấn Hiệp Trấn Mạc Thị Gia Pha, p.37.

พ่อค้าชาวเวียดนามเชื้อสายจีน⁷⁹ เมื่อราชวงศ์เหงวียนยื่นมือเข้ามา วิกฤติการสืบราชบัลลังก์ในกัมพูชา ก็ยิ่งซับซ้อนขึ้น เชื่อพระวงศ์กัมพูชาสายหนึ่งเลือกพึ่งสยามขณะที่อีกสายหนึ่งพึ่งพองตระกูลเหงวียน ปรกติสิ่งที่ราชสำนักสยามทำคือการส่งกำลังทหารเข้าแทรกแซงโดยตรงเพื่อเปลี่ยนตัวกษัตริย์ หรือยุติสงครามชิงราชบัลลังก์กัมพูชา เมื่อยกทัพกลับก็มักนำพระราชวงศ์คนสำคัญกลับไปเลี้ยงดูในฐานะ “องค์ประกัน” ก่อนส่งกลับมาครองราชย์อีกครั้งเมื่อถึงเวลาอันสมควร ในขณะที่อองตระกูลเหงวียนมักเป็นที่พึ่งพิงของเชื้อพระวงศ์กัมพูชาอีกสายหนึ่งโดยส่งกำลังทหารเข้ามาโจมตีเชื้อพระวงศ์สายที่สยามสนับสนุนและส่งขุนนางเข้ามากำกับเมื่อสถาปนาอำนาจของฝ่ายตนได้และพยายามนำวัฒนธรรมการบริหารราชการของตนเข้ามาครอบงำกัมพูชา ทั้งสยามและอองตระกูลเหงวียนจึงมีวิธีการที่แตกต่างกันในรายละเอียดเรื่องการแทรกแซงกัมพูชาตามที่กล่าวไปแล้ว

สภาวะวุ่นวายในราชสำนักกัมพูชามีส่วนทำให้เมืองท่าที่หมักกิวสร้างขึ้นมีอำนาจอิสระ ด้วยในทางปฏิบัติ เวลานั้นกรุงศรีอยุธยาได้มีอิทธิพลเหนือที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงจริงๆ ขณะที่ราชสำนักเหงวียนก็มีอิทธิพลจริงๆ แค่บริเวณซาตังห์ที่ตนเข้าไปตั้งกองทหารเอาไว้เท่านั้น

อย่างไรก็ตามหากพูดถึงการคุกคามของสยามต่อเฟืองแท่งนั้นก็ไม่ใช่เรื่องผิดปรกติ หมักกิวรับรู้เรื่องนี้ดีเห็นได้จาก *บันทึกตระกูลหมัก* ระบุว่า “สยาม (กรุงศรีอยุธยา) ในเวลานั้นเข้มแข็ง” และเฟืองแท่งถูกสยามโจมตีครั้งแรกใน ค.ศ. 1679⁸⁰ โดยที่นี้เป็นทางผ่านในการเดินทัพไปโจมตีราชธานีอุดงค์มีชัย (บันทายเพชร)⁸¹

“...ทัพสยามเข้มแข็งแกร่งเข้ายึดครองเงินหลาบ (กัมพูชา)...
เรือของพวกเขาเข้ามาถึงท่าเรือของเราและทำตามอำเภอใจ
เราไม่มีศักยภาพในการต่อต้าน”⁸²

บันทึกตระกูลหมักพูดถึงสงครามนี้ไว้เท่านี้ อย่างไรก็ตาม หลักฐานกัมพูชาไม่กล่าวถึงสงครามครั้งนี้แต่อย่างใด *พงศาวดารเขมร จ.ศ.1217* กลับพูดถึงสงครามที่เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1716 ที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน ขณะที่ *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด)* ระบุว่าสงคราม

⁷⁹ สารสิน วีระผล, จัมก้องและกำไร การค้าไทย-จีน 2195-2136, trans. พรรณงาม เเงอธรรมสาร และคนอื่นๆ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), หน้า 8.

⁸⁰ ไม่ปรากฏเรื่องนี้ในพงศาวดารไทย แต่ปรากฏใน *บันทึกตระกูลหมัก* คำนวนปีที่ปรากฏคือ ค.ศ.1679 กลับเป็นพุทธศักราชจะได้ พ.ศ.2222 ตรงกับช่วงท้ายๆ อยุธยาตอนกลาง

⁸¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับระบุว่าเหตุการณ์นี้เกิดในปี ค.ศ. 1758 ซึ่งน่าจะใกล้เคียงกว่า ผู้วิจัยเชื่อว่าน่าเป็นเหตุการณ์เดียวกันกับที่กล่าวถึงใน *บันทึกตระกูลหมัก*

⁸² Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trấn Hiệp Trấn Mạc Thị Gia Pha, p.37.

ที่กรุงศรีอยุธยาพบกับฮาเตียนซึ่งมีรายละเอียดใกล้เคียงกันเกิดในปี ค.ศ.1719 ตรงกับรัชกาลพระเจ้าท้ายสระแห่งกรุงศรีอยุธยา (ครองราชย์ ค.ศ. 1709-1733) ดังนั้น หลักฐานไทย กัมพูชาและเวียดนามจึงให้ปีเกิดเหตุต่างกันแต่มีรายละเอียดที่ชวนสันนิษฐานได้ว่าน่าจะเป็นเหตุการณ์เดียวกันแต่ถูกบันทึกคลาดเคลื่อนเรื่องเวลา

บันทึกตระกูลหมัก เน้นมุมมองจากเฟื่องแห่งที่ว่าสงครามครั้งนี้ เฟื่องแห่งเสียหายอย่างหนักหมักก็ถูกนำตัวกลับไปอยุธยาและต้องทำงานถวายพระเจ้าเสือ (ครองราชย์ ค.ศ.1703-1709 ซึ่งเมื่อนำมาเทียบกับหลักฐานเวียดนามจะผิดพลาดผิดตัวเรื่องเวลา) โดย ค.ศ.1681 หมักก็ว่าทูลฯ ขอตั้งสถานีการค้าที่ เวินเท่ (Van Té)⁸³ เมื่อพระเจ้าเสือสวรรคต หมักก็ว่าอาศัยความวุ่นวายระหว่างการแย่งชิงราชสมบัติในอยุธยาหลบเดินทางกลับเฟื่องแห่งและลงมือฟื้นฟูเมือง ส่งคณะทูตคุมเครื่องบรรณาการไปถวายอ่องตระกูลเหงวียนที่กรุงเว้

มิญเวือง (Minh Vuong) อ่องตระกูลเหงวียนที่มีอำนาจขณะนั้นต้อนรับคณะทูตหมักก็ว่าอย่างกระตือรือร้นด้วยตรงกับนโยบายที่จะขยายเขตอิทธิพลลงไปบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงของพระองค์ มิญเวืองได้แต่งตั้งตำแหน่งขุนนางให้หมักก็ว่า มอบตราตั้ง ของขวัญ ที่สำคัญคือมอบชื่อใหม่ “ฮาเตียน” (Hà Tièn) ให้เมืองท่าเฟื่องแห่ง คำนี้ในภาษาเวียดนามหมายถึง “เทพแห่งลำน้ำ” โดยน่าจะเป็นการตั้งชื่อตามตำนานท้องถิ่นของเฟื่องแห่งที่กล่าวถึงเสียงขลุ่ยและเพลงของเทวดาที่คนแถบนี้ได้ยินมาหลายชั่วคน ทั้งนี้ ต่อมากำว่า “ฮาเตียน” ได้เข้ามาแทนที่คำเขมรเดิมคือ “เมืองคำ” และ “เมืองเปียม” ที่ถูกใช้เรียกเมืองนี้มาก่อน อย่างไรก็ตาม สำหรับรัฐจารีตการส่งบรรณาการให้รัฐที่มีอำนาจเหนือกว่าไม่ได้หมายความว่ารัฐที่มีอำนาจเหนือกว่าจะมีอำนาจบริหารกิจการภายในของรัฐที่ส่งบรรณาการให้ การส่งบรรณาการเป็นเพียงพิธีกรรมยอมรับความเหนือกว่าของเมืองที่รับของบรรณาการนั้น ขณะที่หมักก็ว่าส่งบรรณาการให้อ่องตระกูลเหงวียนก็ปรากฏว่าเขาส่งเครื่องราชบรรณาการให้ราชสำนักกัมพูชาด้วย ประเพณีปฏิบัตินี้จะมีทุก 3-4 ปี ต่อครั้ง ส่วนการปกครองฮาเตียนก็ยังคงดำเนินไปตามปกติโดยไม่มีการแทรกแซงจากภายนอก

สงครามครั้งต่อมาคือในคราวที่อยุธยาโจมตีกัมพูชาในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระนั้น มีบันทึกตรงกันในหลักฐานไทย กัมพูชา เพียงแต่มีความแตกต่างเรื่องปีที่เกิดเหตุ หลักฐานไทยระบุเป็นปี ค.ศ. 1719 หลักฐานกัมพูชาระบุปี ค.ศ.1716 คราวนี้ทัพอยุธยาสนับสนุน “พระศรีธรรมราชา” ที่ชิงราชสมบัติกับ “สมเด็จพระแก้วฟ้า” (นังกองค์เอม)⁸⁴ พระศรีธรรมราชานั้นลี้ภัยเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาและขอกำลังจากอยุธยากลับไปชิงบัลลังก์คืน อย่างไรก็ตาม ผลของสงครามก็ถูกบันทึกไว้ต่างกันหลักฐานไทยกับกัมพูชา กระทั่งหลักฐานฝ่ายเดียวกันแต่คนละฉบับก็บันทึกต่างกัน เช่น *พระราช*

⁸³ ยังไม่สามารถค้นหาได้ว่าเป็นสถานที่ใด เนื่องจากชื่อเมืองต่างๆ ในปัจจุบันนั้นเปลี่ยนไปมาก

⁸⁴ คานติ ภัคดีคำ, เขมรโบราณ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2554), หน้า 236.

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (จาก) ระบุว่ากองทัพอยุธยาไปตีกรุงอูดงค์มีชัย (บันทายเพชร) นั้นแพ้ แต่ พระราชพงศาวดาร ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ฉบับตัวเขียน บอกว่าเกิดการรบที่ปากน้ำฮาเตียน ท้าเรือสยามแพ้แต่ทัพบกสามารถล้อมอูดงค์มีชัยไว้ได้ ในที่สุดสมเด็จพระแก้วฟ้าก็ทรงยอมถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองทัพอยุธยาจึงถอยกลับ

การบันทึกที่คลาดเคลื่อนลักษณะนี้ยังพบในหลักฐานกัมพูชาที่เขียนขึ้นต่างกรรมต่างวาระอย่างไรก็ตามอาจอนุมานได้ว่า สงครามครั้งนี้น่าจะส่งผลกับฮาเตียนเพราะอยู่ในฐานะ “หัวหาด” เป็นจุดแรกที่ทัพเรืออยุธยาจะยกพลขึ้นบกเพื่อบุกเข้าไปยังหัวเมืองตอนใน

บันทึกตระกูลหมัก บันทึกว่าหลังจากนั้น พระเจ้าท้ายสระทรงพยายามโจมตีกัมพูชาอีกครั้งด้วยกำลังทหารราว 50,000 คน จากสองทิศทางคือ ทัพบกยกมาทางโคราช เดินทัพตัดเทือกเขาพนมดงรักเข้าไปยังพระตะบอง มุ่งลงใต้มาอูดงค์มีชัย ทัพเรือเดินทัพตัดอ่าวไทยด้วยเส้นทางเดิม บันทึกของเอลีกซานเดอร์ แฮมิลตัน นักเดินเรือชาวสก๊อตแลนด์ที่เดินทางเข้ามาในดินแดนแถบนี้หลังเหตุการณ์ไม่นาน ได้กล่าวถึงสงครามครั้งนี้เช่นกัน (คาดว่าเขาได้ข้อมูลจากคนท้องถิ่น) โดยระบุว่าทัพบกสยามพบเพียงเมืองที่ถูกทิ้งร้าง ประสพภาวะอดอยากจนถึงขั้นล้มช้างล้มม้าในกองทัพ กินเนื้อทหารด้วยตัวเองเพื่อความอยู่รอด จากนั้นราวสองเดือนก็เกิดโรคระบาดจนต้องถอยทัพกลับ

“สถานที่ต่อไปคือบันทายมาศ (Ponteamass-สะกดตามต้นฉบับ) ซึ่งรุ่งเรืองทางการค้ามานานหลายปี มีร่องน้ำลึกและแม่น้ำที่กว้างเชื่อมเส้นทางต่อไปได้ถึงแม่น้ำบาสัก (Bausack-สะกดตามต้นฉบับ) หรือแม่น้ำกัมพูชา (แม่น้ำโขง) ที่เป็นเส้นทางค้าสู่โลกภายนอก เมืองอยู่ห่างจากปากน้ำแห่งนี้ราว 100 ลีคน้ำไหลแรงทำให้การเดินทางค่อนข้างลำบาก ด้วยเหตุผลบางประการการค้าขายเจริญกว่าที่บันทายมาศ (ของเขมร) จน ค.ศ.1717 สยามทำลายเมืองนี้เมื่อกองเรือรบสยามคุกคามกัมพูชา กษัตริย์ไม่สามารถต่อต้านได้ มีการออกคำสั่งให้ทหารเข้ามายังพระนคร ของที่นำติดตัวมาไม่ได้ทั้งหมดถูกทำลาย รัศมี 50 ลีกรอบราชธานีมีสภาพไม่ต่างกับทะเลทราย กษัตริย์กัมพูชาแจ้งให้กับกษัตริย์แห่งโคชินจันทราบ (อองตระกูลเหงเวียน) เพื่อขอความช่วยเหลือในฐานะรัฐบรรณาการ กองทัพเหงเวียน 15,000 คน ยกมาทางบกและอีก 3,000 คน ยกมาทางทะเลอย่างรวดเร็ว

“ทัพสยามที่มาทางบกมีจำนวนมากกว่าทัพกัมพูชาพร้อมกับกองทัพโคชินจันทราบ กองทัพเรือก็มากกว่าราว 4 เท่า กองทัพบกพบว่าไม่มีอะไรเหลือในเส้นทางเดินทัพ ในที่สุดก็ทำให้ต้องฆ่าพาหนะ ช้าง ม้า เป็นอาหาร

และหนักจนถึงขั้นต้องกินเนื้อมนุษย์ หลังจากนั้นเกิดโรคระบาดทั่วกองทัพ
ภายใน 2 เดือน คนล้มตายกว่าครึ่ง ที่เหลือก็ถอยกลับโดยโดนทัพกัมพูชารุกไล่”⁸⁵

ส่วนทัพเรือที่ยึดฮาเตียนได้แต่ก็ต้องถอยเมื่อกองทัพเหงวียนยกมาถึง ผลกระทบจากการถูก
โจมตีครั้งนี้หนักหนาสาหัสสำหรับฮาเตียน แม้หมักก็ว่าจะไม่ถูกจับเหมือนครั้งก่อน แต่ครั้งนี้เขา
ตัดสินใจไปอาศัยอยู่ที่เมืองลองกี (Long ky) อย่างน้อย 3 ปี ก่อนกลับฮาเตียน หมักก็วยังพยายาม
กระชับความสัมพันธ์กับอ่องตระกูลเหงวียนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เขาไปยังราชสำนักเว้ด้วยตนเองใน ค.ศ.
1724 นิญเวือง (Ninh Vuong) อ่องตระกูลเหงวียนที่สืบตำแหน่งจากบิดาก็ตอกย้ำพันธสัญญาเดิม⁸⁶
เมื่อหมักเทียนตือ (Mac Thiên Tú) ปกครองฮาเตียนต่อจากหมักก็วยผู้เป็นบิดาใน ค.ศ.1735⁸⁷ เขาก็
กลายเป็นผู้ปกครองที่ทรงอิทธิพลภายใต้การสนับสนุนของอ่องตระกูลเหงวียน

ราชสำนักกัมพูชาก็ได้พึงใจฮาเตียนไปพึ่งราชสำนักเหงวียนจนมีอิทธิพลมากขึ้น เมื่อพระ
ธรรมราชาที่ 2 ที่ได้รับการหนุนหลังจากสยามในความพยายามทำทลายอำนาจและอิทธิพลของอ่อง
ตระกูลเหงวียนบริเวณปากแม่น้ำโขงยึดบัลลังก์จากพระสัสถาที่ 2 ได้ จึงพยายามยืนยันอำนาจด้วย
การโจมตีฮาเตียนที่เพิ่งมีเจ้าเมืองคนใหม่ไม่นานใน ค.ศ.1739⁸⁸ กองทัพกัมพูชาล้อมฮาเตียน 2 เดือนก็
ขาดเสบียงจนต้องถอย ราชสำนักเหงวียนแสดงความยินดีต่อชัยชนะของฮาเตียนด้วยการพระราชทาน
ยศให้หมักเทียนตือเป็น “นายพลผู้พิชิต” (conquering general) ตั้งภรรยาที่มีส่วนป้องกันฮาเตียน
อย่างเข้มแข็งระหว่างที่ทัพกัมพูชาเข้าล้อมเป็น “ท่านผู้หญิง” (Phu Nhân-First lady)⁸⁹

หลังคริสต์ทศวรรษที่ 1710 ราว 30 ปี หลักฐานชั้นรองบางชิ้นก็ชี้ว่าฮาเตียนเข้มแข็งมากขึ้น
โดยเฉพาะหลังเหตุการณ์ใน ค.ศ.1747 เมื่อนักกองค้สงวนที่อยู่ชานเมืองขึ้นครองราชย์⁹⁰ ทรงหาทาง
ตอบโต้การคุกคามของอ่องตระกูลเหงวียนด้วยการแสวงความร่วมมือกับอ่องตระกูลจิ้งห้ การกระทำนี้
ทำให้ใน ค.ศ.1753 หวอเวือง (Võ Vuong) อ่องตระกูลเหงวียนส่งกองทัพโจมตีอูดงคัมมีชัยทันที ทำให้
นักกองค้สงวนเสด็จฯ ไปที่ฮาเตียนและขอความช่วยเหลือหมักเทียนตือ เหตุการณ์นี้จบลงที่เทียนตือ

⁸⁵ Hamilton, A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689-1723 , p.188.

⁸⁶ Nicholas Sellers, The Princes of Hà-Tiên (1682-1867) the Last of the Philosopher-Princes and the Prelude to the French Conquest of Indochina : A Study of the Independent Rule of the MạC Dynasty in the Principality of Hà-Tiên, and the Establishment of the Empire of ViệTnam , p.34.

⁸⁷ Ibid., p.39.

⁸⁸ Ibid., p.49.

⁸⁹ Ibid., p.50.

⁹⁰ นักกองค้สงวนขึ้นครองราชย์ครั้งแรกจากการชิงบัลลังก์นักพระสัสถาที่ 2 ภายใต้การสนับสนุนจากสยาม หลังจากลี้ภัย
ไปที่ฮาเตียนเขาได้ขึ้นครองราชย์อีกครั้ง แต่ในสถานะที่ต่ำกว่าเดิมเพราะไม่มีอำนาจเหนือฮาเตียนอีกต่อไป

เจรจากับอ่องตระกูลเหงวียนจนนักกองศ์สงวนได้รับความยินยอมให้กลับไปครองบัลลังก์ได้อีกครั้งโดยแลกกับการเสียหัวเมืองบางแห่งบริเวณปากแม่น้ำโขงให้อ่องตระกูลเหงวียน⁹¹

เหตุการณ์เหล่านี้ส่งผลให้ราชสำนักกัมพูชาอ่อนแอลงในขณะที่ฮาเตียนโดดเด่นและมีอิทธิพลมากขึ้น กัมพูชากลายเป็นลานประลองกำลังของรัฐเพื่อนบ้านที่มีศักยภาพเหนือกว่า อย่างไรก็ตามก็ไม่มียุทธเพื่อนบ้านรัฐใดสามารถควบคุมกัมพูชาได้เด็ดขาด ด้านผู้ปกครองฮาเตียนก็เลือกที่จะดูแลอำนาจระหว่างรัฐ 3 รัฐ คือ สยาม เหงวียนและกัมพูชา โดยทิ้งน้ำหนักไปที่การเลือกพึ่งพิงราชสำนักเหงวียนเป็นหลักและยังรักษาความสัมพันธ์แบบรัฐบรรณาการกับกัมพูชาเอาไว้

ถ้ามองจากหลักฐานเวียดนาม จะพบว่าช่วงนี้อ่องตระกูลเหงวียนต้องการรักษาอิทธิพลเหนือกัมพูชาและดินแดนปากแม่น้ำโขง ขณะที่สยามมองว่ากัมพูชาเป็นประเทศราชและตนมีสิทธิชอบธรรมในการแทรกแซงทางกัมพูชา แต่ความขัดแย้งระหว่างสยามกับอ่องตระกูลเหงวียนนั้นยังมิได้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนหรือมีการปะทะทางทหารขนาดใหญ่โดยตรง

เรื่องที่น่าสังเกตอีกเรื่องหนึ่งที่น่าจะมีผลกับการแข่งขันการแผ่ขยายอิทธิพลในบริเวณนี้คือลักษณะการจัดการบริหารรัฐของสยามและเวียดนามนั้นต่างกันมาก สยามได้รับอิทธิพลการจัดการปกครองจากอารยธรรมอินเดีย (Indianized state) ผ่านราชสำนักกัมพูชา คือใช้หลักการปกครองแบบทวารวาท (มีพิธีกรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดูประกอบ) ผสมกับการอิงอำนาจทางธรรมจากพุทธแบบเถรวาท ส่วนเวียดนามรับรูปแบบการปกครองจากราชสำนักจีน (Sinicized state)⁹² ที่ถือว่าฮ่องเต้ (จักรพรรดิ) คือ “โอรสสวรรค์” และมองว่าตนเองนั้นมีอารยธรรมสูงกว่ารัฐเพื่อนบ้าน และมีหน้าที่ในการนำเอาอารยธรรมที่เหนือกว่าเข้าไปให้กับชนชาติป่าเถื่อนเหล่านั้น แต่ถึงแม้จะมีปรัชญาการบริหารบ้านเมืองต่างกัน แต่ก็ชัดเจนว่าทั้งสองรัฐกลับดำเนินนโยบายต่างประเทศกับจีนในลักษณะคล้ายกันคือต้องการการยอมรับจากราชสำนักจีน ส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังราชสำนักจีนเช่นกัน ที่สำคัญคือ ในห้วงเวลานี้ ต้องการมีอิทธิพลเหนือกัมพูชาและล้านช้างเช่นเดียวกัน โดยเรื่องที่ทั้งสองฝ่ายมองเห็นตรงกันคือ ล้านช้างและกัมพูชาเป็นแหล่งทรัพยากรคนและสินค้า (ของป่า) ที่สำคัญสำหรับการค้าสำเภาทางทะเลที่เจริญรุ่งเรือง

⁹¹ เหตุการณ์นี้เซลเลอร์ระบุว่าทำให้กัมพูชาเหลือพื้นที่อิทธิพลบริเวณปากแม่น้ำโขงติดทะเลจีนใต้เพียงส่วนแคบ เทียบยุคปัจจุบันคือพื้นที่ระหว่างฮาเตียนกับเมืองหมือทอบริเวณปากแม่น้ำโขง เหตุการณ์นี้ไม่ได้ปรากฏในเอกสารชั้นต้นของไทย กัมพูชาหรือเวียดนาม ผู้วิจัยพยายามเทียบเคียงในกรณีที่เกิดเหตุจากตลาดเคลื่อนและอาจตรงกับเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง ส่วนหลักฐานกัมพูชาไม่บันทึกถึงศึกครั้งนี้ ขณะที่หลักฐานเวียดนามเท่าที่ผู้วิจัยเสาะหาได้ก็ไม่กล่าวถึง จึงน่าสนใจว่าเซลเลอร์นั้นนำข้อมูลมาจากไหน

⁹² ราชสำนักจีนมีหลักการปกครองที่ถือว่าฮ่องเต้หรือจักรพรรดินั้นเปรียบดั่ง “โอรสสวรรค์” อันหมายถึงเป็นผู้ปกครองที่เป็นเจ๊กเซียนฮ่องเต้มาจุติ ราชสำนักจีนยังมีโลกทัศน์ในการมองอาณาจักรของตนเป็น “อาณาจักรกลาง” เป็นศูนย์กลางของโลก มีการมองกลุ่มคนที่แตกต่างจากตนว่าเป็น “อนารยชน”

3.2 พระเจ้าตาก-ราชวงศ์เหงเวียน การประลองกำลังบนปลายคาบสมุทรอินโดจีน

“...สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวยกกองทัพบกทัพเรือมานี้ พระราชประสงค์จะเสกองค์พระองค์รามราชาให้ครองกรุงกัมพูชาธิบดีแล้วจะเอาตัวเจ้าจ้อยเจ้าเสถียรแลข้าหลวงชาวกรุง ซึ่งไปอยู่เมืองใดๆ จงสิ้น ถ้าและพระยาราชานครศรีภูมิได้ภักดีด้วย เห็นว่าต้านทานได้ ก็ให้แต่งการป้องกันเมืองจจรรพ ถ้าเห็นว่าจะสู้มิได้ ก็ยังทรงพระกรุณาโปรดอยู่ให้ออกมาราบถวายบังคม...”

เหตุการณ์ขณะกองทัพเรือกรุงธนบุรียกถึงฮาเตียน

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)⁹³

หลังขับไล่กองทัพพม่า (อังวะ) จากที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พระยาตาก (สิน) ปราบดาภิเชกขึ้นเป็นกษัตริย์ในช่วงปลายปี ค.ศ.1767 หลังจากตีค่ายโพธิ์สามต้น ค่ายของกองทัพอังวะที่ตั้งควบคุมอยุธยาเอาไว้ พระองค์ปราบดาภิเชกในพระนามไฉนนั้นยังเป็นที่ถกเถียงกัน แต่พระนามที่แพร่หลายสำหรับนักประวัติศาสตร์ไทยคือ “สมเด็จพระเจ้าตากสิน”⁹⁴ ทรงเลือกสร้างราชธานีใหม่ที่กรุงธนบุรีซึ่งอยู่ใกล้ทะเลมากกว่ากรุงศรีอยุธยาด้วยเหตุผลด้านยุทธศาสตร์ เพราะกองทัพของพระองค์นั้นมีขนาดเล็กเกินจะสามารถป้องกันเมืองขนาดใหญ่อย่างกรุงศรีอยุธยาได้ อีกทั้งด้วยชัยภูมิของกรุงธนบุรีที่ใกล้ทะเล หากมีศึกประชิดพระนครและสถานการณ์คับขันพระองค์ก็ยังสามารถไปตั้งหลักที่เมืองชายฝั่งตะวันออกซึ่งเป็นฐานกำลังเก่าในการกู้บ้านกู้เมืองได้

ในรัชกาลพระเจ้าตากสิน นโยบายทำสงครามของสยามเปลี่ยนแปลงไป ประสพการณ์การสูญเสียกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ.1767 ทำให้สยามละทิ้งยุทธศาสตร์ใช้ราชธานีเป็นป้อมปราการรับศึก พระเจ้า

⁹³ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น, (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2551), หน้า 74.

⁹⁴ คนไทยส่วนมากคุ้นเคยกับพระนาม “สมเด็จพระเจ้าตากสิน” อันเป็นพระนามที่จารึกอยู่ที่ฐานพระบรมราชานุสาวรีย์ที่วงเวียนใหญ่ที่สร้างขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในไทยเมื่อ ค.ศ.1932 อย่างไรก็ตาม สุทธิศักดิ์ ระบุบอบ สุขสุวานนท์ ระบุว่า การเรียกขานพระนามดังกล่าวเป็นการลดพระเกียรติยศของพระองค์ซึ่งเป็นความพยายามที่เกิดขึ้นหลังจากการผลัดแผ่นดินจากรัชกาลของพระองค์ไปเป็นรัชกาลใหม่ เห็นได้จากหลักฐานการตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชปี 1776 ระบุว่าพระองค์ทรงดำรงพระอิสริยยศ “พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว” รับ “พระราชโองการ” เช่นเดียวกับพระเจ้าแผ่นดินสมัยกรุงศรีอยุธยา และพระนามจริงของพระองค์น่าจะปริวรรตจากหลักฐานต่างๆ เขียนออกมาได้เป็น “สมเด็จพระเอกาทศพรหิศวร” พระองค์ที่ 6 ไม่ใช่สมเด็จพระบรมราชาพระองค์ที่ 4 อย่างที่ยึดถือมาแต่เดิม [โปรดดูในสุทธิศักดิ์ ระบุบอบ สุขสุวานนท์, “พระนามทางการที่ปราสาสนาการของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี,” ศิลปวัฒนธรรม (ธันวาคม 2533)]

ตากสินป้องกันกรุงธนบุรีด้วยการหันมา “ตั้งรับเชิงรุก” โจมตีข้าศึกก่อนที่กองทัพข้าศึกจะมาถึงหัวเมืองชั้นในเพื่อตัดกำลังก่อนที่กองทัพนั้นจะรุกถึงพระนคร⁹⁵ และเกิดความเสี่ยงที่จะสูญเสียราชธานี นอกจากนี้ยังมีนโยบายสร้างจุดยุทธศาสตร์นอกดินแดนใจกลางที่ตั้งราชธานี เช่น ผนวกล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของปริมณฑลอำนาจเพื่อตัดศึกจากอังวะที่จะลงมาทางเหนือ นโยบายสำคัญที่นักประวัติศาสตร์มักไม่ได้นำมาพิจารณาควบคู่กับยุทธศาสตร์นี้คือ การขยายอิทธิพลไปยังทิศตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งปัจจุบันคือพื้นที่ปากแม่น้ำโขงในคาบสมุทรมอินโดจีนของเวียดนาม บริเวณกัมพูชาและลาวทั้งหมด เหตุผลสำคัญอีกอย่างหนึ่งในการขยายอำนาจไปทางตะวันออกคือการเสาะหาทรัพยากรคนและสินค้า เพราะก่อนหน้านี้ ล้านช้างและปากแม่น้ำโขงไม่ได้อยู่ใน “มันดาละ” ของผู้ปกครองกรุงศรีอยุธยาแต่อย่างใด ซึ่งนี้อาจเรียกได้ว่าเป็น “นโยบายขยายอิทธิพล” ของสยามที่เป็นรูปเป็นร่างมากขึ้น

พระเจ้าตากสินยังทรงใช้พระพุทธรูปให้เป็นประโยชน์กับจุดมุ่งหมายทางการเมืองและความมั่นคงของราชบัลลังก์ที่ทุกพระองค์ได้มาในสภาวะไม่ปกติ เป็นที่รู้กันดีว่าพระองค์สถาปนาอำนาจได้ด้วยพระปรีชาสามารถทางการรบ ดังนั้นเพื่อขจัดเขยการขึ้นสู่อำนาจจากการเป็นเพียงสามัญชนและขุนนางระดับกลาง พระองค์ขจัดเขยด้วยการแสดงพระราชประสงค์ที่จะทรงอุปถัมภ์และยกย่องพระพุทธรูปให้รุ่งเรืองอีกครั้งหลังเสื่อมโทรมไปมากจากการสูญเสียอยุธยาให้กองทัพอังวะใน ค.ศ.1767 สยามในสมัยกรุงธนบุรียังอ้างความเป็นราชธานีที่กษัตริย์อุทุมพรพระพุทธรูป เป็นศูนย์กลางพระพุทธรูปเถรวาทที่สำคัญเพื่อแข่งขันกับกษัตริย์อังวะ อริราชศัตรูด้านทิศตะวันตก สยามอ้างเรื่องนี้กับกัมพูชา กับรัฐลาวอย่างเวียงจันทน์ รวมถึงกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการอ้างความเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาในพระราชสาส์นอ้างอำนาจของสยามที่พื้นตัวและทวงเครื่องบรรณาการจากรัฐพุทธเถรวาทที่เล็กกว่าโดยรอบ การนำพระพุทธรูปสำคัญอย่างพระพุทธมณีรัตนปฏิมากรรม (พระแก้วมรกต) มาไว้ที่กรุงธนบุรี⁹⁶ ช่วงปลายรัชกาล โดยเฉพาะการที่พระเจ้าตากสินทรงอ้างว่าพระองค์นั้นมีสถานะเท่ากับพระโพธิสัตว์ที่จะบรรลุอรหันต์ได้ในอนาคต

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ระบุว่าพระเจ้าตากสินทรงรู้จักฮาเตียนตี ช่วงกลางปี ค.ศ.1767 เมื่อพระองค์รวบรวมกำลังพลอยู่ที่ระยองและจับตาดูท่าทีของพระยาจันทบุรี พระองค์ส่งสาส์นไปยัง “พระยาราชานครศรี” ขุนนางผู้ปกครองฮาเตียน (ราชทินนามนี้ปรากฏในระบบรายนามขุนนางของกรุงศรีอยุธยา โดยสยามใช้เป็นชื่อเรียกเจ้าเมืองนี้ไม่ว่าเจ้าเมืองฮาเตียนจะยอมรับหรือไม่ก็ตาม) เพื่อขอกำลังสนับสนุน เจ้าเมืองฮาเตียนเวลานั้นคือหมักเทียนตีตอบว่า ช่วงดังกล่าวไม่เหมาะกับการเคลื่อนทัพเนื่องจากมีลมมรสุม ขอให้พระเจ้าตากสินรอจนกว่าจะหมด

⁹⁵ ภมรี สุรเกียรติ, *เมียนมาร์-สยามยุทธ์* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2553), หน้า 292.

⁹⁶ เกริกเกียรติ เกริกเกียรติ ไพบูลย์ศิลป์, "พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย พ.ศ.2310-2394," หน้า 105-10.

ฤดูมรสุมเสียก่อนกองทัพฮาเดียนจึงจะยกไปช่วย พงศาวดารยังให้ข้อมูลโดยทำความย้อนไปช่วงก่อนกรุงแตกว่ากษัตริย์องค์สุดท้ายของอยุธยาคือพระเจ้าเอกทัศนั้นก็เคยส่งพระราชสาส์นไปหาเดียนขอกำลังสนับสนุน และความช่วยเหลือนั้นมีมาจริง ทว่าอยุธยาเวลานั้นถูกกองทัพอังวะล้อมแน่นหนาจนทางเข้าสู่อยุธยาทั้งหมดถูกปิด ทหารเรือฮาเดียนเสบียงหมดจึงถอยกลับไป⁹⁷ อย่างไรก็ตามข้อมูลนี้ยังมีความน่าสงสัยอยู่ไม่น้อย เนื่องจากการเขียนพงศาวดารส่วนนี้นั้นอาจเขียนเพื่อยืนยันอำนาจเหนือฮาเดียนของสยามก็เป็นได้ เห็นได้จากการที่หมักเทียนตือสามารถปฏิเสธได้อย่างไม่ลำบากใจมากนักเมื่อพระเจ้าตากสินทรงขอกำลังสนับสนุนเมื่อตั้งมั่นอยู่ที่จันทบุรี

แต่สิ่งหนึ่งที่ทั้งหลักฐานไทยและเวียดนามยืนยันตรงกันคือ ฮาเดียนมีบทบาทโดดเด่นบนเวทีการเมืองระหว่างรัฐบนแผ่นดินใหญ่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กรณีที่ชัดเจนคือการมีเชื้อพระวงศ์จากกรุงศรีอยุธยา 2 พระองค์ไปลี้ภัยที่ฮาเดียนหลังจากกรุงศรีอยุธยาล่มสลาย

“เจ้าทวิ (เจ้าจ้อย ในพงศาวดารไทย-ผู้วิจย) และเจ้าลี (เจ้าเสลังซ์ หรือศรีลังซ์-ผู้วิจย) รัชทายาทของกษัตริย์อยุธยาองค์สุดท้ายกับพระบรมวงศานุวงศ์ ผู้ติดตามอีกประมาณ 100 คน เข้ามาลี้ภัยในฮาเดียนผ่านเส้นทางเลียบชายฝั่งด้านทิศตะวันออกเฉียงของอ่าวสยาม”⁹⁸

จดหมายของ Fr.Morvan บาทหลวงชาวฝรั่งเศส ระบุว่าเจ้าชาย 2 พระองค์นี้มาถึงฮาเดียนในเดือนพฤศจิกายน 1767⁹⁹ ช่วงเดียวกับที่พระเจ้าตากสินทรงนำทัพที่รวบรวมได้กลับไปโจมตีทัพอังวะที่รักษาการณ์อยู่ที่กรุงศรีอยุธยา (ความสำเร็จของพระเจ้าตากสินในศึกนี้น่าจะเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ทำให้หมักเทียนตือเปลี่ยนท่าทีต่อพระเจ้าตากสินในช่วงถัดไป เนื่องจากมองว่าพระเจ้าตากสินทรงอุปถัมภ์พ่อค้าจีนแต่จีวมากกว่าวางตั้ง อีกทั้งการช่วยเหลือราชวงศ์บ้านพลูหลวงยังจะทำให้ฮาเดียนได้รับผลประโยชน์มากกว่าหากทำสำเร็จ) สำหรับพระเจ้าตากสิน เมื่อเกิดการลี้ภัยทางการเมืองลักษณะนี้ เชื้อพระวงศ์บ้านพลูหลวงย่อมเป็นภัยคุกคามพระองค์ที่เพิ่งปราบดาภิเษกและสถาปนาราชวงศ์กรุงธนบุรีโดยตรง ที่สำคัญ รัชทายาท 2 พระองค์นี้ขอให้หมักเทียนตือช่วย “แก้แค้นพระเจ้าตากและฟื้นฟูราชอาณาจักร”¹⁰⁰ อันหมายถึงพวกเขามองพระเจ้าตากสินเป็นศัตรูที่ฉวยจังหวะชิงราช

⁹⁷ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น, หน้า 42.

⁹⁸ Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trấn Hiệp Trấn Mạc Thị Gia Phạ, p.45.

⁹⁹ Chingho A. Chen, "Mac Thien Tu and Phraya Taksin : A Survey of Their Political Stand Conflicts and Background," p.1545.

¹⁰⁰ Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trấn Hiệp Trấn Mạc Thị Gia Phạ, p.45.

บัลลังก์อันชอบธรรมไปอย่างชัดเจน หมักเทียนต้องแสดงความเห็นใจต่อชะตากรรมเชื้อพระวงศ์ 2 องค์นี้ เขาคิดว่าเชื้อพระวงศ์เหล่านี้โดดเดี่ยวอยู่ในอันตราย เขาให้ความช่วยเหลือโดย “ถวายเสื้อผ้าและที่ประทับที่สะดวกสบายให้” จากนั้นก็รายงานสถานการณ์ไปที่เว้¹⁰¹

แต่ในช่วงเดียวกัน สถานการณ์ภายในของอ่องตระกูลเหงวียนก็มีได้ราบรื่น เหงวียนฟุกทวน (Nguyễn Phúc Thuận) ที่ขึ้นสู่อำนาจในปี ค.ศ.1765¹⁰² มีพระชนมายุเพียง 12 พรรษา อำนาจบริหารราชการแผ่นดินจึงตกอยู่กับผู้สำเร็จราชการ เจื่องฟุกถวอน (Trương Phước Loan) ทั้งหมด เจื่องฟุกถวอนสั่งให้ เคยต๊กเฮา (Khôi Đức Hầu) ผู้ว่าราชการเมืองชาติตั้ง Gia Định (Saigon) (ที่ตั้งของกองทหารราชสำนักที่ใกล้ฮาเตียนที่สุด) ช่วยเหลือหมักเทียนต่อต่อต้านการรุกรานของสยาม เขายังเตือนหมักเทียนต้องให้ติดตามสถานการณ์สยามอย่างใกล้ชิดและระบุว่าพร้อมที่จะเคลื่อนกองทหารจาก 5 เขตทางภาคใต้เข้าช่วยเหลือหากฮาเตียนถูกคุกคาม¹⁰³

การลี้ภัยในฮาเตียนของรัชทายาทแห่งอยุธยาทำให้ฮาเตียนเกี่ยวพันกับการเมืองในราชสำนักสยามโดยตรง *บันทึกตระกูลหมัก* รวมถึงหลักฐานเวียดนามขึ้นอื่นแสดงให้เห็นว่าหมักเทียนต้องเปลี่ยนนโยบายฮาเตียนไปจากสมัยของหมักก๊ว ตอนนีเขาลงเล่นเกมการเมืองกระดานใหม่ ต้องการ “โจมตีข้าศึกแล้วนำรัชทายาทกลับสู่สยาม ขอคัดเลือกทหารเข้ากองทัพด้วยตนเองและได้รับการอนุญาต”¹⁰⁴ ใน ค.ศ.1769 ระหว่างที่พระเจ้าตากสินทรงทำสงครามกับเจ้าพิมายที่โคราช หมักเทียนต้องยังอาศัยจังหวะนี้ยกทัพเรือโจมตีจันทบุรี *บันทึกตระกูลหมัก* ระบุว่ากองทัพที่โจมตีอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของ ตือเฮี้ยว (Tu Hầu) บุตรเขยหมักเทียนต้อง ในกองทัพนั้นยังนำเจ้าชายสยามไปด้วย¹⁰⁵ การยกทัพครั้งนี้ชี้ชัดว่าจากเดิมที่หาทางอยู่รอดด้วยการดูแลอำนาจระหว่างรัฐที่มีอำนาจมากกว่า ฮาเตียนเปลี่ยนมาเป็นการแทรกแซงรัฐอื่น

เหตุการณ์ที่ทำให้ฮาเตียนเริ่มเปลี่ยนหน้าไฟทางการเมืองนั้น อาจต้องย้อนไปดูใน ค.ศ.1753 เมื่อ “นักองเวียน” (Nặc Ông Nguyễn-นักองศ์สงวน) กษัตริย์กัมพูชาที่สยามสนับสนุนวางแผนสร้างความสัมพันธ์กับอ่องตระกูลจิ่งเพื่อหาทางทำศึกขนาบโจมตีเว้ ทว่า อ่องตระกูลเหงวียนรู้ตัวและส่งกองทัพยึดกรุงอุดงค์มีชัย นักองศ์สงวนต้องหนีไปพึ่งหมักเทียนต้องและมอบตัวเองเป็นบุตรบุญธรรม

¹⁰¹ Ibid., pp.46-47.

¹⁰² เวลาในหลักฐานเวียดนาม ส่วนมากมักบันทึกปีเกิดเหตุการณ์สำคัญที่มักจะมี “ล่วงหน้า” ก่อนเวลาของเหตุการณ์เดียวกันที่ถูกบันทึกในหลักฐานไทย

¹⁰³ Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trấn Hiệp Trấn Mạc Thị Gia Phạ, p.46.

¹⁰⁴ Ibid., p.47.

¹⁰⁵ Nicholas Sellers, The Princes of Hà-Tiên (1682-1867) the Last of the Philosopher-Princes and the Prelude to the French Conquest of Indochina : A Study of the Independent Rule of the Mạc Dynasty in the Principality of Hà-Tiên, and the Establishment of the Empire of ViệTnam , p.47.

หมักเทียนตื้อ หมักเทียนตื้อจึงเจรจากับราชสำนักเหงวียนระหว่าง ค.ศ.1754-1755 ทำให้ราชสำนักเหงวียนยินยอมให้นำทองคำสงวนกลับไปครองบัลลังก์อีกครั้ง¹⁰⁶ ผลที่ตามมาคือกัมพูชาสูญเสียสถานะเจ้าเหนือหัวของฮาเตียนไปอย่างสิ้นเชิง

บันทึกแห่งชาติฯ ให้รายละเอียดที่ลึกกว่าเกี่ยวกับเหตุการณ์นี้ว่า กษัตริย์กัมพูชาได้ยอมถวายดินแดนบริเวณปากแม่น้ำโขง 2 เขต คือ เต็มโตน (Tâm Đôn) และ ส่วยหลาบ (Xoài Lạp/Sòi Rap) และถวายบรรณาการที่ขาดส่งไป 3 ปีให้อ่องตระกูลเหงวียน อ่องตระกูลเหงวียนยังมีคำสั่งให้จับตัวแม่ทัพที่ถูกกระบุ (หรืออาจถูกโยนความผิดให้) ว่าเป็นต้นเหตุของสถานการณ์คือ “เจ้าจู้เอ๊ก” (Chiêu trùy Éch-น่าจะหมายถึงแม่ทัพคนหนึ่ง) โดยให้นำมาจำคุกเพื่อเป็นเยี่ยงอย่าง บันทึกแห่งชาติฯ ให้รายละเอียดว่านักกองเหงวียนมองแม่ทัพคนนี้เหมือน “เพื่อนเกลอ” จึงหาทางช่วยด้วยการรายงานว่าจับแล้วแต่ราชสำนักเหงวียนก็ไม่เชื่อ สั่งให้จับครอบครัวของขุนนางคนนี้มาเพิ่มด้วย แต่ก็ได้รับคำตอบอีกว่าคนเหล่านี้ได้หลบหนีไปแล้ว อย่างไรก็ตามอ่องตระกูลเหงวียนก็ได้รับคำแนะนำจากขุนนางว่าให้รับพื้นที่ที่นักกองสงวนเสนอเพื่อจบเรื่องราวนี้เสีย

ต่อมา ราชสำนักกัมพูชาสูญเสียอิทธิพลเหนือดินแดนปากแม่น้ำโขงไปอีก ใน ค.ศ. 1757 อ่องตระกูลเหงวียนได้ขอให้ราชสำนักกัมพูชา ยก จ่าวิงห์ (phủ Trà Vinh) บาทัก (Ba Thác / บาสัก) และ ต่อมเฟื่องลอง (Tâm Phong Long) ให้ แลกกับการจัดการกับความวุ่นวายเรื่องการสืบราชบัลลังก์ในกัมพูชา คราวนี้หมักเทียนตื้อยกทัพไปสนับสนุนนักกองคต (พระอุทัยราชา) ขึ้นครองราชย์ ทำให้ฮาเตียนได้อิทธิพลเพิ่มขึ้นจากการที่นักกองคตกษัตริย์กัมพูชาองค์ใหม่ได้ยอมยกพื้นที่ 5 เขตคือ วุงเตม (Vũng Thơm) ก่านบุด (Cần Bột) เจินเซิม (Chân Sâm) ส่ายมัท (Sài Mạt) และ ลินห์ควิน (Linh Quỳnh) ให้¹⁰⁷

กลับมาที่ศึกฮาเตียนโจมตีจันทบุรี การนำเจ้าทวิ (“เจ้าจู้” ในพงศาวดารไทย) ไปกับกองทัพเรือฮาเตียน อาจมาจากการที่ทัพฮาเตียนหวังเรื่องการสนับสนุนจากชาวสยามที่ยังจงรักภักดีกับราชวงศ์บ้านพลูหลวง ซึ่งถ้าเกิดขึ้นย่อมสร้างความยากลำบากให้พระเจ้าตากสิน อย่างไรก็ตามการโจมตีของฮาเตียนไม่ราบรื่น การยกทัพเริ่มต้นด้วยความสูญเสีย ตื้อเฮี้ยวเสียชีวิตจากไข้มาลาเรียตั้งแต่มายังไม่ยกทัพทำให้หมักเทียนตื้อต้องให้เงินเฮี้ยว (Tran Hâu) บัญชาการแทน กำลังทางนาวิกที่โจมตีจันทบุรีครั้งนี้ประกอบด้วยเรือ 100 ลำ ทหาร 50,000 คน เมื่อยกถึงจันทบุรีก็พบการต่อต้านอย่างเข้มแข็งจากแม่ทัพของพระเจ้าตาก¹⁰⁸ การบุกครั้งนี้ทำให้พระยาพิพิธแม่ทัพของพระเจ้าตากสินต้อง

¹⁰⁶ Ibid., pp.50-51.

¹⁰⁷ Trịnh Hoài Đức, “Gia Định Thành ThốNg Chí,” p.6.

¹⁰⁸ Nicholas Sellers, The Princes of Hà-Tiên (1682-1867) the Last of the Philosopher-Princes and the Prelude to the French Conquest of Indochina : A Study of the Independent Rule of the MạC Dynasty in the Principality of Hà-Tiên, and the Establishment of the Empire of ViệTnam , p.58.

ทิ้งทหารบางส่วนไว้ป้องกันเมืองแล้วถอนกำลังไป อย่างไรก็ตามทัพฮาเตียนก็ไม่สามารถตามไปยึดกรุงธนบุรีได้ นอกจากนี้ยังเกิดโรคมลาเรียระบาดในกองทัพ กระทั่งเงินเหี่ยวแม่ทัพใหญ่ก็ล้มป่วย หลังพยายามอยู่ 2 เดือนในที่สุดทัพเรือฮาเตียนก็ถอยกลับโดยไปพบกับพายุจนทำให้เหลือทหารถึงฮาเตียนเพียง 10,000 คน ในช่วงเดียวกันฮาเตียนยังประสบปัญหาจากโจรสลัดที่มาจากเมืองท่าใกล้เคียง เข้ามารบกวนทำให้ไม่สามารถกลับมาโจมตีจันทบุรีหรือกรุงธนบุรีได้ สงครามครั้งนี้ไม่ปรากฏในหลักฐานไทยขึ้นใดแต่กลับปรากฏอยู่ในหลักฐานเวียดนามหลายชิ้นไม่ว่าจะ *บันทึกตระกูลหมัก* หรือ *บันทึกความจริงแห่งอาณาจักรด่ายนาม*

อย่างไรก็ตาม ถ้าสงครามครั้งนี้เกิดขึ้นจริง นั้นหมายถึงเจ้าตระกูลเหงวียนที่สนับสนุนหมักเทียนตื่อนั้นพลาดโอกาสแทรกแซงทางการเมืองในราชสำนักสยาม นอกจากนี้ยังเป็นชนวนเหตุที่จะทำให้พระเจ้าตากสินตอบโต้ด้วยการโจมตีฮาเตียนใน ค.ศ.1771 หลังการรบชุมนุมต่างๆ ที่เป็นภัยต่อกรุงธนบุรีได้หมด การโจมตีฮาเตียนในปี ค.ศ. 1771 ไม่น่าจะมีจุดประสงค์เพียงแก้แค้น หากยังมีเป้าหมายฟื้นฟูอิทธิพลสยามเหนือราชสำนักกัมพูชาและปากแม่น้ำโขงด้วย ด้วยต่อนั้นราชสำนักกัมพูชายังไม่ยอมถวายบรรณาการให้พระเจ้าตากสินโดยให้เหตุผลว่าพระองค์มิใช่รัชทายาทสืบสายมาจากราชวงศ์บ้านพลูหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยาโดยชอบธรรม พระเจ้าตากสินทรงต้องการสถาปนา “นักร้องราม เจ้ากรุงกัมพูชา”¹⁰⁹ ที่ตามเสด็จฯ ตั้งแต่ตีฝ่าวออกจากกรุงศรีอยุธยา (คราวเสียกรุง) ให้เป็นเจ้ากรุงกัมพูชา เจ้ากรุงกัมพูชาพระองค์นี้ต่อมาปรากฏพระนามต่างกันหลักฐานไทยและกัมพูชา เช่น “นักร้องคันทน์” “นักร้องโนน” แต่ทั้งหมดหมายถึงองค์เดียวกับที่หลบภัยการชิงราชสมบัติเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเมื่อปี ค.ศ.1757 แต่เรื่องนี้ไม่มีบันทึกในพระราชพงศาวดารที่แต่งสมัยกรุงศรีอยุธยา¹¹⁰

การโจมตีฮาเตียนและกัมพูชายังอาจเป็นผลจากความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ทางการค้าระหว่างจีนแต้จิ๋วที่มีอิทธิพลอยู่ในเมืองท่าจันทบุรี กับจีนกวางตุ้งที่มีอิทธิพลอยู่ในฮาเตียน ความขัดแย้งนี้เป็นผลจากคลื่นการอพยพของคนเชื้อสายจีนจำนวนมากหลังการล่มสลายของราชวงศ์หมิงในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เมืองท่าเหล่านี้เฟื่องฟูทางการค้าด้วยฝีมือคนเชื้อสายจีนเหล่านี้ เครือข่ายเส้นทางการค้าทางทะเลในแถบนี้ตั้งแต่รอบอ่าวไทย ฝั่งทะเลจีนใต้ของเวียดนาม จีน จนถึงเมืองท่าในญี่ปุ่นล้วนมีชาวจีนเป็นกำลังสำคัญ ทว่า ชาวจีนเหล่านี้เมื่ออพยพมาจากจีนแผ่นดินใหญ่เช่นเดียวกัน แต่ก็มาจากคนละท้องถิ่น คนละพื้นที่ มีภาษาและขนบธรรมเนียมแตกต่างกัน มิพักต้องพูดถึงความรู้สึกการ

¹⁰⁹ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น, หน้า 38.

¹¹⁰ ศานติ ศานติ ภัคดีคำ, เขมรประเทศไทย, หน้า 249.

เป็น “คนจีน” จาก “ประเทศจีน” ที่ยังมีได้เกิดขึ้นในตอนนั้น¹¹¹ ยังไม่นับกรณีหมักเทียนตื้อที่มองพระเจ้าตากสินในฐานะคู่แข่งและผู้นำทางการเมืองเชื้อสายจีนรุ่นหลังที่ก้าวขึ้นสู่อำนาจอย่างรวดเร็ว

ก่อนความขัดแย้งระหว่างพระเจ้าตากสินกับหมักเทียนตื้อจะขึ้นสู่จุดสูงสุด พระเจ้าตากสินทรงให้ความเคารพหมักก๊วและพยายามรักษาสายสัมพันธ์กับฮาเตียนไว้ เห็นได้จากข้อความที่ส่งไปขอกำลังสนับสนุนก่อนที่พระเจ้าตากจะยึดจันทบุรีได้มีน้ำเสียงที่ดี แต่ก็น่าสนใจว่าเมื่อจันทบุรีตกอยู่ในมือพระเจ้าตากในเดือนมิถุนายน 1767 พระยาจันทบุรีคนที่ต่อต้านพระเจ้าตากก็ลี้ภัยไปที่ฮาเตียนโดยได้รับความช่วยเหลือจากหมักเทียนตื้อ ซึ่งนี้อาจเป็นสัญญาณแรกของความเป็น “ศัตรู” ระหว่างพระเจ้าตากสินกับหมักเทียนตื้อ¹¹² การแข่งขันทางการเมืองระหว่างผู้นำเชื้อสายจีนต่างกลุ่ม การแข่งขันทางการค้า จึงน่าจะมีผลทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าตากกับหมักเทียนตื้อเสื่อมทรามลง และที่สำคัญที่สุดที่ปรากฏในหลักฐานจีนคือ ความพยายามของฮาเตียนที่จะขัดขวางพระเจ้าตากสินที่จะสถาปนาความสัมพันธ์กับราชสำนักชิงอีกครั้ง

3.3 ฮาเตียน ราชสำนักชิง จักรพรรดิเฉียนหลง

ย้อนเวลาไปในช่วงท้ายๆ ที่กรุงศรีอยุธยาถูกกองทัพกรุงอังวะล้อม (ประมาณปี ค.ศ. 1766-1767) จีนเองก็ต้อง “ทำศึก” กับกรุงอังวะในมณฑลยูนนาน (ส่วนที่ติดกับรัฐฉาน) เช่นกัน สาเหตุมาจากการกระทบกระทั่งของกองกำลังทั้งสองฝ่ายในพื้นที่ สงครามครั้งนี้เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี ค.ศ.1765 ช่วงเดียวกับที่กองทัพอังวะสองสายเริ่มโจมตีกรุงศรีอยุธยาตามพระราชโองการของพระเจ้ามังระ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร หนึ่งในผู้แปล *หมิงสื่อลู่-ชิงสื่อลู่ บันทึกเรื่องจริงแห่งราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง* ตอนว่าด้วยสยาม อธิบายสถานการณ์ว่าจักรพรรดิ (ฮ่องเต้) เฉียนหลง “ส่งกำลังทหารกว่า 70,000 นายและแม่ทัพ 4 นายเข้าทำสงคราม”¹¹³ สงครามนี้เป็น 1 ใน 10 สมรภูมิที่จักรพรรดิเฉียนหลงทำในรัชสมัยของพระองค์และต้องประสบความพ่ายแพ้อย่างยับเยิน โดยระหว่างทำศึกจีนไม่ทราบว่าการกรุงศรีอยุธยาถูกทำลายแล้ว จึงมีศุภสารไปยังอยุธยาที่จี้มก้องเงินอย่างสม่าเสมอและเป็น “คู่อริ” พม่า จีนคาดว่าเมื่อได้ชัยชนะเหนืออังวะ กษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์อังวะย่อมหนีไปยังพื้นที่ใกล้เคียง “...เกรงว่าเมื่อถูกล้อมจนรังแตกแล้วหัวหน้าเหมียนเตียน (พม่า) อาศัยสำเนาออกทะเลไปแดนไกลหรือ

¹¹¹ ในทางทฤษฎี ความเป็นชนชาติจีนสมัยนั้นยังไม่เกิดขึ้น คนจีนตามส่วนต่างๆ บนแผ่นดินใหญ่ยังไม่มีความรู้สึกของการเป็น “คนประเทศจีน” แต่อย่างไรก็ตาม ส่วนมากมักจะมีความรู้สึกร่วมกันในฐานะ “กลุ่มชน” ที่ใช้สำเนียงภาษาจีนแบบต่างๆ เช่นแต้จิ๋ว ฮากกา กวางตุ้ง สกเกี้ยน มากกว่า

¹¹² Chingho A. Chen, "Mac Thien Tu and Phraya Taksin : A Survey of Their Political Stand Conflicts and Background," p.1544.

¹¹³ วินัย พงศ์ศรีเพียร, *หมิงสื่อลู่-ชิงสื่อลู่ บันทึกเรื่องจริงแห่งราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิงฯ*, หน้า 284-85.

เข้าไปหลบซ่อนในเขตประเทศสยาม” จึงขอให้สยาม “สืบข่าวคราวอย่างเต็มที่ ติดตามจับกุมให้เต็มกำลัง” โดยราชสำนักจีนถือว่าหากสยามปฏิบัติตามย่อมเป็นการแสดงความนอบน้อมต่อจีนและกำจัด “พวกโจรต่างแดน” ศุภสารนี้ส่งผ่าน หลี่ชื่อเหยา (Li Shi-yao) ข้าหลวงที่เมืองกวางตุ้งซึ่งดูแลการติดต่อกับเมืองบรรณาการ¹¹⁴

น่าสนใจว่า หลังอยุธยาล่มสลายราว 5 เดือน ซิงสี่อู่ บันทึกว่าราชสำนักจีนพยายามส่งสารนี้ผ่านช่องทางต่างๆ 22 กันยายน ค.ศ.1767 หลี่ชื่อเหยากราบบังคมทูลจักรพรรดิเฉียนหลงเรื่องหมักเทียนต้อและฮาเตียนว่า “อยู่ในอำนาจปกครองของประเทศอันหนาน (อานนาม / เขตของตระกูลเหงเวียนที่ปกครองเวียดนามภาคใต้) มีข้าราชการเป็นคนท้องถิ่นแหม่อ (หมัก) ประจำอยู่” จากนั้นรายงานระยะทางจากกวางตุ้งไปยังเมืองต่างๆ จนถึงกรุงศรีอยุธยาว่ามีระยะราว 10,300 ลี้เศษ ถ้าเรือสำเภาได้ลมปรกติจะใช้เวลาเดินทางจากกวางตุ้งราว ๔๐ วัน เขามอบให้ “สีฉนวนนายทหารตำแหน่งโหวจี้ ค่ายเปียวจงปักซาย” นำศุภสารไปส่งผ่านเจ้าเมืองฮาเตียนหรือจันทบุรีเพื่อให้ถึงราชสำนักสยาม¹¹⁵

แต่ราชสำนักชิงไม่ทราบว่ายุทธยาล่มสลายแล้ว กว่าข่าวนี้จะไปถึงปักกิ่งต้องรอจน 13 สิงหาคม ค.ศ. 1768 ซิงสี่อู่ บันทึกการรับรู้ของจีนว่า “เมื่อไม่นานมานี้ได้ยินว่า เหมียนเตียน (พม่า) ทรชนได้ผนวกเอาสยามแล้ว ในหนังสือที่เหมียนเตียนทรชนส่งไปถึงแม่ทัพเมื่อวันก่อน ได้กล่าวว่าเข้าครองสยามแล้วเช่นกัน”¹¹⁶ แต่ความล่าช้าของการสื่อสาร ก็ทำให้จีนไม่ทราบว่า ช่วงที่รับรู้เรื่องนี้พระเจ้าตากสินทรงสถาปนากรุงธนบุรีแล้ว และกำลังเริ่มปราบปรามชุมนุมต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาข่าวที่ราชสำนักชิงได้นั้นยังเห็นได้ชัดว่าส่วนหนึ่งได้จากแม่ทัพที่ทำศึกติดพันกับกองทัพกรุงอังวะโดยมีการสื่อสารกันระหว่างรบจนทำให้ทราบข่าวการล่มสลายของอยุธยาจากกองทัพอังวะโดยตรง เมื่อรับรู้ข่าวการเสียกรุงศรีอยุธยา ราชสำนักชิงแสดงท่าทีชัดเจนว่าต้องการทราบข่าวเกี่ยวกับสยามมากกว่านี้ มีการสั่งให้ข้าหลวงกวางตุ้งสืบข่าวจากเรือสำเภาที่มาเทียบท่าว่ากษัตริย์สยามอยู่ที่ใด หาข้อมูลระยะทางจากสยามไปพม่าเพื่อทำแผนที่ ที่สำคัญคือมีท่าที่สนับสนุนสยามเต็มที่ จักรพรรดิเฉียนหลงมีพระราชดำริว่าหาก “พระเจ้ากรุงสยามยังมีความมุ่งมั่นหมายกอบกู้บ้านเมืองแลแก้แค้น แต่กำลังความสามารถไม่เพียงพอ ขอให้จีนส่งกำลังไปช่วยเหลือ ถือเป็นโอกาสที่จีนจักได้ใช้เป็นประโยชน์ โดยอาจส่งกำลังทัพสำเภาไปสนับสนุน”¹¹⁷

ส่วนที่กรุงธนบุรี เมื่อพระเจ้าตากสินตั้งมั่นได้ ทรงส่งทูตพร้อมคนจีนแต่จิวชื่อ เฉินเหม่ย (Chen-Mei) มากวางตุ้งเพื่อขอพระราชทาน “ตรามหาโลโต” (ตราอัฐหมอบ) จากจีนเพื่อรับรอง

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 283-284.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 285-286.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 287.

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 288.

สถานะกษัตริย์สยามและทำให้กรุงธนบุรีเปิดการค้าขายในระบบจัมก้องได้เช่นเดียวกับที่อยู่อาศัยที่เคยทำ พระเจ้าตากสินทรงหวังว่าการค้าในระบบนี้จะทำรายได้ให้กับสยามที่เพิ่งฟื้นฟูพระราชอาณาจักรขึ้นมา ซึ่งสื่อลู่ บอกว่าคณะทูตชุดแรกของพระเจ้าตากสินนำโดยพระยาสุนทรภักย์เดินทางมาถึง กวางตุ้งอย่างน้อยก็ก่อนเดือนกันยายน ค.ศ.1768 พร้อมพระราชสาส์นรายงานสถานการณ์ต่อ จักรพรรดิจีน คำขอให้รับรองพระเจ้าตากสินเป็นกษัตริย์สยาม แต่ข้าหลวงที่กวางตุ้งปฏิเสธคำขอของ ทูตกรุงธนบุรีและถวายรายงานจักรพรรดิเป็นการภายใน ด้วยในช่วงเดียวกับที่ทูตกรุงธนบุรีเดินทางไป ถึง จักรพรรดิเฉียนหลงทรงได้อ่านรายงานของ “ม่อซื่อหลิน” (หมักเทียนต้อ) ที่ส่งมาก่อนว่าพระเจ้า ตากสินมิใช่รัชทายาทราชวงศ์บ้านพลูหลวงโดยตรง เป็นแต่เพียงแม่ทัพและมีพื้นเพเป็นชาวจีน การตั้ง ตัวเป็นกษัตริย์สยามของพระเจ้าตากสินจึงขัดกับธรรมเนียมจีนที่เน้นการสืบทอดราชบัลลังก์โดย สายเลือด จักรพรรดิจึงทรงเห็นชอบที่ข้าหลวงได้ดำเนินเงินเม่ยไป

เหตุผลที่จักรพรรดิเฉียนหลงทรงปฏิเสธทูตพระเจ้าตากสินคือ

“...กันเอินซื่อ (พระเจ้าตากสิน) เดิมเป็นคนต่ำต้อยในประเทศจีน ะหกระเหินไปอยู่ดินแดนชายทะเลโพ้น ฐานะเป็นข้าทูลละออง ของพระเจ้ากรุงสยาม บัดนี้ ประเทศนั้นระส่ำระสายถูกตีแตก เจ้าเหนือหัวหายสาบสูญ กลับบังอาจฉวยโอกาสที่ประเทศ ตกอยู่ในอันตรายแลปั่นป่วนยุ่งเหยิง คิดตั้งตนเป็นใหญ่ หวังได้รับตราตั้งโดยมิชอบเพื่อเป็นเครื่องมือตั้งตนเหนือผู้อื่น มิได้สำนึกถึงพระกรุณาธิคุณและพระเมตตาของเจ้านายเก่า (ราชวงศ์บ้านพลูหลวง) อีกทั้งมิได้สืบหาองค์รัชทายาท เพื่อกอบกู้ชาติแลเฝ้าใจต้อริศัตรู ถือว่าผิดคุณธรรม จริยธรรม...”¹¹⁸

เรื่องนี้สะท้อนแนวคิดราชสำนักจีนชัดเจนว่าสนับสนุนการสืบทอดอำนาจโดยสายเลือดเพื่อ “ย้ำหลักคุณธรรม จริยธรรมทางการปกครอง แลจารีตประเพณีของราชสำนักจีนให้แผ่ไพศาลไปทั่ว” ราชสำนักจีนยังทราบสถานการณ์การเมืองภายในของสยามที่แตกเป็นชุมนุม ซึ่งสื่อลู่ เขียนว่า

“เมืองลู่คุนแลเมืองอื่นรวม ๓ เมือง (โคราช, ผาง , พิษณุโลก) ที่ขึ้นต่อประเทศนั้น ต่างยกกำลังทำสงครามกลางเมืองกับกันเอินซื่อ...”¹¹⁹

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 288-289.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 290.

จักรพรรดิเฉียนหลงยังมีโองการให้ข้าหลวงกวางตั้งตบพระเจ้าตากผ่านสาส์นที่ส่งกลับไปว่า

“...เมื่อเห็นแก่ตาตนเองว่า เจ้านายของตนต้องประสบกับเคราะห์ร้าย
อย่างที่สุดเช่นนี้ ควรยึดมั่นในความกตัญญู ซื่อสัตย์ และมีจิตใจมุ่งมั่น
ในการกอบกู้บ้านเมือง พร้อมทั้งชำระความแค้นให้สิ้น
ต่อให้บ้านเมืองแตกสลาย ไพร่บ้านพลเมืองต้องลัดพรัดเซ
อดอดยากยากแค้น แลกำลังร่วงโรยเกินจักฟื้นคืนในทันใดก็ตาม
แต่ต้องสืบหาเชื้อสายเจ้านายท่านมายกย่องให้ขึ้นครองราชย์
เพื่อกอบกู้ชาติบ้านเมืองขึ้นใหม่ แลสืบสายสันตติวงศ์...”¹²⁰

ทั้งยังย้ำว่า “พื้นเพท่าน (พระเจ้าตากสิน) เป็นชาวจีนย่อมรู้ดี...”¹²¹

ปรากฏการณ์นี้แสดงให้เห็นว่า ทูตฮาเตียนปฏิบัติกร “ขัดขวางการทูต” กรุงธนบุรีด้วยการ
ถวายรายงานจักรพรรดิจนถึงภูมิลหลังพระเจ้าตากสินรวมถึงการมีอยู่ของเชื้อพระวงศ์บ้านพลูหลวงที่ฮา
เตียน พุทธจักายน ค.ศ. 1768 ซึ่งสื่อสู่ ยังให้เบาะแสว่าทัพของจีนที่ทำศึกกับอังวะก็รู้ข่าวการฟื้นตัว
ของสยามแล้ว เพราะมีหนังสือจากนายทหารดำแหน่งโสวเปี้ยไปที่ทำศึกในสมรภูมิจึงวะ ส่งถึงแม่ทัพ
ใหญ่จีนว่า “...สยามต้องการกอบกู้บ้านเมืองอย่างเด็ดเดี่ยว”¹²² ใน ค.ศ. 1769 ช่วงที่ฮาเตียนโจมตี
จันทบุรีและตราด ราชสำนักชิงยังเฝ้าจับตามองพระเจ้าตากด้วยทัศนคติที่ไม่ดีนัก แต่ขณะเดียวกันก็
กังวลกับศึกบริเวณยูนนานกับพม่าที่ชะงักงัน และ “มองข้ามซ็อด” ถึงการตามจับตัวกษัตริย์พม่าหลัง
ได้ชัยชนะและเริ่มกังวลว่าพระเจ้าตากสินอาจรวมมือกับพม่าก็ได้หากเงินยังคงมีที่ทำไมตรีกับสยาม

สิงหาคม ค.ศ. 1769 แม้ข้อมูลจะคลาดเคลื่อนเงินก็เริ่มทราบแล้วว่าพระเจ้าตากสินน่าจะเป็น
ผู้ที่มีอำนาจแท้จริงในสยาม ซึ่งสื่อสู่ บันทึกว่า “กันเอนชื่อมีอำนาจครอบครองแล้วทั้งแผ่นดิน”¹²³ ถึง
มกราคม ค.ศ.1770 น้ำเสียงของราชสำนักชิงต่อพระเจ้าตากสินยังคงรุนแรง กล่าวถึงพระเจ้าตากสิน
ว่า “ขุนนางกบฏยึดครองสยาม” ช่วงนี้ราชสำนักชิงยังติดต่อกับหมักเทียนต้อและเริ่มถอนทหารจาก
ชายแดนยูนนานหลังแพ่ศึกพม่า¹²⁴ ที่น่าสนใจคือ สิงหาคมปีเดียวกัน ซึ่งสื่อสู่ กล่าวถึง “หนังสือจาก

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 292.

¹²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 296.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 302.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 304.

เจ้าชู้ พระราชันดาดาแห่งสยาม” ที่ส่งมาวางตั้งทูลรายงานจักรพรรดิเฉียนหลงพร้อมหนังสือของหมักเทียนตือเจ้าเมืองฮาเตียน¹²⁵ แต่ถึงตอนนี้ต้องมีหนังสือจากรัชทายาทราชวงศ์บ้านพลูหลวง ราชสำนักชิงก็ดูเหมือนจะมีท่าทีอ่อนลงกับพระเจ้าตากสินเพราะมองว่า

“ถึงแม้ว่าพีหย่าซิน (พระเจ้าตากสิน) กำเริบเลิบบาน
บังอาจช่วงชิงราชสมบัติแลผนวกดินแดนกันเอง คงปล่อยวาง
ให้เป็นเรื่องของดินแดนห่างไกลไร้ชื่อแปดแคว้นการศึกษา
หากม่อซือหลิน (หมักกีว) เจ้าเมืองเหอเซียนเจิน (ฮาเตียน)
มุ่งมั่นจักช่วยกอบกู้เพื่อนบ้านให้ฟื้นคืนปกติอย่างเต็มความสามารถ
ก็ปล่อยให้กระทำตามลำพัง หากที่เราต้องเกี่ยวข้องด้วยไม่ว่าง”¹²⁶

จะเห็นได้ว่าคำเรียกพระนามพระเจ้าตากสินของราชสำนักจีนลดระดับความรุนแรงลง ทั้งยังบอกให้ฮาเตียนตัดสินใจเรื่องการช่วยเหลือเชื้อพระวงศ์บ้านพลูหลวงเอาเอง ท่าทีของราชสำนักชิงต่อพระเจ้าตากสินจะเปลี่ยนจริงๆ ในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1771 เมื่อข้าหลวงวางตั้งกราบทูลรายงานถึงฮ่องเต้เฉียนหลงเรื่องการต่อว่าหมักเทียนตือ เพราะหมักเทียนตือทูลขอให้จักรพรรดิเงินลัดโทชุนนางจีนคนหนึ่งเดินทางไปสืบข่าวของอยุธยา นอกจากนี้ยังฝากให้ข้าหลวงวางตั้งถวายพระพรจักรพรรดิในวันเฉลิมพระชนมพรรษาแทนคนที่ไม่สามารถเดินทางไปยังราชสำนักชิงได้ เรื่องนี้ก่อความขุ่นเคืองให้กับราชสำนักจีนที่เคร่งครัดเรื่องแบบแผน หลี่ซือเหยากราบทูลจักรพรรดิว่าหมักเทียนตือเป็น “เจ้าเมืองชาวต่างประเทศซึ่งมีฐานะต่ำต้อยกระทำการเกินศักดิ์ ผิดขนบประเพณี” และมีหนังสือในนามข้าหลวงตำหนิไปอย่างรุนแรงว่าราชสำนักจีนมีระเบียบแบบแผน จักรพรรดิตัดสินทุกอย่างด้วยความยุติธรรม ข้าราชการผู้ใหญ่ยังไม่กล้าบังอาจเห็นแย้งเช่นนี้ โดยจบประโยคว่า “ต่อแต่นี้ไปขอจงได้รู้ที่สูงที่ต่ำ จงอย่าได้ร้องขอเอาสิ่งใดที่เกินควร”¹²⁷

กันยายน ค.ศ. 1771 พระเจ้าตากสินทรงส่งเฉลยศึกพม่ามาที่กวางตุ้ง ผลคือน้ำเสียงราชสำนักชิงอ่อนลงไปอีก ซิงสี่อู่ ระบุท่าทีจักรพรรดิเงินว่าถึงแม้จะยังไม่พระราชทานตราตั้งให้เพราะ “พีหย่าซิน (พระเจ้าตากสิน) ฉวยโอกาสที่สยามแตกสลาย เข้ายึดครองโดยมิชอบ”¹²⁸ แต่พระเจ้าตากสินก็ทรงทำตามคำขอของข้าหลวงวางตั้งที่มีหนังสือไปให้จับเฉลยพม่าให้ “ครั้งนี้ไม่ตอบแทนเสียทุกกรณี

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 305.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 305-306.

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 309-310.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 310.

เลย จักเป็นการไร้เยื่อใยเกินไป” จึงมีพระราชโองการมอบ “แพรวต่วนแก่เขาในนามข้าหลวงใหญ่ตามที่ควรเพื่อแสดงเยื่อใยที่มีต่อกันไว้บ้าง”¹²⁹ พุทธศักราชปีเดียวกัน เมื่อสอบสวนเคลงที่กรุงธนบุรีส่งมาแล้วพบว่าป็นระดับแม่ทัพของพม่า ราชสำนักจีนจึง “เปลี่ยนมุมมองใหม่” จักรพรรดิเฉียนหลงดำริว่า “พิหย่าชิน (พระเจ้าตากสิน) แรกตั้งตนเป็นใหญ่ อยู่ในสภาพโดดเดี่ยว มุ่งหวังที่พึ่งพิง หากจนแล้วจนรอดประเทศจีนไม่ยอมรับกลับทอดทิ้ง เขาอาจเกิดความประหวั่นพรั่นพรึง แลหันกลับไปพึ่งพวกเหมีย่นเตี้ยน (พม่า) ทรชน จึงมิใช่กุศโลบายที่ดี”¹³⁰ หลังจากนั้น ราชสำนักจีนก็เริ่มจะเปลี่ยนท่าทีกับพระเจ้าตากสิน ซึ่งในเวลาเดียวกันก็เตรียมกองทัพเพื่อทำการปราบปรามฮาเตียนและกัมพูชาอย่างเต็มอัตราศึก โดยกว่าจีนจะเปลี่ยนท่าทีกับพระเจ้าตากสินจริงๆ ต้องรอไปจนถึงเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1777 เมื่ออั้งวะยอมสงบศึกกับจีนและส่งเคลงศึกและผู้คนคืนให้จีน (ในสภาพที่ได้เปรียบ) โดยจีนได้ยกเหตุผลที่พระเจ้าตากมักจับทหารอั้งวะส่งให้กับจีนและขอพระราชทานตราตั้งมาแล้วหลายครั้ง และพิจารณาใหม่ว่าด้วยความจำเป็นของสถานการณ์ทำให้พระเจ้าตากสินต้องปราบดาภิเษก การช่วยเหลือคนจีนที่ถูกอั้งวะจับเป็นเชลยส่งกลับมายังถือเป็นการแสดงความจริงใจกับจีน และการเปลี่ยนพระราชวงศ์ในดินแดนของไกลโพนเป็นเรื่องปรกติ และการตั้งพระเจ้าตากสินคนจีนที่ไปเป็นใหญ่ในต่างบ้านต่างเมืองจะยิ่งทำให้เกิดความรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณของจักรพรรดิจีน ดังนั้นถ้าพระเจ้าตากสินมาขอตราตั้งอีก “ให้ข้าหลวงใหญ่ท่านนั้นรายงานโดยต่วนด้วยวิธีม้าเร็ว เพื่อจักเดินเรื่องพระราชทานตราตั้งซึ่งเป็นกุศโลบายผูกใจให้ยอมรับนับถือเรา”¹³¹

3.4 ศึกษาเตียน

ก่อนที่พระเจ้าตากจะโจมตีฮาเตียนและกัมพูชาใน ค.ศ.1771 หากเราเชื่อพระราชพงศาวดารไทย¹³² กองทัพสยามคุ้นเคยเส้นทางยกทัพเข้าตีกัมพูชาทางบกพอสมควร เพราะทัพกรุงธนบุรีนั้นเคยเข้าตีเขตของกัมพูชาแล้ว 2 ครั้ง ครั้งแรก ปี ค.ศ.1768 ส่งกองทัพออกติดตามพระยาวรวงษาธิราชที่เป็นพรรคพวกเจ้าพิมาย (กรมหมื่นเทพพิพิธ เชื้อพระวงศ์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง) ผู้นำชุมนุมซึ่งต่อต้านพระเจ้าตากสินที่หนีไปกัมพูชาไปทางเสียมเรียบ ครั้งที่สอง ค.ศ.1769 คือคราวที่พระยาอภัยภทรณฤทธิและพระยาอนุชิตราชายกทัพไปทางนครราชสีมา อีกทางหนึ่งพระยาโกษาธิบดียกไปทางปราจีนบุรี

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 311.

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 313.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 322.

¹³² ศานติ ศานติ ภักดีคำ, เขมรประเทศไทย, หน้า 252.

แต่ปรากฏข่าวลือขึ้นในกองทัพสายแรกว่าพระเจ้าตากสินที่ยกทัพไปตีนครศรีธรรมราชในช่วงเดียวกัน สวรรคต จึงมีการถอยทัพกลับ ทำให้ทัพพระยาโกษาธิบดีจำต้องถอยด้วย¹³³

ศึกใน ค.ศ.1771 ปรากฏข้อมูลตรงกันในหลักฐานไทย กัมพูชา รวมถึงหลักฐานเวียดนาม อย่าง *บันทึกตระกูลหมัก* ว่าเกิดในเดือนตุลาคม (ช่วงเริ่มต้นฤดูแล้ง) หลังพระเจ้าตากปราบเจ้าพระฝางที่สวรรคบุรี (ปัจจุบันคือตำบลผาจุ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี) ได้ ก็ยกทัพเรือออกปากแม่น้ำเจ้าพระยาด้วยเรือรบ 200 ลำ เรือกำปั่น 100 ลำ กำลังผสมทหารไทยจีนและชาวตะวันตกราว 15,000 คน¹³⁴ ส่วนอีกทัพหนึ่งยกไปทางปราจีนบุรี

ทัพเรือยกออกจากกรุงธนบุรีในวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีเถาะตรีศก หรือ 3 พฤศจิกายน 1771¹³⁵ ใช้เวลา 5 วันเลาะชายฝั่งอ่าวไทยไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือที่จันทบุรี จากนั้นใช้เวลาอีก 6 วันก็ถึงปากน้ำเมืองฮาเตียนในวันที่ 14 พ.ย. 1771 ที่นั่นพระองค์เสนอให้หมักเทียนตั้งยอมแพ้หรือไม่ก็รบ¹³⁶ อย่างไรก็ตาม หมักเทียนตั้งประวิงเวลาโดยไม่ตอบพระราชสาส์น พระเจ้าตากสินจึงโปรดให้โจมตีด้วยการยึดชัยภูมิสำคัญรอบเมือง ใช้ทั้งทัพบกทัพเรือเข้าโจมตี อย่างไรก็ตาม รายละเอียดการโจมตีแบบวันต่อวันต้องอาศัยหลักฐานไทยเป็นหลักเนื่องจากหลักฐานเวียดนามไม่ได้ให้รายละเอียดเรื่องนี้มากนัก

พระเจ้าตากทรงเริ่มโจมตีฮาเตียนตามยุทธวิธีที่พระองค์คุ้นเคยคือเริ่มด้วยการเจรจา ให้มีหนังสือในนามพระยาพิชัยไอศวรรย์แม่ทัพหน้าส่งผ่านเซลศึกถือเข้าไปในเมือง แจ้งพระราชประสงค์ชัดเจนว่าต้องการสถาปนา “เศกพระองค์รามราชาให้ครองกรุงกัมพูชาธิบดี” และ “เอาตัวเจ้าจ้อยเจ้าเสสังแลข้าหลวงกรุงซึ่งไปอยู่เมืองใดๆ จงสิ้น”¹³⁷ หมักเทียนตั้งประวิงเวลาขอปรึกษาขุนนางอยู่ 2 วัน ทำให้พระเจ้าตากไม่ทรงรอ จัดกำลังปล้นเมืองในเวลาสองยามของวันเสาร์ เดือน 12 ขึ้น 10 ค่ำ (16 พฤศจิกายน 1771) และตั้งค่ายล้อมไว้บริเวณจุดยุทธศาสตร์ต่างๆ ด้านตะวันตก ตะวันออก เกาะในแม่น้ำ และบนฝั่งแม่น้ำซางแทงห์ (Giang Thanh) ทางด้านทิศใต้คนละฝั่งแม่น้ำที่ไหลผ่านเมืองฮาเตียน การโจมตีฮาเตียนใช้กำลังทหารทั้งหมด 2,400 คน¹³⁸ พอถึงเที่ยงคืนทัพกรุงธนบุรีก็หักค่ายหน้าเมืองพร้อมกันทั้งทัพบกทัพเรือแล้ว “จุดไฟเผาบ้านเรือนเป็นอันมาก” เช้าตรู่ของวันที่ 17 พฤศจิกายน 1771 ก็พิชิตฮาเตียนได้ วันต่อมาคือ “วันจันทร์ เดือน 12 ขึ้น 12 ค่ำ (18 พฤศจิกายน

¹³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 252.

¹³⁴ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น, หน้า 73-74.

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 188-191.

1771) เวลาเช้าโมงเศษ พระเจ้าตากสินก็ “เสด็จพระราชดำเนินเข้ามาอยู่วังราชาเศรษฐี”¹³⁹ พระองค์จับตัวเจ้าจ๋วยได้และให้จำขังไว้ ขณะที่เจ้าเสงษ์หนีไปอยู่กับพระอุทัยราชาชาวกษัตริย์กัมพูชาที่ลี้ภัยทางการเมืองไปพึ่งอองตระกูลเหงวียน

หลักฐานเวียดนามระบุว่าความช่วยเหลือด้านกำลังทหารจากราชสำนักเหงวียนนั้นส่งมาไม่ทันช่วยฮาดิเยนรับศึกครั้งนี้เนื่องจากการเกิดการ “เรียกร้องสินบน” จากแม่ทัพที่ดูแลกองทหารที่ซาติง (Gia Định) โดยก่อนเกิดศึกหมักเทียนต้องได้ส่งสารไปยังเว้ ขอพระราชทานอภัยโทษจากความผิดพลาดในการโจมตีจันทบุรีและกรุงธนบุรีในครั้งก่อน และแจ้งข่าวศึกจากกรุงธนบุรี ขอกำลังมาช่วยป้องกันเมือง ซึ่งราชสำนักเว้ก็ตอบว่าขอให้ฮาดิเยน “เตรียมป้องกันตนเอง” และส่งไปยั้งโคยตีกฮ่าว (Khôi Đức Hầu) ผู้ว่าการเมืองซาติงให้เตรียมส่งกองทัพสนับสนุน แต่โคยตีกฮ่าวไม่เห็นด้วย เขาอ้างกับหมักเทียนต่อว่าเมื่อปี ค.ศ. 1769 ก็เคยส่งทหารไปป้องกันการบุกของสยามแต่ก็ไม่เกิดการสู้รบ เขามองว่าหมักเทียนตีระแวงมากเกินไปว่าสยามจะโจมตี ทั้งยังแจ้งไปในทางส่วนตัวว่า หากหมักเทียนตีมอบของขวัญให้เขาเป็นการส่วนตัวเขาอาจเปลี่ยนใจ เรื่องนี้ทำให้หมักเทียนตีโกรธมากมองว่าเป็นการลบลู่เกียรติยศ เขายังคงยืนยันคำร้องไปที่กองบัญชาการทหารที่ซาติงว่าต้องมาช่วยฮาดิเยนตามพันธสัญญาที่มีต่อกัน¹⁴⁰

นี่จึงเป็นเหตุผลที่ฮาดิเยนไม่สามารถต้านทัพสยามได้ เมื่อพระเจ้าตากยึดฮาดิเยนได้ก็แต่งตั้งพระยาพิพิธชาวจีนแต่จิว¹⁴¹ ปกครองฮาดิเยนใช้ราชทินนาม “พระยาราชเศรษฐี รังเมืองพุทไธมาศ”¹⁴² ซึ่งถือว่าผิดแปลกจากประเพณีปฏิบัติที่ผ่านมา โดยธรรมเนียมเดิมนั้นเมื่อมีชัยเหนือข้าศึก ผู้ชนะมักจะแต่งตั้งเจ้าเมืองคนเดิมหรือลูกหลานของเจ้าเมืองคนเดิมให้ครองเมืองต่อไป สำหรับฮาดิเยนผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจึงควรเป็นทายาทหรือเชื้อสายหมักเทียนตีอ แต่ในทางหนึ่งอาจเพราะตระกูลหมักอันตรรายเกินไปสำหรับพระเจ้าตากสิน อย่างไรก็ตาม เราอาจอนุมานได้ว่าพระเจ้าตากสินทรงต้องการควบคุมฮาดิเยนผ่านบุคคลที่ไว้พระทัย เพราะที่นี้ถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ เป็นปากทางเข้าสู่กรุงกัมพูชาที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินได้สะดวกที่สุดจากทางทะเล ถ้าคุมฮาดิเยนได้ ย่อมส่งเสริมยุทธศาสตร์การ

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 191.

¹⁴⁰ Nicholas Sellers, *The Princes of Hà-Tiên (1682-1867) the Last of the Philosopher-Princes and the Prelude to the French Conquest of Indochina : A Study of the Independent Rule of the Mạc Dynasty in the Principality of Hà-Tiên, and the Establishment of the Empire of ViệTnam* p.59.

¹⁴¹ พระยาพิพิธ / หลวงพิพิธ (ในหลักฐานไทย) / เป็นจีนแต่จิวที่ทำราชการกับพระเจ้าตากสินมาตั้งแต่คราวที่พระองค์ยกทัพไปรวบรวมกำลังทางภาคตะวันออก เมื่อเลิกเป็นเจ้าเมืองฮาดิเยนแล้ว ราชทินนาม “พระยาราชเศรษฐี (จีน)” ก็ยังคงอยู่กับพระยาพิพิธมาจนเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 1 (โปรดดูใน Jeffery Sng and Pimpraphai Bisalputra, *A History of the Thai-Chinese* (Singapore: Editions Didier Millet, 2015).

¹⁴² พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น, หน้า 75.

ขยายอิทธิพลของสยามเหนือดินแดนแถบนี้ ยังไม่นับว่าเป็นการกำจัดอิทธิพลของชาวจีนกวางตุ้งในเมืองคู่แข่งของจันทบุรีที่ชาวจีนเชื้อสายแต้จิ๋วมีอิทธิพลทางการค้าอยู่

บันทึกตระกูลหมัก กล่าวถึงฮาเตียนหลังพ่ายศึกพระเจ้าตากว่า

“จิ้งห่เติน (Trinh Tân-พระเจ้าตากสิน) เคลื่อนย้ายคนของเรา

ไปยังเขตทุรกันดาร รับสั่งให้เจ็ดตรี (Chát Tri-พระยาจักรี)

และน้องคือโซซี (Sò Si-พระยาสุรสีห์) ไปรบกัมพูชา....

บุตรหลานและข้าราชการบริพาร (ของหมักเทียนต้อ) 36 คน

ตกเป็นเหยื่อและถูกสังหาร...”¹⁴³

สิ่งที่น่าสังเกตคือพระเจ้าตากสินทรงใช้เวลาจัดการกิจการในฮาเตียนหลายเรื่อง ที่สำคัญคือกิจการเกี่ยวกับศาสนา จะเห็นว่าพระองค์นั้นนอกจากจะบริจารทานแล้ว ยังพระราชพระบรมราชาโหวาทให้กับพระไทย พระญวน ว่าอย่า “ส้องเสพกับสีกา” และให้รักษาประเพณีธรรมให้จงดี ซึ่งเรื่องนี้จะเห็นได้ว่าทรงดำเนินบทบาทในฐานะกษัตริย์ที่มีสถานะเป็นพระโพธิสัตว์ อันเป็นฐานะที่สูงกว่าคติเรื่องพระจักรพรรดิราช (ที่อย่างไรก็จะมีทางจะมีบุญญาบารมีสูงกว่าพระอริยสงฆ์หรือสาวกของพระพุทธเจ้าไปได้)¹⁴⁴ ด้วยการถวายคำแนะนำกับนักบวชโดยถือว่าพระองค์นั้นก็มิสภาวะทางธรรมเช่นเดียวกับพระสงฆ์เหล่านั้น ดังนั้นอาจบ่งเป็นนัยว่าในโลกทัศน์ของพระเจ้าตากสินนั้น พระองค์ทรงถือว่าการทำศิกนั้นยังเป็นการช่วยธำรงรักษาพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์อีกด้วย

หลังจัดการกิจการในฮาเตียนเสร็จสิ้น 20 พฤศจิกายน ค.ศ.1771 พระเจ้าตากสินทรงเดินทัพไปโจมตีเมืองบริเวณที่ราบลุ่มสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงเพื่อติดตามหมักเทียนต้อที่หนีออกไปก่อนฮาเตียนจะถูกตีแตก ทรงมีหนังสือผ่านขุนนางไปยังเมืองปาสัก [Basaac-ปัจจุบันคือพื้นที่แถบเมืองซ็อกจาง (Sóc Trăng) บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงในเวียดนามใต้] ไปกับทหารกองหนึ่งเพื่อเจรจาดแต่ก็ถูกโจมตีจนต้องถอยออกมา ก่อนที่ต่อมาปาสักจะยอมอ่อนน้อม ในวันที่ 4 ธันวาคม ค.ศ.1771 ทัพกรุงธนบุรีไปหยุดที่เกาะพนม (น่าจะเป็นกรุงพนมเปญในยุคปัจจุบัน) และถอยกลับฮาเตียน ทัพกรุงธนบุรีอีกสายหนึ่ง บุกเข้ากัมพูชาด้านปราจีนบุรี เข้าตีพุทไธเพชร (อุตงคัมชัย) ให้พระรามราชา (นักองค์โนนทร์) รักษาเมืองไว้ ส่วนพระอุทัยราชากษัตริย์ที่อ่องตระกูลเหงเวียนหนุนหลังเสด็จฯ หนีไปที่ป่า

¹⁴³ Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trấn Hiệp Trấn Mạc Thị Gia Phạ, p.64.

¹⁴⁴ เกริกเกียรติ เกริกเกียรติ ไพบูลย์ศิลป์, "พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย พ.ศ.2310-2394," หน้า 105-10.

พนมโดยได้รับความช่วยเหลือจากกองทัพเหงวียน¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ในขณะที่หลักฐานเวียดนามบอกว่าพระอุทัยราชาไปที่ซาติงห์ ระบุถึงการเข้าโจมตีทัพสยามด้วยกองทัพเรือจนต้องถอยไปตั้งหลักที่ฮาเตียน พระเจ้าตากสินทรงใช้เวลาอีกเดือนเศษที่ฮาเตียน พระราชภารกิจมั่งทั้งการบำรุงพุทธศาสนา กวาดต้อนเชลยศึก วางเครือข่ายป้องกันการบุกของกองทัพเหงวียนที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเมื่อกองทัพกรุงธนบุรีถอยกลับไป

พงศาวดารกัมพูชาให้รายละเอียดอีกมุมว่า ศึกครั้งนี้พระเจ้าตากสินไม่สามารถเอาชัยชนะได้เด็ดขาด ทัพสยามที่ติดตามพระอุทัยราชาเสียทีให้กองทัพเหงวียนที่ยกมาช่วย ทำให้พระรามราชาที่สยามสนับสนุนต้องไปประทับอยู่ที่เมืองกำปอด *บันทึกแห่งซาติงห์* ระบุถึงความเสียหายจากสงครามครั้งนี้ว่า

“ปี Tân mảo (1771) ทัพสยามเข้าตีนามวาง (Nam Vang-พนมเปญ)
จับราษฎรไปนับหมื่นคน, สงครามครั้งใหญ่ทำให้พื้นที่นี้ถูกทำลายอย่างหนัก”¹⁴⁷

น่าสนใจว่าพระเจ้าตากสินส่งพระราชสาสน์ไปยังอ่องตระกูลเหงวียนขอแยกกรุงกัมพูชาเป็น 2 ส่วน แบ่งเป็น ส่วนพระรามราชา (นักองค์โนน) ที่พระองค์สนับสนุนกับพระอุทัยราชาที่ตระกูลเหงวียนสนับสนุนและขอให้ราชสำนักเหงวียนคืนเชลยศึกสยามให้¹⁴⁸ พระเจ้าตากสินยังทรงพยายามเจรจากับหมักเทียนตือ ซึ่งเรื่องนี้อาจเป็นผลจากรายงานข่าวศึกว่าทางอังวะเริ่มสะสมทหารกำลังที่เชียงใหม่และเหตุการณ์ปะทะกันประปรายบริเวณเมืองกาญจนบุรีระหว่างทหารสยามกับทหารอังวะ พระเจ้าตากน่าจะทรงหาวิธีจัดการให้สถานการณ์บริเวณแหลมอินโดจีนให้ยุติเร็วที่สุดเพื่อที่จะเสด็จฯ กลับกรุงธนบุรีไปจัดการกับแนวรบอีกด้านหนึ่ง

เรื่องนี้อย่าทำให้กัมพูชาและพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำโขงถูกแบ่งอย่างหยابๆ ออกเป็นหลายส่วน คือ แลพบระตะบอง โปธิสัตว์ อยู่ภายใต้อิทธิพลของกองทัพสยามที่ยังคงถูกวางไว้ที่นั่น แลพบตะวันตกของกัมพูชาส่วนที่ติดกับอ่าวสยามบริเวณเมืองกำปอด กำปงโสม พื้นที่นี้นักองค์โนนที่ (ปราบดาภิเษกเป็นพระนารายณ์ราชา) ปกครองภายใต้การสนับสนุนของทัพสยาม ส่วนตั้งแต่ได้พนมเปญลงไป พระอุทัยราชายังมีอิทธิพลภายใต้การสนับสนุนของกองทัพราชสำนักเหงวียน พื้นที่

¹⁴⁵ ศานติ ศานติ ภักดีคำ, เขมรรบไทย, หน้า 257.

¹⁴⁶ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น, หน้า 75.

¹⁴⁷ Trịnh Hoài Đức, “Gia Định Thành ThốNg Chí”, p.6.

¹⁴⁸ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น, หน้า 203.

ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ที่ปลายคาบสมุทรอินโดจีนอยู่ใต้อำนาจของพระยาพิพิธ พระยาราชฯ เศรษฐี (จีน) เชื้อสายแต่จิวคนใหม่ที่พระเจ้าตากทรงแต่งตั้งเพื่อดูแลผลประโยชน์ทางการค้า ส่วนสุดท้ายคือซีกตะวันออกของกัมพูชาที่อยู่ภายใต้อิทธิพลราชสำนักเหงวียน

น่าสนใจว่าพระเจ้าตากทรงไม่ทำลายฮาเตียน จะเห็นได้จากตั้งแต่ช่วงต้นที่ยึดเมืองได้ ก็ทรงมีประกาศมิให้ทหารข่มเหงราษฎรและปล่อยให้พ่อค้าวานิชสามารถค้าขายได้ตามปกติโดยมีการคาดโทษอย่างเด็ดขาดสำหรับทหารในกองทัพที่ละเมิดพระราชโองการดังกล่าว อย่างไรก็ตาม หลักฐานไทยเพียงแต่ให้ข้อมูลว่าพระเจ้าตากสินทรงรับเสด็จกลับไปยังกรุงธนบุรีเพื่อเตรียมจัดการศึกพม่าในวันที่ 5 ธันวาคม 1771¹⁴⁹ โดยทิ้งกองทัพเอาไว้ให้พระรามราชาจำนวนหนึ่ง และแต่งตั้งให้ “พระยาพิพิธผู้ว่าราชการที่โกษา” หรือที่ถูกเรียกในภายหลังว่าพระยาราชฯ เศรษฐี (จีน) กำกับดูแลฮาเตียน ในขณะที่พระองค์กลับกรุงธนบุรีพร้อมครอบครัวของหมักเทียนต้อในฐานะเชลยศึก และเชลยศึกสำคัญคือเจ้าจู้ต้อมาจะถูกประหารชีวิต¹⁵⁰

หลักฐานไทยบางชิ้นยังชี้ว่า คนที่สำคัญที่พระเจ้าตากได้ตัวมาในครั้งนี้คือ “องเชียงซุน” (Ton That Xuan) หนึ่งในเชื้อสายผู้ปกครองตระกูลเหงวียนที่หลบหนีการคุกคามของขบวนการเตี้ยเซินมายังฮาเตียน¹⁵¹ แต่ดูจากห้วงเวลาแล้วก็ยังมีข้อน่าสงสัยว่าในช่วงดังกล่าวนี้ ขบวนการเตี้ยเซินยังไม่ก่อตัวขึ้น คาดว่ารัชกาลที่ 5 ที่ทรงพระราชวินิจฉัย *พระราชวิจารณ์ฯ เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำฯ* น่าจะทรงเข้าพระทัยผิดในเรื่องของเวลา ซึ่งเรื่องนี้หลักฐานเวียดนามยืนยันว่าเกิดขึ้นใน ค.ศ. 1778 มิใช่ ค.ศ. 1771 อย่างไรก็ตามฮาเตียนอยู่ใต้อำนาจของสยามในรัชกาลพระเจ้าตากสินก็ไม่ได้มั่นคงนัก หมักเทียนต้อได้รับความช่วยเหลือจากอองตระกูลเหงวียนในการจัดกำลังตอบโต้เพื่อยึดฮาเตียนคืน จนครั้งหนึ่งพระยาราชฯ เศรษฐี (จีน) ต้องถอนตัวจากฮาเตียนไปตั้งหลักที่เมืองกำปอดก่อนจะรวมกำลังกลับไปยึดฮาเตียนได้อีกครั้ง ทำให้หมักเทียนต้อต้องถอยกลับไป

3.5 ความสัมพันธ์ “สยาม-เหงวียน” ที่เปลี่ยนไป และ “ตัวช่วยรัฐประหารพระเจ้าตาก”

ในปี ค.ศ. 1773 เมื่อขบวนการเตี้ยเซินยึดเมืองกวีญินได้ ผลที่ตามมาคืออำนาจของอองตระกูลเหงวียนนั้นเสื่อมลงจนต้องเปลี่ยนนโยบายที่มีกับกรุงธนบุรี เพราะขบวนการเตี้ยเซินสามารถรวบรวมคนจำนวนมากเคลื่อนไหวต่อต้านจนทำให้สถานการณ์ระส่ำระสาย เจ้าตระกูลจิงที่ที่ปกครอง

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 218-219.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 194.

¹⁵¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ตั้งแต่ จ.ศ. 1129 ถึง 1182 เป็นเวลา 53 ปี, หน้า 70.

เวียดนามเหนือยังยกทัพลงมาโจมตีในเวลาเดียวกัน ต่อมาเว้ถูกยึด อ่องตระกูลเหงเวียนที่เหลือรอดคือ เสวะตง ต้องย้ายราชธานีลงมาที่ซาติงห์พร้อมกับพระญาติที่เหลือโดยเมืองเชียงสือเป็นกำลังสำคัญ โดยได้รับการสนับสนุนจากหมักเทียนตือ เจ้าเมืองฮาเตียนอย่างเต็มที่แม้ว่าจะเสียเปรียบทางการรบ¹⁵²

มีนาคม ค.ศ.1773 อ่องตระกูลเหงเวียนส่งทูตที่เป็นญาติหมักเทียนตือมากรุงธนบุรีพร้อมของบรรณาการ เสนอคืนพื้นที่บางส่วนของกัมพูชาเพื่อยุติสงครามแลงกับการขอฮาเตียนคืน พระเจ้าตากทรงตอบรับและเรียกพระยาราชานครศรี (จิ้น) กลับกรุงธนบุรี นอกจากนี้ยังมีการส่งตัวเจ้าเสสังข์ (ศรีสังข์) ให้กับกรุงธนบุรี (ถูกประหารในเวลาต่อมา) อย่างไรก็ตาม หมักเทียนตือเจ้าเมืองฮาเตียนที่พ่ายศึกก็ปล่อยให้หายากคือ หมักตือฮว่าง (Mạc Tử Hoàng) ปกครองฮาเตียนต่อไปเมื่อทัพสยามถอนตัวจากเมืองที่ถูกทำลายอย่างย่อยยับ¹⁵³ ฮาเตียนจึงกลับไปอยู่ภายใต้การปกครองของชาวจีนกวางตุ้งอีกครั้งหลังจากอยู่ในมือของชาวจีนแต่จิวเป็นระยะเวลาสั้นๆ แต่ถึงตอนนี้การที่สยามยอมคืนฮาเตียนก็ได้กระทบกระเทือนผลประโยชน์ของตนจนเกินไป ด้วยคริสต์ทศวรรษที่ 1770 การค้าทางทะเลในภูมิภาคลดความคึกคักลงมาก ผลจากการที่ฮาเตียนเผชิญสงครามบ่อยครั้งยังทำให้พ่อค้าหลีกเลี่ยงเส้นทางที่ตัดผ่านแหลมอินโดจีน ประโยชน์จึงไปตกกับกรุงธนบุรีที่ควบคุมเมืองท่าสำคัญบริเวณชายฝั่งตะวันออกของอ่าวสยามรวมถึงนครศรีธรรมราชที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของอ่าวเอาไว ที่สำคัญสยามนั้นจัดจ้อยอยู่กับการรับศึกกรุงอังวะที่มีต่อเนื่องและไม่ต้องการทำศึกหลายด้าน

สถานการณ์นี้ส่งผลให้ปี ค.ศ.1775 พระรามราชา (พระนารายณ์ราชา) กลับมามีอำนาจอีกครั้งในกัมพูชาเมื่อพระอุทัยราชาชายกราชบัลลังก์คืนให้เนื่องจากการสนับสนุนจากตระกูลเหงเวียนซงักลง พระองค์ยอมลดตำแหน่งลงเป็นพระอุปโยราช ความแตกแยกในกัมพูชาจึงเบาบางลง ส่วนสถานการณ์ของอ่องตระกูลเหงเวียนนั้น ใน ค.ศ.1776 ดิงห์เวือง อ่องตระกูลเหงเวียนถูกประหารหลังทัพเตี้ยเซินยึดซาติงห์ได้ ถึงตอนนี้ ตระกูลเหงเวียนเหลือเชื้อสายเพียงคนเดียวคือองเชียงสือที่ต้องหลบหนีการตามล่าของทัพเตี้ยเซิน อาศัยแม่ทัพที่มีอิทธิพลในพื้นที่ปากแม่น้ำโขงเป็นกำลังสำคัญในการอยู่รอดและรอจังหวะตอบโต้ สถานการณ์นี้ยังบังคับให้องเชียงสือส่งคนไปเจรจากับราชสำนักสยามในเดือนเมษายน 1778¹⁵⁴ เมื่อสถานการณ์วิกฤติมากขึ้นจากการสูญเสียซาติงห์ หมักเทียนตือและองเชียงซุน (Tôn Thát Xuan) ก็เดินทางไปยังกรุงธนบุรีเพื่อพียงพิงราชสำนักสยาม เหตุการณ์

¹⁵² Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.204.

¹⁵³ Nicholas Sellers, The Princes of Hà-Tiên (1682-1867) the Last of the Philosopher-Princes and the Prelude to the French Conquest of Indochina : A Study of the Independent Rule of the Mạc Dynasty in the Principality of Hà-Tiên, and the Establishment of the Empire of ViệTnam , p.63.

¹⁵⁴ Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.206.

เหล่านี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสถานการณ์บนแผ่นดินใหญ่อุษาคเนย์นั้นเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากแน่นอนว่า พระเจ้าตากสินก็ทรงเปลี่ยนนโยบายไปให้ความช่วยเหลือกับศัตรูเก่าของพระองค์อย่างเต็มใจ แต่เรื่องการเปลี่ยนพระราโชบายของพระเจ้าตากสินครั้งนี้ไม่ได้ถูกขบขันในหลักฐานไทยไม่ว่าจะฉบับใด ส่วนมากจะเพียงเล่าเหตุการณ์สั้นๆ เกี่ยวกับพระญาติของเชียงสือและเรื่องหมักเทียนต่อเท่านั้น

“กษัตริย์สยามรับไว้ในพระราชวินิจฉัย ปกป้องให้อยู่ที่นั่น

เมื่อกษัตริย์ (องเชียงสือ) ยึดชาติตั้งที่คืนได้

ทรงมอบหมายให้ทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีถามข่าวคราวพวกเทียนต่อ”¹⁵⁵

แต่ในปี ค.ศ.1780 ชะตาคนเหล่านี้ก็ขาดเมื่อพระเจ้าตากทรง “ให้จับญวนกบฏ มาประหารเสียทั้งพรรคพวกเป็นอันมาก”¹⁵⁶ จดหมายเหตุความทรงจำฯ ยังให้รายละเอียดข้อหาที่ทำให้ถูกประหารว่า “...เขาฟ้องว่าญวนเขมรรู้กันคิดขบถต่อแผ่นดิน รับสั่งให้ประหารชีวิตเจ้านำก๊กเล่าเอี้ยลูกชาย บรรดาพวกญวนฆ่าเสียครั้งนั้นมาก” โดยคนฟ้องนั้นน่าจะเป็นเจ้านายของกัมพูชาที่อยู่ในราชสำนักสยาม ส่วนเจ้านำก๊กกับเล่าเอี้ยนั้นน่าจะหมายถึงองเชียงซุนกับบุตรชาย รัชกาลที่ 5 ยังทรงมีพระราชวิจารณ์ว่าการประหารคราวนี้น่าจะมาจากกรณีที่พระเจ้าตากทรงระแวงว่า พวกองเชียงซุนเข้ามารู้จักการบ้านเมือง เมื่อมีข่าวว่าจะกลับออกไปก็ทรงคาดว่ามีเจตนาร้าย ส่วนความที่ว่า “เจ้ากรุงธนบุรีพระธรรม (นั่งสมาธิ) เห็นว่าองเชียงซุนกลืนเพชรลงไปได้ ถ้ามไม่รับจึงให้ฆ่าคั้นเอาเพชร” ซึ่งมักถูกเล่าว่าเป็นสาเหตุของการถูกประหารนั้น รัชกาลที่ 5 ทรงไม่เชื่อ เนื่องจากการประหารคราวนี้มีการฆ่าคนจำนวนมากในคราวเดียว รัชกาลที่ 5 ยังตรัสถึง พงศาวดารญวน ที่พระองค์เห็นว่ามีปัญหาเรื่องการบันทึกที่ “ออกจะดีมีหลักฐาน แต่ปีที่สอบสวนผู้แต่งไม่มีความรู้ แต่งอย่างแปลหนังสือจินมิกากหยากเยื่อ (แต่งแบบนิยาย)...ทำให้หนังสือเสียไปเป็นอันมาก”¹⁵⁷

หลักฐานเวียดนามให้เค้าเรื่องนี้ไว้ว่า

“มีชาวกัมพูชาคือ Bô Ông Giao ทูลใส่ร้ายกับกษัตริย์สยามว่า

ชาติตั้งที่ส่งจดหมายให้โดนเทิดชวณและหมักเทียนต่อเป็นสายลับ

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น, หน้า 119.

¹⁵⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ตั้งแต่ จ.ศ.1129 ถึง 1182 เป็นเวลา 53 ปี, หน้า 122.

มีแผนยึดกรุงธนบุรี กษัตริย์สยามสงสัย จับทุกคนสอบสวน
หมักคือเซเวียน (Mac Tử Duyệt) เกียงสุดกำลังว่าถูกป้ายสี
เขาถูกกษัตริย์สยามเขียนจนสิ้นใจ เทียนต่อฆ่าตัวตาย โดนเท็ดชวณ
เซิมและดิงห์ ญาติเขียนดีอรวม 53 คนตกเป็นเหยื่อทั้งหมด
...ราษฎรบ้านเมืองเราที่อยู่ในสยามถูกย้ายไปนอกพระราชอาณาเขต¹⁵⁸

เรื่องนี้มีเค้าว่าอาจจะเป็นผลมาจากความขัดแย้งทางการค้าระหว่างกรุงธนบุรีกับฮาเตียนที่ปะทุขึ้นมาอีกครั้งด้วย บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด่วยนาม ให้ข้อมูลว่าในเดือน 6 (พฤษภาคม) องเชียงสือส่งทูต 2 คนไปกรุงธนบุรีเพื่อเจริญสัมพันธไมตรี ช่วงเดียวกันมีเรือสินค้าสยามที่ล่องกลับมาจากกวางตุ้ง แต่เมื่อมาถึงน่านน้ำฮาเตียนก็โดนโจรสลัดแถบนั้นปล้น โดยโจรสลัดนั้นน่าจะเกี่ยวข้องกับผู้ปกครองฮาเตียนไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง¹⁵⁹ ผลคือพระเจ้าตากทรงกริ้วมาก สั่งให้เอาทูตที่องเชียงสือใช้มาติดต่อกัน ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับชาดิงห์จึงอยู่ในภาวะชะงักงัน

แต่ในความเป็นจริง ความสัมพันธ์สองฝ่ายเลวร้ายลงตั้งแต่ ค.ศ.1777 เมื่อเกิดวิกฤติในกัมพูชา เรื่องนี้เกิดขึ้นในช่วงก่อนที่ทัพกรุงธนบุรีจะไปตีหัวเมืองลาว แม่ทัพที่ยกไปคือพระยาจักรีกับพระยาสุรสีห์นั้น เกณฑ์ผู้คนและเสบียงจำนวนมากจากหัวเมืองในของกัมพูชา พระนารายณ์ราชาในฐานะพันธมิตรจึงสนองตอบเรื่องนี้ แต่การทำเช่นนี้ก็ก่อความเดือดร้อนในวงกว้างจนเป็นเหตุให้เกิดการกบฏในหลายพื้นที่ สถานการณ์มาถึงจุดที่ฝ่ายกบฏรวมตัวเป็นกองทัพในปี ค.ศ.1779 สมเด็จพระรามาธิบดี (นักร้องโนน) จึงต้องยกทัพจากกรุงอดุรงค์มิชัยไปปราบกบฏ ขุนนางเขมรที่กระด้างกระเดื่องคือออกญาเดโช (แแทน) ออกญาแสนทองฟ้า (เปียง) ร่วมมือกับฟ้าทะเลหะ (มุ) ที่เคยถูกส่งออกไปปราบกบฏได้รวมตัวกัน ในศึกกลางเมืองคราวนี้ กองทัพเขมรเข้ามาแทรกแซงโดยยกมาหนุนฝ่ายกบฏ สมเด็จพระรามาธิบดีจึงถูกสำเร็จโทษจนสิ้นพระชนม์ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1779 ฟ้าทะเลหะ (มุ) ตั้งตนเป็นผู้สำเร็จราชการ ถวายราชสมบัติให้นักร้องเองวัย 7 ชั้นชา ขึ้นครองราชย์ โดยมีฟ้าทะเลหะ (มุ) เป็นผู้สำเร็จราชการ เรื่องนี้หลักฐานไทยให้เวลาเกิดเหตุคลาดเคลื่อนเป็น ค.ศ. 1780 โดยกรุงธนบุรีก็ได้รับข่าวจลาจลในเดือนมกราคม 1780¹⁶⁰

หลังเตรียมการอยู่ชวปี เดือนมกราคม ค.ศ. 1781 พระเจ้าตากสินจึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) และเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) เข้าตีกรุงกัมพูชาพร้อมกรมขุนอินทรพิทักษ์พระโอรส

¹⁵⁸ Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam ThuỵC Lục, TậP 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.209.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ ปราบมนตรี ปราบมนตรี เครือทอง, ข้าแหละแผนยึดกรุงธนบุรี, หน้า 46-47.

ที่ตั้งพระทัยสถาปนาให้ขึ้นครองกรุงกัมพูชาหลังเสร็จศึก กำลังที่ยกไปคราวนี้อยู่ที่ราว 10,000 คน การยกทัพออกไปในครั้งนี้ก็เพื่อสถาปนาอำนาจสยามเหนือกัมพูชาให้ฟื้นคืนมาอีกครั้ง เนื่องจากนักองค์เองตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของขุนนางที่นิยมอ่องตระกูลเหงวียนมากกว่าสยามอย่างชัดเจน

เหตุการณ์ในช่วงนี้ “โครงเรื่องเดิม” ของหลักฐานไทยระบุต้องตรงกันเป็นเสียงเดียวว่าเกิดขึ้นในช่วงปลายรัชกาล ทว่าในระหว่างที่ส่งกองทัพไปโจมตีกรุงกัมพูชา พระเจ้าตากทรงมีพระสติวิปลาส (บ้า) ทำให้เกิดเหตุการณ์ผิดปกติจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็น เกิดความขัดแย้งในหมู่คณะ สงฆ์ เหตุการณ์ريبเครื่องยศพระเจ้าลูกเธอ การที่พระเจ้าตากบังคับให้พระสงฆ์บัพไพร่ชาวราชที่บรรลุนิสิตาบัน ก่อนจะไปลงท้ายที่เหตุการณ์ “กบฏพระยาสรรรค์” ที่กรุงเก่า (กรุงศรีอยุธยา) ที่ขยายตัวลุกลามจนพระยาสรรรค์ยกกองทัพเข้ามาที่กรุงธนบุรีและเกิดการสู้รบกันขึ้น เมื่อพระเจ้าตากทรงทราบว่าเป็นการรบกับฝ่ายเดียวกัน พระองค์ก็ทรงหยุดการสู้รบและยอมออกผนวช ขณะที่พระยาสรรรค์ไปรักษาการ “นั่งซัง” ว่าราชการแผ่นดินรอให้กองทัพที่ส่งไปตีกัมพูชาถอยทัพกลับเข้ามายังกรุงธนบุรี จากนั้น เจ้าพระยาจักรีที่พงศาวดารไทยเรียกว่า “เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก” ก็กลับมา “ปราบยุคเข็ญ” และปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นับแต่นั้นนโยบายเกี่ยวกับการขับเคี่ยวอำนาจกับราชสำนักเหงวียนก็เรียกได้ว่าเปลี่ยนไป โดยที่สยามกลับไปให้ความช่วยเหลือราชสำนักเหงวียนต่อสู้กับขบวนการเตี้ยเขิน

แต่หลักฐานเวียดนามกลับให้ข้อมูลว่าการเปลี่ยนแปลงในกรุงธนบุรีครั้งนี้ ทางราชสำนักเหงวียนมีส่วนช่วยทางอ้อมกับ “แผนรัฐประหารพระเจ้าตาก” ที่น่าจะก่อตัวขึ้นตั้งแต่ปลายปี ค.ศ.1781 ซึ่งส่งผลให้ตระกูลเหงวียนกับสยามกลับกลายเป็นพันธมิตรแทนที่จะเป็นศัตรูกัน โดยเฉพาะเหตุการณ์ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระยะสุดท้าย

งานของปรามินทร์ที่ “จับผิด” พงศาวดารหลายเล่ม ทำให้เราทราบว่าพระราชพงศาวดารไทยฉบับสำคัญที่มักถูกนำมาอ้างอิง เช่น พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีการ “ตัดสลัเหตุการณ์” ที่สามารถนำมาสนับสนุนการโค่นบัลลังก์พระเจ้าตาก โดยนำหลายเหตุการณ์ที่เกิดในปี 1781 เอามาวางไว้ในปี 1782 โดยจงใจให้ดูเหมือนเหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นหลังจากส่งกองทัพออกไปตีกรุงกัมพูชาแล้ว¹⁶¹ รายละเอียดการเตรียมการต่างๆ ในฝ่ายของเจ้าพระยาจักรีก็ส่วนหนึ่งที่สามารถดูได้ในงานของปรามินทร์ชิ้นนี้ แต่ส่วนสำคัญที่ผู้วิจัยค้นพบนอกเหนือจากงานที่ปรามินทร์เสนอไว้ก็คือ ราชสำนักเหงวียนเข้ามาเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นี้คือในช่วงที่พระยาสรรรค์ยึดกรุงธนบุรีไว้และรอกองทัพของเจ้าพระยาจักรีกลับมา

บันทึกตระกูลหมักๆ กล่าวถึงการยกทัพกรุงธนบุรี ค.ศ.1781 ว่านำโดยเจ้าพระยาจักรีกับเจ้าพระยาสุรสีห์ แต่ให้ข้อมูลที่สำคัญว่าแผนการเข้าตีกรุงกัมพูชาครั้งนี้มีอันต้องล้มเหลวเพราะกรุง

¹⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12-19.

ธนบุรีเกิดความวุ่นวายจากการที่พระเจ้าตากทรง “เสียพระสติ” และใช้ “อาญาสวรรค์” (พระบรมราชโองการของกษัตริย์) กับข้าราชการบริพาร

“จิ้งห่เตินเป็นโรคเสียดสิติ ทุกวันนำเอาไพร่พลออกมาโบายตีสังหาร
ตั้งธรรมเนียมเก็บภาษีโรงเรือนกับราษฎร...ทุกคนถูกบังคับให้จ่าย
บ้านไหนไม่มีเงินก็ถูกเขียนตีและจำคุก เสียงแห่งความเกลียดชัง
และสาปแช่งดังระงม จิ้งห่เตินมิได้สำนึก กลับประกาศว่า
อาญาสวรรค์อยู่ในมือเรา ใครจักทำอะไรได้”¹⁶²

บันทึกตระกูลหมัก เล่าต่อไปว่าพระยาจักรีนั่นได้รับการติดต่อจากพระยาสวรรค์ ทำให้ต้องรีบ
ถอยทัพกลับ “เหลือเพียงน้องคือสุรสีห์” (ต่อมาคือกรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้าองค์แรก
ของกรุงรัตนโกสินทร์) ที่ “ตกลงเห็นชอบ” กับ “แม่ทัพถวิ” (Giám quốc Thụy) ที่จะยุติการ
เผชิญหน้ากันระหว่างกองทัพสยามกับกองทัพเหงวียนในกัมพูชา โดยมีการนำสิ่งของออกมาทำพันธะ
สัญญากันอย่างมั่นคง

“นำเอามีดมีค้ำมาเป็นเครื่องยืนยัน...จักรีนำทัพกลับพระนครอย่างลับๆ
กล่าวโทษจิ้งห่เตินว่าสังหารขุนนาง ราษฎร มีพระทัยเหี้ยมโหด เป็นอาชญากร
สมควรทำตามมติสวรรค์คือประหารให้สิ้น องค์กรักษนำจิ้งห่เตินไปตัดศีรษะ
ขุนนางล้างพระราชวังให้สะอาดแล้วสนับสนุนจักรีขึ้นครองราชย์ สุรสีห์
นำทัพกลับพระนคร ได้รับสถาปนาเป็นกษัตริย์องค์ที่สอง...
สถานการณ์ในสยามกลับมาสงบร่มเย็น”¹⁶³

ถ้าการรัฐประหารพระเจ้าตากสินมีการเตรียมการโดยเจ้าพระยาจักรีตามการเสนอของปรามิ
นทร์ การร่วมมือของกองทัพเหงวียนในกัมพูชาในการยุติการเผชิญหน้านั้นน่าจะเป็น “กุญแจดอก
สุดท้าย” ที่ส่งผลให้การรัฐประหารในกรุงธนบุรีประสบความสำเร็จ เพราะไม่เช่นนั้นพระยาจักรีกับ
พระยาสุรสีห์ก็คงต้องเสียเวลารบทัพจับศึกอยู่ในกัมพูชาและอาจทำให้สถานการณ์ในกรุงธนบุรี
เปลี่ยนไปจนไม่สามารถควบคุมหรือเป็นไปตามที่คาดหวังได้

¹⁶² Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trần Hiệp Trần Mạc Thị Gia Phạ, p.64.

¹⁶³ Ibid., p.66.

ผลที่ชัดเจนจากการผูกมิตรครั้งนี้คือราชสำนักสยามเปลี่ยนท่าทีกับอ่องตระกูลเหงวียน ถึงแม้นโยบายขยายอิทธิพลไปยังทิศตะวันออกจะยังไม่เปลี่ยนก็ตาม แต่สิ่งที่เปลี่ยนคือสยามหันมาอาศัยการทำสงครามช่วยเหลืออ่องตระกูลเหงวียนรบกับขบวนการเตี้ยเซินแทน และใช้อ่องตระกูลเหงวียนที่เหลือคือองเชียงสือเป็นดั่งสะพานเชื่อมเพื่อเข้าไปมีอิทธิพลเหนือที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงแทนที่จะรบกับเจ้าตระกูลเหงวียนเหมือนดังที่ผ่านมา

3.6 บทสรุป

จะเห็นว่านอกจากกัมพูชา ล้านช้าง และเวียดนาม รัฐเมืองท่าเล็กๆ (Port Polity) ที่ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากประวัติศาสตร์กระแสหลักอย่างฮาเตียนนั้น มีความสำคัญอย่างมากกับสถานการณ์บนแผ่นดินใหญ่อาเซียนในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 หลักฐานเวียดนามหลายชิ้นให้ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทฮาเตียนที่ส่งผลกับความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียดนามอย่างไม่อาจละเลยได้ และข้อมูลที่เราจะละเลยไม่ได้ก็คือ ความเจริญรุ่งเรืองจากการค้าสำเภาของฮาเตียนที่ยาวนานติดต่อกันหลายทศวรรษจนทำให้ฮาเตียนมั่งคั่งและสามารถก้าวเข้ามาเล่นการเมืองระดับภูมิภาคท่ามกลางรัฐขนาดใหญ่อย่างสยาม เวียดนาม และกัมพูชาที่มีกำลังมากกว่า

หลักฐานเวียดนามยังได้เปิดเผยถึงภาพสถานการณ์สงครามในคาบสมุทรอินโดจีนตอนล่าง โดยเฉพาะเหตุการณ์ในช่วงหลังจากกรุงศรีอยุธยาล่มสลายลงใน ค.ศ.1767 จากมุมมองของเวียดนามและฮาเตียน โดยช่วงนั้น เป็นช่วงเวลาที่ฮาเตียนเข้ามามีบทบาททางการเมืองในระดับภูมิภาคด้วยการให้ความช่วยเหลือเชื้อพระวงศ์ของกรุงศรีอยุธยาที่หลบหนีไปยังฮาเตียน การส่งกำลังทัพเรือเข้าโจมตีหัวเมืองของกรุงธนบุรีเมื่อมีโอกาสหรือกระทั่งวางแผนปลงพระชนม์พระเจ้าตากสินภายใต้การสนับสนุนของอ่องตระกูลเหงวียนที่ซับซ้อนกับสยามมาตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา และบทบาทที่ไม่ค่อยปรากฏให้เห็นบ่อยนักคือการเปิดเกมทางการทูตขัดขวางการเปิดความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีที่เพิ่งก่อตั้งขึ้นใหม่กับราชสำนักจีนจนนำไปสู่การปะทะกับกองทัพกรุงธนบุรีใน ค.ศ.1771

แต่ในที่สุดสถานการณ์ทั้งหมดก็เปลี่ยนไป เมื่อเกิดความเคลื่อนไหวของขบวนการเตี้ยเซินในเวียดนาม อ่องตระกูลเหงวียนต้องตกเป็นฝ่ายตั้งรับและถอยร่นลงมาตั้งมั่นอยู่บริเวณปากแม่น้ำโขงเมื่อขบวนการเตี้ยเซินรุกไล่มาเข้า ทั้งเจ้าเมืองฮาเตียนและเชื้อสายอ่องตระกูลเหงวียนบางคนก็ต้องเข้ามาลี้ภัยที่กรุงธนบุรี ในที่สุด อ่องตระกูลเหงวียนพลิกนโยบายละทิ้งท่าทีที่เป็นศัตรูและหันมาดำเนินนโยบายที่เป็นมิตรกับพระเจ้าตากสินมากขึ้น แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทั้งสองฝ่ายจะมีความสัมพันธ์อันราบรื่น เนื่องจากพระเจ้าตากสินยังคงไม่ทรงไว้ว่างพระทัยกับอ่องตระกูลเหงวียนจริงๆ จนเกิดเหตุการณ์การรัฐประหารในกรุงธนบุรีนั่นเอง ที่เป็นจุดเปลี่ยน เนื่องจากมีการติดต่อสื่อสารกันระหว่าง

แม่ทัพขององเชียงสือกับพระยาจักรี (ทองด้วง) ปูทางไปสู่การสร้างสัมพันธ์ไมตรีระหว่างราชวงศ์จักรีที่จะก่อตั้งขึ้นใหม่และราชวงศ์เหงวียนที่จะสถาปนาขึ้นในระยะต่อมา

บทที่ 4
สายสัมพันธ์ส่วนพระองค์ระหว่าง
รัชกาลที่ 1 (ครองราชย์ ค.ศ.1782-1809)
กับ 옹เชียงสีอ (ครองราชย์ ค.ศ.1802-1820)

หลังการรัฐประหารและผลัดแผ่นดินของสยามในปี ค.ศ. 1782 ราชสำนักสยามภายใต้รัชกาลที่ 1 เปลี่ยนนโยบายขยายอำนาจในคาบสมุทรมอินโดจีนโดยให้ความช่วยเหลือองเชียงสีอค่อนข้างมาก เมื่อเทียบกับราชสำนักสยามยุคพระเจ้าตากสิน แม้ว่าช่วงปลายรัชกาลพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรีจะให้ความช่วยเหลือเชื้อพระวงศ์อ่องตระกูลเหงวียนอย่างองเชียงซุน (Tôn Tát Xuan) รวมถึงหมักเทียนต้อ แต่ก็เป็นไปอย่างจำกัดและระมัดระวัง ถึงปลายรัชกาลคนเหล่านี้ก็ถูกประหารชีวิต ชาวเวียดนามติดตามมาถูกเนรเทศไปไว้ห่างพระนคร กระทั่งทูตองเชียงสีอที่มาถามข่าวก็ถูกจำคุกเนื่องจากกรณีการปล้นสำเภากรุงธนบุรีของโจรสลัดบริเวณน่านน้ำฮาเตียนที่เกิดขึ้นในช่วงใกล้เคียงกัน ความสัมพันธ์ของราชสำนักสยามกับอ่องตระกูลเหงวียนในสมัยพระเจ้าตากสินจึงอยู่ในสถานะ “สงคราม” มากกว่า

หลักฐานเวียดนามหลายชิ้นให้ที่มำอันซับซ้อนที่ทำให้รัชกาลที่ 1 มีไมตรีกับอ่องตระกูลเหงวียนมากกว่ายุคก่อน เหตุที่เวลานั้นเกี่ยวพันกับบุคคลสำคัญและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วบนแผ่นดินใหญ่อุษาคเนย์ ความเปลี่ยนแปลงนี้เริ่มตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 ที่คลื่นผู้อพยพจากจีนตอนใต้เข้ามาในอุษาคเนย์ การก่อตั้งเมืองท่าใหม่ การค้าทางทะเลที่เจริญขึ้น ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ต่อเนื่องจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยังเกิดสงครามระหว่างรัฐ ภาวะไร้ระเบียบจากการล่มสลายของรัฐขนาดใหญ่ การกำเนิดรัฐใหม่ ฯลฯ ท่ามกลางเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ความสัมพันธ์ระหว่าง “พระยาจักรี (ทองด้วง)” กับ “องเชียงสีอ” ที่เริ่มขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีตอนปลายต่อเนื่องถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลนี้มีได้แค่ส่งผลในฐานะปัจเจก หากยังส่งผลกับสถานการณ์การเมืองระหว่างรัฐอย่างลึกซึ้ง ด้วยต่อมาทั้งสองกลายเป็นผู้กุมอำนาจสูงสุดของสยามและเวียดนาม สองราชสำนักที่จะขับเคี่ยวกันสร้างอิทธิพลเหนือคาบสมุทรมอินโดจีน

4.1 พระยาจักรี (ทองด้วง) 옹เชียงสีอ (Nguyễn Phúc Ánh) และ ขบวนการเตี้ยเซิน

ความสัมพันธ์ระหว่างพระยาจักรี (ทองด้วง) กับ 옹เชียงสีอ หรือพระนามในภาษาเวียดนาม “เหวียนฟุกแอ้งห์” (Nguyễn Phúc Ánh) มีพื้นฐานจากสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงในราชสำนักที่กรุงธนบุรี ก็มพูชา ฮาเตียน รวมไปถึงเว้ โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของขบวนการเตี้ยเซิน จากเดิมที่ตระกูลเหงวียนมีอำนาจทางใต้ ตระกูลจิ้งหมีมีอำนาจทางเหนือ ทั้งสองฝ่ายอยู่ในสภาวะสงบศึกชั่วคราว ก็

กลายเป็นตระกูลเหงวียนอ่อนแอ ตระกูลจิ้งหยกทัพโจมตีไว้ ผลคือ อิทธิพลตระกูลเหงวียนในเขตภาคใต้จบลงและถูกแทนที่โดยขบวนการเตี้ยเซิน ต่อมาขบวนการเตี้ยเซินก็ทำลายอำนาจตระกูลจิ้งหยก รวมถึงราชวงศ์เล ก่อตั้งราชวงศ์เตี้ยเซินขึ้นปกครองอาณาจักรทั้งหมดเหลือเพียงพื้นที่เล็กๆ ปลายคาบสมุทรอินโดจีนที่ตระกูลเหงวียนยังคงควบคุมและเคลื่อนไหวต่อต้านอยู่

4.1.1 สายสัมพันธ์ “พระยาจักรี (ทองด้วง)-องเชียงสือ” ที่ก่อตัวในสนามรบ

บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด่ายนามฯ เริ่มต้นเล่าเรื่ององเชียงสือด้วยการกล่าวถึงพระราชประวัติในฐานะทนายาตตระกูลเหงวียน¹ ลำดับที่ 3 ประสูติเมื่อปี ค.ศ.1762 องเชียงสือวัยเยาว์เฉลียวฉลาด ได้รับความโปรดปรานจากเสวตง [Duệ Tông-อัยกา (ตา) องเชียงสือ] อ่องตระกูลเหงวียนขณะนั้น เมื่อขบวนการเตี้ยเซินเริ่มเคลื่อนไหวใน ค.ศ.1772 องเชียงสือได้รับผลกระทบโดยตรงเพราะอ่องตระกูลเหงวียนละทิ้งแว้งไปยึดซาตั้งห์เป็นที่มั่น การรบหลายครั้งยังทำให้เชื้อพระวงศ์ตระกูลเหงวียนถูกฆ่าเหลือเพียงองเชียงสือเพียงผู้เดียวที่รอดชีวิต ทำให้องเชียงสือต้องมูมานะรบในสมรภูมิต่างๆ บริเวณภาคใต้ของเวียดนามกับข้าศึกที่เข้มแข็งอย่างขบวนการเตี้ยเซิน

“ (ค.ศ.1773) ข้าศึกเตี้ยเซินลูกฮือ ฤดูหนาวปี Giáp ngọ ทัพจิ้งห์ (Trịnh) บุกรุก กษัตริย์ (องเชียงสือ) ตามเสด็จเสวตงไปกว๋างนาม (Quảng Nam)... ฤดูใบไม้ผลิปี Ất mùi ไปยังซาตั้งห์ (Gia Định)”¹⁶⁴

เมื่อย้ายมาอยู่ที่ซาตั้งห์ องเชียงสือยังพยายามทำตามประเพณีเดิมเรื่องการบูชาบรรพบุรุษ การบริหารราชการแผ่นดินแบบขงจื้อ สร้างสุสานถวายอดีตกษัตริย์ ตั้งศาลยุติธรรม พยายามขับเคลื่อนกับกรุงธนบุรีเพื่อคงอิทธิพลของตระกูลเหงวียนในกัมพูชา แต่พอถึง ค.ศ. 1778 ก็ตัดสินใจเปลี่ยนนโยบาย ส่งทูตไปกรุงธนบุรีเปิดการติดต่ออย่างเป็นทางการกับราชสำนักสยาม

“เดือน 6 รับสั่งให้ Cai cơ คือ Sâm (เซิม) และ Tinh (ดิงห์) ไปสยามเพื่อเจริญสัมพันธไมตรี”¹⁶⁵

¹⁶⁴ Quốc sử quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.204.

¹⁶⁵ Ibid., p.209.

การส่งทูตครั้งนี้ เป็นการพลิกนโยบายทางการทูตที่มีกับสยามมาตลอด อนุมานได้ว่าในตอนนี้องเองที่องเชียงสือประกาศเจตนารมณ์ฟื้นฟูตระกูลเหงวียนเมื่อประกาศตนเองเป็นอ่อง (Vuong)¹⁶⁶ ในปี ค.ศ.1780 รวบรวมผู้คนต่อต้านราชวงศ์เตี้ยเซิน¹⁶⁷ แต่ความพยายามทางการทูตระยะนี้ก็ต้องจบลง เมื่อเกิดการปล้นเรือสินค้าสยามในน่านน้ำฮาเตียน ทูตที่องเชียงสือส่งไปธนบุรีเพื่อถามข่าวหมักเทียนต่อผู้สนับสนุนคนสำคัญ ก็บงเชียงซุนที่เป็นพระญาติถูกขังในข้อหากบฏและถูกสอบสวนอย่างหนัก ทูตนั้นถูกฆ่าทุกคน¹⁶⁸ *บันทึกความจริง* ให้อารยะเยี่ยงว่าเมื่อถูกสอบสวนหนักเข้า หมักเทียนต่อก็ต้อฆ่าตัวตาย บุตรหมักเทียนต่อก็คือหมักต่อเซวียนสิ้นใจระหว่างรับโทษ ส่วนผู้ติดตาม 53 คนนั้นต้องโทษถูกเนรเทศไปอยู่ในที่ห่างไกลจากกรุงธนบุรี

“ชาวกำพูชาคือ *Bô Ông Giao* ทูลใส่ความกับกษัตริย์สยามว่า
ชาดิ่งหั่งจดหมายบอกให้โดนเท็ดชวนและหมักเทียนต่อก็คือเป็นสายลับ
มีแผนยึดบางกอก กษัตริย์สยามสงสัยจับทุกคนมาสอบสวน
หมักต่อเซวียน (*Mac Tử Duyện*) ได้สุดท้ายอ้างว่าเป็นเรื่องให้ร้ายป้ายสี
เขาถูกกษัตริย์สยามทุบตีจนสิ้นใจ เทียนต่อก็คือฆ่าตัวตาย โดนเท็ดชวน

¹⁶⁶ นับตั้งแต่ก่อตั้งอาณาจักรภายใต้อำนาจของตระกูลเหงวียน มีอ่องเหงวียนปกครองอาณาจักร *Đàng Trong* (ภาคใต้ของเวียดนาม) ติดต่อกันจนก่อตั้งราชวงศ์เหงวียนตั้งนี้ (ในวงเล็บคือปีที่ครองอำนาจ)

1.เหงวียนคิม (Nguyễn Kim / ผู้ก่อตั้งตระกูลเหงวียน / ค.ศ.1533-1545) นักประวัติศาสตร์เวียดนามบางท่านไม่นับว่าเป็นอ่องตระกูลเหงวียนคนแรก

2.เหงวียนฮว่าง (Nguyễn Hoàng / อ่องผู้ปกครองภาคใต้คนแรก, ค.ศ.1558-1613)

3.เหงวียนฟุกเหงวียน (Nguyễn Phúc Nguyên / ค.ศ.1613-1635)

4.เหงวียนฟุกหลาน (Nguyễn Phúc Lan / ค.ศ.1635-1648)

5.เหงวียนฟุกเติน (Nguyễn Phúc Tần / ค.ศ.1648-1687)

6.เหงวียนฟุกท้าย (Nguyễn Phúc Thái / ค.ศ.1687-1691)

7.เหงวียนฟุกชู (Nguyễn Phúc Chu / ค.ศ.1691-1725)

8.เหงวียนฟุกทุ (Nguyễn Phúc Thụ / ค.ศ.1725-1738)

9.เหงวียนฟุกโคัท (Nguyễn Phúc Khoát / ค.ศ.1738-1765)

10.เหงวียนฟุกท่วน (Nguyễn Phúc Thuần / ค.ศ.1765-1777)

11.เหงวียนฟุกเตือง (Nguyễn Phúc Duong / ค.ศ.1776-1777 ปกครองร่วมกับ 10. เพราะช่วงนี้เกิดวิกฤติในตระกูล

12.เหงวียนฟุกแองห์ (Nguyễn Phúc Ánh / องเชียงสือ / ค.ศ.1777-1802) และตั้งแต่ปี ค.ศ.1802-1820 คือจักรพรรดิชาลอง ปฐมจักรพรรดิราชวงศ์เหงวียน

¹⁶⁷ Quốc sử quán triều Quốc sử quán triều Nguyễn, *Đại Nam Thục Lục*, TậP 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1., pp.206 and 208.

¹⁶⁸ Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trấn Hiệp Trấn Mạc Thị Gia Phạ, p.64.

เซิมและตั้งพร้อมทั้งญาติเทียมต้อ 53 คนเป็นเหยื่อ ราษฎรเรา
ที่อยู่ในสยามถูกย้ายไปนอกพระราชอาณาเขตทั้งหมด”¹⁶⁹

ถึงตอนนี้อึ่งเชียงสือหวังความเป็นพันธมิตรจากพระเจ้าตากสินแทบไม่ได้ ถึง ค.ศ. 1781 ความสัมพันธ์กับสยามก็เข้าไปในทางที่ตึซึ้น เมื่อเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์นำทัพเข้ามาใน กัมพูชาที่เพิ่งเกิดสงครามชิงราชบัลลังก์ภายใน อันเป็นผลจากการเกณฑ์ทรัพยากรของสยามคราวศึกตี เวียงจันทน์เมื่อปี ค.ศ. 1779 ทำให้ขุนนางกัมพูชาต่อต้านพระรามาธิราช ในการปราบกบฏพระรามาธิราชพ่ายแพ้และถูกสำเร็จโทษ ฟ้าทะละหะ (มู) ตั้งตนเป็นผู้สำเร็จราชการ นำโอรสของพระนารายณ์ราชา (พระอุไยราชา) คือ “นักร้องคตน” พระชนม์ ๗ พรรษาขึ้นครองกัมพูชาแทน พระเจ้าตากสินจึงทรงมอบหมายให้พระยาจักรีและพระยาสุรสีห์คุมทัพเข้าจัดการความวุ่นวายในกัมพูชา

“ฤดูหนาว เดือน 10 (ค.ศ. 1781) สยามส่งแม่ทัพคือจักรี (Chát Tri) และสุรสีห์ (Sò Si) (สองพี่น้อง) ให้มายึดกัมพูชา นักร้องคเอง (Án) นำข่าวมาทูลเกล้า”¹⁷⁰

ตามราชโองการของพระเจ้าตากสิน เมื่อทำศึกได้ชัยชนะ จะสถาปนากรมขุนอินทรพิทักษ์ (พระโอรสพระเจ้าตากสิน) ขึ้นครองกรุงกัมพูชา ศึคนี้อึ่งเชียงสือได้ส่งกองทัพไปช่วยราชสำนักกัมพูชา ตามคำขอของนักร้องคเองที่ส่งมายังซาตังหึในเดือนกันยายน ค.ศ. 1781 หลักฐานเวียดนามระบุว่า กองทัพเหงเวียนออกจากซาตังหึในเดือนธันวาคมโดยให้ปีคลาดเคลื่อนไป 1 ปี

“Nhâm dân ปีที่ 3 (ค.ศ.1782) ฤดูใบไม้ผลิ เดือน 1 (ธันวาคม)
รับสั่งให้ quân Trung dinh คือ Chuông cơ Nguyễn Hữu Thụy (เหงเวียนหิวถวิ)
นำทัพเรือร่วมกับโหวันเลิน (Hô Văn Lân) เสริมกำลังทหารให้กัมพูชา” ¹⁷¹

ทว่า ข่าวความวุ่นวายในกรุงธนบุรีทำให้สถานการณ์ในสนามรบเปลี่ยนไป หลักฐานเวียดนามบันทึก “มุมมองจากคนนอก” ว่าอ่องตระกูลเหงเวียนรู้ว่าพระเจ้าตากสิน

¹⁶⁹ Quốc sử quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.209.

¹⁷⁰ Ibid., p.210.

¹⁷¹ Ibid.

“...ป่วยเป็นโรคทางจิต จับเอาทั้งลูกเมียของจักรีและสุรสีห์ซึ่งไว้
จักรีและสุรสีห์โกรธเกลียด เมื่อทัพของเราไปถึง
จึงมีการอภิปรายแลกเปลี่ยนกับทั้งสองคน”¹⁷²

บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด้ายนาม เผย “บทสนทนา” ระหว่างแม่ทัพสยามกับแม่
ทัพขององเชียงสือคือ เหวียนหิวถวิ (Nguyễn Hữu Thụy) ในสนามรบละเอียดแบบ “คำต่อคำ” โดย
เริ่มจากการปรึกษากันเองของสองแม่ทัพสยาม

“สุรสีห์กล่าวว่า ‘กษัตริย์เราจับลูกเมียเราซึ่งโดยไม่มีสาเหตุ
ทั้งที่พวกเราเสี่ยงตายมาที่นี่ คงจะดีกว่าถ้าจะขอเป็นมิตรกับคนจีน (nguòi Hán)¹⁷³
...ให้ความช่วยเหลือระหว่างรัฐ’ จักรีกล่าวต่อ
‘สิ่งนั้นตรงกับความคิดข้าพเจ้า’ มีการส่งพักรบ ส่งคนไปยังทัพหิวถวิ
เชิญหิวถวิมายังค่ายทหารเพื่อทำตามปรารถนา”¹⁷⁴

สำหรับเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) ผู้ที่สันนิษฐานว่าจะเป็นตัวเรื่องหรือแกนนำในการก่อ
รัฐประหารพระเจ้าตากสิน การเจรจาขอความร่วมมือจากกองทัพตระกูลเหงวียนที่ยกมาปะทะกับตน
ในสนามรบย่อมเป็นเรื่อง “เร่งด่วน” ด้วยถ้าหากเกิดการรบพุ่งกันขึ้นย่อมไม่เป็นผลดี เพราะจะทำให้
การเดินทางกลับกรุงธนบุรีเพื่อบรรจุแผนรัฐประหารล่าช้าออกไปอีก ข้อมูลจากพงศาวดารไทยบอกเรา
ว่า เวลานั้นทัพของเจ้าพระยาจักรีบุกถึงเมืองเสียมเรียบ ทัพอื่นๆ ได้เข้าไปตามเมืองต่างๆ รอบ
ทะเลสาบเขมร ส่วนทัพพระยาสุรสีห์นั้นเดินทางไปถึงพนมเปญแล้ว เจ้าพระยาจักรีสั่งให้คนถือหนังสือ
ไปหาเจ้าพระยาสุรสีห์ให้สั่งทัพให้การควบคุมของพระยายมราช “ล้อมกรมขุนอินทรพิทักษ์ (พระโอรส
พระเจ้าตาก) อย่าให้รู้ความ แล้วให้รีบเลิกทัพกลับเข้ามา ณ กรุงโดยเร็ว แล้วให้บอกไปถึงพระยาธรร
มาซึ่งตั้งทัพอยู่ ณ เมืองกำแพงสวาย ให้จับกรมขุนรามภูเบศจำครบไว้ แล้วให้เลิกทัพเข้ามา ณ กรุง

¹⁷² Ibid., pp.210-11.

¹⁷³ พงศาวดารเวียดนามเรียกคนเวียดนามว่าชาวฮาน (nguòi Hán) โดยมองว่าเป็นคนกลุ่มวัฒนธรรมเดียวกับ “ชาว
ฮั่น” ที่หมายถึงชาวจีนแผ่นดินใหญ่ ในที่นี้น่าจะเป็นการใส่มุมมองแบบเวียดนามลงไปในบทสนทนาการระหว่างพระยาจักรีกับพระยา
สุรสีห์โดยราชสำนักเวียดนามเอง

¹⁷⁴ Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of
the Great South, Volume 1), 1, pp.210-11.

ธนบุรี”¹⁷⁵ ส่วนที่ไม่ปรากฏในพงศาวดารไทยคือการเจรจาระหว่างแม่ทัพสยามกับเวียดนามที่จะเกิดขึ้นในเวลาต่อมา หลักฐานเวียดนามบอกว่าการเจรจานี้ แม่น้องของแม่ทัพเวียดนาม (รองแม่ทัพ) คือ “หิว” (Hu) คำนึงชายว่าไม่ควรเชื่อ “คนป่าเถื่อน” อย่างพวกสยาม แต่แม่ทัพหิววิตัดสินใจไปเจรจาที่ค่ายทหารสยามพร้อมผู้ติดตาม

“หิวถวิพุด ‘เราคิดอย่างรอบคอบแล้ว กษัตริย์สยามจับลูกเมียพวกเขาโดยไม่มีสาเหตุ พวกเขาอยากให้เราสนับสนุน พวกเขาไม่น่าพูดโกหก ถ้าเรารับคำแต่ไม่ไป พวกเขาจะคิดว่าเราหวาดกลัว’ รุ่งขึ้นหิวถวินำคนหลายสิบคนไปยังค่ายทหารสยาม ทหารสยามมองหน้ากันอย่างงงวย จักรีและสุรสีห์เข้ามาต้อนรับอย่างสมเกียรติ ต่างก็แสดงความจริงใจ ดื่มสุราจนเมาแล้วหักลูกธนูสาบาน หิวถวิรับ นำของสำคัญ 3 อย่าง คือ ธง มีด และดาบ มอบให้แล้วจึงกลับ”¹⁷⁶

การที่ทหารสยามพบว่าแม่ทัพของตนต้อนรับแม่ทัพศัตรูอย่างสมเกียรติจน “มองหน้ากันอย่างงงวย” ชี้ให้เห็นว่า แม้พระยาจักรีจะเตรียมยึดอำนาจในกรุงธนบุรี แต่เรื่องนี้ก็รู้กันเฉพาะในหมู่คนสนิท ไม่ได้รู้ในวงกว้าง การเจรจาติดต่อกับแม่ทัพของกองทัพตระกูลเหงวียนนั้นยังน่าจะเป็นการจัดการสถานการณ์เฉพาะหน้าในสนามรบเพื่อให้สามารถยึดทัพกลับไปยังกรุงธนบุรีได้อย่างรวดเร็วตามแผนรัฐประหารที่วางเอาไว้ แต่ผลที่เกิดขึ้นคือ เหตุการณ์นี้ปูพื้นฐานความสัมพันธ์ที่องเชียงสือจะมีต่อเจ้าพระยาจักรีในฐานะกษัตริย์ของสยามในระยะต่อไป

หลักฐานไทยบอกว่ากรุงธนบุรีถูกกองทัพพระยาสุรสีห์ยึดในวันที่ 10 มีนาคม ค.ศ.1782 หลังการรบราว 7 ชั่วโมง จากนั้นพระยาสุรสีห์ “นั่งช้าง” ว่าราชการขณะที่พระเจ้าตากสินทรงสละราชสมบัติออกผนวชและถูกกักไว้ในพระอุโบสถวัดแจ้ง (วัดอรุณฯ) หลักฐานไทยบางชิ้นก็ว่าพระองค์ถูกบังคับให้สีกจากสมณเพศและจำขังไว้ในสภาพขร้าวาส สถานการณ์ยิ่งซับซ้อนขึ้นอีก เมื่อต่อมาพระยาสุรสีห์มีที่ทำเป็นอริกับพระยาสุรียอภัย เจ้าเมืองนครราชสีมา (หลานเจ้าพระยาจักรี) ที่ยกทัพมาถึงกรุงธนบุรีเพื่อควบคุมสถานการณ์โดยทัพพระยาสุรียอภัยถึงกรุงธนบุรีในวันที่ 22 มีนาคม ค.ศ.1782 หลักฐานไทยชี้ว่าการสนทนาระหว่างพระยาสุรียอภัยกับพระยาสุรสีห์ชัดเจนว่าพระยาสุรสีห์ “จัดแจงบ้านเมืองไว้จะถวายแก่เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกให้ครอบครองแผ่นดินสืบไป และพระยาสุรียอภัยกับพระยาสุรสีห์จึงปรึกษากันให้สีกเจ้าแผ่นดินออก แล้วพันธนาการไว้ด้วยเครื่องสังขลิกพันธ และพระยา

¹⁷⁵ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 หน้า 229.

¹⁷⁶ Quốc Sư Quán Triều Nguyễn, Đại Nam Thuỵ Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.210-11.

สุริยอภัยก็ไปตั้งกองทัพอยู่ ณ บ้านเดิม ที่บ้านปูนเหนือสวนมังคุด”¹⁷⁷ ¹⁷⁸ แต่จู่ๆพระยาสุรศักดิ์กลับมีที่
 ทำจะเอาราชสมบัติไว้เอง ปรามินทร์ สันนิษฐานว่าอาจมีความเป็นไปได้ว่า เพราะพระยาสุรศักดิ์
 จงรักภักดีกับพระเจ้าตากซึ่งต่างจากเรื่องเล่าในประวัติศาสตร์กระแสหลักที่มองว่าพระยาสุรศักดิ์
 ต้องการราชสมบัติ ถ้าเป็นเช่นนั้น พระยาสุรศักดิ์คงมองว่าช่วงเวลาดังกล่าวอยู่ในห้วงการ “บรรพชา
 ชำระพระเคราะห์เมือง 3 เดือน”¹⁷⁹ ตามที่ตกลงกับพระเจ้าตากสิน แต่จนถึงตอนนี้ นักประวัติศาสตร์
 ก็ยังคงไม่สามารถอธิบายได้ว่า อะไรทำให้พระยาสุรศักดิ์กับพระยาสุริยอภัยมีปัญหาถึงขั้นสู้รบกันกลาง
 เมืองในเวลาต่อมา ทั้งยังมีการปล่อยตัวเจ้ารามลักษณ์ พระราชชนัดดาคนหนึ่งของพระเจ้าตากให้
 ออกมารบกับพระยาสุริยอภัย ศึกกลางเมืองนี้ สุดท้ายฝ่ายพระยาสุรศักดิ์ก็พ่ายแพ้หมดบทบาทไป โดย
 พระยาสุรศักดิ์ถูกกักไว้ในพระราชวังหลวงกรุงธนบุรีเพื่อรอการกลับมาของเจ้าพระยาจักรี¹⁸⁰

ปรามินทร์ เชื่อว่ากองทัพเจ้าพระยาจักรีนั้นถอยเข้ามาตั้งอยู่บริเวณปราจีนบุรีแล้วตั้งแต่
 ก่อนที่กรุงธนบุรีจะเกิดการจลาจล¹⁸¹ ถ้าอนุมานตามนี้ หมายถึงการเจรจาระหว่างแม่ทัพหัวทิพย์
 เจ้าพระยาสุรสีห์นั้นเกิดขึ้นนานพอสมควรก่อนที่การจลาจลจะเกิดขึ้นในกรุงธนบุรี (ต้นเดือนมีนาคม
 ค.ศ. 1781) การเจรจาในสนามรบนั้นควรจะมีขึ้นในห้วงระหว่างเดือนธันวาคม ค.ศ. 1781-มีนาคม
 ค.ศ. 1782 เมื่อการเจรจาสำเร็จ กองทัพเจ้าพระยาจักรีจึงถอยกลับมากกรุงธนบุรีในวันที่ 6 เมษายน
 1782 นับเวลาจากวันที่พระยาสุรศักดิ์ได้กรุงธนบุรีคือ 10 มีนาคม ค.ศ. 1782 จนถึงวันที่ทัพพระยาจักรี
 ถึงกรุงธนบุรีจะใช้เวลาเพียง 28 วัน ถ้านับจากช่วงสงครามกลางเมืองระหว่างพระยาสุรศักดิ์กับพระยาสุ
 ริยอภัยที่จบลงด้วยชัยชนะของพระยาสุริยอภัยในวันที่ 3 เมษายน ค.ศ. 1782 ก็จะใช้เวลาเพียง 3 วัน
 การถอยทัพของพระยาจักรีจึงไม่น่าจะเป็นการถอยจากสนามรบในกัมพูชากลับมารวดเดียวจบ หาก
 เป็นการถอยจากพื้นที่แถบปราจีนบุรีเข้ามายังกรุงธนบุรีมากกว่า หลังจากนั้นก็คือการปราบยุคเข็ญ
 ตามโครงเรื่องของพงศาวดารไทย

หลักฐานเวียดนามให้ข้อมูลว่าอองเชียงสือรับรู้เหตุการณ์ในแนวเดียวกันแต่ให้บทอวสานพระ
 เจ้าตากสินต่างจากหลักฐานไทย หลักฐานเวียดนามบันทึกว่าสิ่งที่ทำให้เจ้าพระยาจักรีรัฐประหาร

¹⁷⁷ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 หน้า 229.

¹⁷⁸ หากนำตำแหน่งบ้านปูนในยุคนั้นมาเทียบกับแผนที่ฝั่งธนบุรียุคปัจจุบัน จะพบว่าชุมชนนี้อยู่ทางด้านทิศเหนือของ
 สะพานพระราม 8 ส่วนบริเวณด้านทิศใต้ของสะพานพระราม 8 ฝั่งธนบุรีกลายเป็นสวนสาธารณะและกลุ่มอาคารของหน่วยงาน
 ราชการและเอกชนไปทั้งหมดแล้ว

¹⁷⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง
 จดหมายเหตุทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ตั้งแต่ จ.ศ.1129 ถึง 1182 เป็นเวลา 53 ปี ,
 หน้า 133.

¹⁸⁰ ปรามินทร์ ปรามินทร์ เครือทอง, ข้าทะเลแผ่นดินกรุงธนบุรี, หน้า 99-107.

¹⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 99-107.

สำเร็จคือ

“ตอนนั้นสยามมีกบฏที่เมืองโกะหลั๊ก (Cố Lạc-โคราช) จิ้งห้ก๊วกแอ้งห้ (พระเจ้าตากสิน)
 ลั้งให้ Phi Nhã Oan Sãn (พญาอวานสาน-พระยาสรรรค์) ไปรบ แม่ทัพข้าศึก
 คือน้องอวานสาน อวานสานย้อนมาตีบางกอกทันที **คนในเปิดประตูให้เข้า**
 พระเจ้าตากสินได้ยื่นข่าวหายนะและหนีเข้าวัด อวานสานคุมตัวไว้
 รีบส่งข่าวให้จ๊กกรีกกลับ จ๊กกริบอกว่าตนกับหิวถวิได้เจรจาสันติภาพ
 นำทัพกลับบางกอกทันที”¹⁸²

ภาพจึงออกมาอีกแบบว่าในกรุงธนบุรีมี “ไส้ศึก” เปิดประตูให้กองทัพพระยาสรรรค์เข้ากรุง ส่วนพระเจ้าตากสินเสด็จฯ หนีไปในวัดและถูกกักไว้ ส่วนการสิ้นพระชนม์นั้นเกิดจากพระยาจ๊กกรี้ “ลั้งให้คนฆ่าจิ้งห้ก๊วกแอ้งห้อย่างลับๆ” และพระยาสรรรค์นั้นโดนข้อหา “ฆาตกร” จึง “ต้องโทษเป็นกบฏ จับไปจำตรุแล้วประหาร” โดยกล่าวถึงการรัฐประหารชัดเจนว่า “(พระยา) จ๊กกรียึดอำนาจคนส่วนใหญ่เพื่อที่จะปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์สยาม เรียกตนว่ากษัตริย์พุทธ (สยามให้ความสำคัญกับพุทธศาสนา) แต่งตั้งให้น้องคือสุรสีห์เป็นกษัตริย์องค์ที่ 2 (กรมพระราชวังบวรสถานมงคล / วังหน้า) หลานคือมาหลั๊ก (Ma Lạc) เป็นกษัตริย์องค์ที่ 3 (วังหลัง)” กล่าวถึงราษฎรเวียดนามที่ก่อนหน้านี้ถูกเนรเทศ บอกว่าเมื่อรัชกาลที่ 1 ครองราชย์ คนเหล่านี้ก็ได้ย้ายกลับกรุงเทพฯ รัชกาลที่ 1 “พระราชทานเงินข้าวสาร เลี้ยงดูอย่างดี”¹⁸³

การสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างตระกูลเหงะวียนกับราชสำนักสยามของรัชกาลที่ 1 เกิดขึ้นทันทีหลังจากนั้นโดยของเชียงสี่ส่งทูตไปที่กรุงเทพฯ ผ่านทางกัมพูชา¹⁸⁴ ช่วงนี้เป็นช่วงเดียวกับที่ของเชียงสี่กำลังสู้รบกับขบวนการเตี้ยเซิน ชัดเจนว่าเพื่อแสวงหาความช่วยเหลือจากราชสำนักสยามเพื่อต่อสู้กับขบวนการเตี้ยเซินของเชียงสี่จึงเปลี่ยนนโยบายกับสยาม

“ข้าศึก (ขบวนการเตี้ยเซิน) แม้ตอนนี้จะถอยไป ฤดูใบไม้ผลิหน้าก็จะกลับมาปล้นอีก เราอ่อนแอกำลังน้อยจะสู้อย่างไร เพื่อความได้เปรียบในตอนนี ไม่มีอะไรดีเท่าการสานสัมพันธ์อันดีกับสยามเพื่อขอความช่วยเหลือยามจำเป็น...ลั้งให้เตรียม

¹⁸² Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.210-11.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Ibid.

ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ให้ฟูกเตียน (Phúc Diên) ไปมอบสยามด้วยไมตรี...”¹⁸⁵

การปูพื้นฐานความสัมพันธ์อันดีกับสยามนี้ต่อมาเป็นตัวช่วยสำคัญขององเชียงสือในการเดินทางไปลี้ภัยในสยามเมื่อสถานการณ์การสู้รบกับเตี้ยเงินเลวร้ายลงอย่างรวดเร็ว ในปี ค.ศ. 1783 องเชียงสือสูญเสียชาติตั้งฐานที่มั่นสุดท้ายให้กับกองทัพเตี้ยเงินจนต้องหนีภัยมาที่ปากแม่น้ำโขง ออกเรือไปอาศัยตามเกาะต่างๆ ในอ่าวไทย ใน ค.ศ. 1783 *บันทึกความจริง* ระบุว่าองเชียงสือรบกับขบวนการเตี้ยเงินทั้งปี และในเดือนมีนาคมแม่ทัพสยามคือ “วิงห์ลีมา (Vinh Li Ma)” ขอติดตามหลันโหลนโอนसान (lánh loan Oan Sãn) คนขององเชียงสือมาที่เกาะโก่ลอง (Cỏ Long) เพื่อติดต่อกับองเชียงสือ ในช่วงนั้น องเชียงสือมาอยู่ที่เมืองฮาเตียนและเดินทางไปตามเกาะต่างๆ แม่ทัพที่ชื่อ “วิงห์ลีมา” นี้หลักฐานเวียดนามให้ข้อมูลว่าร่วมรบและช่วยเหลือแม่ทัพองเชียงสือจนถูกกองทัพเตี้ยเงินจับในเดือนพฤษภาคม 1783 และถูกประหาร¹⁸⁶ การที่มีแม่ทัพสยามปรากฏในหลักฐานเวียดนามเช่นนี้ อาจเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความร่วมมือในระดับที่ใกล้ชิดกันมากขึ้น

แต่เชียงสือก็มีได้หวังจะพึ่งสยามแต่เพียงฝ่ายเดียว มิถุนายน ค.ศ. 1783 องเชียงสืออยู่ที่เกาะฟูกี้วก (เกาะขนาดใหญ่ในอ่าวสยาม ปัจจุบันอยู่ในอ่าวไทย เขตจังหวัดเกียนยางของเวียดนาม) เริ่มติดต่อกับ ปีแอร์ ปีญูต์ เดอ บีเฮน (Pierre Pigneau de Behaine) ซึ่งพงศาวดารเวียดนามเรียก บ่าดาลก (Bá Đa Lộc) เดอ บีเฮน คือบาทหลวงชาวฝรั่งเศสซึ่งขณะนั้นอาศัยอยู่ในจันทบุรี เดอ บีเฮนมองเห็นโอกาสการเผยแผ่ศาสนาผ่านการช่วยเหลือทนายทงค์เดียวของตระกูลเหงวียน ทั้งสองได้พบกันบริเวณฮอนดัต (Hòn Đất / น่าจะหมายถึงเกาะแห่งหนึ่ง) ใกล้ฮาเตียน องเชียงสือขอให้เดอ บีเฮนช่วยติดต่อกับ “ตะวันตกอันยิ่งใหญ่” (ฝรั่งเศส) ขอกองทัพพระเจ้าหลุยส์ที่ 16 มาช่วยกู้สถานการณ์ เดอ บีเฮนได้ขอหลักประกันจากองเชียงสือ องเชียงสือจึงยอมส่งโอรสคือ เจ้าชายแก๋งห์ (Cánh) วัย 4 ชั้นชาเป็นหลักประกันโดยให้เดินทางไปยุโรปกับเดอ บีเฮน¹⁸⁷

ตลอดปี ค.ศ. 1783 สถานการณ์ในกัมพูชาก็ยังไม่สงบ กัมพูชาทำสงครามกับ “ชาว” (น่าจะ เป็นชาวจาม ?) ทำให้นักองค์เองหนีไปที่สยาม¹⁸⁸ รัชกาลที่ 1 ทรงให้ “พระยาแบน” ขุนนางเชื้อสายเขมรที่มาเข้ากับรัชกาลที่ 1 [(เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน)] เตรียมกักกัมพูชาคืน ในระยะนี้องเชียงสือไม่สามารถดำเนินนโยบายใดๆ กับกัมพูชาได้อย่างถนัดนักเนื่องจากเสียเปรียบในสงครามกับเตี้ยเงิน จนปี ค.ศ. 1784 องเชียงสือตัดสินใจเดินทางไปกรุงเทพฯ การที่สยามช่วยเหลือองเชียงสือเรื่องลี้ภัย

¹⁸⁵ Ibid., p.214.

¹⁸⁶ Ibid., p.217.

¹⁸⁷ Ibid., p.218.

¹⁸⁸ Ibid., p.220.

ปรากฏในหลักฐานเวียดนามค่อนข้างชัด แต่ก็ไม่แน่ว่าองเชียงสือจะเต็มใจรับความช่วยเหลือนี้ หลักฐานเวียดนามบอกว่าแม่ทัพคนหนึ่งขององเชียงสือคือ จูวันเตียบ (Chu Văn Tiép) หนีไปยัง กรุงเทพฯ จากนั้นรัชกาลที่ 1 ก็มีพระราชประสงค์

“เห็นชอบช่วยเหลือ รับสั่งให้วันเตียบกลับบ้านเมือง รับสั่งให้แม่ทัพสยาม นำกำลังทัพเรือไปหาเตียน ส่งสารระบุว่ามาเสริมกำลังทหารให้ แต่แท้จริงจะพากษัตริย์ (องเชียงสือ) หนีไปยังสยาม วันเตียบนำทหารและกองทัพสยามกลับ กษัตริย์ได้รับพระบรมราชโองการก็ยินดี เสด็จมายังลองเซวียนประชุมกับแม่ทัพสยาม แม่ทัพสยามพยายามเชิญกษัตริย์ไปสยาม กษัตริย์ไม่เต็มใจไปแต่ก็ทำตาม”¹⁸⁹

เรื่องที่รัชกาลที่ 1 ทรงวางแผนนำองเชียงสือมายังกรุงเทพฯ นั้นไม่ปรากฏในหลักฐานไทย หลักฐานเวียดนามบรรยายว่าองเชียงสือเดินทางไปยังสยามทางเรือโดยมีขุนนางติดตามไปจำนวนหนึ่ง ส่วนหลักฐานไทยคือ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1 เล่า “หนังสือแก้วม้วน” โดยไม่รับรู้เรื่องที่หลักฐานเวียดนามบันทึก หลักฐานไทยกลับเริ่มเรื่ององเชียงสือลี้ภัยเข้ามาสยามด้วยการบอกว่าองเชียงสือมาอยู่ที่ “เกาะกระปือ” ส่วนความช่วยเหลือที่ขุนนางสยามให้องเชียงสือมิได้เป็นไปตามพระบรมราชโองการ หากเกิดจากการที่รัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้ขุนนางมีชื่อ 2 คน คือ พระยาชลบุรีและพระระยองไป “ตระเวนสลัดถึงเกาะกระปือ” จนพบองเชียงสือที่นั่นและ “องเชียงสือเล่าความให้พระยาชลบุรีพระระยองฟัง” ถึงเรื่องทั้งหมดที่เกิดขึ้น การเขียนพงศาวดารเช่นนี้อาจอนุมานว่าสยามแสดงจุดยืนไม่เคยรับรู้เรื่องขององเชียงสือมาก่อน ถ้าเชื่อตามนี้ องเชียงสือก็ไม่เคยติดต่อกับรัชกาลที่ 1 เลย

ความประสงค์ขององเชียงสือที่พงศาวดารไทยระบุคือต้องการ “พึ่งพระบารมี”¹⁹⁰ แต่ก็ถึงเลเมื่อขุนนางสยามทั้งสองชวนให้มายังกรุงเทพฯ ด้วยระแวงว่าพระปิตุลา (ลุง) คือองเชียงซุนเคยมาสยาม “ท่าน (พระเจ้าตากสิน) ก็ฆ่าเสีย” ก่อนที่ขุนนางสยามจะพลอบว่า “เดี๋ยวนี้เปลี่ยนแผ่นดินใหม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโอบอ้อมแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินแลอาณาประชาราษฎร์เปนอันมาก ไม่ดุร้ายเหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน” เมื่อได้ฟังดังนั้น องเชียงสือก็ “ยอมตัวเปนบุตรเลี้ยงพระยาชลบุรี”¹⁹¹ เพื่อที่จะให้ขุนนางสยามพาเข้ากรุงเทพฯ ซึ่งถ้ามองอีกด้านหนึ่งพงศาวดารฉบับนี้อาจจะกำลังวิจารณ์นโยบายต่อตระกูลเหงวียนของพระเจ้าตากสินว่า “ดุร้าย”

¹⁸⁹ Ibid., p.218.

¹⁹⁰ นฤมล ชีรวัดน์, นฤมล ชีรวัดน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 33.

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

นั่นเอง ประเด็นนี้สำคัญในการศึกษาความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ระหว่างรัชกาลที่ 1 กับองเชียงสือ ด้วยหลักฐานเวียดนามทุกชิ้นที่ผู้วิจัยค้นหาได้ให้ภาพที่ต่างจากหลักฐานไทย หลักฐานเวียดนามนั้นกลับให้ภาพความสัมพันธ์ระหว่างองเชียงสือกับรัชกาลที่ 1 และกรมพระราชวังบวรสถานมงคล [อดีตเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา)] ที่ต่อเนื่องและแนบแน่น ความสัมพันธ์นี้ได้รับการตอกย้ำชัดเจนเมื่อมีการพบปะกันของทั้งสองฝ่ายในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1784 ที่กรุงเทพฯระหว่างองเชียงสือกับรัชกาลที่ 1 และกรมพระราชวังบวรฯ โดยที่องเชียงสือไม่ต้องเป็น “บุตรบุญธรรม” ขุนนางสยามเพื่อรับความช่วยเหลือจากรัชกาลที่ 1 (ถ้าในกรณีนี้เป็นจริง ก็สันนิษฐานได้ว่าหลักฐานเวียดนามก็อาจจะไม่ยกบ้านทึกรื่องราวเหล่านี้เอาไว้ แต่ถ้าพิจารณาการสร้างสายสัมพันธ์ตามที่หลักฐานเวียดนามกล่าวอ้าง การเตรียมการของสยาม และ ฯลฯ เรื่องที่องเชียงสือยอมลดเกียรติเป็นบุตรบุญธรรมขุนนางสยามเพื่อเข้ามายังกรุงเทพฯ นั้นอาจมีน้ำหนักน้อย)

“เดือน 3...กระบวนเสด็จของเหงวียนฟุกแ่องห์มายังใจกลางพระนคร (กรุงเทพฯ) กษัตริย์องค์ที่ 2 ออกมาต้อนรับ เชิญเข้าไปยังราชสำนัก มีพระราชปฏิสันถาร ไถ่ถามทุกข์สุขกษัตริย์เรา กษัตริย์องค์ที่ 2 ตรัสว่า ‘เมื่ออยู่ในเขมร ข้าพเจ้ากับ สามก๊กถวิ (Giám quốc Thụy) ทำสัญญาผูกมิตร ยามนี้ขอยืนยันคำมั่น เราจะส่งทัพเรื่อนำท่านไปกอบกู้อาณาจักร”¹⁹²

“กษัตริย์ (องเชียงสือ) ถึงกรุงเทพฯ กษัตริย์สยามต้อนรับอย่างมีเกียรติ กษัตริย์เต็มไปด้วยความเศร้าไม่ตรัสสิ่งใด กษัตริย์สยามตรัสถาม ‘เจ้านาม (อนัม) ก็กายหรือไร? ... กษัตริย์ตรัสตอบ ‘บ้านเมืองเรา สืบทอดมา 200 ปี อาณาจักรข้าพเจ้ายังอยู่ในห้วงแห่งความยุ่งยาก ข้าพเจ้าไร้ความสามารถ ไม่สามารถรักษาบัลลังก์ได้จึงโคกเศร้า ได้แต่คิดว่าทำอย่างไรจึงจะล้างความอาย นำเตี้ยเขินมาแล้วเนื้อเถื่อนหนัง”¹⁹³

บันทึกความจริงฯ ยังให้ภาพสะท้อนใจระหว่างจวนเตี้ยบแม่ทัพคนสำคัญขององเชียงสือที่เข้ามาแสดงความจงรักภักดีกับองเชียงสือต่อหน้าพระพักตร์รัชกาลที่ 1 “คุกเข่ากอดพระชงฆ์ (หัวเข่า) กษัตริย์ (องเชียงสือ) ร้องไห้ไม่หยุด” จน “กษัตริย์สยาม (รัชกาลที่ 1) ทอดพระเนตรก็ซาบซึ้งพระทัย

¹⁹² Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trấn Hiệp Trấn Mạc Thị Gia Phạ, p.69.

¹⁹³ Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.221.

ตรัสกับข้าราชการว่า “เจ้านามก็มิใช่ข้าราชการเช่นนี้คือบัญชาสวรรค์” แสดงพระราชประสงค์ “ช่วยเหลือเรื่องกำลังทหารตามยุทธศาสตร์ภูบ้านเมือง” ตอนนั้นเองกรมพระราชวังบวรตรัสว่า “อ้างถึงเรื่องเมื่อปีก่อน ที่ประนีประนอมกับเหงเวียนหิวถวิ (Nguyen Huu Thuy) สาบานว่าหากฝ่ายใดพบเคราะห์ร้ายก็จะช่วยเหลือกัน” และนำ “ของซึ่งเหงเวียนหิวถวิมอบให้ (ในสนามรบ) คือธง มีด และดาบออกมายืนยัน ตั้งตารอวันที่จะยกทัพ”¹⁹⁴

ความสัมพันธ์ขององเชียงสือกับรัชกาลที่ 1 และกรมพระราชวังบวรสถานมงคล จึงเริ่มถักทอตั้งแต่การเจรจาผ่านแม่ทัพขององเชียงสือในสนามรบกรุงเทพฯ เมื่อปี ค.ศ.1782 การเจรจาดังนั้นมีส่วนช่วยให้พระยาจักรี (รัชกาลที่ 1) ยกทัพกลับกรุงธนบุรีได้อย่างสะดวกมากขึ้นและต่อมาทำให้ทั้งสองฝ่ายร่วมมือกันต่อต้านขบวนการเตี้ยเซิน

4.1.2 อำนาจเก่า-ผู้ดีเก่า : “จตุรร่วม” รัชกาลที่ 1 - องเชียงสือ

ไม่ว่าจะบังเอิญหรือไม่ ความสัมพันธ์ระหว่างรัชกาลที่ 1 กับองเชียงสือมีส่วนที่นำวิเคราะห์คือ รัชกาลที่ 1 กับองเชียงสือต่างเป็นตัวแทน “อาณาจักรเก่า” ที่เสื่อมสลาย ทั้งสองพระองค์มีเป้าหมายเดียวกันคือ “ฟื้นฟูบ้านเมืองและระเบียบเก่า” ให้กลับคืนมาอีกครั้ง ในแง่มุมหลัง รัชกาลที่ 1 ทรงมีเชื้อสาย “ผู้ดีกรุงเก่า” (กรุงศรีอยุธยา) นิธิ เอียวศรีวงศ์ เสนอว่าสถานะ “ผู้ดี” ของรัชกาลที่ 1 นี้ “ก้ำกึ่ง” อย่างยิ่งระหว่างการเป็น “ลูกน้อง” กับ “คนวงนอก” ของพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระเจ้าตาก) ต่างกับเจ้าพระยาสุรสีห์ น้องชายที่ติดตามพระเจ้าตากมาตั้งแต่วัยเยาว์ในปี ค.ศ. 1767 เพราะกรณีทองด้วง (รัชกาลที่ 1) ในช่วงที่อยู่อยุธยาถูกโจมตียังคงอาศัยอยู่กับบิดาที่ราชบุรีและนำครอบครัวไปหลบภัยที่บางกุ้ง เมื่อพระเจ้าตากสินก่อตั้งกรุงธนบุรี พระมหามนตรี (ต่อมาคือเจ้าพระยาสุรสีห์) จึงกราบทูลพระเจ้าตากให้ทองด้วงพี่ชายรับราชการในปี ค.ศ. 1768 นิธิมองว่าจริงๆ แล้วการถวายตัวของทองด้วงนั้น น่าจะเกิดหลังศึกบางกุ้ง (ศึกนี้เกิดในช่วงต้นปี ค.ศ. 1768 ที่สมุทรสงคราม เป็นศึกแรกกับทัพอังวะหลังพระเจ้าตากสินตีค่ายโพธิ์สามต้นได้)

ข้อมูลในพงศาวดารไทยเกี่ยวกับทองด้วงยังขัดแย้งกับหลักฐานชั้นต้น เนื่องจากพยายามเล่าว่าพระยาจักรีกับพระยาสุรสีห์รับราชการและมีความก้าวหน้าเคียงคู่มามากโดยตลอด¹⁹⁵ แต่จริงๆ เมื่อทองด้วงรับราชการตำแหน่งแรกที่ได้คือ “พระราชวรินทร์” กรมพระตำรวจนอกขวา (ศักดินา 1,600 ไร่) ก่อนได้ตำแหน่ง “พระยายมราช” ในปี ค.ศ.1770 ตรงกับช่วงที่พระเจ้าตากยกไปตีกรุงเทพฯ โดยให้พระยายมราช (ทองด้วง) คุมกองทัพไปทางอรัญประเทศ ทองด้วงดำรงตำแหน่งนี้จนถึงปี ค.ศ.1774 ก็

¹⁹⁴ Ibid.

¹⁹⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 308-24.

เลื่อนเป็น “พระยาจักรี” แทนเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ที่น่าจะเสียชีวิตช่วงนั้น ก่อนที่ ค.ศ. 1777 จะเลื่อนเป็น “เจ้าพระยาจักรี” ตำแหน่งสุดท้ายก่อนขึ้นครองราชย์ ส่วนตำแหน่ง “เจ้าพระยามหาภิรมย์” น่าจะเขียนขึ้นภายหลังในพงศาวดารเพื่อยอพระเกียรติรัชกาลที่ 1 เท่านั้น¹⁹⁶

ฐานะของ “เจ้าพระยาจักรี” จึงถือว่าเข้ามาทีหลังแต่ใกล้ชิด “วงใน” พระเจ้ากรุงธนบุรี มากกว่าขุนนางคนอื่นๆ ผ่านพระยาสุรสีห์ น้องชายที่รับราชการมาก่อน ด้วยความที่ไม่ใช่ขุนนางพระเจ้าตากสินแต่ต้น เจ้าพระยาจักรีจึงดึงดูด “กลุ่มขุนนางเชื้อสายขุนนางอยุธยา” ไว้มาก ขุนนางกลุ่มนี้ต้องการฟื้นฟูความรุ่งเรืองของอยุธยาในเชิง “เนื้อหา” เพราะการบริหารราชการแผ่นดินของพระเจ้าตากสินแตกต่างอย่างมากจากราชสำนักอยุธยา โดยเฉพาะการแต่งตั้งขุนนางกลุ่มที่เป็น “ข้าหลวงเดิม” อันเป็นคนใกล้ชิดให้มีอำนาจมาก ยิ่งปรากฏว่าในรัชกาลนี้ ขุนนางหัวเมืองมีอำนาจมากกว่าขุนนางส่วนกลาง การปกครองหัวเมืองไม่อิงกับแบบแผนการแต่งตั้งของอยุธยาที่คำนึงถึงศักดิ์ศรีของเมืองและตำแหน่งราชการ อีกทั้งมีได้สนใจด้วยว่าเจ้าเมืองเป็นผู้ที่มาจากตระกูลขุนนางเก่าหรือไม่ สำหรับพระเจ้าตากสินนั้น แม้พระองค์จะมีแรงจูงใจในการฟื้นฟูศูนย์กลางราชอาณาจักรสยาม แต่พระองค์ก็ประสบความล้มเหลวในการสถาปนารูปแบบการบริหารของพระองค์ให้กลายเป็นสถาบันทางการเมือง (Institutionalization) ในห้วง “ว่างระเบียบ” (Interregna) จากการสูญเสียกรุงศรีอยุธยาไปพร้อมการล่มสลายของเครือข่ายผู้ดีเก่าที่ถูกกวาดต้อนไปกรุงอังวะ บรรดา “ผู้ดี” ส่วนที่เหลืออยู่เช่น ขุนนางส่วนกลาง ก็ไม่สามารถต่อกันติดเท่ากับชนชั้นนอในท้องถิ่นที่รวมตัวกันเป็นก๊กเป็นเหล่าและยังมีเครือข่ายท้องถิ่นที่แข็งแกร่งกว่า

นิตี เสนอว่าพระเจ้าตากสินทรงพยายามนำ “ระเบียบใหญ่” (อาณาจักรที่มีระบบการบริหารราชการชัดเจน มีราชธานี) กลับมาสู่สยามด้วยการใช้กำลังทหารจัดการ “ระเบียบย่อย” ที่ปรากฏตัวในรูปก๊กต่างๆ ทว่าโดยสถานการณ์พระองค์ไม่สามารถฟื้นฟูระเบียบใหญ่ได้ในทันที ความไร้ระเบียบยังเป็นนโยบายของพระองค์ด้วย การไม่ฟื้นฟูรูปแบบการบริหารของอยุธยานี้ก่อภาวะตึงเครียดในระบบค่อนข้างมาก เหล่าขุนนางผู้ดีที่มองพระเจ้าตากและลูกน้องของพระองค์ว่าไม่มีหัวนอนปลายเท้าก็ย่อมเกิดความไม่พอใจ เครือข่ายของขุนนางผู้ดีเก่านี้อาศัย 15 ปีในรัชกาลพระเจ้าตากสินสร้างเครือข่ายของตนขึ้นมาใหม่¹⁹⁷ ก่อนที่ความขัดแย้งจะระเบิดเป็นการรัฐประหารในช่วงต้นปี ค.ศ. 1782

ส่วน อยุธยาแม้จะมีใช้เชื้อพระวงศ์ของจักรพรรดิราชวงศ์เล แต่ก็ถือได้ว่าเป็นเชื้อสายตระกูลอ่องที่ปกครองภาคใต้ของเวียดนามมานาน สิ่งที่ยังเหลือคือมีคล้ายกับรัชกาลที่ 1 คือการรบกับ

¹⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 315.

¹⁹⁷ นิตี เอียวศรีวงศ์, “พญาทะเล พระเจ้าตากสิน และไตจีน,” in เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการประจำปี 2560 มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ : 250 ปี เสียกรุงศรีอยุธยา-สถาปนากษัตริย์ธนบุรี (กรุงเทพฯ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2560), หน้า 34-44.

ขบวนการเตี้ยเซิน ด้วยการเคลื่อนไหวของขบวนการนี้ทำลายสถานะเดิม (status quo) ของตระกูลจิ้งห์และตระกูลเหงวียนรวมถึงลัทธิจักรพรรดิราชวงศ์เล ผู้นำขบวนการเตี้ยเซิน 3 คนยังเรียกได้ว่าเป็นผู้นำที่มีนโยบายการปกครองบ้านเมืองในลักษณะคล้ายพระเจ้าตากสินคือได้เต้าจากขุนนางระดับล่างและใช้เครือข่ายของตนในการสร้างอำนาจและกองทัพขึ้นมาโดยอาศัยความไม่มีเสถียรภาพของอ่องตระกูลเหงวียนจนเกิดสภาวะ “ไร้ระเบียบ” ขึ้น เมื่อขบวนการเติบโตขึ้นจนสามารถทำลายอำนาจตระกูลเหงวียน ตระกูลจิ้งห์ ทำให้จักรพรรดิราชวงศ์เลหมดความชอบธรรมจากการที่จักรพรรดิราชวงศ์เลไปตั้งกองทัพราชวงศ์ชิงมาเพื่อทำลายอำนาจเตี้ยเซิน เพราะการตั้งกองทัพจีนเข้ามาก็เท่ากับจักรพรรดิซั๊กซี้กเข้าบ้าน การกระทำนี้ทำให้ เหงวียนเหวะ (Nguyễn Huệ) หนึ่งในสามพี่น้องเตี้ยเซินสถาปนาตนเองเป็นจักรพรรดิกวางจุง (Quang Trung) แห่งราชวงศ์เตี้ยเซินได้

การปกครองของราชวงศ์เตี้ยเซินนั้นก็มึลักษณะเดียวกับที่กรุงธนบุรี (ที่อำนาจส่วนมากขึ้นกับพระเจ้าตากสินและขุนนางใกล้ชิด) คือ ระบบราชการขึ้นกับตัวบุคคล มีศูนย์กลางที่ 3 พี่น้องเตี้ยเซินคือ เหงวียนหยัก (Nguyễn Nhạc) เหงวียนเหวะ (Nguyễn Huệ) และ เหงวียนหลือ (Nguyễn Lữ) ทั้งสามคนนี้ต่างไม่มีใครที่มีอำนาจเหนือกว่ากันโดยเด็ดขาดในหัวงที่ราชวงศ์เตี้ยเซินมีอำนาจในเวียดนาม เห็นได้จากปี ค.ศ.1787 ก่อนจะมีการโค่นล้มจักรพรรดิราชวงศ์เล เหงวียนเหวะต้องยกทัพไปบังคับให้พี่ชายคือเหงวียนหยักซึ่งสถาปนาตัวเองเป็นจักรพรรดิท้ายดี้๊ก (Thái Đức) มอบดินแดนเพิ่มเติมให้กับตน ตอนนั้นเวียดนามยังโดนสามพี่น้องแบ่งเป็นสามส่วนคือ ส่วนเหนือปกครองโดยเหงวียนเหวะ ภาคกลางปกครองโดยเหงวียนหยัก (ที่เมืองวิชัย ใกล้เมืองกวีญินในปัจจุบัน) ส่วนใต้ปกครองโดยเหงวียนหลือ ส่วนพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำโขงอยู่ในอำนาจองเชียงสือที่เคลื่อนไหวต่อต้านเตี้ยเซิน^{198 199}

หลักฐานเวียดนามยืนยันว่าองเชียงสือมีเจตนาฟื้นฟูระเบียบเดิมอย่างแน่นอนเห็นได้จากการประกาศตนเป็นกษัตริย์ในเดือนธันวาคม ค.ศ.1780 องเชียงสือในตอนนั้นยังใช้ตราประทับที่ระบุว่าเขาเป็น “ว่าที่จักรพรรดิ” โดยยังนับปีรัชกาลของตนอิงกับปีรัชกาลจักรพรรดิราชวงศ์เลที่เวลานั้นไม่มีอำนาจใดๆ²⁰⁰ เรื่องที่ชัดเจนคือองเชียงสือนั้นเป็นทายาทคนเดียวของตระกูลเหงวียนที่เหลือรอดจากการทำศึกกับขบวนการเตี้ยเซิน องเชียงสือจึงมีสิทธิธรรมเต็มเปี่ยม (Legitimacy) ในการทวงบัลลังก์คืนจากราชวงศ์เตี้ยเซินและฟื้นฟูระเบียบเดิมกลับมา สิทธิธรรมนี้อาจมากกว่ากรรมของพระยาจักรีหากพิจารณาว่าพระยาจักรีเป็นเพียงขุนนางเก่าของระบบราชการอยุธยาขณะที่องเชียงสือสืบสายมา

¹⁹⁸ George Dutton, *The Tay Son Uprising : Society and Rebellion in Eighteenth-Century Vietnam*, pp.43-56.

¹⁹⁹ นิธิ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "พญาทะเล พระเจ้าตากสิน และเตี้ยเซิน," หน้า 58.

²⁰⁰ Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, *Đại Nam Thực Lục, Tập 1* (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.208.

จากตระกูลอ่องที่มีอำนาจชัดเจนในภาคใต้ของเวียดนาม ยังไม่นับว่าองเชียงสือมีบาร์มีส่วนตัวในการชักนำและรวบรวมผู้คนหลากหลายให้หันมาสนับสนุนขบวนการกอบกู้ความเป็นใหญ่ของตระกูลเหงวียน ด้วยในหลักฐานเวียดนามนั้นปรากฏผู้คนต่างภูมิหลังจำนวนมากเข้ามาเป็นกำลังให้องเชียงสือ แม่ทัพหลายคนขององเชียงสือมีภูมิหลังเป็นคนในพื้นที่ปากแม่น้ำโขง อาทิ จูวันเตียบ (Chu Văn Tiệp) แม่ทัพที่รับหน้าที่ติดต่อกับราชสำนักสยามของรัชกาลที่ 1 จนปูทางให้เกิดการลี้ภัยขององเชียงสือและประสานงานในการยกกองทัพสยามเข้าโจมตีกองทัพเตียเซินบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง เหวียนหิวถวิ (Nguyễn Hữu Thụ) แม่ทัพที่นำทัพตระกูลเหงวียนไปรบกับทัพกรุงธนบุรีในกัมพูชาจนเกิดการเจรจาในสนามรบในปี ค.ศ. 1782 เลวันเสวียต (Lê Văn Duyệt) แม่ทัพคนสำคัญที่ช่วยองเชียงสือรวมถึงพระโอรสคือจักรพรรดิมีงห์หม่างในการรบอีกหลายสมรภูมิ โดยเฉพาะการทำศึกกับสยามใน “อานามสยามยุทธ” เลวันเกวิน (Lê Văn Quàn) แม่ทัพที่นำทัพเรือไปรบแถบปากแม่น้ำโขงและมีผลงานในการยึดชาติตั้งฐานที่มั่นสำคัญขององเชียงสือคืนได้ในปี ค.ศ. 1778²⁰¹ คนเหล่านี้องเชียงสือได้มาเป็นกำลังสำคัญเมื่อตระกูลเหงวียนย้ายราชธานีลงมาชาติตั้ง แม่ทัพเหล่านี้มีอิทธิพลในท้องถิ่นซึ่งส่งผลดีในการรวบรวมกำลังคนและจัดตั้งกองกำลังตอบโต้ขบวนการเตียเซินได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เหตุผลอีกอย่างหนึ่งที่พระองค์ช่วยเหลือองค์เชียงสือ นอกจากสายสัมพันธ์ที่เคยมีมาผ่านแม่ทัพในสนามรบ อาจเป็นไปได้ว่ารัชกาลที่ 1 ทรงถือว่าพระองค์ยังมีสถานะ “พระจักรพรรดิราช” ที่ต้องเอื้อเฟื้อกับผู้ที่ขอความช่วยเหลือ เพราะสยามนั้นดั่ง “เขาพระสุเมรุราช” ให้บรรพบุรุษและสรรพสัตว์เข้ามาอาศัย (เรื่องนี้เป็นเหตุผลที่พระองค์ตอบราชวงศ์เตียเซิน เมื่อราชวงศ์เตียเซินมาขอให้สยามเลิกช่วยเหลือองเชียงสือ) แม้ว่าเมื่อเทียบกับพระเจ้าตากสิน รัชกาลที่ 1 จะทรงเน้นความเป็น “ธรรมราชา/ธรรมิกราชา” มากกว่าที่จะเป็น “พระจักรพรรดิราช” แบบที่กษัตริย์อยุธยาเคยมีพระราชนิยม (โดยเฉพาะสมัยอยุธยาตอนกลาง) ด้วยคติจักรพรรดิราชดั้งเดิมมาถึงเวลานี้ ไม่สามารถปฏิบัติได้จริงในทางโลก อีกทั้งยุคสมัยที่การค้าเจริญมากขึ้นก็ทำให้พระองค์และชนชั้นนำสยามชุดใหม่ที่เพิ่งมีอำนาจมีลักษณะความเป็นกระฎุมพีมากขึ้น สนใจผลที่จะเกิดจากการกระทำในปัจจุบันมากขึ้น เน้นการปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาที่เน้นหลักเหตุผลมากขึ้น (แม้ว่าจะมีคติทางไสยศาสตร์และพราหมณ์-ฮินดู ปะปนอยู่ในพิธีกรรมของราชสำนักอยู่มากก็ตาม)²⁰²

²⁰¹ Ibid., p.206.

²⁰² เกริกเกียรติ เกริกเกียรติ ไพบูลย์ศิลป์, "พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย พ.ศ.2310-2394."

4.1.3 ความช่วยเหลือทางทหารของรัชกาลที่ 1

เมื่อองเชียงสือลี้ภัยเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ใน ค.ศ.1784 หลักฐานไทยให้ข้อมูลว่าไปอาศัยอยู่ที่ใต้บ้านต้นสำโรง²⁰³ ในตอนนั้นองเชียงสือมีพระชนมายุ 33 ชันษา ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดจากรัชกาลที่ 1 ปีละ 5 ชั่ง และได้รับพระราชทานเครื่องยศดุษฎีเดียวกับเจ้าประเทศราชอื่นๆ ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ซึ่งสะท้อนถึง “สถานะ” ขององเชียงสือจากสายตาของสยาม 1 ว่ามีฐานะเทียบเท่ากับเจ้าประเทศราชอื่นๆ สิ่งที่กรุงเทพฯ แสดงออกว่าให้ความสำคัญกับองเชียงสือคือ รัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้เข้าเฝ้าทุกวัน “ข้างเฉลียงพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน” ด้านตะวันตก เหลี่ยมเสาท้องพระโรงด้านหน้า “เจ้ากรมพระตำรวจนั่งข้สมาตตามเทศภูวน” โปรดฯ ให้มีล้ามสำหรับองเชียงสือโดยเฉพาะ มีพระบรมราชานุญาตให้ผู้ติดตามองเชียงสือสามารถออกมาหากินตามท้องทะเล (ทำประมง) ได้อย่างอิสระ

การหนุนหลังองเชียงสือเท่ากับสยามเติมพันการขยายอำนาจและอิทธิพลในเวียดนามกับอ้อมตระกูลเหงวียน สิ่งที่องเชียงสือทำในระหว่างอยู่ในสยามไม่ต่างจากภารกิจเจ้าประเทศราชอื่นคือเรียบเรียงจดหมายเหตุ/พงศาวดาร ของตระกูลตนให้กับกษัตริย์สยาม เพื่อตอบสนองความต้องการรับรู้เรื่องราวรัฐข้างเคียงของสยาม องเชียงสือและผู้ติดตามเรียบเรียงพงศาวดารเวียดนามตั้งแต่ยุคแรกจนถึงช่วงที่ราชสำนักเหงวียนแข่งขันกับสยามในกัมพูชาและดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง อย่างไรก็ตามพงศาวดารนี้ไม่น่าจะเคยทำเสร็จ ทั้งรายละเอียดพงศาวดารที่องเชียงสือเรียบเรียงถวายรัชกาลที่ 1 ที่ปรากฏรายละเอียดบางส่วนใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ก็มีได้ให้รายละเอียดความสัมพันธ์ในสนามรบที่เกิดขึ้นระหว่างแม่ทัพขององเชียงสือกับเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์แต่อย่างใด²⁰⁴ ในห้วงที่องเชียงสือมาอยู่ในกรุงเทพฯ นี้ ฮาเตียนยังดูเหมือนกลับมาอยู่ในมือสยามอย่างสมบูรณ์ เห็นได้จากราชสำนักสยามส่งพระยาราชาศรีศรีคนใหม่กลับไปครองฮาเตียนอีกโดยมีขุนนางจากกรุงออกไปช่วยราชการป้องกันเมืองด้วย²⁰⁵

ราชสำนักสยามเริ่มทำสงครามกับขบวนการเตี้ยเซินและขยายอำนาจในคาบสมุทรอินโดจีนผ่านการสนับสนุนองเชียงสือในเดือนตุลาคม ค.ศ.1783 โดยให้พระยานครสวรรค์คุมทัพบกและเกณฑ์ทหารในกัมพูชาไป “ตีเมืองไซ่ง่อนคืนให้องเชียงสือ” ศึกครั้งนี้มีการรบกันที่เมืองซาแด็ก (Sa Dec)

²⁰³ ต่อมาที่ดินบริเวณนี้ungskุโปรตุเกสได้รับพระราชทานจากกษัตริย์สยาม ปัจจุบันคือสถานเอกอัครราชทูตสาธารณรัฐโปรตุเกส เขตคลองสาน กรุงเทพฯ

²⁰⁴ นฤมล ชีรวัดน์, นฤมล ชีรวัดน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 34-41.

²⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

ใกล้สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ช่วงแรกทัพเรือและทัพบกได้ชัยชนะแต่พระยานครสวรรค์กลับส่งเชลยและอาวุธคืนเข้าศึก พระยาวิชิตณรงค์และแม่ทัพรองคนอื่นๆ จึงมีใบบอกไปที่กรุงเทพฯ ทำให้รัชกาลที่ 1 ทรงเรียกกองทัพกลับและประหารพระยานครสวรรค์กับพวก²⁰⁶ รัชกาลที่ 1 ทรงส่งกำลังทหารช่วยเหลือองเชียงสืออีกครั้งในปี ค.ศ. 1784 หลักฐานไทยชี้ว่าศึกปี ค.ศ. 1784 มีการเตรียมตัวมากกว่าศึกปี ค.ศ.1782 และให้องเชียงสือไปกับกองทัพด้วย ทัพสยามที่ยกไปมีสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ พระเจ้าหลานเธอในรัชกาลที่ 1 เป็นแม่ทัพใหญ่ ยกทัพเรือทางทะเล พระยาวิชิตณรงค์ยกไปทางบก มีเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์²⁰⁷ เหน็จกองทัพเขมรเข้ามาสมทบจากเมืองอุดงค์มีชัย กองทัพเรือยังได้กำลังเสริมจากฮาเตียนและเคลื่อนเข้าไปทางปากแม่น้ำโขงจนถึงบาสัก ตั้งทัพอยู่ที่คลองวามะนาว แต่ก็ไปเสียที่แพศึกที่คลองนี้จากการโดนตีกระหนาบ “ภากันแตกหนีเข้าแดนกรุงกำพูชาทั้งสิ้น”²⁰⁸

หลักฐานเวียดนามให้รายละเอียดศึกนี้ละเอียดกว่าหลักฐานไทยโดยมองว่าเป็นศึกที่ต่อเนื่องกันและให้ความสำคัญเพราะองเชียงสือมิได้แค่ “ติดไปกับกองทัพ”

“(องเชียงสือ) สั่งให้เชิญญาติเบบมายังพระนคร (กรุงเทพฯ) สั่งให้หลุกโก้น ซาเอวียน เจ้าจี้เปียน [เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน)] นำทัพบกไปยังกัมพูชา ตั้งค่ายรอท่าทัพหลวงบริเวณใกล้ชาดิงห์ หลังจากนั้นทัพบกทัพเรือ จึงเข้าโจมตีศัตรู (เตียเซิน)”²⁰⁹

นั่นหมายถึงองเชียงสือยกทัพภายใต้การบังคับบัญชาตนเองจากกรุงเทพฯ ไปร่วมรบด้วยกองทัพสยามที่นำโดย “เจ้าตั้ง” (Chiêu Tàng-น่าจะหมายถึงเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์) และ “เจ้าเจื่อง” (Chiêu Truong-ไม่ปรากฏในหลักฐานไทย) ได้รับชัยชนะที่เมืองบาสัก แส้กซ่า เจิ่นซาง จ่าโอน ซาแตก เมินที้ด หัวเมืองในเขตปากแม่น้ำโขง แต่ก็ก่อปัญหาอย่างยิ่งเนื่องจาก “สังหารราษฎรผู้ไม่รู้อิโหน่อิเหน่และปล้นทรัพย์สินเงินทองตามอำเภอใจ ราษฎรบาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก” หลายครั้ง ทำให้องเชียงสือโทมันัส เห็นผลร้ายจากการที่ขบวนการเตียเซินจะนำไปกล่าวกับราษฎรและได้กำลังมากขึ้นเหตุการณ์นี้สร้างความกังวลให้กับองเชียงสือมากยิ่งขึ้นบันทึกไว้อีกว่า “การก่อกวนเมืองมีหัวใจหลักที่

²⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45-47.

²⁰⁷ น่าจะหมายถึง “เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน)” ที่รัชกาลที่ 1 ทรงมอบหมายให้ปกครองเขมรส่วนใน ถ้ำลองเตียบกับเขตปกครองปัจจุบันของกัมพูชา จะกินบริเวณ พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ

²⁰⁸ นฤมล ชีรวัดณ์ นฤมล ชีรวัดณ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 47-48.

²⁰⁹ Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trãn Hiệp Trãn MạC Thị Gia Phạ, p.70.

การห้วงใยประชาราษฎร์และบ้านเมือง เราให้พวกนี้ (สยาม) มาทำเรื่องโหดร้ายตามอำเภอใจ ทำตนเป็นเจ้าผู้ปกครอง เราจะทำเพื่ออะไร ทำแบบนี้เท่ากับเปิดทางให้อริราชศัตรู (เตี้ยเขิน) กล่าวร้ายว่าเราซื้อเชลยศัตรูให้เข้ามาสร้างความทุกข์ยากให้ประชาชน เราไม่ต้องการเช่นนั้น”²¹⁰

ต่อมาทัพเรือเตี้ยเขินก็ยกมาป้องกันทัพสยามที่เมืองล่องโห²¹¹ ถึงเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1784 จุวันเตี้ยบ แม่ทัพองเชียงสี้นำทัพออกหน้าหน้าทัพสยามก่อนจะไปโค่นชุมโจรมติที่แม่น้ำเมินที่ตจจนเสียชีวิตส่งผลอย่างยิ่งกับการประสานงานระหว่างทัพองเชียงสีกับทัพสยามในสมรภูมิ องเชียงสีถึงกับปรารถนาคนสนิทว่า “จะชิงบ้านเมืองต้องได้ใจราษฎร จุวันเตี้ยบสิ้นชีพแล้ว ไม่มีใครคุมกองทัพสยามได้ ถ้ายึดชาติได้แต่ไม่ได้หัวใจราษฎร เราก็ไม่มีใจทำเรื่องนี้ให้ลุล่วง เพื่อไม่ให้ราษฎรทุกข์ยาก เราควรถอยกลับ”²¹²

ในสภาพที่องเชียงสีถอดใจ ทางฝ่ายเตี้ยเขินก็ส่งเหงเวียนหะที่มีฝีมือในการสงครามเข้มแข็งลงมาคุมกองทัพเพื่อสกัดทัพสยามด้วยตนเอง หลักฐานเวียดนามบอกว่าเหงเวียนหะพยายามเจรจากับสยามก่อนที่จะทำการรบ ในสารที่ส่งมานั้นบอกว่าสยามกับเวียดนามอยู่ห่างไกลกัน “กระทั่งม้าหรือกระบือที่แข็งแรงและวิ่งไต่รวดเร็วที่สุดก็ยากจะข้ามพรมแดนไปมาหากันได้ ท่านมายังดินแดนห่างไกลนี้เพื่อการใด ขอจงสร้างมิตรภาพกับพวกข้าพเจ้า เสร็จงานแล้วพวกเราส่งเครื่องราชบรรณาการตามธรรมเนียมให้กับอาณาจักรของท่าน เช่นนี้จึงได้ประโยชน์ระยะยาว ส่วนเจ้าชายองค์เก่าของราชอาณาจักรเรา ขอให้ปล่อยเพียงลำพังแล้วรอดู ขอให้ท่านอย่าได้ช่วยเหลือพวกเขาอีก” กรมหลวงเทพหริรักษ์ตอบกลับสารนี้ในลักษณะแบ่งรับแบ่งสู้คือ “เข้าใจเจตนาดีของท่าน มิกล้าปฏิเสธความปรารถนาดี แต่งานใหญ่ใดสำเร็จได้ง่าย ขออย่าแพร่พรายเรื่องนี้ จงบอกเจ้านายเจ้าให้รอชั่วคราว”²¹³ เหงเวียนหะนั้นมองว่าแม่ทัพสยามเป็นพวกป่าเถื่อนและโหดมาก เขาพยายามมอบแพรพรมให้กับทหารสยามที่มาเจรจากันจำนวนมากและมองว่าทัพสยามน่าจะตกหลุมพรางของเตี้ยเขินแล้ว เรื่องนี้องเชียงสีทราบจากการแจ้งของกรมหลวงเทพหริรักษ์เอง องเชียงสีมิได้แสดงท่าทีใดๆ มากกว่าการยิ้มรับ กรมหลวงเทพหริรักษ์ยังแจ้งกับองเชียงสีเพื่อลดความคลางแคลงใจว่า “ข้าพเจ้าได้รับราชโองการจากษัตริย์ของข้าพเจ้าให้ขำมน้ำขำมทะเลมาช่วยท่าน การศึกแพ้ชนะยังไม่แน่ชัด ขอให้สบายใจได้ว่าความโลกในทรัพย์สินไม่ต่างอะไรกับสัตว์เดรัจฉานที่หันมาแว้งกัดได้ แม้จะได้ประโยชน์เล็กน้อยแต่ก็สบลู่เกียรติกองทัพและบ้านเมือง ข้าพเจ้ารู้ว่าเรื่องใดควรเลี้ยงเพื่อที่จะ

²¹⁰ Ibid., p.72.

²¹¹ Ibid., pp.71-72.

²¹² Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thục Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.222.

²¹³ Vũ Thế Dinh, Hà Tiên Trấn Hiệp Trấn Mạc Thị Gia Phạ, p.73.

ไม่ถูกสวรรคตลงโทษ ท่านอย่าได้สงสัย ปัจจุบันศัตรูเชื่อข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ควรใช้โอกาสนี้โจมตีเตี้ย
จีน”²¹⁴

มกราคม ค.ศ. 1785 ท้าเตี้ยจีนยกมาตั้งที่เมืองหมีทอ (Mỹ Tho) ส่งกองทัพเล็กๆ เข้าโจมตี
ทัพเรือสยามแต่ไม่ประสบความสำเร็จมากนัก แต่ปรากฏว่าสถานการณ์เปลี่ยนแปลงเมื่อมีชายคนหนึ่ง
ชื่อ เลซวนซำก (Lê Xuân Giác) เสนอให้นำกองทหารเตี้ยจีนไปดักเอาไว้บนตลิ่งสองฝั่งแม่น้ำแฉีก
กิมและสวายมู้ดที่ไหลแม่น้ำเตียนทางด้านเหนือ (แม่น้ำเตียนไหลแนวตะวันออก-ตะวันตก) โดยคาด
ว่าแม่น้ำสายนี้จะเส้นทางที่ทัพเรือสยามใช้ยกเข้าเมืองหมีทอ 19 มกราคม ค.ศ. 1785 ทัพเรือ
สยามยกเข้ามาสู้กับดัก ท้าเตี้ยจีนยกออกจากแม่น้ำแฉีกกิมและสวายมู้ดล้อมหน้าหลังทัพเรือสยาม
กลายเป็นศึกกระหนาบ ทัพเรือสยามถูกตีแตกพ่าย กรมหลวงเทพหริรักษ์หนีออกมาได้เพราะการที่ข้า
ในกรมจับกระป๋องตัวหนึ่งให้ขี่หนีขึ้นบกออกไปทางกัมพูชา ขณะที่องเชียงสือหนีไปทางฮาเตียน ความ
พ่ายแพ้ของทัพเรือนี้ทำให้ทัพบกสยามที่ยกตามมาต้องถอยทัพ ทัพองเชียงสือหนีเหลือกำลังทหาร
เพียง 800 นาย²¹⁵

องเชียงสือนั้นไม่พอใจกับการช่วยเหลือครั้งนี้ หลักฐานเวียดนามบันทึกถึงสาเหตุที่พ่ายแพ้
ครั้งนี้เอาไว้อย่างชัดเจนว่าแม่ทัพสยาม “ไม่รู้ทำเลที่ตั้ง ไม่รู้ว่าง่ายหรือยาก รู้แค่สั่งให้เรือไปรบ ให้
กองทัพตรงไปหมีทอจนโดนโจมตีจากสองด้าน”²¹⁶ ต่อมารัชกาลที่ 1 ส่งเรือไปรับรองเชียงสือกลับ
กรุงเทพฯ หลังศึกครั้งนี้รัชกาลที่ 1 และกรมพระราชวังบวรฯ ทรงให้มีสอบสวนจนพบว่าทัพที่ส่งไปนั้น
รบอย่างประมาทจนตกหลุมพรางข้าศึก อีกทั้งแม่ทัพก็บุ่มบ่าม องเชียงสือทูลรัชกาลที่ 1 ชัดเจนด้วย
ภาษาการทูตว่า “คำนี้ถึงน้ำใจไมตรีสยาม รัฐเพื่อนบ้านที่ให้ความช่วยเหลือ แต่เพราะเจ้าต้นและเจ้า
เสื่องทะนงตน ชะล่าใจ ยกทัพไปที่ใดก็ข่มเหงราษฎรอย่างโหดร้าย ประชาชนไม่พอใจเป็นเหตุให้พ่าย
แพ้”²¹⁷ รัชกาลที่ 1 ทรงเข้าใจสถานการณ์และมีพระประสงค์จะประหารพระราชนัดดาที่เป็นแม่ทัพ แต่
องเชียงสือทูลขอร้องโทษให้แม่ทัพทั้งสอง โทษจึงลดเหลือเพียงจำคุก²¹⁸ หลักฐานไทยบอกว่าภายหลัง
กรมหลวงเทพหริรักษ์ได้รับพระราชทานอภัยโทษขณะที่หลักฐานเวียดนามบอกว่า “เจ้าเสื่อง” ที่ไม่
ปรากฏในหลักฐานไทยนั้นเสียชีวิตอันเป็นผลมาจากการที่เคยกดขี่ราษฎรในสนามรบ

²¹⁴ Ibid., p.74.

²¹⁵ Morragotwong Phumplab, "The Diplomatic Worldviews of Siam and Vietnam in the Pre-Colonial Period (1780s-1850s)," p.100.

²¹⁶ Quốc Sử Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.223.

²¹⁷ Ibid., p.223-24.

²¹⁸ Morragotwong Phumplab, "The Diplomatic Worldviews of Siam and Vietnam in the Pre-Colonial Period (1780s-1850s)," p.100.

การปราศรัยที่สมรภูมิแส้เก็ม-สวายมู้ด มีผลกับนโยบายความช่วยเหลือทางทหารของราชสำนักสยามที่จะให้ทองเชียงสือ หลักฐานเวียดนามระบุว่าหลังการปราศรัยครั้งนี้ทหารสยามเกรงกลัวเตี๋ยเซิน “เหมือนกลัวพยัคฆ์”²¹⁹ และสยามก็ไม่ได้ส่งกองทัพเข้าไปอีกพักใหญ่ในเวียดนาม เหวียนเหวเซปราบดาภิเษกเป็นจักรพรรดิกวางจุง หลังขับไล่กองทัพจีนที่อดีตจักรพรรดิราชวงศ์เลขอเข้ามาช่วยฟื้นฟูราชบัลลังก์ได้เป็นผลสำเร็จ ขณะที่ทองเชียงสือซึ่งอยู่ในสยามนั้นไม่สามารถทำอะไรได้มาก เนื่องจากสยามต้องจัดการกิจการภายในจนไม่สามารถส่งกำลังทหารเข้าไปบริเวณปากแม่น้ำโขงได้อีก

ช่วงนี้ ทองเชียงสือนั้นพำนักอยู่กับญาติตระกูลเหงวียนทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ²²⁰ และมีส่วนช่วยสยามในการรบหลายสมรภูมิจุดเดียวกับเจ้าประเทศราชอื่นๆ โดยเฉพาะในสงคราม 9 ท้าที่พระเจ้าปะดุงแห่งกรุงอังวะยกเข้ามาโจมตีกรุงเทพฯ จากหลายทิศใน ค.ศ.1786 แม้หลักฐานไทยจะกล่าวไว้สั้นๆ ว่าทองเชียงสือเคยร่วมทัพหลวงยกไปรบทัพพม่าที่กาญจนบุรี²²¹ แต่หลักฐานเวียดนามให้บทบาททองเชียงสือไว้มากกว่ามีส่วนช่วยรัชกาลที่ 1 วางแผนรับมือทัพอังวะโดยสั่งแม่ทัพสองคนคือ “... เลวันกวนและเหงวียนวันแ่งห์ (Nguyễn Văn Thành) ยกไปก่อน ใช้ปืนไฟเพื่อโจมตี ทัพพม่าหวาดกลัวและหลบหนี เสียชีวิตนับไม่ถ้วน จับเชลยได้ 500 คน กษัตริย์สยามโสมนัส พระราชทานทองคำ ผ้าไหม เพื่อขอบพระทัย มีพระราชประสงค์ให้กำลังทหารกับกษัตริย์ (ทองเชียงสือ) เพื่อกู้คืนชาติ” นอกจากนี้ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการรบ (ปืนไฟ) ทองเชียงสือยังช่วยกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทำศึกกับพม่าที่ยกเข้ามาทางใต้ด้วยการส่งแม่ทัพเลวันกวนยกทัพติดตามตีจนได้รับคำชมเชย²²²

ถึงตอนนี้แม้รัชกาลที่ 1 จะยังคงมีนโยบายช่วยเหลือทองเชียงสือ แต่ทองเชียงสือเองนั้นก็มิได้มองว่าการช่วยเหลือทางด้านทหารจากสยามจะช่วยให้บ้านกู้เมืองได้ อันที่จริงแล้วทองเชียงสือยังเปิดช่องทางอื่นเอาไว้โดยเฉพาะการติดต่อกับฝรั่งเศสโดยส่งพระโอรสคือเจ้าชายแก่งที่ไปในลักษณะ “องค์ประกัน” ตั้งแต่ ค.ศ. 1783²²³ เจ้าชายแก่งที่เดินทางถึงพอนดิเชอรี (Pondicherry-ชายฝั่งตะวันออกของอินเดีย) ในช่วงเดียวกับที่สยามยกทัพช่วยของเชียงสือทำศึกที่สมรภูมิแส้เก็ม-สวายมู้ด ก่อนที่ต่อมาจะไปถึงฝรั่งเศส ความเคลื่อนไหวของพระโอรสนั้นถูกรายงานไปยังทองเชียงสือในกรุงเทพฯ เป็นระยะ อีกด้านก็ยังปรากฏความเคลื่อนไหวของโปรตุเกสที่ส่ง อังโตนนุย (Âng Tôn Nui-ชื่อชาว

²¹⁹ Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.65.

²²⁰ Ibid., p.224.

²²¹ นฤมล อธิวัฒน์นฤมล อธิวัฒน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 89.

²²² Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.225.

²²³ Ibid., p.218.

โปรตุเกสแต่ออกเสียงแบบเวียดนาม) มาหาองเชียงสือในกรุงเทพฯ “นำเอาหนังสือรับรองพร้อมกับแพรพรณฝรั่ง ปืนไฟ” มาให้และอ้างถึงรัชทายาทแห่งที่ขอให้โปรตุเกสช่วยเหลือด้านกำลังทหาร โดยแจ้งให้ทราบว่ามีเรือรบ 56 ลำของโปรตุเกสจอดที่เมืองกัวในอินเดีย การมาของตัวแทนโปรตุเกสอยู่ในสายตาราชสำนักสยามซึ่งมองอย่างไม่ไว้วางใจนัก โดยสยามได้ปฏิเสธคำขอของตัวแทนโปรตุเกสที่จะนำองเชียงสือกลับไปยังบ้านเมือง²²⁴

ท่าทีของสยามเช่นนี้ ทำให้องเชียงสือตัดสินใจปลิกตัวกลับไปยังราชอาณาจักรตนเองโดยที่ยังคงความสัมพันธ์อันดีไว้โดยมองว่าสยามยังมีศักติดพันกับพม่าแต่ครั้งจะถวายเป็นมงคลาก็เกรงพระอาญาจึงต้อง “หนีออกไปจึงจะได้” การวางแผนหนีออกจากกรุงเทพฯ ใน ค.ศ.1787 ขององเชียงสือนั้นมีการเตรียมการอย่างดี มีการเตรียมเรือไว้ที่เกาะสีชัง องเชียงสือนั้นมอมเหล้าคนที่จับตาตวจนมามาย จากนั้นจึงนั่งเรือแจวออกไปทางปากแม่น้ำเจ้าพระยาพร้อมคนประมาณ 150 คน เรือของกรมพระราชวังบวรฯ ตามทันที่ปากอ่าวแต่เรือขององเชียงสือนั้นได้ลมส่งจึงออกปากอ่าวได้ จากนั้นจึงไปต่อเรือใหญ่และตั้งหลักอยู่ที่เกาะกูด²²⁵ การหลบหนีครั้งนี้ทำให้เกิดการถกกันระหว่างรัชกาลที่ 1 กรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ 1 ทรงยืนยันนโยบายเดิมที่พระองค์มีกับองเชียงสือหลังได้อ่านสาส์นที่องเชียงสือเขียนไว้ขณะที่กรมพระราชวังบวรฯ ทรงยืนยันว่านโยบายเช่นนี้จะสร้างความลำบากเมื่อสิ้นรัชกาลที่ 1 แล้วเนื่องจากองเชียงสือรู้ดีในลักษณะเกี่ยวกับสถานการณ์ในกรุงเทพฯ²²⁶ แต่เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงยืนยัน กรมพระราชวังบวรฯ จึงขอทำป้อมที่เมืองสมุทรปราการเพื่อป้องกันการโจมตีทางทะเล

ความสัมพันธ์ระหว่างองเชียงสือกับรัชกาลที่ 1 หลังจากนี้จึงยังเป็นไปด้วยดี รัชกาลที่ 1 ได้ให้กรมการเมืองตราดส่งเรือตระเวนไปพระราชทานโดยให้องเชียงสือช่วยดูแลเรื่องโจรสลัดระหว่างตั้งหลักอยู่เกาะกูด องเชียงสือแสดงความเป็นมิตรกับสยามในเหตุการณ์ที่มีโจรสลัดเวียดนามปล้นเรือสินค้าสยามด้วยการส่งประหารโจรสลัดและส่งข่าวมากราบบูลรัชกาลที่ 1 และขอยุทธปัจจัยเพิ่มเติม รัชกาลที่ 1 ก็พระราชทานกระสุนดินดำออกไป ยังปรากฏว่าช่วงนี้มีครอบครัวขุนนางคนสนิทขององเชียงสือยังคงพาครอบครัวอพยพเข้ามายังกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นอีก²²⁷

²²⁴ Ibid., p.225-27.

²²⁵ นฤมล ธีรวัฒน์ นฤมล ธีรวัฒน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 89.

²²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

²²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92 และ 102.

4.1.3.1 สถานการณ์ในกัมพูชาและปากแม่น้ำโขง

เมื่อองเชียงสือออกกำจากกรุงเทพฯ แล้ว *บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรสยาม* กล่าวถึงการรบในสมรภูมิต่างๆ บริเวณปากแม่น้ำโขงของเชียงสือที่มีชาติตั้งเป็นฐานที่มั่นสำคัญ การแต่งตั้ง/เลื่อนยศแม่ทัพนายกอง การเดินทางของแม่ทัพคนสำคัญที่ยังเหลือตกค้างอยู่ในกรุงเทพฯ กลับไปยังสมรภูมipากแม่น้ำโขงเพื่อช่วยองเชียงสือ *บันทึกตระกูลหมัก* กล่าวถึงกรณีที่รัชกาลที่ 1 ส่ง ทามเตื่องตือซิงห์ ขุนนางตระกูลหมัก (แม่ทัพขององเชียงสืออีกคนหนึ่งก็ตามองเชียงสือมากรุงเทพฯ) ไปหาเตียนเพื่อสนับสนุนการรบ การติดต่อกันระหว่างองเชียงสือกับรัชกาลที่ 1 ในช่วงนี้ส่วนจะมีการสื่อสารเพื่อขอความช่วยเหลือด้านยุทธปัจจัย การแลกเปลี่ยนข่าวสถานการณ์สงคราม ราชการสำคัญเกี่ยวกับสยาม เช่น องเชียงสือขอให้รัชกาลที่ 1 แต่งตั้งเจ้าเมืองฮาเตียนคนใหม่ใน ค.ศ. 1788 ขอซื้อดินปืน ขอพระราชทานเรือรบและดินปืน²²⁸ และขอซื้อข้าวใน ค.ศ. 1791

องเชียงสือยังมีบทบาทช่วยเหลือสยามโดยใน ค.ศ. 1789 เมื่อสยามขาดแคลนข้าว องเชียงสือก็สั่งให้ขายข้าวให้สยาม 800 เกวียน²²⁹ (เรื่องนี้หลักฐานไทยระบุว่าเป็นการ “ถวาย” 200 เกวียน มิใช่ “ขาย”) ยังปรากฏว่าสยาม “ขอ” ให้องเชียงสือ (หลักฐานไทยบอก “เกณฑ์”) ต่อเรือรบประเภทเรือกุไล 70-80 ลำ และเรือพระที่นั่งสำหรับรัชกาลที่ 1²³⁰ ต่อมาองเชียงสือก็ต่อเรือเหล่านี้กว่า 40 ลำส่งให้สยามโดยใช้อู่ต่อเรือบริเวณปากแม่น้ำโขงและเกาะฟูกัว²³¹

ช่วงนี้สยามยังคงมีอิทธิพลเหนือพื้นที่ปากแม่น้ำโขงโดยที่องเชียงสือยอมรับอำนาจสยามแต่ก็ยังรักษาบทบาทตระกูลเหงวียนไว้ด้วยการแสดงออกผ่านการปรึกษาหารือกับรัชกาลที่ 1 เช่น การแต่งตั้งเจ้าเมืองฮาเตียนใน ค.ศ.1788 องเชียงสือยอมให้รัชกาลที่ 1 ส่งหมักกงบิ่งห์ (Mac Công Bình) กลับไปครองฮาเตียนแม้เขาจะมองว่าหมักกงบิ่งห์อ่อนแอ ในกัมพูชา จะเห็นว่าใน ค.ศ.1791 องเชียงสือส่งทูตมาเจรจากับรัชกาลที่ 1 อ้างว่ากัมพูชา “เป็นประเทศราชอยู่ภายใต้ความคุ้มครองราชวงศ์เหงวียน” มานาน ทูตกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 1

²²⁸ Quốc Sử Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thục Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.243.

²²⁹ Ibid., p.245.

²³⁰ นฤมล ธีรวัฒน์ นฤมล ธีรวัฒน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 123.

²³¹ Nola Cooke and Li Tana, Water Frontier : Commerce and the Chinese in the Lower Mekong Region, 1750-1880, p.126.

ว่าขอให้ตัดสินพระทัยในกิจการเกี่ยวกับกัมพูชาด้วยความรอบคอบ “หากไม่ช่วยเราแล้วก็ขอให้อย่าทรงทำให้กังวล” ทั้งยังกล่าวถึง “เจ้าจวีเบียน” (Chiêu Chùy Biện) ที่ก่อปัญหาบริเวณชายพระราชอาณาเขตด้วยการยุยงและก่อเรื่องบางอย่างที่นั่น ต่อประเด็นเรื่องกัมพูชา รัชกาลที่ 1 กับองเชียงสือน่าจะตกลงกันได้ในระยะต่อมา เห็นได้จากใน ค.ศ. 1792 พระราชสาส์นที่ส่งไปมาระหว่างรัชกาลที่ 1 กับองเชียงสือพูดถึงความตั้งใจของสยามที่จะโจมตีเตี้ยจีนเพื่อช่วยอาณาจักรล้านช้างที่ถูกเตี้ยจีนรบกวน องเชียงสือกล่าวถึงการโจมตีของเตี้ยจีนที่มีต่อชาดิงห์ เสนอแผนให้สยามตีหะฮาน (เวียดนามตอนกลาง) โดยตนเองจะตีทางทิศใต้ทำให้เกิดศึกกระหนาบ สาส์นที่ส่งไปมายังกล่าวถึงการป้องกันฮาเตียนที่เจ้าเมืองคนใหม่ยังอ่อนแอ น่าสนใจว่าสาส์นบางฉบับยังมีลักษณะให้คำแนะนำสยามว่าควรให้ความสำคัญกับรายละเอียดการศึกษา แต่การโจมตีเตี้ยจีนในลักษณะประสานปฏิบัติการระหว่างกรุงเทพฯ กับชาดิงห์ก็ไม่เคยเกิดขึ้นเนื่องจากสยามมักติดศึกกับอังวะอยู่บ่อยครั้ง

4.1.3.2 สถานการณ์ในล้านช้าง

ในล้านช้าง ทั้งรัชกาลที่ 1 และองเชียงสือต่างให้ความสำคัญเช่น ด้วยมองว่าหัวเมืองเหล่านี้อยู่ภายใต้ระบบบรรณาการของตน สำหรับสยามนับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1779 สยามสามารถนำหัวเมืองลาวทั้ง 3 คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์และจำปาศักดิ์มาไว้ในอำนาจได้ค่อนข้างเด็ดขาด จนถึงสมัยรัชกาลที่ 1 สยามยังคงคุมหัวเมืองเหล่านี้อย่างใกล้ชิด หลักฐานไทยแสดงให้เห็นว่านับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1779 สยามบริหารจัดการหัวเมืองตรงนี้ได้มากกว่าหัวเมืองบริเวณปากแม่น้ำโขงและกัมพูชาที่ส่วนมากไม่สามารถปกครองได้อย่างเด็ดขาด กรุงเทพฯ ยังเก็บองค์ประกัน (เชื้อพระวงศ์) อาณาจักรล้านช้างไว้หลายพระองค์ บางองค์ก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของราชวงศ์จักรีในฐานะเจ้าจอมหม่อมมาลีนวม ทั้งนี้ เมื่อสยามส่งเจ้านันทเสนไปครองเวียงจันทน์ในปี ค.ศ. 1781 ในฐานะกษัตริย์เวียงจันทน์คนแรกที่สยามแต่งตั้ง พระยาจักรี (รัชกาลที่ 1) ก็ระมัดระวังเจ้าลาวพระองค์นี้พอสมควร เนื่องจากสมัยพระองค์ยกทัพไปตีเวียงจันทน์ใน ค.ศ. 1779 เจ้านันทเสนแสดงฝีมือการรบโดดเด่นอีกทั้งยังมีอิทธิพลเหนืออาณาจักรพวน (เชียงขวาง) และนครพนม การที่เจ้านันทเสนมียอำนาจ เท่ากับว่าเวียงจันทน์มีกำลังมากขึ้นเมื่อเทียบกับรัฐลาวและรัฐเล็กๆ โดยรอบที่อีกด้านหนึ่งล้วนส่งบรรณาการให้ราชวงศ์เตี้ยจีนที่มีอำนาจอยู่ในพื้นที่เวียดนามเหนือ การรุกของเจ้านันทเสนเข้าไปในดินแดนเหล่านี้ ในมิติหนึ่งก็ทำให้รัชกาลที่ 1 ทรงพบความยุ่งยากเนื่องจากไม่ต้องการปะทะกับ

ราชวงศ์เตี้ยเซินโดยตรง แต่ขณะเดียวกันก็ไม่สามารถค้านเจ้านันทเสนได้ด้วยเจ้านันทเสนมีฐานะเป็นตัวแทนอำนาจของสยามเหนือหัวเมืองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง²³²

เรื่องที่เราไม่สามารถละเลยได้คือ เวียงจันทน์และหลวงพระบางมีบทบาทในลักษณะ “ตัวแปร” ของสถานการณ์ในภูมิภาค มีหลักฐานว่าพระเจ้าจันทเสน ได้ส่งคณะทูตไปแสดงความยินดีกับองเชียงสือที่ยึดชาติตั้งหลักกลับมาจากเตี้ยเซินได้อีกครั้งในปี ค.ศ. 1787 เราไม่ทราบแน่ชัดว่าที่พระเจ้าจันทเสนทรงทำเช่นนี้เพราะต้องการนำอำนาจองเชียงสือมาคานกับรัชกาลที่ 1 หรือไม่ หรืออาจเป็นไปตามที่มยุรีและเผยแพร่เสนอว่าเป็นแค่การ “แสดงความยินดี” ในฐานะสหายศึกที่ครั้งหนึ่งทั้งพระเจ้าจันทเสนและองเชียงสือเคยเติบโตในราชสำนักสยามร่วมกัน เรายังต้องคำนึงด้วยว่า พระเจ้าจันทเสนทรงมีบทบาทในการเปิด “แนวรบที่สอง” ใกล้เวียดนามตอนกลาง การทำศึกของพระองค์ส่งผลให้ราชวงศ์เตี้ยเซินต้องกังวลเพราะทางหนึ่งต้องรับมือกับองเชียงสือที่รุกขึ้นมาทางทิศใต้อยู่แล้ว ทั้งนี้ ยังปรากฏว่าราชวงศ์เตี้ยเซินเคยเรียกร้องเครื่องบรรณาการจากเวียงจันทน์ระหว่างยกทัพเข้ามาลาวในปี ค.ศ. 1791 เพื่อหาทางเข้าตีกองกำลังองเชียงสือจากจุดที่คาดไม่ถึง²³³ แต่กองทัพกองนี้ก็พ่ายแพ้ให้กับพระเจ้าจันทเสนไปเสียก่อน

หลักฐานเวียดนามยังให้ภาพอีกมุมหนึ่งที่หลักฐานไทยไม่เล่า โดยเฉพาะกรณีเจ้าอนุวงศ์ที่ช่วยราชการพระเชษฐาในเวียงจันทน์ เจ้าอนุวงศ์ในขณะนั้นน่าจะมีจุดมุ่งหมายบางอย่างที่เป็นปฏิปักษ์กับสยาม *เอกสารกวีเห็บ* (Quy Hop) เอกสารรายงานจากด่านสำคัญที่ป้องกันเมืองเหงะอานทางด่านทิศตะวันตกซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับเวียงจันทน์กล่าวถึงการติดต่อกันระหว่างผู้ที่น่าจะเป็นเจ้าอนุวงศ์ (ขณะมีพระชนมายุ 25 ชันษา) กับกองทัพเตี้ยเซินว่า ผู้ที่ติดต่อกับกองทัพเตี้ยเซิน (คือเจ้าอนุวงศ์) นั้นทรงใช้ชื่อว่า “เฉียม” (Chiem) (น่าสนใจว่าหากนี่คือพระนามแบบไม่เป็นทางการของ “เจ้าอนุวงศ์” พระนามนี้จะไปพ้องกับพระนามรัชกาลที่ 2 ซึ่งเป็นพระสหายสนิทในวัยเยาว์คือ “ฉิม”) เนื้อหาในจดหมายส่วนหนึ่งมีว่า

“..กษัตริย์ (พระเจ้าจันทเสน) โดดเดี่ยวในราชธานี
 อับอายและปฏิเสธที่จะทำสิ่งใด พระองค์มอบให้ข้าพเจ้า
 (ต่อต้านสยาม) ในเขตภูเขาป่ากบัต ท่านส่งนายทหาร

²³² Mayury Ngaosyvathn and Pheuiphanh Ngaosyvathn, *Paths to Conflagration : Fifty Years of Diplomacy and Warfare in Laos, Thailand, and Vietnam, 1778-1828*, Studies on Southeast Asia (Ithaca, N.Y.: Southeast Asia Program Publications, Cornell University, 1998), pp.65-68.

²³³ Ibid., pp.92-93.

8 คนจากด้านกวีเห็บพร้อมฎีกาและแพรมังกร 4 พับ
 ผ้าโพกศีรษะ 4 ผืน ผ้านุ่ง 2 ผืน ของขวัญ 4 หีบ
 เราสามพี่น้อง (เจ้านันทเสน เจ้าอินทวงศ์ เจ้าอนุวงศ์)
 และ Xam-pha-mat เห็นด้วยกับฎีกาฉบับนั้น
 ข้าพเจ้ารับหน้าที่มาคารวะท่าน แต่ข้าพเจ้าดูแลกิจการบ้านเมือง
 ถ้าไปที่เวียดนาม สยามย่อมทราบ คงจะประหารพระญาติ
 และเพื่อนพ้องของข้าพเจ้าอย่างไม่ต้องสงสัย...”²³⁴

ข้อความที่ชัดเจนยิ่งว่าเจ้าอนุวงศ์ทรงคิดอย่างไรกับสยามคือตอนที่ว่า

“ในฐานะเวียดนามเป็นรัฐใหญ่ เป็นไปได้หรือไม่
 ที่จะแสดงภราดรภาพฉันพี่น้องดังที่เคยมีมา
 ช่วยเหลือพวกเรา นำญาติพี่น้องที่ถูกกักตัวอยู่ในสยามกลับคืนมา
 เราขอให้กองทัพเวียดนามอันเกรียงไกรมาพิชิตสยาม...”²³⁵

ถ้าสิ่งที่เอกสารนี้เขียนเป็นเรื่องจริง นี่คือการเปิดการติดต่อกับราชวงศ์เตี้ยเซินของ
 เจ้าอนุวงศ์ที่ขณะนั้นยังไม่ได้รับตำแหน่งกษัตริย์เวียงจันทน์ต่อจากพระเชษฐา เรื่องนี้ชี้ชัด
 ใจว่าสยามไม่ทราบท่าทีของเจ้าอนุวงศ์ที่เป็นปฏิปักษ์กับตนจนถึงขั้นแสวงหากำลังสนับสนุนจาก
 ราชวงศ์เตี้ยเซิน อย่างไรก็ตาม เจ้านันทเสนก็ถึงจุดจบในปี ค.ศ. 1795 เมื่อรัชกาลที่ 1 โปรดฯ
 ให้ลงมารุงเทพฯ เพื่อรับการสืบสวนในข้อกล่าวหาเรื่องกบฏ²³⁶ เหตุการณ์นี้ทำให้เจ้านันท
 เเสนและเจ้าเมืองนครพนมสิ้นพระชนม์ในคุก มีการเปลี่ยนตัวกษัตริย์เวียงจันทน์เป็นเจ้าอิน
 ทวงศ์พระเชษฐาของเจ้าอนุวงศ์อีกคนหนึ่ง ทั้งนี้ หลักฐานเวียดนามระบุกรณีการนำพระเจ้า
 นันทเสนไปสอบสวนว่า “เกิดจากการเชื่อถือข่าวลือ” ของสยาม ส่วนพงศาวดารลาวให้
 เบาะแสว่าแผนต่อต้านสยามมีอยู่จริง เพราะใน ค.ศ. 1793 เจ้านันทเสนก็เคยส่งทูตไปหา
 จักรพรรดิกวางจงเพื่อขอกำลังสนับสนุน²³⁷

²³⁴ Ibid., pp.93-94.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ นฤมล ธีรวัฒน์ นฤมล ธีรวัฒน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับ
 ตัวเขียน, หน้า 154.

²³⁷ Mayoury Ngaosyvathn and Pheuipanh Ngaosyvathn, Paths to Conflagration : Fifty Years of
 Diplomacy and Warfare in Laos, Thailand, and Vietnam, 1778-1828, pp.93-95.

ในช่วงนี้ ฮ่องเชียงสือยังคงมั่นคงกับการเป็นพันธมิตรสยาม เห็นได้จากที่ฮ่องเชียงสือ อนุมัติคำขอของรยา (ราชา) ปาตานีที่ชวนให้โจมตีสยามด้วยกัน ฮ่องเชียงสือยืนยันว่าสยาม กับตระกูลเหงเวียนเป็น “เพื่อนบ้าน” ที่มีความสัมพันธ์อันดีทั้งยังแจ้งข่าวให้รัชกาลที่ 1 ทราบ²³⁸ (เรื่องนี้เป็นเหตุให้สยามยกทัพไปโจมตีปาตานีหลังจากนั้น) ต่อมาในปี ค.ศ. 1790 ฮ่องเชียงสือยังแจ้งความขัดแย้งกับพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) เกี่ยวกับกิจการในกัมพูชาให้ รัชกาลที่ 1 ทรงทราบ²³⁹ สยามเองก็ยังคงรักษาสายสัมพันธ์ทางการทูตกับฮ่องเชียงสือไว้ ส่ง คณะทูตนำสิ่งของมามอบให้ มีการแจ้งข่าวการโจมตีเวียงจันทน์ของราชวงศ์เตี้ยเซินว่า ทัพ เวียงจันทน์จับเชลยไว้ได้และจะนำตัวไปส่งที่ซาตังห์ ฮ่องเชียงสือตอบรับด้วยการส่งของขวัญ ถวายรัชกาลที่ 1 คือ เกี้ยว 30 เกี้ยวสำหรับรัชกาลที่ 1 ต้นไม้เงินต้นไม้ทองหนึ่งคู่สำหรับกรม พระราชวังบวรฯ ช่วงนี้การศึกษาของฮ่องเชียงสือถือว่าประสบความสำเร็จที่ละน้อย แม้ว่า สยามจะไม่ได้หนุนด้วยกำลังทหารอย่างจริงจัง ในเดือน 9 ค.ศ. 1792 ฮ่องเชียงสือแจ้งว่ายึดซา ตังห์คืนได้แล้วและส่งของมาถวายรัชกาลที่ 1 กับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล²⁴⁰

จุดเปลี่ยนของสงครามนั้นเกิดขึ้นในช่วงปลายปี ค.ศ. 1793 เมื่อเหงเวียนเหาะ (จักรพรรดิกวางจุง) แห่งราชวงศ์เตี้ยเซินสิ้นพระชนม์ ราชสำนักเตี้ยเซินที่ระบบบริหารขึ้นกับ สามพี่น้องจึงอ่อนแอลง หัวเมืองต่างๆ อยู่ในภาวะวุ่นวายเนื่องจากพระโอรสของกวางจุงหรือ กระทั่งพระญาติที่เหลือไม่มีบารมีและความสามารถเท่า²⁴¹ภาวะนี้ทำให้อฮ่องเชียงสือได้เปรียบ มากขึ้น เขาวางลักษณะการรบตามจังหวะของฤดูกาล คือจะอาศัยช่วงลมมรสุมตะวันตกเฉียง ใต้พัดแรงยกทัพเรือขึ้นเหนือ เข้าตีเมืองท่า ยกพลขึ้นบกแล้วทิ้งกองกำลังไว้ในจุดยุทธศาสตร์ สำคัญก่อนจะถอยทัพเรือกลับซาตังห์ด้วยลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อถึงฤดูมรสุม ตะวันตกเฉียงใต้อีกครั้งก็จะยกกำลังขึ้นไปหนุนกองกำลังที่ตั้งมั่นในจุดยุทธศาสตร์เมื่อปีก่อน ซึ่งจะต้องยันการโจมตีของทัพเตี้ยเซินให้ได้จนกว่ากำลังเสริมจะมาถึง และจะรุกคืบขึ้นเหนือ ไปเรื่อยๆ

ช่วงนี้สยามยังส่งกองทัพบุกเข้ามาที่พนมเปญและส่งกองทัพเรือ 500 ลำมาที่ฮา เตียนเพื่อเตรียมช่วยของเชียงสือโจมตีภาคกลาง แต่สภาพอากาศกลับไม่เป็นใจในการ เติงเรือ²⁴² การโจมตีจึงไม่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม ต่อมากองทัพของเชียงสือก็ยึดเว้ (พูซวน) ราช

²³⁸ Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thục Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.253.

²³⁹ Ibid., p.267.

²⁴⁰ Ibid., p.288.

²⁴¹ Ibid., p.292.

²⁴² Ibid., p.304.

ธานีเก่าของตระกูลได้สำเร็จได้โดยไม่ต้องอาศัยกำลังสยามซึ่งนัดแนะว่าจะยกมาสมทบทางด้านตะวันตกของเวียดนามกลาง (ผ่านลาว) อย่างไรก็ตามสยามก็ยังคงมอบความช่วยเหลือให้คือช้างอีก 20 เชือก²⁴³

ในปี ค.ศ. 1795 ฮ่องเชียงสื่อแจ้งมายังสยามเรื่องความสำเร็จทางทหารในการโจมตีหัวเมืองในเขตเวียดนามกลางและลุ่มแม่น้ำแดงพร้อมส่งของมาถวายรัชกาลที่ 1 และกรมพระราชวังบวรฯ เขายังยึดธรรมเนียมเช่นนี้จนถึงปี ค.ศ.1797 ฮ่องเชียงสื่อยังให้คำมั่นว่าหากสยามถูกพม่าโจมตีทางทะเล จะนำกองทัพเรือเข้าร่วมช่วยสยาม พันธสัญญานี้ได้รับการปฏิบัติจริงในปีต่อมาเมื่อสยามถูกพม่าโจมตี แต่เมื่อกองทัพเรือของฮ่องเชียงสื่อไปถึง สยามก็ได้รับชัยชนะแล้ว²⁴⁴หลังจากปีนี้ ฮ่องเชียงสื่อยังได้เปรียบในการรบกับราชวงศ์เตี้ยเซิน สยามยังคงส่งความช่วยเหลือโดยมอบดินปืนให้ 50,000 กิโลกรัม มอบใบเบิกทางในสยามให้แม่ทัพของฮ่องเชียงสื่อเพื่อที่จะซื้อหาเสบียงในหัวเมืองลาวเมื่อยกไปตีราชวงศ์เตี้ยเซินได้²⁴⁵

ระหว่างนั้น รัชกาลที่ 1 ยังทรงปฏิเสธข้อเสนอของทูตจากราชวงศ์เตี้ยเซินที่เสนอว่าเมื่อทัพเตี้ยเซินตีทัพของฮ่องเชียงสื่อแตกได้แล้วฮ่องเชียงสื่อหนีไปที่กรุงเทพฯ ขอให้กรุงเทพฯ จับตัวไว้ โดยมีพระราชสาส์นตอบว่ากรุงเทพฯ เป็นเมืองใหญ่ เป็นที่พึ่งพิงของเมืองน้อย เมื่อฮ่องเชียงสื่อมาพึ่งก็ช่วยเหลือ เรื่องการศึกษาในเวียดนาม “ความข้อนั้นเปราะบางทางไกล ยังหาแจ้งเหตุผลตระหนักไม่” การที่จะจับฮ่องเชียงสื่อก็ผิดประเพณีและศีลธรรมเพราะเคยช่วยเหลือ ที่พอทำได้คือการช่วยไกลเกลี่ยเท่านั้น ส่วนเรื่องความไม่ชัดเจนของดินแดนปลายพระราชอาณาเขตนั้นก็ขัตรีย์ยอมทราบว่าราชอาณาจักรของตนไปจนถึงจุดใด ขอให้เจ้าตั้งเกีย (จักรพรรดิกวางจุง) รักษาพื้นที่ให้ดี²⁴⁶หลักฐานไทยยังกล่าวถึงความพยายามของเตี้ยเซินว่าส่งทูตเข้ามาอีกแต่รัชกาลที่ 1 ก็ทรงตอบปิดไปตามธรรมเนียม เรื่องนี้เมื่อพระองค์บอกฮ่องเชียงสื่อก็ตรัสในสาส์นว่าการที่ฮ่องเชียงสื่อมีแผนที่จะไปโจมตีเมืองกุยเถินที่เป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งของราชวงศ์เตี้ยเซินทรง “ยินดีด้วยเป็นอันมาก”²⁴⁷แน่นอนว่า ท่าทีของสยามทั้งหมดเป็นการตอบเชิงการทูต แต่ในทางปฏิบัติกรุงเทพฯ เลือกข้างแล้วด้วยการส่งยุทูปัจจัยช่วยของฮ่องเชียงสื่อทำสงคราม หลักฐานไทยยังแสดงให้เห็นว่า กำลังที่สยามส่งไปช่วยของฮ่องเชียงสื่อในสนามรบนั้นส่วนหนึ่งเป็นกำลังจากกัมพูชา เช่น กรณี “พระยาทะเลโหมเขมร” ที่

²⁴³ Ibid., p.385.

²⁴⁴ Ibid., p.358.

²⁴⁵ นฤมล ธีรวัฒน์นฤมล ธีรวัฒน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 143.

²⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

²⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

ไปช่วยทัพองเชียงสือตีเมืองกุยเถิน แต่ลอบแปรพักตร์ติดต่อกับเตี้ยเซินโดยที่องเชียงสือก็ไม่
ลงโทษแต่ทูลเข้ามาให้รัชกาลที่ 1 ทราบ²⁴⁸

ในปี ค.ศ.1799 ยังปรากฏการประสานงานระหว่างสยามกับตระกูลเหงวียนในการ
โจมตีเตี้ยเซิน รัชกาลที่ 1 ทรงอนุญาตให้ เหงวียนวันโทย (Nguyen Van Thoai) แม่ทัพของ
องเชียงสือไปเวียงจันทน์เพื่อประสานงานให้กับกำลังหัวเมืองลาวและเวียดนามโจมตีราชวงศ์
เตี้ยเซินทางเหงะอานตามแผนองเชียงสือที่ต้องการสร้างความกังวลให้ทัพเตี้ยเซินทางเหนือ
ไม่กล้ายกกองทัพไปช่วยเมืองกุยเถินที่องเชียงสือกำลังโจมตีอยู่ทางใต้ เส้นทางที่เหงวียนวันโทยใช้
นั้น ผ่านอีสานใต้เข้าไปจนถึงเวียงจันทน์ ที่นั่นเขาได้รับการต้อนรับจากเจ้าอินทวงศ์และซำจูง
เจ้าเมืองเชียงขวางกับเหงะอานให้ร่วมกับองเชียงสือ ก่อนจะปฏิบัติการทางทหารจนสามารถ
ทำลายกองกำลังเตี้ยเซินได้จากการสนับสนุนของเจ้าอินทวงศ์ องเชียงสือได้ส่งของขวัญตอบ
แทนให้กับเจ้าอินทวงศ์คือธง 4 ผืน ปืน 2 กระบอก ดินปืน 100 กิโลกรัม อย่างไรก็ตามการ
อนุมัติปฏิบัติการของสยามก็ไม่ได้รวดเร็วอย่างที่ควรเป็น ทั้งยังน่าสังเกตว่าการดูแลคณะทูต
ขององเชียงสือที่มาเวียงจันทน์นั้นยังมีพิธีกรรมเทียบเท่ากับคณะทูตจากกรุงเทพฯ²⁴⁹ ซึ่งอาจ
เท่ากับแสดงว่าเวียงจันทน์มองว่าอำนาจขององเชียงสือเทียบเท่ารัชกาลที่ 1

ถึงปี ค.ศ.1801 ตั้งแต่เดือน 3 ถึงเดือน 11 การติดต่อทางการทูตระหว่างสยามกับอง
เชียงสือมีเนื้อหากล่าวถึงการที่สยามส่งกำลังไปโจมตีเหงะอานและได้ชัยชนะ ช่วงนี้กองทัพ
ขององเชียงสืออยู่ระหว่างทำลายกองกำลังเตี้ยเซินชุดท้ายๆ บริเวณภาคเหนือของเวียดนาม
พอขึ้นปี ค.ศ. 1802 องเชียงสือก็ปราบดาภิเษกเป็น “จักรพรรดิชาลอง” (Gia Long) โดยมี
ข้อมูลว่าเจ้าอินทวงศ์แห่งเวียงจันทน์ทรงส่งคณะทูตไปแสดงความยินดีและจักรพรรดิชาลอง
ได้พระราชทานเชียงขวางให้เป็นสิทธิขาดกับเวียงจันทน์ การกระทำดังกล่าวนั้นมยู่กับเผยแพร่
พันธระบุมามีเหตุเบื้องหลังหลายข้อ เช่น จักรพรรดิชาลองต้องการปกครองดินแดนแห่งนี้โดย
อ้อมแต่ขาดกำลังคนและมองว่าไม่คุ้มค่าที่เวียดนามจะส่งคนไปปกครองโดยตรง การมอบ
อำนาจยังเป็นการตอบแทนพันธมิตรอย่างเวียงจันทน์ที่ช่วยปราบเตี้ยเซิน อีกทั้งเวียดนามไม่
ค่อยให้ความสนใจกับลาวนักหลังจากปราบเตี้ยเซินได้²⁵⁰ แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าสิ่งที่จักรพรรดิ
ชาลองทรงทำนั้นเป็นการใช้สถานะเดียวกับกษัตริย์สยามในการอนุญาตหรือไม่อนุญาตรัฐ
บรรณาการในการครอบครองดินแดนต่างๆ แม้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นจะเป็นพิธีกรรมก็ตาม ราชสำนัก

²⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 173.

²⁴⁹ Mayoury Ngaosyvathn and PheuiphanhNgaosyvathn, *Paths to Conflagration : Fifty Years of Diplomacy and Warfare in Laos, Thailand, and Vietnam, 1778-1828*, pp.101-02.

²⁵⁰ *Ibid.*, pp.101-103.

สยามในตอนนี้อเองก็รับรู้สถานะขององเชียงสือว่าแตกต่างจากเจ้าประเทศราชอื่นๆ ที่เคยอุปถัมภ์มา ดูได้จากพงศาวดารไทยเรียกองเชียงสือหลังปราบดาภิเษกว่าเป็น “เจ้าแผ่นดินใหญ่” หลังปราบดาภิเษกก็ไม่ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง “เหมือนแต่ก่อน”²⁵¹

4.1.4 ความสัมพันธ์ระหว่างรัชกาลที่ 1 – จักรพรรดิชาลอง หลังก่อตั้ง “ราชวงศ์เหงวียน”

หลักฐานเวียดนามให้ภาพความสัมพันธ์ระหว่างจักรพรรดิชาลองกับรัชกาลที่ 1 เอาไว้ในลักษณะ “พระญาติสนิท” ในห้วงระหว่างปี ค.ศ.1803 (หลักฐานไทยว่าปี ค.ศ. 1804) หลังสถาปนาราชวงศ์เหงวียนแล้ว จักรพรรดิชาลองทรงส่งของขวัญมาถวายรัชกาลที่ 1 ที่กรุงเทพฯ โดยของส่วนหนึ่งเพื่อถวายพระมเหสีชาวเวียดนามของรัชกาลที่ 1 “คือ หิ้งอกทอง (Ngọc Thôn) เป็นเงิน 100 ซีด [หิ้งอกทองเป็นบุตรของโตนเท็ดซวน (Tôn Thất Xuân-องเชียงซุน) อภิเษกกับกษัตริย์สยาม]” นั้นหมายถึงรัชกาลที่ 1 ทรงอยู่ในฐานะพระญาติจักรพรรดิชาลองจากการอภิเษกสมรส²⁵² เรื่องนี้มีได้ปรากฏในหลักฐานไทย หลักฐานไทยกลับไปเน้นว่าเจ้าเวียดนามนั้น “คิดถึงพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์” ที่ทำให้การทำความสำเร็จจึงนำ ทองคำ 10 แท่ง เงิน 100 แท่ง ง้าว 1 เล่ม ขี้ผึ้ง 6 หาบ น้ำตาลทราย 60 หาบ แพรญวนต่างสี 250 พับ ส่งมาถวายรัชกาลที่ 1 และส่งทองคำ 5 แท่ง เงิน 50 แท่ง ขี้ผึ้ง 4 หาบ น้ำตาลทราย 40 หาบ แพรญวนต่างสี 150 พับ^{253 254} แต่หลักฐานไทยเองก็กล่าวเป็นนัยว่า จักรพรรดิชาลองไม่ยอมรับสถานะที่ “ไม่เท่ากัน” อีกต่อไป เห็นได้จากการที่รัชกาลที่ 1 พระราชทานสิ่งของสำหรับกษัตริย์ให้จักรพรรดิชาลองหลายรายการ สิ่งเดียวที่จักรพรรดิชาลองไม่ทรงรับคือ “พระมालาเปียง” โดยทรงให้เหตุผลว่า “พระมालานั้นเป็นอย่างสูง ไม่

²⁵¹ นฤมล ธีรวัฒน์ นฤมล ธีรวัฒน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 174.

²⁵² Quốc Sử Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.550.

²⁵³ นฤมล ธีรวัฒน์ นฤมล ธีรวัฒน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 179.

²⁵⁴ "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ.1164 (2355) พระราชสาส์นญวนเรื่องถวายเครื่องราชบรรณาการ สมุดไทยดำ เลขที่ 3," (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ จ.ศ.1164).

เคยใส่”²⁵⁵ ซึ่งเท่ากับปฏิเสธรสถานะที่เหนือกว่าของสยาม เพราะการรับพระมาลา (หมวก) อาจหมายถึงยอมรับอำนาจสยามเช่นเดียวกับเจ้าประเทศราชอื่นๆ

หลักฐานเวียดนามบอกว่าระยะนี้ การติดต่อทางการทูตระหว่างรัชกาลที่ 1 กับจักรพรรดิชาลองยังคงดำเนินไปตามปกติ จักรพรรดิชาลองยังทรงรักษาสายสัมพันธ์ทางการทูตพร้อมกับสืบข่าวในสยาม ตลอดปี ค.ศ.1803 เวียดนามรับรู้ว่ายามมีศึกกับพม่าบ่อยครั้ง อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตว่าช่วงนี้จักรพรรดิชาลองมีพระราชโองการเข้มงวดเรื่องการค้าขายกับเรือสินค้าสยาม เรื่องที่ประสพภัยก็ให้เจ้าหน้าที่ที่ดูแลขายสินค้าเท่าที่จำเป็นในการดำรงชีพเท่านั้น ไม่ยอมให้มีการค้าขายนอกเหนือจากกรณีดังกล่าว บางกรณีก็ทรงให้เก็บภาษีเรือสินค้าสยามเป็นการเฉพาะ แต่นอกเหนือจากเรื่องเหล่านี้สถานการณ์ทางการทูตในภาพรวมยังคงปกติ เห็นได้จากในปี ค.ศ.1804 เมื่อกรมพระราชวังบวรฯ สวรรคต จักรพรรดิชาลองก็ส่งราชทูตร่วมงานพระเมรุที่กรุงเทพฯ พร้อมสิ่งของช่วยพระราชพิธี เรื่องที่น่าสนใจคือในงานพระเมรุกรมพระราชวังบวรฯ ครั้งนี้ หลักฐานไทยแสดง “พระราชสาส์นเตือนพระสละตี” จากจักรพรรดิชาลองถึงรัชกาลที่ 1 เกี่ยวกับกิจการภายในของสยามว่า

“สมเด็จพระอนุชาธิราชซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลสวรรคตแล้ว
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระชราลงทุกวัน ยิ่งแต่พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ
มีกำลังมากเสมอกันอยู่ การข้างน้ำกล้วจะไม่เรียบร้อย ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (ต่อมาคือรัชกาลที่ 2)
ขึ้นดำรงเปนที่กรมพระราชวังบวรจะได้มีกำลังแลพาหนะมากขึ้น
บ้านเมืองจึงจะเรียบร้อย”²⁵⁶

การกล่าวแนะนำกิจการภายในของสยามไม่ปรากฏในหลักฐานเวียดนามขึ้นใด เหตุการณ์ลักษณะนี้ถือว่าไม่ปกตินักสำหรับกษัตริย์ต่างบ้านต่างเมืองที่จะมาตักเตือนเรื่องกิจการภายในของกษัตริย์สยาม แต่ถ้าพิจารณาว่าจักรพรรดิชาลองทรงคุ้นเคยกับรัชกาลที่ 1 ทั้งยังเป็นลูกพี่ลูกน้องกับพระมเหสีองค์หนึ่งของรัชกาลที่ 1 เรื่องนี้ก็อาจไม่แปลก แต่อีกทางหนึ่งก็น่าสนใจว่าจักรพรรดิชาลองทรงมีเบื้องหลังหรือ “วาระ” ไตหรือไม่ หรือเพียงแต่ต้องการแสดงนัยยะว่าทรงรู้ต้นลึกหนาบางในราชสำนักสยามดีถึงขั้นที่ทรงระบุตัว “รัชทายาท” ที่รัชกาลที่ 1 ควรฝากบ้านเมืองเอาไว้ได้

²⁵⁵ "หมุดจดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ.1166 พระราชสาส์นถึงพระเจ้าเวียดนาม เรื่องพระราชทานเครื่องสำหรับกษัตริย์", (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, จ.ศ.1166).

²⁵⁶ นฤมล ธีรวัฒน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 187.

นอกจากความสัมพันธ์ในทางส่วนพระองค์แล้ว เรายังต้องดูนโยบายต่างประเทศของ จักรพรรดิซาลองด้วย ในบรรดาหลักฐานเวียดนาม ปรากฏเอกสารที่ชื่อว่า Nhu Vi ễn (The Harmonious Management of Distant Peoples) ที่อาจแปลเป็นไทยได้ว่า “การจัดการผู้คนที่อยู่ห่างไกล” ให้เราพิจารณาถึงท่าทีเวียดนามต่อสยาม “ญวียน” เป็นเอกสารของ “กรมพิธีการแห่งราชสำนักเหงวียน” เป็น “คู่มือ” เป็นระเบียบปฏิบัติของขุนนางต่อ “เมืองขึ้น” ที่ได้แม่แบบจากราชสำนักจีน เอกสารชิ้นนี้ยังเกี่ยวข้องกับ Vi ễn phương chư quốc lai c ồng หรือ “ประกาศแห่งจักรพรรดิซาลอง” ใน ค.ศ.1805 กล่าวถึงรัฐ 13 รัฐบรรณาการ (Vassals) ของเวียดนาม มีการระบุว่าประกอบด้วย เวียงจันทน์ หลวงพระบาง พม่า อังกฤษ ฝรั่งเศส Tr ần Ninh (เชียงขวาง) และรัฐอีก 2 แห่งคือ “Water Heaven” กับ “Fire Heaven” (หมายถึงกลุ่มรัฐที่ถูกแทนที่ด้วย “น้ำ” กับ “ไฟ” หรือพื้นที่ของชนเผ่าจลาจล)²⁵⁷ กับคนบนที่ราบสูง Central Highland ในเวียดนามใต้ (มีตำนานว่ามีพ่อมด ๒ คนที่ติดต่อกับเทพผู้บังคับน้ำและไฟ) ราชสำนักเหงวียนอ้างว่ารัฐเหล่านี้ยอมรับระเบียบปฏิบัติทางการทูตใน Nhu Vi ễn ที่กำหนดลักษณะสิ่งของบรรณาการที่จะถวายราชสำนักเหงวียน การร่วมงานเตี๊ต (ปีใหม่) งานเฉลิมพระชนมพรรษา กำหนดว่าทูตจะได้รับชุดและของตอบแทนอย่างไร ประเทศราชที่จะถวายเครื่องราชบรรณาการต้องใช้เส้นทางเฉพาะที่ราชสำนักเหงวียนกำหนดเพื่อมายังเมืองหลวง กำหนดจำนวนคนในคณะทูต ทำความเข้าใจว่าทูตต้องยอมรับคำตักเตือนของราชสำนักเหงวียน แน่แน่นอนว่าเบื้องหลังพิธีกรรมซับซ้อนเหล่านี้มีวาระชัดเจนในการทำให้วัฒนธรรมเวียดนามมีอิทธิพลเหนือวัฒนธรรมของรัฐที่มาถวายบรรณาการ

การจัดการผู้คนที่อยู่ห่างไกล ยังสะท้อนการจัดการทางภูมิศาสตร์ตามแนวทางที่ได้รับจากจีน มีการแบ่งคุณค่ารัฐต่างๆ อย่างชัดเจนว่ารัฐอื่นๆ ยกเว้นจีน จะอยู่ในสถานะต่ำกว่าเวียดนาม ถ้าหากพิธีกรรม / ขั้นตอนเหล่านี้ไม่ได้รับการเคารพจะทำให้จักรพรรดิเวียดนามขาดความชอบธรรมในการปกครองและเสียมพระเกียรติยศ เอกสารนี้บ่งชี้ชัดเจนว่าเวียดนามภายใต้ราชวงศ์เหงวียนมีเขตอิทธิพลซ้อนทับกับสยามในลาว กัมพูชา เราอาจตีความได้ว่าราชอาณาจักรเวียดนามที่ก่อตั้งขึ้นใหม่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์เหงวียนนั้นมีได้มีอิทธิพลด้อยกว่าสยามแต่อย่างใด²⁵⁸ ส่วนที่น่าสนใจคือข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสยาม เอกสารชิ้นนี้ไม่กล่าวถึงสยามในฐานะรัฐ “ป่าเถื่อน” มีบันทึกว่า

²⁵⁷ Alexander Woodside, *Vietnam and the Chinese Model: A Comparative Study of Nguyễn and Ch'ing Civil Government in the First Half of the Nineteenth Century*, Harvard East Asian Series, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), p.237.

²⁵⁸ Nguyễn, Nhu Vi ễn, p.227.

“ปีชาลองที่ 2 (ค.ศ.1803) จักรพรรดิ (Thế tổ Cao hoàng đế) รับสั่งให้เตรียมคณะทูตเพื่อเดินทางไปส่งข้าวและถวายสิ่งของให้กษัตริย์ (Quốc vương) สยาม เพื่อสร้างสัมพันธไมตรีของถวายประกอบด้วยทอง 10 ชีต ทอง 10 แท่ง ทองคำขาว 10 ชีต เงิน 100 แท่ง ดาบ 1 เล่ม ขี่ผึ้ง 600 กิโลกรัม น้ำตาลทราย 6,000 กิโลกรัม ผ้าไหม 250 ผืน ถวายสิ่งของให้กษัตริย์องค์ที่สอง (Nhi vương) ประกอบด้วย ทองคำ 10 ชีต ทองคำ 5 แท่ง ทองคำขาว 10 ชีต เงิน 50 แท่ง น้ำตาลทราย 400 กิโลกรัม ปีนั้นสยามส่งราชทูตนำพระราชสาส์นและผลผลิตท้องถิ่น (ไม่ได้ระบุว่าคืออะไร) มาถวาย”²⁵⁹

รายการสิ่งของที่ส่งไปสยามนั้นค่อนข้างตรงตามที่มีระบุในหลักฐานไทย น่าสนใจว่า ส่วนหนึ่งคือของที่ต้องใช้ในงานพระราชพิธีและมีประโยชน์ใช้สอยเฉพาะ เช่น ขี่ผึ้ง นำมาทำเทียนไขได้ ทองคำคือของมีค่าที่นำมาทำเครื่องประดับ ผ้าไหม คือ สินค้าฟุ่มเฟือย น้ำตาลทราย เป็นเครื่องปรุงที่มีใช้เฉพาะชนชั้นสูงในราชสำนักและถือเป็นของหายากในสมัยนั้น เป็นต้น *ญเวียน* ยังทำให้เราทราบว่าเวียดนามวางสยามเอาไว้ในฐานะมิตร แต่สถานะนี้ก็จะถูกบ่อนเซาะไปเรื่อยๆ เนื่องมาจากความขัดแย้งเรื่องการค้าและดินแดนที่ทั้งสองฝ่ายต้องการมีอิทธิพลครอบงำ

ใน ค.ศ. 1804 เหตุการณ์ที่สำคัญคือ รัชกาลที่ 1 ทรงให้เจ้าอนุวงศ์ครองราชย์เป็นกษัตริย์เวียงจันทน์ต่อจากเจ้าอินทวงศ์ เจ้าอนุวงศ์นั้นเป็นรัชทายาทเวียงจันทน์ที่มีฝีมือในการรบและร่วมกับกองทัพสยามรบกับอังวะมาหลายสมรภูมิ สิ่งที่สยามไม่เคยล่วงรู้คือ พระองค์ต้องการหาทางทำให้เวียงจันทน์หลุดจากความควบคุมของสยามเช่นเดียวกับพระเชษฐา 2 พระองค์ น่าสนใจว่าเจ้าอนุวงศ์ทรงส่งคณะทูตไปยังกรุงเวในปีนี้ ถวายช้าง 2 เชือก นอแรด 2 นอ อบเชย 800 ปอนด์ แต่จักรพรรดิชาลอง ที่น่าสนใจคือทรงอ้างกับจักรพรรดิชาลองว่า การรุกรานของเตี้ยเซินทำให้เวียงจันทน์ต้องส่งบรรณาการให้สยามที่เห็ดร้าย เมื่อจักรพรรดิชาลองได้ชัยชนะในการกู้บ้านเมือง เวียงจันทน์ก็ต้องการที่จะส่งบรรณาการให้เวียดนามเหมือนกับที่เคยเป็นมา จักรพรรดิชาลองทรงรับรองด้วยการทำความเข้าใจว่าเจ้าอินทวงศ์พระเชษฐาของพระเจ้าอนุวงศ์นั้นเคยส่ง “บรรณาการ” ให้เวียดนาม ขอให้เจ้าอนุวงศ์ดูแลไพร่ฟ้าประชาชนให้ดี²⁶⁰ การติดต่อของเจ้าอนุวงศ์กับเวียดนามครั้งนี้เกิดขึ้นในระหว่างปี ค.ศ. 1804-1805

²⁵⁹ Ibid., p.227.

²⁶⁰ Mayoury Ngaosyvathn and Pheuiphanh Ngaosyvathn, Paths to Conflagration : Fifty Years of Diplomacy and Warfare in Laos, Thailand, and Vietnam, 1778-1828.p.68 and 103

รอยร้าวแรกของความสัมพันธ์ระหว่างสยาม-เวียดนาม ในสมัยรัชกาลที่ 1 จะเกิดขึ้นในปี ค.ศ.1806 เมื่อมีการกระทบกระทั่งที่เขตนิงห์เบียน (Ninh Biên / ซ้าเหนือ) จากการที่ชาวสยามเข้าไปครอบครองพื้นที่ และแม่ทัพสยามคนหนึ่งนำทหารไปวางกำลังจนเกิดการคุมเชิงกับกำลังเวียดนาม ต่อมาจักรพรรดิชาลองส่งพระราชสาส์นมาตำหนิเรื่องดังกล่าว ทำให้รัชกาลที่ 1 เรียกทหารกลับและส่งราชทูตไปยังเวียดนามเพื่อรักษาพระราชไมตรีไว้ ความสัมพันธ์ทางการทูตโดยทั่วไปยังอยู่ในระดับปรกติ จะเห็นได้ว่าในปีเดียวกันสยามยังส่งเรือรบให้จักรพรรดิชาลองอีก 3 ลำ จักรพรรดิชาลองก็ส่งสิ่งของมาถวายกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์ใหม่²⁶¹ ความสัมพันธ์ด้านอื่นๆ ยังเป็นไปด้วยดี ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน เช่น ในปี ค.ศ.1807 เรือคณะราชทูตสยามที่ไปเมืองจินติดพายุจนต้องไปหลบที่เขตบิงห์ดิงห์ (Binh Dinh-ภาคกลางเวียดนาม) จักรพรรดิชาลองทรงช่วยเหลือซ่อมแซมเรือพระราชทานเบี้ยก่อนให้กลับสยาม ราชสำนักสยามได้ส่งเบี้ยสินพร้อมคำขอขอบคุณในเวลาต่อมา ในปี ค.ศ.1807 จักรพรรดิชาลองยังส่งราชทูตไปร่วมงานพระเมรุกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) ที่กรุงเทพฯ ถวายสิ่งของช่วยพระราชพิธีจำนวนหนึ่ง ที่น่าสังเกตคือในคราวเดียวกันนี้ จักรพรรดิชาลองให้กรมพิธีการเขียนเส้นทางที่คณะราชทูตเวียดนามใช้เดินทางไปยังสยามทั้งทางบกและทะเล พงศาวดารเวียดนามระบุว่า

“ราชทูตเราไปสยามไปทางทะเล 50 คน ทางบก 12 คน
พระราชสาส์นต้องนำผ่านไปยังกัมพูชา (Chân Lạp)
ส่วนราชทูตสยามใช้เส้นทางทะเลไปยังซาตังห์
แล้วค่อยมายังพระนคร (เว้) ไปทางเรือ 50 คน ส่วนทางบก 14 คน”²⁶²

ค.ศ. 1809 หลักรัฐานเวียดนามบอกว่าสยามส่งพระราชสาส์นขอกำลังเวียดนามไปช่วยรบพม่า จักรพรรดิชาลองได้ให้กำลังทหารจำนวนหนึ่งเตรียมตัวที่ซาตังห์ แต่ก็ไม่ได้ช่วยรบเนื่องจากสยามชนะเสียก่อน ช่วงนี้สยามยังขอให้คณะทูตของตนใช้เส้นทางติดต่อกับราชสำนักเวียดนามผ่านทางภาคอีสานจากเดิมที่ใช้เส้นทางทางทะเลมาตลอด ทว่าจักรพรรดิชาลองไม่ทรงอนุญาตซึ่งน่าจะมาจากเหตุผลด้านยุทธศาสตร์ ด้วยเวลานั้นสยามและเวียดนามแผ่อิทธิพลในล้านช้างและกัมพูชา การปล่อยให้ทูตสยามบุกเบิกเส้นทางใหม่ไปยังเว้จึงอาจส่งผลร้ายในเชิงยุทธศาสตร์ก็เป็นได้ในสายตาของเวียดนาม

²⁶¹ คือรัชกาลที่ 2 ในเวลาต่อมา

²⁶² Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, pp.690-91.

ทางด้านดินแดนในคาบสมุทรอินโดจีนตอนล่าง ปีนี้จักรพรรดิชาลองทรงใช้อำนาจกับฮาเตียน โดยตรง ส่งกงเถ (Còng Thê) ขุนนางเชื้อสายตระกูลหมักไปครองฮาเตียนโดยไม่ปรึกษาสยามอย่างที่ เคยเป็นมา หลักฐานเวียดนามบอกว่าเนื่องจากกงซู (Còng Du) ที่ถูกวางตัวว่าจะรับตำแหน่งแต่แรก ก่อความผิดกับขุนนางชั้นผู้ใหญ่ รัชกาลที่ 1 ส่งพระราชสาส์นสอบถามเรื่องนี้ก็ได้คำตอบจาก จักรพรรดิชาลองว่า “ฮาเตียนเป็นเมืองในเขตราชวงศ์ (เหงวียน)” ยืนยันว่ากงซูอายุยังน้อยจึงยังไม่ มอบตำแหน่งให้ ทั้งยังชี้ว่าการแต่งตั้งขุนนางที่เหมาะสมสำคัญกว่าการคำนึงถึงการสืบทอดตำแหน่ง ทางสายเลือด รัชกาลที่ 1 ก็ทรงยอมตามนั้น ในทางปฏิบัตินับจากตรงนี้ ฮาเตียนจึงกลับไปอยู่ภายใต้ อำนาจจักรพรรดิชาลอง²⁶³ ส่วนในกัมพูชา เห็นได้ชัดว่านักกองคังมีท่าที่เป็นปฏิปักษ์กับสยาม เพราะ เมื่อได้รับคำสั่งจากกรุงเทพฯ ให้เกณฑ์คนเตรียมรบกับอังวะ นักกองคังก็ส่งทูตมารายงานกับ จักรพรรดิชาลอง โดยจักรพรรดิชาลองได้ให้ขุนนางท้องถิ่นถวายรายงานเรื่องสถานการณ์การศึกษา ระหว่างสยามกับอังวะโดยด่วน

บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด่ายนาม จบความสัมพันธ์ระหว่างจักรพรรดิชาลองกับ รัชกาลที่ 1 ไว้เพียงปี ค.ศ.1809 อันเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคต²⁶⁴

4.1.5 บทสรุป ความสัมพันธ์สยาม-เวียดนามสมัยรัชกาลที่ 1 : จาก “พันธมิตร” สู่ “คู่แข่ง”

ปรากฏลักษณะที่สำคัญเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสยาม-เวียดนาม ในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ สำคัญอยู่หลายประการในหลักฐานชั้นต้นของเวียดนาม ซึ่งจะสามารถแบ่งออกเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

1. สยาม (ราชวงศ์จักรี) ในฐานะ “พันธมิตร” กอบกู้ราชวงศ์เหงวียน

สถานะ “พันธมิตร” ของสยามในหลักฐานเวียดนาม จะปรากฏในช่วงเริ่มต้นความสัมพันธ์ ระหว่างองเชียงสือกับรัชกาลที่ 1 โดยเฉพาะที่กล่าวถึงใน *บันทึกความจริงของราชอาณาจักรด่ายนาม เล่ม 1* ให้ความสำคัญกับองเชียงสือ (จักรพรรดิชาลอง) ในฐานะปฐมกษัตริย์ราชวงศ์เหงวียนที่รวบรวม ดินแดนเวียดนามจากกลุ่มน้ำแดงจนจรดสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง นอกจากกล่าวถึงพระราชประวัติ ยัง กล่าวถึงมุมมององเชียงสือที่มีต่อราชสำนักสยามในช่วงที่ต้องหลบหนีการโจมตีของขบวนการเตี้ยเซิน และตั้งมั่นอยู่บริเวณปากแม่น้ำโขง จะเห็นได้ว่าช่วงนี้มีการขอความช่วยเหลือจากสยามสม่ำเสมอ

²⁶³ Ibid., p.769.

²⁶⁴ Ibid., p.770.

ตั้งแต่กรณีหมักเทียนต้อ (Mac Thiên Tú) ผู้ครองเมืองฮาเตียน ขุนนางที่จงรักภักดีกับราชวงศ์เหงวียนที่เข้าไปขอความช่วยเหลือยังราชสำนักสยามใน ค.ศ.1778 ทั้งยังมีการส่งคณะทูตไปถามข่าวของหมักเทียนต้ออีกครั้งใน ค.ศ.1780 แต่ในช่วงแรกนี้แทบจะเป็นไปไม่ได้ในการจับมือเป็นพันธมิตรเมื่อเกิดกรณีปล้นเรือสินค้าสยามบริเวณน่านน้ำเมืองฮาเตียนส่งผลให้พระเจ้าตากสินประหารคนตระกูลหมักและเนรเทศผู้ติดตามไปจากกรุงธนบุรีและจับกุมทูตทั้งหมด

ความหวังเรื่องความช่วยเหลือจากสยามจะเป็นความจริงขึ้นก็ต้องรอหลังเกิดรัฐประหารในราชสำนักกัมพูชา ทำให้กรุงธนบุรีส่งกองทัพไปโจมตีกัมพูชา อองเชียงสือเองก็ส่งกองทัพไปช่วยนักรบองค์เองซึ่งมีเจเนอรัลเอียนมาทางตน ระหว่างนั้นหลักฐานเวียดนามหลายชิ้นชี้ว่าเกิดการเจรจากลางสนามรบระหว่างพระยาสุรสีห์แม่ทัพสยามกับเหงวียนทิวถวิแม่ทัพของราชวงศ์เหงวียนและทำสัญญา “ขอเป็นมิตรและสร้างความร่วมมือระหว่างรัฐ” ก่อนพระยาจักรีจะปราบดาภิเษกเป็นรัชกาลที่ 1 แนวคิดการเป็นพันธมิตรกับสยามและขอกำลังเสริมจากสยามของอองเชียงสือปรากฏชัดเจนจากคำกล่าวที่ว่า “..ความได้เปรียบในเวลาขึ้นคือ การมีความสัมพันธ์อันดีกับสยามเพื่อขอความช่วยเหลือในยามจำเป็น”

เมืองเชียงสือไปลี้ภัยอยู่ในราชสำนักสยาม รัชกาลที่ 1 ก็ส่งกำลังทหารช่วยของเชียงสือโจมตีขบวนการเต๋ยเซินบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงใน ค.ศ.1784 แต่ตามความช่วยเหลือจากสยามก็ทำให้เกิดปัญหาเนื่องจากพฤติกรรมของทัพสยามที่มักปล้นชิงทรัพย์ข่มขืนและฆ่าราษฎรผู้บริสุทธิ์ไปตลอดทาง เหตุการณ์นี้ทำให้องเชียงสือเลิกคิดจะรับความช่วยเหลือจากสยามเป็นหลัก ตัดสินใจหันไปใช้ “ตัวเลือก” คือความช่วยเหลือจากปีแอร์ ปีโญต์ เดอ บีแฮน (Pierre Pigneau de Behaine) บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เริ่มติดต่อกันในปี ค.ศ.1783 โดยส่งรัชทายาทแก๊งห์ (Cánh) เดินทางไปฝรั่งเศสในฐานะ “หลักประกัน” ถึงแม้ในเวลานั้นฝรั่งเศสจะไม่สามารถช่วยเหลือได้ แต่เดอบีแฮนก็เตรียมกำลังทหารโปรตุเกสและเรือรบไว้ที่เมืองกัว (อยู่ในอินเดีย) ก่อนจะส่งข่าวมาแจ้งใน ค.ศ.1786 จนทำให้องเชียงสือตัดสินใจหลบหนีออกจากสยามเพื่อกลับไปทำศึกกับเต๋ยเซินอีกครั้ง

อองเชียงสือนั้น พยายามรักษาสายสัมพันธ์กับสยามเอาไว้ตลอด เห็นได้จากการเขียนจดหมายทูลลาทั้งยังรักษาการติดต่อทางการทูตสม่ำเสมอ รัชกาลที่ 1 ก็มีพระราชประสงค์เช่นนั้นเห็นได้จากเมื่อทอดพระเนตรจดหมายนอกจากจะทรงขอให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลปล่อยอองเชียงสือไปเมื่ออองเชียงสือซึ่งไปตั้งหลักที่เกาะกูดและส่งคนเข้ามาขอขุทศปัจจัย พระองค์ก็พระราชทานกระสุนดินดำออกไปอีก ทั้งยังมีครอบครัวขุนนางคนสนิทของอองเชียงสือพาครอบครัวอพยพเข้ามายังกรุงเทพฯ เพิ่มเติม²⁶⁵ หลังจากนั้นแทบทุกปีนับตั้งแต่ ค.ศ. 1787 จะพบการส่งคณะทูตไปมาหาสู่กันเสมอนอกจากแจ้งข่าวต่างๆ ยังมีการเสนอให้เปิดการติดต่อค้าขาย ส่งกำลังสนับสนุนในรูปแบบขุทศปัจจัย

²⁶⁵ นฤมล ธีรวัฒน์ นฤมล ธีรวัฒน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 102.

และเครื่องอุปโภคบริโภค เช่น ดินปืน น้ำตาล ข้าว ช้างศึก เป็นต้น แต่ทางกรุงเทพฯ ก็ระมัดระวังชาวเวียดนามที่เข้ามาพึ่งพิงไม่น้อยเพราะเกรงจะหลบหนีไปแบบองเชียงสืออีก สยามนั้นแก้ปัญหาด้วยการไม่ให้ผู้มาตั้งรกรากใหม่อยู่ใกล้แม่น้ำและทะเลด้วยการส่งไปที่บางโพซึ่งอยู่ทางด้านทิศเหนือของพระนคร²⁶⁶

แม้ความช่วยเหลือจากสยามหลังปี ค.ศ.1787 ลดน้อยถอยลงกว่าเมื่อครั้งที่ส่งกำลังขนาดใหญ่เข้าทำศึกในปี ค.ศ.1784 หลักฐานชั้นต้นของเวียดนามยังคงชี้ว่า สยามมีบทบาททางทหารอยู่บ้าง ในฐานะ “แนวร่วม” หัวเมืองประเทศราชของสยามอย่างเวียงจันทน์และหลวงพระบางเองก็ต้องเผชิญการคุกคามของขบวนการเตยเซิน ใน ค.ศ.1792 มีการหารือถึงการโจมตีเตยเซินในลักษณะทัพกระหนาบโดยสยามเข้าตีทางด้านหัวเมืองลาว ขณะที่องเชียงสือจะโจมตีจากทางใต้ด้วยเส้นทางบกและทะเล สยามส่งกองทัพเข้าไปช่วยตามแผนนี้ในปีถัดมาแต่ก็ต้องยกเลิกเนื่องจากเข้าสู่ฤดูมรสุม

สยามยังคงถือนโยบายเป็นพันธมิตรที่แนบแน่นกับตระกูลเหงวียน เห็นได้จากปี ค.ศ.1794 แม้เตยเซินใช้นโยบาย “เจริญสันถวไมตรีแดนไกล โจมตีดินแดนไกล” (hòa xa, đánh gần) ด้วยการส่งราชทูตมาขอให้สยามช่วยจับองเชียงสือหากเตยเซินทำลายกองทัพองเชียงสือที่ซาตั้งให้ได้ แต่สยามก็ปฏิเสธโดยอ้างธรรมเนียมรัฐขนาดใหญ่ที่ต้องเป็นที่พึ่งพิงและอ้างว่าไม่ทราบสถานการณ์ภายในของเวียดนาม และเสนอว่าที่สยามพอจะทำได้ นั่นคือช่วยไกล่เกลี่ยให้ทั้งสองฝ่าย^{267 268} อย่างไรก็ตาม สยามยังส่งข่านี้ให้องเชียงสือด้วย

ในส่วนของบทบาททางทหารนี้องเชียงสือไม่ใช่ฝ่ายรับเพียงอย่างเดียว หากยังเป็นฝ่าย “ให้” กับสยามเช่นกัน รัชกาลที่ 1 ทรงเคยขอให้องเชียงสือต่อเรือรบให้ และในปี ค.ศ.1798 เมื่อสยามถูกกองทัพอั้งวะโจมตี องเชียงสือได้ส่งกำลังทหาร 7,000 คน เรือรบ 100 ลำเตรียมไปช่วยสยาม ทว่าสยามชนะศึกเสียก่อน กำลังนี้จึงถูกเรียกกลับแต่ก็ยังมีขุนนางองเชียงสือเข้าไปปรึกษากิจการทางทหารที่กรุงเทพฯ

2. สยามในฐานะ “คู่แข่ง” ที่ต้องระมัดระวัง

เมื่อสถาปนาราชวงศ์เหงวียนได้ เนื้อหาความสัมพันธ์ที่ปรากฏในหลักฐานเวียดนามก็เริ่มเปลี่ยนไป โดยทั่วไปความสัมพันธ์ทางการทูตยังคงราบรื่น โดยเฉพาะความสัมพันธ์ส่วนพระองค์

²⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 101.

²⁶⁷ "หมูจตุตถมาเหตุ ร.1 จ.ศ.1158 (2339) พระราชสาส์นญวนถึงไทยว่าด้วยเมืองเวียงจันทน์ เลขที่ 3," (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ จ.ศ.1158).

²⁶⁸ นฤมล ธีรวัฒน์ นฤมล ธีรวัฒน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 150-51.

ระหว่างจักรพรรดิชาลองกับรัชกาลที่ 1 ซึ่งปรากฏชัดเจนในการถวายของขวัญ คำแนะนำ ที่มีเป็นระยะ แต่ในการบริหารรัฐสภาก็ได้ว่าจักรพรรดิชาลองให้ขุนนางติดตามความเป็นไปของสยามมากขึ้น ในลักษณะสืบราชการศึก มีพระราชโองการเกี่ยวกับการจัดการเรือสยามอย่างเจาะจงไม่ว่าจะเป็นเรือสินค้าหรือเรือที่ประสบอุบัติเหตุทางทะเลตามเมืองท่าต่างๆ ที่ให้มีมาตรการเข้มงวดมากขึ้น นอกเหนือจากการช่วยเหลือตามปกติ

ความขัดแย้งในพื้นที่ทับซ้อนที่ทั้งสองฝ่ายอ้างอำนาจอธิปไตยอยู่ประปราย โดยเฉพาะในรัฐที่ส่งบรรณาการให้ทั้งสยามและราชวงศ์เหงวียนอย่างล้านช้าง กัมพูชา และฮาเตียน โดยเฉพาะฮาเตียน หลักฐานชั้นต้นของเวียดนามให้รายละเอียดชัดเจนว่าสยามแผ่อิทธิพลเข้ามาที่ฮาเตียนตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ในช่วงที่องเชียงสือยังต้องพึ่งพิงสยามนั้น ฮาเตียนนั้นตกอยู่ใต้อิทธิพลสยามอย่างไรก็ตามรายละเอียดใน *บันทึกตระกูลหมัก* ก็คล้ายกับจะยืนยันสิทธิของราชวงศ์เหงวียนเหนือฮาเตียนอย่างชัดเจน เห็นได้จากการที่ฮาเตียนถวายรายงานเรื่องการลี้ภัยของเชื้อพระวงศ์กษัตริย์อยุธยาในปี ค.ศ.1765 เมื่อเกิดการลุกฮือของขบวนการเคยเซ็น *บันทึกตระกูลหมัก* ก็ยังคงให้รายละเอียดสายสัมพันธ์ระหว่างตระกูลหมักกับราชวงศ์เหงวียนอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ ในช่วงที่ตระกูลเหงวียนถูกเคยเซ็นคุกคาม ผู้ครองเมืองฮาเตียนยังเป็นคนกลุ่มแรกๆ ที่เข้าไปพึ่งพิงราชสำนักสยามโดยที่ยังคงความสนับสนุนต่อตระกูลเหงวียนเอาไว้ ในช่วงนี้เองที่สยามเข้ามาอ้างอิทธิพลเหนือฮาเตียนโดยเริ่มนับตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าตากสินลงมา โดยสยามยังคงใช้สิทธิในการแต่งตั้งเจ้าเมือง แม้ว่าพระเจ้าตากสินจะยินยอมคืนเมืองให้กับผู้ปกครองตระกูลหมักมาตั้งแต่ช่วงปลายรัชกาลพระเจ้าตากสินแล้ว

หลักฐานชั้นต้นเวียดนามยังย้ำบทบาทเจ้าเมืองฮาเตียนในฐานะขุนนางที่ภักดีต่อตระกูลเหงวียน องเชียงสือเมื่อเข้ามาในกรุงเทพฯ ก็ยังคงพบเชื้อสายตระกูลหมักผู้ปกครองฮาเตียนที่หนีรอดจากการถูกประหารในรัชกาลพระเจ้าตากสินและ “โปรดชุบเลี้ยงให้มีความดีความชอบ” ในฐานะคนของตระกูลเหงวียนต่อไป ต่อมาเมื่อองเชียงสือกลับไปทำสงครามในเวียดนามและกู้ราชวงศ์ได้ กรณีผู้ปกครองฮาเตียนก็ยังเป็นปมปัญหาระหว่างเวียดนามกับสยามอยู่ ในช่วงปีท้ายๆ ของรัชกาลที่ 1 (ค.ศ.1809) รัชกาลที่ 1 ยังมีพระราชสาส์นโต้ตอบกับองเชียงสือเรื่องการแต่งตั้งคนเชื้อสายตระกูลหมักขึ้นเจ้าเมืองฮาเตียน โดยจักรพรรดิชาลองทรงย้ำอย่างตรงไปตรงมาว่าฮาเตียนนั้นเป็น “พรมแดนของราชวงศ์เหงวียน”

ในกรณีของล้านช้างและกัมพูชา หลักฐานชั้นต้นของเวียดนามแสดงการรับรู้บทบาทของสยามที่มีต่อรัฐเหล่านี้ด้วยการกล่าวถึงอยู่บ่อยครั้ง อย่างไรก็ตามราชวงศ์เหงวียนเองก็อ้างสิทธิในการรับบรรณาการจากกัมพูชาและหัวเมืองลาวเหล่านี้โดยอยู่ในฐานะที่เท่าเทียมกันกับสยาม และหากลงรายละเอียดจะพบว่ามีกรกล่าวถึงการกดขี่ของสยามที่มีกับเวียงจันทน์ ความจำใจของเวียงจันทน์ที่ต้องไปเป็นประเทศราชของสยามอันเนื่องมาจากการเกิดขึ้นของขบวนการเคยเซ็นที่เป็นภัยต่อราชวงศ์

เหงเวียน ในกรณีกัมพูชานอกเหนือจากการแสดงการรุกรานของสยาม หลังสิ้นรัชกาลที่ 1 ก็มีการกล่าวถึงความเต็มใจของกษัตริย์กัมพูชาที่จะรับศึกจากสยาม หากราชสำนักเหงเวียนให้ความช่วยเหลือ การขยายอิทธิพลของสยามและราชวงศ์เหงเวียนยังทำให้เกือบมีการใช้กำลังทางทหารปะทะกัน เช่นกรณีที่ นายคำเตียบ (Nai Khâm Tiệp) นายเก๋มพัก (Nai CầmThác) ที่ตั้งตัวเป็นใหญ่ในเขต Ninh Biền / ซ่าเหนือ) พื้นที่ปกครองฮึงหวา (Hung Hóa) ก่อนที่แม่ทัพสยามคือพระยาเชื่องเงิน (Phi Nhã Xương Ngân-ยังหาไม่เจอว่าตรงกับชื่อแม่ทัพของสยามคนไหน) นำกำลังเข้ามาด้วย ทำให้มีการเผชิญหน้ากัน ก่อนที่รัชกาลที่ 1 จะทรงเรียกทัพกลับ เหตุการณ์นี้ทำให้จักรพรรดิชาลองส่งพระราชสาส์นตำหนิรัชกาลที่ 1 ขณะที่ยังส่งทูตเจรจาปัญหานี้โดย “ขอโทษเพื่อรักษาพระราชไมตรียาวนาน”

ชัดเจนว่าในช่วงแรกของการติดต่อทางการทูตในสมัยที่ตระกูลเหงเวียนยังไม่ถูกขบวนการเตี้ยเซินคุกคาม อ่องตระกูลเหงเวียนมองว่าสยามเป็น “คนป่าเถื่อน” (Nguõi Man) ทว่าในการกล่าวถึงสยามช่วงหลัง (จากกรณีท้องเชียงสื่อเข้าปัลลัภัย) ไม่ปรากฏการใช้คำลักษณะนี้กับสยามอีก เพียงแต่มุมมองต่อรัฐเพื่อนบ้านใกล้เคียงอื่นๆ ของตระกูลเหงเวียนนั้นยังคงเดิม การติดต่อกับสยามจึงดูเหมือนการติดต่อระหว่างรัฐที่มีอำนาจทัดเทียมกัน เช่น การหารือและนัดแนะทางทหาร การบอกข่าวทางทหาร การส่งความปราถนาดีส่วนพระองค์ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามเมื่อทั้งสองฝ่ายต่างวางรากฐานอาณาจักรได้อย่างมั่นคงในระดับหนึ่งแล้ว ก็มีที่ไปที่ระมัดระวังกันอย่างชัดเจนแม้ว่าจะพยายามรักษาความสัมพันธ์อันดีทางการทูตเอาไว้

บทที่ 5

ความสัมพันธ์เวียดนาม-สยาม สมัยรัชกาลที่ 2

ความสัมพันธ์ระหว่างสยาม-เวียดนาม หลังสิ้นรัชกาลที่ 1 เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ช่วงนี้มี “สัญญาณ” ที่บ่งว่าความสัมพันธ์ที่เป็นไปด้วยดีระหว่างราชวงศ์จักรีกับราชวงศ์เหงียนเริ่มเสื่อมถอยลง กรณีนี้เห็นได้จากช่วงที่สยามผลิตแผ่นดินจากรัชกาลที่ 1 สู่รัชกาลที่ 2 ได้เกิดความระส่ำระสายภายในราชสำนัก มีการกวาดล้างเชื้อสายของพระเจ้ากรุงธนบุรีคือกรมขุนกษัตราธิบดี (เจ้าฟ้าหมื่น) หลังรัชกาลที่ 1 สวรรคตเพียง 3 วัน²⁶⁹ ก่อนที่จะมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตั้งแต่วันที่ 14-17 กันยายน ค.ศ. 1809 ในห้วงเดียวกัน จักรพรรดิชาลองทรงสถาปนาอำนาจราชวงศ์เหงียนมาเป็นเวลา 8 ปีแล้ว สถานการณ์ราชสำนักเหงียนมีความมั่นคงพอสมควรเมื่อเทียบกับช่วงก่อนหน้าที่ต้องเผชิญกับขบวนการเตี้ยเซินและความท้าทายในการสร้างความชอบธรรมเพื่อปกครองเวียดนามแทนราชวงศ์เลที่สูญสิ้นไป ระยะเวลาเวียดนามเป็นปีกแผ่นดินภายใต้ราชวงศ์เหงียน ทั้งยังอยู่ในระหว่างขยายอิทธิพลไปยังลาวและกัมพูชาซึ่งเป็นการดำเนินนโยบายต่อเนื่องจากยุคที่ตระกูลเหงียนยังปกครองภาคใต้ของเวียดนาม ในยุคนี้เองที่จักรพรรดิชาลองเริ่มมีที่ท่าแข่งกร้าวกับสยามในรัชกาลใหม่มากขึ้น

น่าสังเกตคือ หลักฐานเวียดนามให้มุมมองราชสำนักเหงียนต่อคณะทูตชุดแรกที่รัชกาลที่ 2 ส่งไปแจ้งข่าวสวรรคตรัชกาลที่ 1 ใน ค.ศ.1809 ด้วยน้ำเสียงที่ไม่ดีเท่าใดนัก

“พระพุทธเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ของสยามมอบหมายให้ข้าราชการคือ Phi Nhã Sĩ Xú Ly Giá Ba Ha (พระยาศรีสุริยบาล?) มาถวายสิ่งของท้องถิ่น บอกข่าวพระราชพิธีพระบรมศพพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระองค์ก่อน กษัตริย์องค์ที่ 2 เพิ่งได้รับการแต่งตั้ง (รับรอง) จากราชวงศ์ชิง ส่งสิ่งของต่างๆ มาถวาย เมื่อราชทูตถึงซาติงห์ เจ้าเมืองเห็นว่าในพระราชสาส์นมีหลายจุดที่กล่าวโอ้อวด มีความเห็นว่าถ้ารับพระราชสาส์นจะทำให้พวกเขาได้ใจ แต่ถ้าไม่รับก็จะทำลายสัมพันธ์ไมตรี จึงทำบันทึกลับนำขึ้นทูลจักรพรรดิ จักรพรรดิตรัสว่า ‘ชาวสยามไม่มีหนังสือสำคัญ นั้นเป็นความผิดของผู้นำสาร (nguòi Duòng) (ชาวจีนหลายคนทำหน้าที่ขุนนางให้สยาม) แต่การเขียนนั้นจะตำหนิมิได้’ ทรงให้นำราชทูตมายังพระนคร ส่งกำลังทหารไปกว๋างนาม (Quảng Nam) บิ่งห์ดีงห์ (Binh Định) เพื่อที่จะช่วยเหลือ (ไม่ได้ระบุว่าเรื่องอะไร)

²⁶⁹ รัชกาลที่ 1 สวรรคตวันที่ 7 กันยายน ค.ศ.1809 เกิดกรณีการกวาดล้างกรมขุนกษัตราธิบดีในวันที่ 10 กันยายน ค.ศ. 1809

เมื่อราชทูตมาถึงจักรพรรดิทรงให้เข้าเฝ้า ทรงถามเหตุการณ์การรบกับพม่า ราชทูตทูลสถานการณ์จริง ไม่กี่วันต่อมาก็ทูลลา พระองค์ให้ตั้งเฟื้องหงว่าน (Tống Phước Ngoạn) ฝั่มแก่งห้ล่าง (Phạm Cảnh Giảng) เซียงวันเจิว (Dương Văn Châu) หวอวันเทียบ (Võ Văn Thiếp) เป็นราชทูต ไปยังสยามทางบก (มีของถวายอุทิศให้พระพุทธเจ้าอยู่หัวพระองค์ก่อนคือ น้ำตาลแดง น้ำตาลกรวด อย่างละ 1,000 กิโลกรัม น้ำตาลทราย 1,500 กิโลกรัม ขี้ผึ้ง 500 กิโลกรัม ผ้าไหมขาว ฝ่ายขาวอย่างละ 100 ผืน ถวายพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระองค์ใหม่ คือ ไม้หอม 2 กิโลกรัม อบเชย 3 กิโลกรัม ผ้าไหม 100 ผืน แพรไหมสี 200 ผืน ผ้าแพรสี 100 ผืน ฝ่ายขาวผืนเล็ก 100 ผืน ถวายกษัตริย์พระองค์ที่ 2 เป็นไม้หอม 1 กิโลกรัม อบเชย 1.8 กิโลกรัม ผ้าไหม 50 ผืน แพรไหมสี 100 ผืน ผ้าแพรสีและฝ่ายขาวผืนเล็กอย่างละ 50 ผืน เมื่อราชทูตกลับ สยามส่งพระราชสาส์นมาขอบพระทัย”²⁷⁰

ส่วนสถานการณ์ในภูมิภาค อังกฤษกำลังรุกคืบเข้ามาหาผลประโยชน์ทางการค้ากับอาณาจักรบนแผ่นดินใหญ่อุษาคเนย์ เกิดการกระทบกระทั่งกับพม่าในดินแดนมณีปุระ (แคว้นอัสสัมของอินเดียปัจจุบัน) มีการใช้กำลังทหารปะทะกัน ซึ่งต่อไปการกระทบกระทั่งนี้จะพัฒนาเป็นสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าที่เกิดขึ้นทั้งหมด 3 ครั้ง จนพม่าสูญเสียอาณาจักรทั้งหมด สถานการณ์นี้ยังเป็นระยะแรกที่ชาติมหาอำนาจตะวันตกเริ่มใช้กำลังเข้ายึดรัฐแถบนี้เป็นอาณานิคมโดยตรงจากเดิมที่มุ่งเผยแผ่ศาสนาและแสวงผลประโยชน์ทางการค้าเท่านั้น ในช่วงนี้ยังมีความพยายามของเจ้าอนุวงศ์ กษัตริย์ล้านช้างที่พยายามทำให้เวียงจันทน์เป็นอิสระจากกรุงเทพฯ ด้วยการตั้งเวียดนามเข้ามาคานอำนาจกับกรุงเทพฯ ในทางการทูตให้มากขึ้นเมื่อเทียบกับในสมัยรัชกาลที่ 1

²⁷⁰ Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thục Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.797.

5.1 สถานการณ์ทางการทูตและการทหารใน “กัมพูชา ปากแม่น้ำโขง - ล้านช้าง”

5.1.1 กัมพูชา

นับตั้งแต่ขึ้นครองราชย์ รัชกาลที่ 2 ทรงพยายามรักษาสถานการณ์ทางการทูตให้ราบรื่นที่สุดเมื่อขึ้นรัชกาลใหม่ นอกเหนือจากการปราบกบฏภายในแล้ว สิ่งแรกๆ ที่ ทรงทำหลังพระราชพิธีบรมราชาภิเษกคือ “ส่งทูตไปเมืองญวน” ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1809²⁷¹ เพื่อแจ้งข่าวผลัดแผ่นดินให้ราชสำนักเวียงทราบ เรื่องนี้แสดงถึงสายสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดที่รัชกาลที่ 2 ทรงพยายามทำอย่างต่อเนื่องจากสมัยรัชกาลที่ 1 (ในขณะที่เวียดนามเริ่มอ่านและตีความพระราชสาส์นนี้อย่างแข็งกร้าวมากขึ้น) ในช่วงนี้สยามยังคงพยายามขยายอิทธิพลในหัวเมืองลาวและกัมพูชา มีการรับกลุ่มคนจากนครพนมที่หลบหนีความขัดแย้งภายในเข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงรอยต่อระหว่างปี ค.ศ.1809-1810 อย่างไรก็ตาม อิทธิพลสยามในกัมพูชาลดลงอย่างเห็นได้ชัดจากกรณีที่พระอุไทยราชา (องค์จัน) เจ้ากรุงกัมพูชาไม่ยอมมาถวายบังคมพระบรมศพรัชกาลที่ 1 และเข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ 2 ที่ขึ้นครองราชสมบัติใหม่โดยอ้างว่าประชวรและส่งเชื้อพระวงศ์กับขุนนางเข้ามาเฝ้าฯ แทน รัชกาลที่ 2 ทรงพยายามยืนยันอิทธิพลสยามเหนือราชสำนักกัมพูชาด้วยการตั้งนักร้องสงวนเป็นมหาอุปโยราชฝ่ายหลังและองค์อิม (ที่ไม่ได้มาเฝ้าฯ ที่กรุงเทพฯ) เป็นมหาอุปราชฝ่ายหน้า จัดเครื่องอิสริยยศไปพระราชทานองค์อิม นอกจากนี้ยังให้เกณฑ์กองทัพเขมรมาช่วยรักษาพระนครเนื่องจากเวลานั้นศึกกับอังวะยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยระยะนี้กรุงเทพฯ ยังต้องรับศึกอังวะในช่วงปลายปี ค.ศ.1809 (ประมาณ กันยายน-ตุลาคม) เมื่อทัพอังวะยกมาโจมตี ระนอง ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง (พังงา) ถลาง (ภูเก็ต) ชุมพร²⁷²

การตั้งนักร้องสงวน อนุชาภคิตรีย์กัมพูชาเป็นมหาอุปโยราชด้วยพระราชโองการจากกรุงเทพฯ สร้างความไม่พอใจให้พระอุไทยราชาภคิตรีย์กัมพูชา กัมพูชาจึงนิ่งเฉยต่อคำขอกำลังไปป้องกันพระนครจากศึกอังวะของกรุงเทพฯ เรื่องนี้ทำให้เกิดความเห็นต่างในราชสำนักกัมพูชา โดยเฉพาะจากฝ่ายขุนนางเขมรที่จงรักภักดีกับกรุงเทพฯ กับพระอุไทยราชากับขุนนางฝ่ายที่เอนเอียงไปทางตระกูลเหงวียน ในที่สุดมีขุนนางกลุ่มหนึ่งหนีมากรุงเทพฯ พระอุไทยราชาได้แจ้งสถานการณ์นี้ไปที่ชาดิงห์ (ไซ่ง่อน) โดยตรัสถึงความผิดของขุนนางเหล่านั้นและขอพึ่งบารมีพระเจ้ากรุงเวียดนาม เพราะเชื่อว่าสยามจะไม่อยู่เฉยกับเหตุการณ์นี้และจะคุกคามพระองค์ ทางเวียดนามจึงส่งกำลังทหารเข้ามาในกัมพูชา มีการส่งหนังสือในนามแม่ทัพเวียดนามมาที่เมืองพระตะบอง (ฐานทัพของสยามใน

²⁷¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2555), หน้า 412.

²⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 412-419, 424 และ 430.

กัมพูชา) เพื่อแจ้งเรื่องดังกล่าวให้ทราบ อย่างไรก็ตามการเจรจาระหว่างสยามกับเวียดนามครั้งนี้ไม่ได้เกิดขึ้น เนื่องจากต่อมากองทัพเวียดนามถอยกลับไปซาติงห์เสียก่อน²⁷³ แต่สถานการณ์ในราชสำนักกัมพูชายังคงวุ่นวาย เพราะมีกรณีต่อเนื่องคือความไม่ลงรอยกันระหว่างนักร้องสงวนกับพระอุไทยราชา เพราะนักร้องสงวนไม่เห็นด้วยกับนโยบายที่เอียงไปทางเวียดนามจึงนำกำลังหนีมาอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์ เมื่อรัชกาลที่ 2 ทรงทราบ พระองค์แทรกแซงด้วยการให้ยกทัพไปกดดันให้ทั้งสองฝ่ายเจรจากัน ต้นเดือนมกราคม ค.ศ.1813 ทักษยามยกไปถึงเมืองโพธิสัตว์ ส่งหนังสือไปแจ้งพระอุไทยราชาที่บันทายเพชร (อุดงค์มีชัย) สองครั้ง แต่ข้าหลวงนำสารเที่ยวแรกถูกจับส่วนพระภักดีนุชิตข้าหลวงนำสารรอบที่สองสามารถกลับมาแจ้งสถานการณ์ต่อพระยายมราชแม่ทัพใหญ่ได้ ทำให้ทัพลสยามยกไปที่บันทายเพชรและพระอุไทยราชาถอยไปอยู่ที่พนมเปญและซาติงห์ ขณะที่มิเชิ่พระวงศ์กัมพูชาคือนักองค้อม นักร้องด้วง ตัดสินพระทัยหนีมาอยู่กับนักร้องสงวน²⁷⁴ กองทัพลสยามจัดการเผาทำลายพนมเปญ อุดงค์มีชัย กำบังหลวง แล้วถอยไปตั้งอยู่ที่พระตะบอง รัชกาลที่ 2 มีพระราชสาส์นแจ้งสถานการณ์ในกัมพูชาไปยังราชสำนักเฮนเวียน จักรพรรดิเวียดนามตอบพระราชสาส์นว่าทราบจากเจ้าเมืองไซ่ง่อน (ซาติงห์) ว่าทัพลสยามไปถึงพนมเปญ เรื่องนี้ในมุมมองจักรพรรดิเวียดนามนั้นทำให้กษัตริย์กัมพูชาตกใจจึงลี้ภัยไปที่ซาติงห์ ในมุมมองราชสำนักเฮนเวียนที่ปรากฏในหลักฐานสยามยังบอกว่ากองทัพสยามสร้างความเดือดร้อนให้คนท้องถิ่น ดำเนินนักร้องสงวนที่หนีมาอยู่กับสยามว่าเป็นข้าที่ไม่ตรงต่อเจ้า “เป็นบุตรก็หามีความกตัญญูไม่ เป็นน้องก็ไม่อดอ้อม โทษขององค์สงวนนั้นใหญ่นัก” เวียดนามมองว่าองค์สงวนควรขอพระราชทานอภัยโทษพระอุไทยราชา เสนอว่าราชสำนักเฮนเวียนจะให้ขุนนางผู้ใหญ่พาพระอุไทยราชากลับกัมพูชาและขอให้สยามส่งขุนนางมาเจรจา เมื่อทำเช่นนั้น “กรุงเวียดนามจะได้ชี้แจงข้อความพร้อมด้วยขุนนางเมืองญวนๆ จะได้พางจันคืนไปเมืองเขมร อย่างนี้จึงควรกับสองพระนครเป็นใหญ่ จำจะปลุกฝังทำนุบำรุงเมืองน้อยขึ้น”²⁷⁵

บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรดายนาม บรรยายมุมมองเวียดนามว่าราชสำนักเฮนเวียนรับรู้เรื่องนี้ตั้งแต่เดือนตุลาคม ค.ศ.1810 เมื่อกษัตริย์กัมพูชาส่งพระราชสาส์นมาที่ซาติงห์เล่าเรื่องการทรยศของนักร้องสงวน นักร้องค้อม นักร้องด้วงและขุนนางกลุ่มหนึ่ง รายงานเรื่องที่สยามที่ต้องการทหาร 10,000 คนจากกัมพูชาไปต่อสู้กับกองทัพอังวะ กษัตริย์กัมพูชายังประหารพระยากลาโหมเมืองขุนนางกัมพูชาที่เอนเอียงเข้าข้างสยาม จักรพรรดิเวียดนามได้ตรัสเตือนกับทูตพระอุไทยราชาว่ากัมพูชาเป็นรัฐเล็กแต่มีเรื่องกระทบกระทั่งกับสยาม เมื่อสยามยกทัพมาจะป้องกันตนเองอย่างไร ทูตกัมพูชาก็ทูลว่าจะสู้และขอความช่วยเหลือจากราชสำนักเฮนเวียน อย่างไรก็ตามจักรพรรดิกับขุนนาง

²⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 436.

²⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 444-447.

²⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 452.

ราชสำนักเหงวียนก็ไม่แน่ใจว่าสถานการณ์จริงเป็นอย่างไร แต่ไม่สามารถละเลยการป้องกันชาติตั้งห้กับพนมเปญได้²⁷⁶ จึงสั่งให้มีการลาดตระเวนปลายเขตแดน สะสมเสบียงเก็บผลผลิตจากคนในพื้นที่ครั้งหนึ่ง เตรียมอาวุธสำหรับทำสงคราม แต่ให้เกณฑ์ทหารตามความจำเป็นเพื่อไม่ให้กระทบกับราษฎรที่เจอศึกสงครามมานานมากเกินไป²⁷⁷ มีการเตรียมทหาร 3,000 คน เรือเดินสมุทร 15 ลำ เรือรบ 30 ลำ ให้ยกไปที่พนมเปญ ทางราชสำนักเหงวียนคาดว่าเมื่อทัพสยามรู้ว่าเวียดนามเตรียมกำลังไปจะไม่กล้าทำอะไร “กัมพูชาก็จะปลอดภัย”²⁷⁸ แต่จักรพรรดิชาลองก็มีได้แนะนำให้กัมพูชาแสดงออกในลักษณะแข็งกร้าว พระองค์ยังปลอมพระอุไทยราชาเกรงว่าเวียดนามจะเห็นพ้องกับสยามด้วยการมีพระราชสาส์นตรัสเรื่องการสนทนากับทัพสยามให้พระอุไทยราชาฟังเพื่อ “ไม่ต้องวิตกกังวล”

“ราชอาณาจักรของท่านยังอ่อนแอ ไม่สามารถรบกับสยามได้

สยามกำลังจัดพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ

พระพุทธเจ้าอยู่หัวพระองค์ก่อน (รัชกาลที่ 1) พระองค์ (องจัน / พระอุไทยราชา)

แม้จะไม่เสด็จฯ ไป แต่ก็ควรใช้โอกาสนี้ส่งราชทูตไปร่วมพิธีถวายพระเพลิง

พระบรมศพเพื่อจะสร้างไมตรีจิตกับสยาม”²⁷⁹

จุดยืนจักรพรรดิชาลองชัดเจนว่ากัมพูชาคือส่วนหนึ่งของมณฑลอำนาจที่ราชวงศ์เหงวียนพึงมีนับอยู่ใน “จ๊กเฟื่อง” (Chúc phuong / ประเทศราช) ราชสำนักเหงวียน “ไม่สามารถละทิ้งประเทศราชได้”²⁸⁰ แต่ก็ยอมรับว่าสยามเองก็มีอำนาจในกัมพูชาด้วย แต่สยามก็ไม่สามารถทำอะไรตามใจชอบได้ พระองค์มีโองการให้ เหงวียนวันเถิน (Nguyễn Văn Nhân) ผู้ปกครองชาติตั้งหน้ากำลังไปกัมพูชาด้วยตนเอง *บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรดายนาม* ยังกล่าวถึงเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ซึ่งครองเมืองพระตะบองว่าจะ “ก่อกบฏ” อันหมายถึงเวียดนามมองว่าพระตะบองเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรกัมพูชา ขณะที่ทางสยามมองว่าพระตะบองคือแยกมาขึ้นตรงกับกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งต่างกับเวียดนามที่มองว่าพระตะบองนั้น “เป็นเขตของกัมพูชาที่สยามไม่ควรครอบครอง”²⁸¹

²⁷⁶ Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thục Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.797.

²⁷⁷ Ibid., p.798.

²⁷⁸ Ibid., p.799.

²⁷⁹ Ibid., p.811

²⁸⁰ Ibid., p.799.

²⁸¹ Ibid., p.802

หลักฐานทั้งสองฝ่ายกล่าวตรงกันเรื่องที่ยสยามตัดสินใจประนีประนอมกับเวียดนาม²⁸² ด้วยการส่งทูตคือ พระยามหาอำมาตย์ (ราชทูต) พระยาราชโยธา (อุปทูต) พระทองสี้อ (ตรีทูต) ไปยังซาตั้งห์ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1813 เพื่อเจรจาปัญหาเกี่ยวกับกัมพูชา ทูตสยามได้รับการต้อนรับในลักษณะการแสดงกำลังของกองทัพราชวงศ์เหงวียนผ่านการ “ฝึกหัดช้างแลทหาร” ให้ทูตดู ก่อนจะเข้าเฝ้าจักรพรรดิชาลองซึ่งตรัสกับทูตว่าจะยอมให้พระอุไทยราชาไปขึ้นกับกรุงเทพฯ ดังเก่า (ในขณะที่ต้องขึ้นกับเวียดนามด้วย) โดยจะให้ไปเฝ้าฯ ขอรับพระราชทานอภัยโทษ จากนั้นให้คณะทูตเดินทางพร้อมพระอุไทยราชากลับอุดงค์มีชัย แต่พระอุไทยราชาขอตั้งราชธานีที่พนมเปญ จึงเป็นอันจบปัญหา กัมพูชาในครั้งนี้ หลักฐานไทยก็เขียนไว้ชัดเจนว่าองค์ท่าน (เหงวียนวันเถิน) ที่เป็นแม่ทัพเวียดนามที่ยกกำลังเข้าไปในกัมพูชานั้น “ทำสง่าอวดพวกไทยพวกเขมรว่าเป็นคนโอบอ้อมอารีมีเมตตาแก่ราษฎรเขมร” ด้วยการสั่งให้กองทัพเคร่งครัดระเบียบวินัยไม่ให้ข่มเหงราษฎรและลงโทษทหารที่ไม่ปฏิบัติตามอย่างเข้มงวด²⁸³

หลักฐานไทยยังบอกว่ากองทัพเวียดนามพยายามครอบงำทางด้านวัฒนธรรมในกัมพูชาเช่น ให้ตั้งโต๊ะหมู่บูชาป้ายพระนามจักรพรรดิ ให้กษัตริย์กัมพูชาและข้าราชการแต่งตัวแบบเวียดนามขึ้นไปค่านับทุกเดือน กองทัพเวียดนามนั้นยังเบียดเบียนราษฎร เกณฑ์คนใช้แรงงานในกิจการต่างๆ ทำลายพุทธศาสนาด้วยการรื้อวัดและเจดีย์ไป “ทำกำแพงเมืองตึกแลแก่งที่อยู่” พระพุทธรูปทองเหลืองก็เอาไปหลอมทำปืนหลักปืนหามแล่นใช้สอย พวกพระยาพระเขมรได้ความเดือนร้อนพากันจะคิดขบถ ญวนรู้จักจับฆ่าเสียเป็นอันมาก”²⁸⁴

ผลจากการเจรจาปัญหาเรื่องกัมพูชาในครั้งนี้ สยามมองว่าตนเสียเปรียบ เพราะพระอุไทยราชามีได้เข้ามาเฝ้าฯ รัชกาลที่ 2 ที่กรุงเทพฯ สิ่งเดียวที่ราชสำนักกัมพูชาต้องทำหลังเจรจา คือ ส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายที่กรุงเทพฯ ทุกปีตามธรรมเนียม ขณะเดียวกันก็ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังราชสำนักเหงวียนด้วย กัมพูชาจึงอยู่ในฐานะเมืองสองฝ่ายฟ้าแต่ในทางปฏิบัติ ราชสำนักเหงวียนมีอิทธิพลเหนือกัมพูชามากกว่าสยาม จากจุดยืนของสยาม “องจันกับเมืองเขมรทั้ง

²⁸² หลักฐานเวียดนามกล่าวถึงเหตุการณ์เดียวกันแต่ระบุว่าเกิดขึ้นในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1810 หรือเร็วกว่าที่พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2 ปี ส่วนเหตุการณ์อื่นๆ นอกเหนือจากนี้ หลักฐานเวียดนามบันทึกคลาดเคลื่อนกับหลักฐานไทยมาก ผู้วิจัยจึงต้องสันนิษฐานด้วยการดูบริบทและรายละเอียดของเหตุการณ์แล้วนำมาจับคู่กันเพื่อตรวจสอบว่าเป็นเหตุการณ์เดียวกันหรือไม่

²⁸³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4, หน้า 453.

²⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 455.

สามสิบสี่หัวเมืองใหญ่ก็ไปขึ้นอยู่แก่ญวนฝ่ายเดียว” มิได้มีสถานะเมืองสองฝ่ายฟ้าในทางปฏิบัติแต่อย่างใด²⁸⁵

หลักฐานเวียดนามยังให้รายละเอียดต่อการกระทบกระทั่งกันที่เมืองพระตะบองว่าในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1810 จักรพรรดิชาลองส่งพระราชสาส์นตำหนิรัชกาลที่ 2 ถึงกรณีที่สยามตรึงกำลังที่พระตะบอง กล่าวถึงกรณีที่พระอุไทยราชาประหารขุนนางที่เข้าข้างฝ่ายสยามว่ากษัตริย์กัมพูชามิได้ทำเกินกว่าเหตุ ทรงอธิบายว่าที่เวียดนามส่งกำลังไปในกัมพูชาเป็นการป้องกันกัมพูชา มิได้มีเจตนาหาประโยชน์จากการขยายอาณาเขต ส่วนที่สยามถามถึงการตรึงกำลังของทัพเวียดนามพระองค์ก็ตรัสสไปว่า “มีความหมายประการใด”²⁸⁶ หลังจากนั้นทัพสยามก็ “ถอยกลับไปอย่างเงียบๆ” เมื่อเห็นว่าสถานการณ์จะไม่พัฒนาไปสู่การปะทะทางทหาร

จุดยืนหนุนพระอุไทยราชาของราชสำนักเวียดนามชัดเจนมากในระยะนี้ เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1811 จักรพรรดิชาลองตอบพระราชสาส์นรัชกาลที่ 2 เกี่ยวกับกรณีที่พระอุไทยราชาประหารพระยากลาโหม (เมือง) ว่าไม่สามารถตำหนิองค์จัน (พระอุไทยราชา) เพียงฝ่ายเดียว ด้วยขุนนางคนนี้มี “แผนทรยศอาณาจักร”²⁸⁷ ทรงแก้ต่างกรณีที่กษัตริย์กัมพูชาไม่เสด็จฯ ไปร่วมพระราชพิธีถวายพระเพลิงรัชกาลที่ 1 กรุงเทพา ว่า ไม่มีธรรมเนียมเช่นนี้ในกัมพูชา

“กัมพูชาตั้งแต่มีพระราชอาณาจักรจนถึงปัจจุบันนี้ ยังไม่เคยมีพิธี
ที่กษัตริย์ไปแสดงความเคารพพระศพและแสดงความยินดี (กับกษัตริย์ใหม่)”²⁸⁸

การที่กษัตริย์กัมพูชาฟังฟังราชสำนักเวียดนาม ในมุมมองจักรพรรดิชาลองยังเป็นไปตาม “บัญชาสวรรค์”²⁸⁹ ด้วยเหตุนี้ทำให้ “ราชทูตสยามไม่ทูลฯ ต่อไปอีก” หลักฐานเวียดนามยังให้เบาะแสว่ามี “ราชนิกุลสยาม” ชื่อ เซ็งห์เฮิม (Sênh Hâm-ไม่ทราบชื่อภาษาไทย) ที่ “มีพระราชไมตรีอันดีกับจักรพรรดิขณะพระองค์ยังประทับที่กรุงเทพา” ร่วมคณะทูตไปด้วย ทำให้จักรพรรดิให้การต้อนรับคณะทูตอย่างดีและตรัสถามเรื่องต่างๆ ซึ่ง “เฮิมก็ทูลให้ทราบอย่างไม่ปิดบัง” ช่วงที่คณะทูตสยามชุดนี้ อยู่ในเว้ ยังได้ดูการสวนสนามและการจัดทัพเรือที่แม่น้ำหอมด้วย

²⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 455.

²⁸⁶ Quốc Sử Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.805.

²⁸⁷ Ibid., p.810.

²⁸⁸ Ibid., p.810.

²⁸⁹ Ibid., p.811.

หากดูธรรมเนียมของรัฐในอุษาคเนย์ที่ได้รับอิทธิพลด้านการปกครองจากอารยธรรมอินเดีย (Indianization) ที่มีจะตรวจสอบความจงรักภักดีของเจ้าประเทศราชที่มาเข้าเฝ้าฯ ในยามผลัดแผ่นดิน จะพบว่าจักรพรรดิชาลวงทรงยกเหตุผลที่ฟังไม่ค่อยขึ้นมาตอบ ยิ่งถ้าพิจารณาธรรมเนียมราชสำนักเวียดนามที่รับมาจากราชสำนักจีน เรื่องนี้ก็ยังรับฟังได้ยากเนื่องจากราชสำนักจีนเองก็พึงพอใจหากมีการส่งบรรณาการตามกำหนดเวลาเพื่อยืนยันความจงรักภักดีและยังเคยปรากฏว่ามีการเรียกเจ้าผู้ครองรัฐต่างแดนไปเข้าเฝ้าจักรพรรดิจีนมาแล้ว นอกจากนี้ จักรพรรดิชาลวงยังทอดพระเนตรกัมพูชาในฐานะ “ชน (ชาติ) อนารยชน” (dàn Man) เช่นเดียวกับที่ราชสำนักจีนมองอาณาจักรรอบข้าง พระองค์ตรัสกับคณะทูตสยามอย่างตรงไปตรงมาว่า สยามกับเวียดนามไม่ควรเอากัมพูชามาเป็นประเด็นขัดแย้งมากนักเพราะ

“กัมพูชาเป็นรัฐเล็ก คนน้อย พื้นที่ไม่กว้างใหญ่ ในรัชกาลกษัตริย์องค์ก่อน จนถึงพระอัยกานักองค์จัน 1 ราชอาณาจักรมีกษัตริย์ 1 องค์ มีพระราชอำนาจเต็ม ก็รักษาอาณาจักรไว้ได้ เมื่อมีสงครามมายาวนาน กำลังก็ถอยลง นักองจันขึ้นครองราชย์ พระอนุชาคือนักองคฺเหงวียน (นักองคฺสงวน) เป็นกษัตริย์องค์ที่ 2 นักองอิม เป็นกษัตริย์องค์ที่ 3 หนึ่งอาณาจักรมีกษัตริย์ 3 องค์ ราษฎรจึงเป็นพวกสองหน้า...”²⁹⁰

ส่วนการส่งกำลังไปวางในกัมพูชาของเวียดนาม เวียดนามมองว่าเป็นไปเพื่อ “การรักษาและบำรุงรัฐขนาดเล็ก” มิได้ต้องการเปิดสงครามกับสยามทั้งยังเป็นการช่วยรักษาความสงบในกัมพูชา จักรพรรดิชาลวงทรงดำริว่าที่พระอุไทยราชา (นักองคฺจัน) พึ่งพิงเวียดนามนั้นก็เป็นเรื่องปรกติของรัฐเล็ก เพียงแต่เรื่องนี้พระอุไทยราชาต้องแสดงจุดยืนของพระองค์อย่างชัดเจน การมาของทูตสยามชุดนี้ส่งผลให้จักรพรรดิชาลวงจัดคณะทูตส่งตอบแทนไปยังสยามพร้อมของถวายรัชกาลที่ 2 คือ ผ้าไหมสีขาว 120 ผืน ผ้าฝ้ายขาว 100 ผืน น้ำตาลทราย 2,000 กิโลกรัม น้ำตาลแดงและน้ำตาลกรวดอย่างละ 500 กิโลกรัม ของถวายกษัตริย์องค์ที่ 2 (กรมพระราชวังบวรสถานมงคล) ผ้าไหมสีขาว 80 ผืน ผ้าฝ้ายขาว 80 ผืน น้ำตาลทราย 1,000 กิโลกรัม น้ำตาลแดงน้ำตาลกรวดอย่างละ 300 กิโลกรัม²⁹¹ (คณะทูตเวียดนามชุดนี้ก็กลับมาทูลจักรพรรดิชาลวงในปลายปี ค.ศ.1811 ว่าสยามยังขุ่นเคืองอยู่และ ความขัดแย้งในกัมพูชาจะยังไม่สิ้นสุดลงง่าย ๆ)

หลักฐานไทยเล่าว่าสถานการณ์ที่ตั้งเครียดในกัมพูชากลับปะทุขึ้นอีกในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1815 เมื่อแม่ทัพเวียดนามที่คุมกำลังกำกับราชสำนักกัมพูชาอยู่ยุให้พระอุไทยราชาส่งกำลังเข้ามาที่

²⁹⁰ Ibid., p,811.

²⁹¹ Ibid., pp.811-812.

พระตะบอง เมืองยุทธศาสตร์ของทัพสยามในกัมพูชาที่จะต้องหาทาง "ทำลายเสียให้ได้"²⁹² ทัพบก ทัพเรือกัมพูชาอ้างเหตุผลขออนุญาตน้ำนมศิลา (หินงอกหินย้อย) และเก็บมูลค้างคาวเพื่อเข้ามายังพระ ตะบองแล้วเข้าล้อมจนเกิดการปะทะในพื้นที่รอบเมืองพระตะบองก่อนที่ทัพพระอุไทยราชาจะถอยไป ยังเมืองโพธิสัตว์ เรื่องนี้ทำให้กรุงเทพฯ ส่งทัพหนุนมาเสริมที่พระตะบอง ส่งหนังสือไปยังองเลโบ (เล วันเสวียต) ผู้ปกครองซาติงห์ จักรพรรดิชาลองทรงให้องเลโบมีหนังสือตอบในปีถัดมาว่า นี่เป็นการ กระทำระหว่างเขมรด้วยกันเอง เป็นปกติเรื่องการไปขุดน้ำนมศิลาและเอามูลค้างคาวไปหุงดินประสีว (ดินปืน)²⁹³ และเตือนกรุงเทพฯ ว่าเขมรเป็นเมืองน้อยหากกลางโทษหนักหนาไป “สองพระนครอันใหญ่” คือ กรุงเทพฯ กับกรุงเว้จะหมองพระทัยกัน ก่อนที่ความขัดแย้งจะสงบลง

จากตรงนี้ไปหลักฐานไทยไม่ได้กล่าวถึงการรุกของราชวงศ์เหงวียนในพื้นที่กัมพูชาอีก แต่ใน หลักฐานเวียดนามกล่าวว่าในเดือนธันวาคม ค.ศ.1811 นักร้องสงวนหนีไปยังเมืองโพธิสัตว์อีกพร้อม กำลังทหาร เสนอให้แยกกัมพูชาเป็น 3 เขต โดยขอความช่วยเหลือจากสยามที่ยกกองทัพมาตั้งเอาไว้ ที่เมืองพระตะบอง เรื่องนี้ราชสำนักเหงวียนมองว่าก่อความยุ่งยากให้กับเวียดนามในการเตรียม กองทัพไปช่วยเหลือก้องจั้น และเอาเข้าจริงแล้วเว้ก็ไม่ทราบสภาพที่แท้จริงในราชสำนักกัมพูชา นอกจากนี้ยังมองว่าหากทำสงครามอย่างจริงจังกับสยามก็มีข้อเสียมากกว่าข้อดี จึงเพียงแต่ให้มีการ สืบข่าวและวางกำลังทหารที่ปลายแดนเท่านั้น²⁹⁴ แต่จักรพรรดิชาลองก็ทรงย้ำว่าต้องช่วยเหลือกษัตริย์ กัมพูชาด้วยเหตุผลที่ว่า

“...นักร้องจั้นเป็นเหมือนรั้วของเรา หากมีการสู้รบแล้ววางเฉยคงไม่ควร แต่ก็ไม่สามารถที่จะบุ่มบ่ามเรื่องสงครามได้”²⁹⁵

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทัพสยามบุกเข้ามาในกัมพูชาอีกครั้งโดยได้ตัวนักร้องค้อม นักร้องด้วง²⁹⁶ ส่วนนักร้องจั้นหนีไป ที่ซาติงห์ จักรพรรดิชาลองให้นักร้องจั้นประทับที่ทางตอนเหนือของซาติงห์ “พระราชทานเบี้ยหวัด 3,000 ชั่ง ข้าวสาร 3,000 เฟือง เงิน 2,000 ชิด ผ้าฝ้ายแบบต่างๆ แบบละ 20 ผืน ผู้ติดตามกว่า

²⁹² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4, หน้า 483.

²⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 485-486.

²⁹⁴ Quốc Sử Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.829.

²⁹⁵ Ibid., p.829.

²⁹⁶ ข้อมูลตรงนี้จะขัดแย้งกับข้อมูลในหลักฐานไทยที่ว่านักร้องค้อมนั้นได้เข้ามาอยู่กับสยามตั้งแต่สงครามครั้งก่อนหน้านั้นแล้ว

1,500 คนต่างก็ได้รับพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคครบถ้วน”²⁹⁷ สำหรับจักรพรรดิชาลองเรื่องของกองทัพสยามจะยังคงกลายเป็นราชกิจที่พระองค์ต้องสนใจไปจนตลอดรัชกาล การสื่อสารกับสยามเรื่องกัมพูชายังคงเกิดขึ้นตลอดปี ค.ศ. 1812 แม้ทัพนายกองยังเสนอว่าสยามมีทัพเรือขนาดใหญ่ถ้าได้ลมมรสุมอาจโจมตีดินแดนบริเวณปากแม่น้ำโขงได้ง่ายควรที่เวียดนามจะโจมตีทัพสยามในกัมพูชาเสียก่อน²⁹⁸ แต่จักรพรรดิไม่ทรงเห็นด้วยและมองว่าควรตอบโต้เมื่อถูกโจมตีเท่านั้น หลักฐานเวียดนามยังให้ภาพทัพสยามที่ค่อนข้างประณีประนอมพอสมควรเพราะ “ทุกครั้งที่พบกับทัพของเราก็ไม่กล้าแตกหักก่อน” มีการส่งคืนเชลยศึก สิ่งของ และพยายามเปิดการค้าขายระหว่างพื้นที่ที่สยามควบคุมอยู่คือพนมเปญกับบริเวณปากแม่น้ำโขงซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ²⁹⁹

กันยายน ค.ศ.1812 จักรพรรดิชาลองยังตำหนิทูตสยามถึงสถานการณ์ในกัมพูชาที่ยังคงเป็นประเด็นขัดแย้งกันระหว่างสยามกับเวียดนาม การสื่อสารทางการทูตยังคงดำเนินต่อไป สยามยังคงส่งทูตมาติดต่ออย่างสม่ำเสมอ อาทิ ส่งทูตมาคำนับพระบรมศพตีกทายเฮา (พระบรมราชชนนี) จักรพรรดิชาลอง แต่เรื่องของกัมพูชายังคงอยู่ในบทสนทนาทางการทูต³⁰⁰ สยามขอคำชี้แจงเรื่องการที่นักกองคังหนีมาซาตั้งห์ ทำให้จักรพรรดิชาลองทรงเสนอนำองค์จันกลับไปยังกัมพูชา คำร้องขอของสยามเรื่องนักกองคังนั้นทำให้พระองค์ลำบากใจ จักรพรรดิชาลองตรัสกับขุนนางเรื่องนี้ว่าพระองค์ “ไม่ต้องการให้นักกองคังกับสยามผิดใจกันและไม่ (อยากให้เรื่องนี้) สร้างความกังวลในภายหลัง (ระหว่างสยามกับเวียดนาม) หากสยามไม่รักษาสัจจะและประกาศสงคราม เรา (เวียดนาม) จะอยู่ตรงข้าม (เป็นศัตรู) กับพวกเขา (สยาม) เรา (จักรพรรดิชาลอง) มีวิธีคิดของเรา ดังนั้นพระองค์ (รัชกาลที่ 2) อย่าตัดสินใจตัดสินพระทัยผิด”³⁰¹ ในปี ค.ศ. 1813 สยามจึงส่งทูตมายังราชสำนักเวียดนามเพื่อเชิญนักกองคังกลับกัมพูชา จักรพรรดิชาลองจัดกองทัพกำลังกว่า 13,000 นายส่งกษัตริย์กัมพูชากลับ³⁰² โดยเข้มงวดไม่ให้ทหารข่มเหงราษฎร³⁰³ แต่จักรพรรดิชาลองก็ไม่ได้ไว้วางใจกับสถานการณ์ทรงให้เตรียมกำลังทหารที่ซาตั้งห์สำหรับเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิด หลักฐานเวียดนามยังเล่าความเห็นชาวสยามต่อเหตุการณ์นี้ว่า “ชาวสยามเอาเหตุนี้เป็นเหตุโกรธเคือง อภิปรายว่า ‘สยามเป็นรัฐที่มีอำนาจสั่งอย่างไรก็ได้แต่คราวนี้กลับถูกผู้อื่นสั่ง องค์จันนั้นยังหนีไปยังรัฐอื่นอีก’ สยามวางแผนการที่จะมอบ

²⁹⁷ Quốc Sử Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thục Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.834.

²⁹⁸ Ibid., p.837-838.

²⁹⁹ Ibid., p.839.

³⁰⁰ Ibid., p.840.

³⁰¹ Ibid., p.846.

³⁰² Ibid., p.846, 858, 860.

³⁰³ เหตุการณ์นี้ยังไม่แน่ว่าจะเป็นเหตุการณ์ที่นักกองคัง (พระยาอุไทยราชา) กลับจากเวียดนามในครั้งแรกหรือไม่ แต่หลักฐานเวียดนามบอกว่ามีเรื่องลักษณะนี้เกิดขึ้นถึง 2 ครั้งในระยะเวลาไม่ห่างกันมากนัก

พระตะบองให้นักองค้สงวนแต่ก็กลัวจะผิดใจกับเรา (เวียดนาม) เมื่อได้ยินข่าวว่านักองจันกลับกัมพูชา แม้ส่งราชทูตมารับเพื่อแสดงไมตรีแต่เบื้องหลังก็มีวาระซ่อนเร้น ทัพของเรา (เวียดนาม) มีจำนวนไม่มากและต้องเดินทางไกล พวกเขา (สยาม) ต้องการอาศัยจันทะที่เรา (เวียดนาม) อ่อนแอเข้าใจผิดอย่างไม่ต้องสงสัย แต่เมื่อเลววันเสียด (แม่ทัพเวียดนาม) ไปถึง สยามก็หยุดแผนการดังกล่าวไว้”

หลักฐานเวียดนามยังกล่าวว่ายสยามไม่ยอมส่งนักองค้สงวนกลับกัมพูชาเพราะมีแผนครอบงำกัมพูชาผ่านนักองค้สงวน และกังวลว่าหากเวียดนามถอนทหารกลับ กัมพูชาจะป้องกันตนเองไม่ได้ จึงให้พระอุไทยราชาประทับอยู่ที่พนมเปญ กำหนดจุดเก็บเสบียงที่ลวเอาเอม อย่างไรก็ตามมีการถอนนายทหารคนสำคัญกลับไปี่ซาตั้งห์และทิ้งนายทหารระดับรองไว้ควบคุมกำลัง จักรพรรดิชาลองยังมีพระราชสาส์นมายังกรุงเทพฯ ประท้วงที่สยามไม่ยอมถอนกำลังออกจากกัมพูชาว่า

“สยามต้องการให้นักองค้จันกับนักองค้สงวนขัดแย้งกัน เวลานี้่นักองค้จันกลับบ้านเมืองแล้วแต่สยามก็ไม่ถอนกำลังด้วยเหตุใด (เรา) ต้องการให้สถานการณ์ดีขึ้น จริ่งใจกับรัฐเพื่อนบ้าน ยึดมั่นคุณธรรม ให้ทุกฝ่ายได้ในสิ่งที่ปรารถนา เรามีความเชื่อใจกันมา สยามทำเช่นนี้จะไม่ย้อนแย้งหรือ? ยังไม่นับว่านักองสงวนทรยศพี่ชายมีโทษนับไม่ถ้วน ด่าขนามกับสยามถ้าทำเป็นไม่เห็น มองคนเหล่านี้ว่ายังเยาว์และให้โอกาสแก้ตัวยอมเป็นเรื่องบังควร เวลานี้่นักองจันก็สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณกษัตริย์สยามแล้ว ส่วนนักองค้สงวน ถ้าคิดถึงบ้านเมืองและยอมขอพระราชทานอภัยโทษ ก็ยอมเป็นทางออกที่ดีและงดงามที่สุดมิใช่หรือ?”³⁰⁴

สยามยังยืนยันว่าหากนักองค้จันไม่มาถวายบังคมรัชกาลที่ 2 ที่กรุงเทพฯ สยามก็จะไม่ยอมให้นักองค้สงวนกลับกัมพูชาหรือไปยังราชสำนักเหงวียน³⁰⁵ เรื่องนี้ทำให้จักรพรรดิชาลองไม่พอพระทัยและวิจารณ์สยามอย่างตรงไปตรงมาโดยเปรียบเทียบกับพระราชไมตรีที่พระองค์มีกับรัชกาลที่ 1 ว่า

“คำตอบของอนารยชนสยามไม่ควรไปใส่ใจ เรากับพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระองค์ก่อน (รัชกาลที่ 1) มีพระราชไมตรีต่อกัน หากมีความสัมพันธ์อันดีกับรุ่นพระราชบิดา แต่กลับต้องทำสงครามกับรุ่นพระโอรส รัฐเพื่อนบ้านอื่นๆ จะมองอย่างไร การสงครามเพิ่งจะสงบ ราษฎรเพิ่งได้ความสุข เราไม่ต้องการให้ขุนนางเหนียวล้ำ และเผชิญกับคมหอกคมดาบ หากได้กัมพูชามาแต่กลายเป็นภาระกับรัชสมัยหน้า

³⁰⁴ Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.861.

³⁰⁵ Ibid., p.885.

แล้วเราก็ไม่อยากทำ จงแจ้งให้เลวันเสวียดทราบเรื่องนี้”

จากพระดำริชาลอง ชัดเจนว่าถึงตอนนี้รอยร้าวอันเนื่องจากกรณีในกัมพูชาทำให้ราชสำนักสยามกับเวียดนามมีความสัมพันธ์ไม่ราบรื่นแล้ว การตั้งกำลังทหารเผชิญหน้ากันในกัมพูชายังคงดำเนินต่อไป *บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรสยาม* ยังชี้ว่า สยามเคลื่อนไหวทางทหารในพระตะบองอย่างคึกคัก ทั้งสองฝ่ายยังคงเสริมกำลังในกัมพูชาและกระทบกระทั่งกันเป็นระยะ อย่างไรก็ตามหลังฉากที่ตึงเครียดในกัมพูชา สยามกับเวียดนามยังพยายามคงช่องทางติดต่อทางการทูตไว้อย่างสม่ำเสมอ ราชสำนักเหงียนยังคงให้ความช่วยเหลือเรือสยามที่เดินทางผ่านน่านน้ำเวียดนามแล้วประสบภัยธรรมชาติ แต่ก็มีมติระงับไม่ให้คณะทูตสยามใช้เส้นทางอื่นนอกจากเส้นทาง กรุงเทพฯ-ซาตังห์-กรุงเว้ (ใช้เส้นทางในอ่าวไทยและเส้นทางบกจากซาตังห์ไปเว้)³⁰⁶ และกระชับด่านทางบริเวณปลายแดนให้ผู้คนเข้าออกยากขึ้น³⁰⁷

ยังปรากฏรายงานการสนทนาระหว่างรัชกาลที่ 2 กับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ว่า วังหน้าสยามตรัสว่า นักองคค์จันไม่ยำเกรงสยามเพราะมีเวียดนามหนุนและเสนอให้ทำสงคราม ทว่ารัชกาลที่ 2 ไม่เห็นด้วยและตรัสค่อนข้างรุนแรงว่าหากวังหน้ายังทรงยืนยันจะทำสงคราม พระองค์อาจพิจารณาเรื่องการแต่งตั้งรัชทายาทอีกครั้ง³⁰⁸ หลักฐานไทยได้กล่าวถึงการเตรียมการของสยามในการป้องกันทัพเหงียนบริเวณพระตะบองและบริเวณปากน้ำ (สมุทรปราการ) ที่วังหน้าสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นแม่กองทำยังไม่แล้วเสร็จ โดยสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ ในปี ค.ศ.1814 เทศรวมอัญลงไปอาศัยในพื้นที่ดังกล่าว สร้างป้อม 3 แห่งและปรับปรุงป้อมเก่า 1 แห่งที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนฝั่งตะวันตกสร้างป้อม 5 แห่งแล้วชักกำแพงถึงกัน ทำคลังเสบียง คลังอาวุธเพื่อเตรียมรับการโจมตีทางทะเล³⁰⁹ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภัยคุกคามจากราชสำนักเหงียนยังทำให้สยามเข้มงวดกับคนที่ค้าขายระหว่างสยาม-เวียดนามเนื่องจากกระแสสายลับที่อาจมาสืบข่าวศึก ครั้งหนึ่งรัชกาลที่ 2 ตรัสถามถึงแม่ทัพคนสำคัญของเวียดนามสองคนคือ เหงียนวันแห่งท์ (Nguyễn Văn Thành) และ เลวันเสวียด (Lê Văn Duyệt) กับทูตเวียดนามที่มาเฝ้าฯ จักรพรรดิชาลองทรงพยายามทำให้สถานการณ์ผ่อนคลายขึ้นด้วย

³⁰⁶ Ibid., p.900.

³⁰⁷ Ibid., p.918.

³⁰⁸ Ibid., p.922.

³⁰⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4, p.476-77.

การเตือนนักกองจันให้ส่งราชทูตไปถวายบังคมที่กรุงเทพฯ³¹⁰ มีการส่งทูตไปสยามเพื่อร่วมพระราชพิธีพระบรมศพวังหน้าที่สวรรคตในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1817³¹¹ ³¹² ก่อนที่จักรพรรดิชาลองจะสวรรคตใน ค.ศ. 1820 โดยที่ *บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรสยาม* ระบุว่าพระองค์ “ระมัดระวังขุนนางสยาม **รักและอภิบาลกัมพูชา** คุ่มครองปกป้องล้านช้าง พระเกียรติคุณแผ่ไพศาล ทรงคุณธรรมปกครองรัฐเล็ก ขยายราชอาณาจักรไปได้กว้างขวาง”³¹³

สถานการณ์นี้ยังส่งผลในทางกลับกันคือ ทำให้รัชกาลที่ 2 ทรงหันมาเน้นบทบาททางด้านพระพุทธศาสนาผ่านพิธีกรรมต่างๆ ภายในพระราชอาณาจักรมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการนำพระพุทธรูปสำคัญจากหัวเมืองลาวเข้ามาไว้ที่กรุงเทพฯ การสังคายนาบทสวดมนต์ภายในพระราชสำนัก การรื้อฟื้นพระราชพิธีวันวิสาขบูชา เป็นต้น ด้วยในช่วงเดียวกันนั้นในอังวะเกิดความวุ่นวายระหว่างสถาบันสงฆ์กับกษัตริย์พม่า (คือรอยต่อรัชกาลพระเจ้าปะดุงและพระเจ้าโพธิพญา) ทำให้สยามกล่าวอ้างความเหนือกว่าในเรื่องการอุปถัมภ์ศาสนา กิจกรรมทั้งหมดนี้นอกจากแข่งกับอังวะ ยังอาจเป็นการชดเชยเกียรติและอำนาจของสยามที่ลดน้อยถอยลงในกัมพูชานั้นเอง แต่การอ้างความเป็นศูนย์กลางศาสนาพุทธแบบเถรวาทไม่น่าจะส่งผลกับทางเวียดนามนัก ด้วยเวียดนามนั้นใช้โลกทัศน์แบบจีนในการรวบรวมรัฐอย่างกัมพูชาเข้ามาไว้ในขอบเขตอำนาจด้วยเชื่อว่าตนเองมีอารยธรรมที่เหนือกว่า แต่ก็อาจจะส่งผลโดยอ้อม เพราะกัมพูชาและล้านช้างนั้นนับถือพุทธศาสนานิกายเดียวกับสยาม การทำเช่นนี้ย่อมที่จะแสดงให้เห็นว่าสยามนั้นเหมาะกับการเป็น “เจ้าเหนือหัว” มากกว่าเวียดนามในแง่ของวัฒนธรรม³¹⁴

5.1.2 ล้านช้าง (ลาว)

อาณาจักรลาวล้านช้างทั้ง 3 อาณาจักรคือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ยังคงอยู่ภายใต้อิทธิพลของสยาม สิ่งที่เกิดขึ้นคือความเคลื่อนไหวของเจ้าอนุวงศ์ที่ดำเนินต่อเนื่องมาตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1810 เจ้าอนุวงศ์พยายามสร้างความสัมพันธ์อันดีกับหลวงพระบางซึ่งในรัชกาลกษัตริย์เวียงจันทน์องค์ก่อน (เจ้านันทเสน เจ้าอินวงศ์) มีความขัดแย้งรุนแรง เรื่องนี้เป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์ 3 อย่างที่เจ้าอนุวงศ์ทรงมีเป้าหมายคือ นำคร่ำลาวที่ถูกสยามกวาดต้อนมาคราว

³¹⁰ Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.922.

³¹¹ หลักฐานเวียดนามบันทึกเป็นเดือนกันยายนแต่ปี ค.ศ. นั้นตรงกัน

³¹² Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.156.

³¹³ Ibid., p.1004.

³¹⁴ เกริกเกียรติ เกริกเกียรติ ไพบูลย์ศิลป์, "พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย พ.ศ.2310-2394," หน้า 105-10.

สงครามปี ค.ศ.1779 กลับสู่หัวเมืองล้านช้างเพื่อเพิ่มกำลังคน ดำเนินนโยบายเป็นมิตรกับรัฐลาวอื่นๆ เพื่อรวมกำลังให้เป็นหนึ่งเดียว พยายามหาทางติดต่อกับอังกฤษมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังรุกเข้ามา ในภูมิภาคในช่วงนั้นด้วยการรบกับพม่าบริเวณมณีปุระ นอกจากนี้หลักฐานท้องถิ่น หลักฐานลาว กระทั่งหลักฐานเวียดนามยังได้กล่าวถึงความพยายามของเจ้านองวงศ์ที่จะดึงเวียดนามเข้ามาคานอำนาจกับสยามด้วย ทั้งนี้ สำหรับรัชกาลที่ 2 เจ้านองวงศ์ทรงมีฐานะเป็นพระสหาย นอกจากจะพระราชสมภพในปีเดียวกัน (ค.ศ.1767) ยังเจริญชนชาติด้วยกันในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ครั้งเจ้านองวงศ์เป็นองค์ประกัน หลักฐานไทยแสดงความสนิทสนมระหว่างรัชกาลที่ 2 กับเจ้านองวงศ์ชัดเจนในช่วงที่รัชกาลที่ 2 ทรงสร้าง “สวนขวา” ในพระบรมมหาราชวัง โดยมีร่างตราชักชวนเจ้านองวงศ์ว่าเมื่อลงมายังกรุงเทพฯ เมื่อใดก็ให้ “พาบุตรภรรยาโหรีละคร กับให้หาพายและนกเขาขรมลงไปด้วยจะได้เล่นตามสบายใจ”³¹⁵ และในรัชกาลนี้สยามก็ยังไม่มีความระแวงแคลงใจหรือรู้สึกถึงความเป็นปฏิปักษ์ของเจ้านองวงศ์

เหตุการณ์สำคัญในหัวเมืองลาว (ครอบคลุมพื้นที่ภาคอีสานของไทยรวมไปถึงพื้นที่ประเทศลาวและตอนเหนือของกัมพูชาปัจจุบัน) ในช่วงต้นรัชสมัยรัชกาลที่ 2 ตามที่ปรากฏในพงศาวดารและหลักฐานไทย คือ มีการอพยพผู้คนจากนครพนมเข้ามากรุงเทพฯ ใน ค.ศ. 1805³¹⁶ มีการเชิญพระแก้วมรกต หรือ “พระพุทธรูปขจรรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัย” จากจำปาศักดิ์มากรุงเทพฯ ใน ค.ศ. 1812³¹⁷ ในบรรดารายการเหล่านี้ ยังปรากฏว่าเจ้านองวงศ์แสดงถึงความสัมพันธ์อันดีในฐานะเจ้าประเทศราชด้วยการถวายช้างเผือกในเดือนเมษายน ค.ศ. 1816³¹⁸ เหตุการณ์ที่สำคัญที่ต้องวิเคราะห์คือกรณี “อ้ายสาเกียดโง้งตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ” ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1820 กบฏกลุ่มนี้รวบรวมผู้คนเข้าโจมตีจำปาศักดิ์จนเจ้าเมืองต้องหนีมาอยู่เมืองอุบล กรุงเทพฯ มีตราให้พระยานครราชสีมาและเจ้านองวงศ์ไปปราบแล้วคุมตัวส่งมากรุงเทพฯ³¹⁹ หลังเหตุการณ์นี้รัชกาลที่ 2 ทรงยอมให้เจ้าอุปฮาด (เจ้าโย) โอรสเจ้านองวงศ์ไปครองจำปาศักดิ์ซึ่งในทางอ้อม เท่ากับทำให้เจ้านองวงศ์มีอำนาจเหนือรัฐลาวสองแห่งคือเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์ ซึ่งเรื่องนี้ต่อมาจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เจ้านองวงศ์ใช้ความได้เปรียบต่อต้านอำนาจกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ตลอดสมัยรัชกาลที่ 2 เจ้านองวงศ์ยังมีพระประสงค์แรงกล้าที่จะดึงเวียดนามมาคานอำนาจกับสยาม มีรายงานว่าพระเจ้าอนวงศ์ส่งคณะทูตไปไว้ 3 ครั้ง คือใน

³¹⁵ สุเจน กรรพฤทธิ์, ตามรอยเจ้านองวงศ์ คลื่นประวัติศาสตร์ไทย-ลาว (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี 2552).

³¹⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4, หน้า 420.

³¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 450.

³¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 490.

³¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 543.

ค.ศ. 1811-1812 , 1814 และ 1817 และมีรายงานว่าพระองค์พบกับจอห์น ครอว์เฟิร์ด เจ้าหน้าที่ทูตอังกฤษในกรุงเทพฯ ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1822

ในรัชกาลที่ 2 นี้ สยามยังพยายามส่งทูตไปยังเว้โดยใช้เส้นทางผ่านภาคอีสานและลาว ตอนกลางเป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1806 เรื่องนี้เวียดนามไม่พอใจอันเนื่องจากเหตุผลทางยุทธศาสตร์³²⁰ ในปี ค.ศ.1813 ยังปรากฏข้อมูลว่าขุนนางที่ดูแลเขตภาคเหนือของเวียดนามทูลแนะนำจักรพรรดิชาลองว่าให้ร่วมมือกับอังวะโจมตีสยามจะเป็นผลดีในการสร้างอิทธิพลของเวียดนามในกัมพูชาและลาว แต่ก็ยังไม่มีการตัดสินใจเรื่องนี้ ถึงปี ค.ศ. 1820 เลว็นเสวียต แม่ทัพคนสำคัญของจักรพรรดิชาลองที่ควบคุมบริเวณปากแม่น้ำโขงและปกครองชาดิงห์ยังได้ส่งคณะทูตไปจัดซื้ออาวุธที่อินเดีย แต่คณะทูตชุดนี้ไปเจอกับพายุในทะเล ทำให้เรือไปติดที่ฝั่งพม่า ทูตคณะนี้ได้เข้าเฝ้ากษัตริย์อังวะ และอ้างว่าจักรพรรดิชาลองต้องการรบกับสยามและเป็นพันธมิตรกับอังวะ แต่เรื่องนี้ก็ยังไม่มีการตัดสินใจทำ เพราะสภาพขุนนาง^{321 322} ยับยั้งไว้ กล่าวโดยย่อ ความขัดแย้งในหัวเมืองลาวล้านช้างระหว่างสยามกับเวียดนามนั้นเริ่มก่อตัวขึ้นอย่างช้าๆ และตึงเครียดมากขึ้นเมื่อเวลาล่วงเข้าสู่รัชกาลที่ 1 และ 2

5.1.3 สถานการณ์ที่ฮาเตียนและปากแม่น้ำโขง

หลังสิ้นรัชกาลที่ 1 โดยสภาพ สยามมองฮาเตียนเป็นประเทศราช ในขณะที่เวียดนามมองว่าฮาเตียนเป็นหัวเมืองหนึ่งของตน มิใช่ประเทศราช เห็นได้จากการที่จักรพรรดิชาลองทรงส่งทูตเข้ามาตั้งแต่รัชกาลที่ 2 ขึ้นครองราชย์ใหม่ๆ โดยเป็นทูตที่เดินทางมาพร้อมกับ “เที้ยวกลับ” หรือเป็นทูตที่จัดมา “ตอบรับ” ทูตที่รัชกาลที่ 2 ทรงส่งไปแจ้งข่าวการสวรรคตของรัชกาลที่ 1 ช่วงปลายปี ค.ศ. 1810 ทูตจากเวียดนามมาถึงกรุงเทพฯ ถึง 2 สำรับ สำรับแรก มาเพื่อถวายบังคมพระบรมศพ รัชกาลที่ 1 สำรับที่สอง มาด้วยภารกิจเฉพาะคือเจรจาเรื่องเมืองฮาเตียน ทูตชุดที่สองนี้กล่าวถึงเจ้าเมืองฮาเตียนคนนี้อยู่ในสายที่จะรับตำแหน่งว่า “เป็นคนไม่ดีหลายประการ” ดังนั้นจักรพรรดิชาลองจึงให้ขุนนางราชสำนักเหงวียน “รักษาราชการ” อยู่ แต่สาระสำคัญคือขอให้ฮาเตียน “ขึ้นฝายญวนเหมือนแต่ก่อน” อันหมายถึงการควบคุมของสยามที่ฮาเตียนต้องยุติลง ซึ่งรัชกาลที่ 2 ทรงประนีประนอมเนื่องจาก “เป็นแผ่นดินใหม่ การจะไม่ตลอดไปได้”³²³

³²⁰ Mayoury Ngaosyath and Pheuiphanh Ngaosyathn, Paths to Conflagration : Fifty Years of Diplomacy and Warfare in Laos, Thailand, and Vietnam, 1778-1828., p97 and 111.

³²¹ Ibid., p,99.

³²² เวียดนามใช้ระบบการปกครองคล้ายราชสำนักจีน มีสภาขุนนางกลั่นกรองเรื่องราวทูลเสนอจักรพรรดิ

³²³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4, หน้า 427.

บันทึกความจริงแห่งอาณาจักรด้ายนาม ขยายความเรื่องนี้ว่าเจ้าเมืองฮาเตียนที่เสียชีวิตเวลานั้นคือ หมักตือเทียม (Mạc Tử Thiêm) ทายาทตระกูลหมักที่อยู่ในสายที่มาปกครองฮาเตียนได้มี 3 คน คือ หมักกงเถ (Mạc Công Thê) หมักกงต่าย (Mạc Công Tái) ที่เป็นบุตร และ หมักกงชู (Mạc Công Du) ที่เป็นหลาน แต่กงชู “ได้รับโทษทัณฑ์ [เพราะนำภรรยาบ่อยผู้พิพากษาโดห่งเฉ (Đồ thồng chề) ชื่อ ฝ่มวันเจี้ยว (Phạm Văn Triêu) มาขายให้ชาวสยาม]” ด้วยเหตุนี้ ราชสำนักเหงวียนจึงให้นายทหารตำแหน่งกายโดย (Cai đội) ชื่อ โงอีเหิงยม (Ngô Y Nghiêm) ทามลวน (Tham luận) และ เลเตียนสว่าง (Lê Tiến Sáng) ดูแลฮาเตียนเพื่อ “รักษาการบูรณาการบุรุษให้ตระกูลหมักจักรพรรดิโปรดให้สร้างสุสานให้คนตระกูลหมัก 53 คน ให้ผู้ปกครองชาดิงห์แจ้งสยามทราบ” ตอนนีถึงแม้รัชกาลที่ 2 จะทรงยอมให้ฮาเตียนถูกบริหารโดยราชสำนักเหงวียน ทว่ายังทรงมีความเห็นคัดค้านการที่จักรพรรดิชาลองไม่ตั้งหมักกงชูเป็นเจ้าเมือง รัชกาลที่ 2 ทรงมองว่าหมักกงชูนั้นเป็นทายาท “บิดาหมักเทียนตือมีคุณ ทำงานใหญ่ที่ฮาเตียน ขอให้ (จักรพรรดิชาลอง) มีพระทัยกว้าง มีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานอภัยโทษให้กงชูและพระราชทานตำแหน่งให้”

อย่างไรก็ตาม เป็นครั้งแรกเช่นกันที่จักรพรรดิชาลองตอบพระราชสาส์นในลักษณะแข็งกร้าว ยืนยันสิทธิอำนาจราชสำนักเหงวียนเหนือฮาเตียนว่า “ฮาเตียนเป็นพรมแดนราชวงศ์เหงวียน กษัตริย์พระองค์ก่อนๆ ของเราแบ่งเขตปกครองพื้นที่แห่งนี้” ตรัสถึงหมักเทียนตือกับผู้ปกครองรุ่นก่อนว่าอยู่ในระบบราชการของตระกูลเหงวียน ดังนั้น “ไม่สามารถกล่าวได้ว่าฮาเตียนเป็นมรดกครอบครัว (ตระกูลหมัก)” ส่วนตำแหน่งเจ้าเมืองของหมักกงชูนั้น พระองค์ทรงดำริว่าแม้ไม่ใช่ทายาทตระกูลหมักหากมีความสามารถก็สมควรได้ครองฮาเตียน (แต่ยังไม่ใช้ในตอนนี้) ในพระราชสาส์นยังมีน้ำเสียงเชิงสอนสั่งราชสำนักสยามว่าการคัดเลือกขุนนางปกครองบ้านเมืองเป็นเรื่องใหญ่การสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองตามสายตระกูลเป็นเรื่องเล็ก จักรพรรดิชาลองยืนยันไม่เปลี่ยนพระทัยเพราะ “พระราชโองการออกแล้วเปลี่ยนไม่ได้ ขอให้กษัตริย์สยามทรงพิจารณา”³²⁴ หลังจบการติดต่อสื่อสารเรื่องนี้ สยามก็ไม่ได้ยุ่งกับกิจการใดของฮาเตียนอีก ไม่ว่าจะในแง่ของการบริหารจัดการ การแต่งตั้งเจ้าเมือง การปรึกษาหารือกับราชสำนักเหงวียน ฯลฯ อีก จนเรียกได้ว่าฮาเตียนตกอยู่ใต้อิทธิพลของราชสำนักเหงวียนอย่างสมบูรณ์แบบ

ฮาเตียนเมื่อกลับไปอยู่ภายใต้อิทธิพลราชสำนักเหงวียนทำหน้าที่คล้ายกับจุดสังเกตการณ์ความเคลื่อนไหวของสยาม เมื่อภายหลังหมักกงชูได้เป็นเจ้าเมือง เขาถูกเรียกตัวไปเมืองหลวงเพื่อถวายรายงานความเคลื่อนไหวสยามให้กับจักรพรรดิชาลอง³²⁵ ฮาเตียนยังคงรักษาบทบาทเมืองหน้า

³²⁴ Quốc Sư Quán Triều Quốc sử quán triều Nguyễn, Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1), 1, p.769.

³²⁵ Ibid., p.836, 849.

ด่านบริเวณปากแม่น้ำโขงที่ถูกขนาบโดยสองมหาอำนาจอย่างสยามและเวียดนามด้วยการเป็นตัวกลางส่งข่าวระหว่างราชสำนักเวียงและราชสำนักสยาม เช่น เดือน กุมภาพันธ์ ค.ศ.1812 สยามได้ส่งทูตไปคำนับพระบรมศพพระชนนีจักรพรรดิเวียดนาม³²⁶ โดยทราบข่าวล่วงหน้าจากขุนนางเวียดนามที่ฮาเตียน นอกจากนี้ฮาเตียนยังต้องรายงานเรื่องราวของเรือสินค้าสยามที่ผ่านไปมาในน่านน้ำแห่งนี้ให้กับราชสำนักเวียงทราบด้วย

5.2 ลี้นรัชกาลจักรพรรดิชาลอง (องเชียงสือ)

และความสัมพันธ์รัชกาลที่ 2 – จักรพรรดิมินหม่าง

สยามรับทราบการสิ้นรัชกาลจักรพรรดิชาลองในวันที่ 3 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1820 เมื่อทูตจากราชสำนักเวียงเดินทางมาถึงในช่วงที่กรุงเทพฯ เกิดอหิวาตกโรคระบาด³²⁷ ทำให้รัชกาลที่ 2 ทรงให้คณะทูตจากราชสำนักเวียงรีบกลับไปโดยยังไม่ส่งทูตของสยามตามไปทันทีเพื่อรอให้สถานการณ์โรคระบาดในกรุงสงบลง ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1820 ก็ให้ราชทูตนำพระราชสาส์นและสิ่งของทรงยินดีกับจักรพรรดิเวียดนามองค์ใหม่³²⁸ คณะทูตสยามกลับมากลางกรุงเทพฯ ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1820 นำข่าวเกี่ยวกับเวียดนามในรัชกาลจักรพรรดิมินหม่างกลับมาทูลฯ รัชกาลที่ 2 และข่าวโรคระบาดชนิดเดียวกันที่ระบาดไปถึงเวียดนามจนมีคนตายจำนวนมาก³²⁹

ช่วงนี้หลักฐานไทยไม่มีการบันทึกถึงสถานการณ์ในกัมพูชา แต่ราชสำนักสยามก็ยังคงสืบข่าวคราวที่เกี่ยวข้องอยู่ตลอด เช่น รายงานกิจกรรมการขูดคลองวามะนาว (วินเท) ซึ่งขุดขึ้นโดยกำลังคนเพื่อเชื่อมฮาเตียนกับดินแดนตอนในที่ราบลุ่มสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงโดยจะมีผลทำให้การส่งกำลังบำรุงทางทหารของเวียดนามบริเวณปากแม่น้ำโขงทำได้ราบรื่นขึ้น โดยราชสำนักเวียงได้สร้างเมืองขึ้นที่ต้นคลองคือเจิวตัก³³⁰ ช่วงนี้ สยามยังได้สำเนาพระราชสาส์นที่กรุงอังวะมีถึงเวียดนามจากข้าหลวงอังกฤษในสิงคโปร์ที่ส่งมาถวาย ราชสาส์นนี้มีถึงราชสำนักเวียงขอเป็นไมตรีกับเวียดนามเนื่องจากมีขุนนางเวียดนามเดินทางไปถึงเกาะหมาก (ปีนัง) แล้วขุนนางพม่าที่เมืองทวายพาขึ้นไปถึงกรุงอังวะ ขากลับเรือคณะทูตที่มีทูตพม่ามาด้วยเกิดไฟไหม้อับปาง ต้องให้เรืออังกฤษช่วยไปส่งให้ถึงที่

³²⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4, หน้า 448-449.

³²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 455.

³²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 551.

³²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 559.

³³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 594.

หมายอังกฤษจึงได้สาส์นนี้มา ในสาส์นมีรายละเอียดว่า ทูตเวียดนามทูลาฯ พระเจ้ากรุงอังวะ (พระเจ้าปะดุง) ว่าจักรพรรดิชาลองมีพระดำริจะเปิดทางพระราชไมตรีกับอังวะแต่สวรรคตเสียก่อน เมื่อพระโอรสคือจักรพรรดิมินหม่างครองราชย์ได้ 2 ปีจึงส่งทูตมา เนื่องจากมีปัญหาเกี่ยวกับสยามกรณีกัมพูชา “ถ้าญวนกับพม่าตีเมืองไทยก็จะได้โดยง่าย”³³¹ ทางอังวะจึงได้ส่งทูตมาชักชวนราชสำนักหงเวียนไปโจมตีสยาม เรื่องนี้ดูเหมือนจะเป็นการปฏิบัติการทางการทูตที่ยังไม่ได้ตัดสินใจให้แน่นอนนักของทางราชสำนักหงเวียน เพราะเมื่อราชสำนักหงเวียนแจ้งให้สยามทราบถึงคำชักชวนของอังวะ (สยามได้ข่าวในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1824) แต่ถึงแม้จะแจ้งให้สยามทราบถึงสถานการณ์ แต่ก็ไม่ได้มีการส่งสาส์นให้ทางสยาม เพียงแต่แจ้งว่าจักรพรรดิมินหม่างมิได้ให้ทูตพม่าเฝ้าฯ เพียงแต่ให้ขุนนางรับแหวนทับทิมไว้วงหนึ่งแล้วจัดเรือพระราชทานให้ทูตพม่าใช้กลับไปเพราะเห็นแก่ทางพระราชไมตรีกับสยาม³³²

จะเห็นได้ว่า จักรพรรดิองค์ใหม่ของเวียดนามคือมินหม่างตัดสินใจรักษาสัมพันธภาพทางการทูตกับสยามไว้ในช่วงต้นรัชกาล ดังปรากฏว่าทรงบอกข่าวเรื่องทูตพม่าที่เข้ามาแย่งและชักชวนให้ร่วมกันโจมตีสยาม แต่พระองค์ตัดสินใจที่จะไม่ให้ทูตเข้าเฝ้าฯ และส่งทูตของอังวะกลับไปเพื่อรักษาสัมพันธภาพกับสยามเอาไว้

5.3 สรุป

จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียดนามในช่วงต้นรัชกาลที่ 2 นั้นค่อนข้างระหองระแหงจากกรณีความขัดแย้งในกัมพูชา ในขณะที่ปัญหาในเวียงจันทน์ก็ค่อยๆ ก่อตัวขึ้นอย่างช้าๆ โดยเจ้าอนุวงศ์ทรงเริ่มใช้นโยบายดึงเวียดนามเข้ามาคานอำนาจกับสยาม อย่างไรก็ตามก็ดูเหมือนว่าทั้งสยามกับเวียดนามพยายามเต็มที่ที่จะรักษาความสัมพันธ์อันดีที่มาจากเอวไว้ อย่างไรก็ตามก็ตามสถานการณ์ในกัมพูชาตึงเครียดมากขึ้นเมื่อเวลาผ่านไป

ในที่สุดสถานการณ์จะไปถึงจุดที่ทั้งสองฝ่ายไม่สามารถประนีประนอมกันได้เมื่อเกิด “สงครามเจ้าอนุวงศ์” ใน ค.ศ.1829 ความขัดแย้งในกัมพูชายกระดับขึ้นไปอีกในสมัยรัชกาลที่ 3 ประกอบกับในเวียดนาม เมื่อจักรพรรดิมินหม่างพยายามลดอำนาจของขุนนางที่มีอำนาจมาตั้งแต่สมัยพระราชบิดาลง จึงทำให้เกิดการต่อต้านภายในก่อนจะระเบิดออกมาเป็น “กบฏเลวันโคย” นำโดยทายาทของแม่ทัพคนสำคัญในรุ่นบิดาคือเลวันเสวียดในเขตภาคใต้ของเวียดนาม ทำให้สยามตัดสินใจ

³³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 601.

³³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 634.

ส่งกำลังเข้าไปช่วยเหลือกลุ่มกบฏ เป็นเหตุให้เกิดสงคราม “อานามสยามยุทธ” ที่กินเวลายาวนานถึง 15 ปี ในพื้นที่ปากแม่น้ำโขงและกัมพูชา

บทที่ 6

บทสรุปความสัมพันธ์สยาม-เวียดนาม

ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19

ข้อมูลจากหลักฐานชั้นต้นภาษาเวียดนามและหลักฐานที่อยู่แวดล้อม ทำให้สามารถจำแนกความสัมพันธ์ระหว่างสยาม-เวียดนาม โดยจำแนกคู่อริดังนี้

1. ราชวงศ์บ้านพลูหลวง (กษัตริย์สมัยอยุธยาตอนปลาย) - ตระกูลเหงวียน [อ่องตระกูลเหงวียน ที่มีอำนาจที่ พุซวน (เว้)]
2. ราชวงศ์กรุงธนบุรี (พระเจ้าตากสิน) - ตระกูลเหงวียน [อ่องตระกูลเหงวียนที่มีอำนาจที่ พุซวน (เว้) / องเชียงสือ ที่มีอำนาจที่ซาตังห์ (ไซ่งอน)]
3. ราชวงศ์จักรี [รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ)] - ตระกูลเหงวียน [องเชียงสือ (ซาตังห์)]
4. ราชวงศ์จักรี [รัชกาลที่ 1 , 2 (กรุงเทพฯ)] - ราชวงศ์เหงวียน [จักรพรรดิชาลอง และ จักรพรรดิมินหม่าง]

ความสัมพันธ์มีทั้งแบบ “คู่สงคราม” และการพลิกกลับมาเป็น “แนวร่วม/พันธมิตร” กัน ขึ้นกับสถานการณ์และปัจจัยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยภายในคือสถานการณ์ภายในราชสำนัก ภายในราชอาณาจักร รวมไปถึงปัจจัยภายนอกคือความได้เปรียบเสียเปรียบเรื่องทรัพยากรในการทำสงคราม สถานการณ์ทางเศรษฐกิจ เรื่องเหล่านี้จะมีผลทำให้รูปแบบความสัมพันธ์เปลี่ยนไปมาอยู่ตลอดเวลา ก่อนที่จะลงเอยด้วยการที่ราชวงศ์จักรีจับมือเป็นพันธมิตรกับอ่องตระกูลเหงวียนในต้นศตวรรษที่ 19

6.1 ราชวงศ์บ้านพลูหลวง (กษัตริย์สมัยอยุธยาตอนปลาย) - ตระกูลเหงวียน [อ่องตระกูลเหงวียนที่พุซวน (เว้)]

6.1.1 ปัจจัยทางการเมือง

ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ตระกูลเหงวียนมีอำนาจในพื้นที่ที่เป็นภาคกลางและใต้ของเวียดนาม ในทางทฤษฎี อ่องตระกูลเหงวียนปกครองโดยอ้างพระนาม จักรพรรดิราชวงศ์เล ขณะที่ในภาคเหนือของเวียดนาม อ่องตระกูลจึงท์ก็ปกครองในนามราชวงศ์เลเช่นกัน สำหรับอ่องตระกูลเหงวียน ตั้งแต่ลงหลักปักฐานสร้างรัฐใหม่ช่วงต้น

คริสต์ศตวรรษที่ 17 นโยบายสำคัญที่ดำเนินมาตลอดคือขยายตัวลงสู่ภาคใต้ (Nam-Tiên Policy) หาพื้นที่เพาะปลูกและตั้งถิ่นฐานให้ประชากรที่มากขึ้น เมื่อขยายอิทธิพลมาถึงพื้นที่ตอนล่างของแหลมอินโดจีน อ่องตระกูลเหงเวียนแทรกแซงราชสำนักกัมพูชานำมาสู่การกระทบกระทั่งกับสยาม เหตุแห่งการกระทบกระทั่งยังเกิดจากปัจจัยภายในของกัมพูชาเองคือรัชทายาทที่มีสิทธิครองราชบัลลังก์มักเลือกตั้งอำนาจภายนอกเข้าแทรกแซงเมื่อเกิดความขัดแย้งเรื่องการสืบราชสมบัติ การปะทะทางทหารครั้งแรกระหว่างสยามกับอ่องตระกูลเหงเวียน เกิดขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 1710 ในกัมพูชา เมื่อพระศรีธรรมราชากับสมเด็จพระแก้วฟ้าซึ่งราชบัลลังก์จมนรบกัณเอง สมเด็จพระแก้วฟ้า “ไปเมืองยวน ลอบขอพลยวนนั้นได้มากแล้วกลับมาตีเอาเมืองกำภูชาธิบดินันได้”³³³ ส่วนพระศรีธรรมราชาเสด็จฯ ไปหาพระเจ้าท้ายสระ (ครองราชย์ ค.ศ. 1709-1733) ที่กรุงศรีอยุธยา ยืมกำลังทหารยกมาชิงบัลลังก์คืน *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด)* บอกว่าปีเกิดสงครามครั้งนี้ว่าคือ ค.ศ. 1719 ส่วน *พงศาวดารเขมร จ.ศ.1217* ระบุว่าปี ค.ศ. 1716 (เร็วกว่า 2 ปี) ด้วยเหตุนี้ สยามจึงเผชิญหน้าอ่องตระกูลเหงเวียนเป็นครั้งแรก ท้าเรือยกไปทางอ่าวสยาม (อ่าวไทย) ตีหาเตียนผ่านไปกรุงอุดงค์มีชัย ต่อมาทัพบุกเข้าทางด้านที่ปัจจุบันคือเมืองเสียมเรียบ ตรงไปตีอุดงค์มีชัย หลักฐานไทยและกัมพูชาให้ผลการรบตรงกันคือทัพเรือสยามปะทะ “ทัพยวน” (น่าจะกำลังของฮาเตียน แต่พงศาวดารไทยเรียกรวมเป็น “ยวน”) แต่ต้องถอยกลับ ขณะที่ทัพบุกรุกเข้าประชิดอุดงค์มีชัย หลักฐานไทยว่า พระแก้วฟ้ายอมส่งเครื่องราชบรรณาการเพื่อขอยุติสงคราม ขณะที่หลักฐานกัมพูชาบอกว่าทัพนี้ไม่ประสบความสำเร็จเพราะมีกำลังจากอ่องตระกูลเหงเวียนมาช่วย แต่ไม่ว่าผลจะเป็นแบบใด ในที่สุดทัพสยามก็ยกม้นำพระศรีธรรมราชาที่มากับกองทัพด้วยย้อนกลับไปยังกรุงศรีอยุธยา นั้นหมายถึงศึกครั้งนี้ทัพสยามไม่ได้ชัยชนะโดยเด็ดขาด

การปะทะทางทหารของสองฝ่ายเท่าที่ปรากฏในหลักฐานกัมพูชาและเวียดนามยังเกิดขึ้นอีกอย่างน้อย 2 ครั้ง คือปี ค.ศ. 1747 เมื่อนักองสวงน รัชทายาทที่อยู่อยุธยาสนับสนุนขึ้นสู่อับลังก์ กษัตริย์กัมพูชาองค์นี้พบจุดจบจากการแสวงความร่วมมือกับอ่องตระกูลเหงเวียน ทำให้หวอเวือง (Võ Vương / Nguyễn Phúc Khoát) อ่องตระกูลเหงเวียนขณะทำลายอุดงค์มีชัย ใน ค.ศ. 1753 การโจมตีครั้งนี้ทำให้ดุลอำนาจในคาบสมุทรอินโดจีนตอนล่างเปลี่ยนแปลง นักองศ์สวงนเสด็จฯ หนีไปพึ่งหมักเทียนคือเจ้าเมืองฮาเตียน ทำให้ฮาเตียนกลายเป็น “คนกลาง” โกล่เกลี่ยความขัดแย้ง ในที่สุดผลการเจรจาทำให้นักองศ์สวงนกลับไปครองบัลลังก์กัมพูชาได้อีกครั้งภายใต้การยินยอมของอ่องตระกูลเหงเวียน ทว่าก็อยู่ในสภาพที่อ่อนแอลงและต้องรับเงื่อนไขที่เสียเปรียบคือเสียพื้นที่อิทธิพลบริเวณปากแม่น้ำโขงบางแห่ง ฮาเตียนยังได้รับผลดีจากเหตุการณ์นี้คือสามารถหยุดทัพ

³³³ ศานติ ศานติ ภักดีคำ, เขมรรบไทย, หน้า 236.

กัมพูชา “อดีตเจ้าเหนือหัว” ได้ได้ตัดขาดเพราะกลายเป็นคนที่ทำให้กษัตริย์กัมพูชาอยู่รอดจากการคุกคามของออสเตรียกอลเหงเวียนจะเห็นวาระระยะนี้ออสเตรียกอลเหงเวียนไม่ลังเลที่จะใช้กำลังทหารเมื่อสถานการณ์ในกัมพูชาเป็นโทษกับตน ด้านอยุธยาหลังการใช้กำลังทหารในกัมพูชาสมัยพระเจ้าท้ายสระ ก็ว่างเว้นการแทรกแซงกัมพูชาเนื่องจากเกิดการแย่งชิงราชบัลลังก์อย่างต่อเนื่อง พอถึงช่วงปลายรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (ครองราชย์ ค.ศ.1733-1758) ความตึงเครียดระหว่างพระโอรส 2 พระองค์คือพระเจ้าอู่ทุมพรกับพระเจ้าเอกทัศ ทำให้สถานการณ์ในราชสำนักอยุธยาไม่มั่นคงนัก ก่อนที่อยุธยาจะถูกกองทัพพม่าทำลายใน ค.ศ.1767

หลักฐานกัมพูชากล่าวถึงบทบาทสยามหลังยุคพระเจ้าท้ายสระว่าแม้จะไม่มี การส่งกำลังทหารมากดดัน แต่อยุธยายังมีบทบาทเป็นที่พึ่งให้เชื้อพระวงศ์หนีภัยทางการเมืองจากการแย่งชิงราชบัลลังก์ในกัมพูชาเช่นเคย ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ รัชทายาทกัมพูชาองค์หนึ่งคือ “นังกองคิโนน / พระรามราชา” เมื่อแพ้พระอุทัยราชาในการชิงราชสมบัติ (ศานติ ภักดีคำ , 2011 : 249) ก็หนีไปที่อยุธยา แต่อยุธยาก็ไม่มีโอกาสแทรกแซงกัมพูชาอีกต่อไป

ดังนั้น ในภาพรวม สถานการณ์ยุคนี้ สยามกับออสเตรียกอลเหงเวียนจึงเป็น “ศัตรู” กัน การปะทะทางทหารในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระถือว่าเป็นปฐมบทการแข่งขันสร้างอิทธิพลเหนือกัมพูชาและบริเวณปากแม่น้ำโขงในระยะต่อไป ทั้งนี้ การที่นังกองคิโนนหนีมาพึ่งอยุธยา ในระยะต่อไปก็จะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สยามมีข้ออ้างที่จะไม่ละมือจากกรุงกัมพูชาเมื่อสามารถฟื้นฟูราชอาณาจักรสยามขึ้นมาได้อีกครั้งหลังจากเสียกรุงใน ค.ศ. 1767

6.1.2 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ

ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ชาวจีนกลุ่มต่างๆ จากจีนตอนใต้อพยพเข้ามาในอุษาคเนย์หลายระลอกเนื่องจากเกิดภัยธรรมชาติและ การเปลี่ยนแปลงราชวงศ์จากหมิง (ชาวฮั่น) เป็นชิง (ชาวแมนจู) เกิดเมืองท่าแห่งใหม่จำนวนมากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และคาบสมุทรอินโดจีน เฉพาะบริเวณตอนใต้ของเวียดนาม ออสเตรียกอลเหงเวียนที่มีอำนาจในบริเวณนี้มีนโยบายระบายประชากรลงมาทางใต้ซึ่งเป็นดินแดนที่มีคนจามและเขมรตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อน คนจีนโพ้นทะเลจำนวนหนึ่งที่อพยพเข้ามาในเชิงออสเตรียกอลเหงเวียนถูกระบายลงมาแถบนี้ด้วยเหตุผลด้านความมั่นคงเพราะออสเตรียกอลเหงเวียนไม่ต้องการให้คนจีนอพยพเหล่านี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ศูนย์กลางการปกครองมากจนเกินไป

ราชสำนักกัมพูชาเปิดโอกาสให้มีการก่อตั้งฮาเตียน เมืองท่าที่บริหารงานโดยหมักกั่วคนจีนเชื้อสายกวางตุ้งจนกลายเป็นเมืองท่าสำคัญที่รุ่งเรืองจากการค้าสำเภา ฮาเตียนยังปกครอง

ตนเองในลักษณะกึ่งอิสระ (Semi-independence) บนพื้นที่ชายขอบของรัฐขนาดใหญ่ในช่วงนี้ อ่อนแอเนื่องจากปัญหาภายในและการทำสงคราม ช่วงนี้ยังเป็นช่วงที่การค้าในภูมิภาคคึกคักอย่างยิ่ง ฮาเตียนจึงตกตวงกำไรจากการค้าสำเภาได้อย่างเต็มที่ หลักฐานชั้นต้นเวียดนามหลายชิ้นแสดงให้เห็นว่าอ่องตระกูลเหงเวียนถือเอาการที่ฮาเตียนส่งเครื่องราชบรรณาการให้ตั้งแต่ช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นหนึ่งในคำกล่าวอ้างว่าเมืองท่านี้อยู่ภายใต้อิทธิพลของตน ขณะที่อิทธิพลของกัมพูชาที่มีต่อฮาเตียนลดลงเรื่อยๆ ไม่ต้องกล่าวถึงกรณีของสยามที่ในทางปฏิบัติมิได้มีอำนาจใดๆ เหนือฮาเตียนจริง

สำหรับรัฐขนาดใหญ่อย่างเวียดนามและสยาม การได้เมืองท่าเหล่านี้ไว้ในอำนาจ นอกจากผลประโยชน์ทางการเมือง ยังหมายถึงผลประโยชน์ทางการค้าด้วย การแข่งขันที่จะมีอำนาจเหนือเมืองเหล่านี้จึงยากที่จะหลีกเลี่ยง จะพบว่าอ่องตระกูลเหงเวียน กษัตริย์กรุงศรีอยุธยา ต่างก็เก็บภาษีจากการค้าขายได้เป็นจำนวนมาก³³⁴ นอกจากสินค้าอุปโภคบริโภค การค้าทางทะเลนั้นยังส่งผลกับการได้มาซึ่งยุทธปัจจัยสำหรับทำสงครามอีกด้วย ในระยะเดียวกัน ยังปรากฏเหตุการณ์โจรสลัดขึ้นตั้งแต่ในอ่าวตังเกี๋ย ทะเลจีนใต้ มาจนถึงอ่าวสยาม (อ่าวไทย) โจรสลัดส่วนหนึ่งปรากฏว่าเป็นคนจีนโพ้นทะเลที่เชี่ยวชาญการเดินทางเรือ โจรสลัดเหล่านี้ยังมีส่วนในสงครามระหว่างตระกูลจิ้งห้และตระกูลเหงเวียน³³⁵ อีกด้วย

การอพยพของคนจีนที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยายังส่งผลกับเศรษฐกิจอยุธยา จะเห็นได้ว่าคนเหล่านี้มีส่วนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วยการอพยพเข้าไปยังส่วนต่างๆ ของอาณาจักร เช่น จันทบุรี ตราด ตาก พิชณุโลก นครสวรรค์ นครศรีธรรมราช ฯลฯ คนจีนเหล่านี้กลายเป็นผู้ประกอบการเปิดเส้นทางค้าขายสินค้าผ่านระบบกองคาราวานและค้าสำเภา ในยามสงคราม คนเหล่านี้ยังเป็นกำลังรบของกรุงศรีอยุธยาในฐานะทหารอาสาอีกด้วย ทั้งนี้ พระยาตากสินเมื่อจะหาทางกู้กรุง ก็ใช้เครือข่ายการค้าของคนจีนให้เป็นประโยชน์ในการฟื้นฟูอาณาจักร และที่พระองค์ทำเช่นนี้ได้ก็เนื่องมาจากพระองค์ก็เป็น “ลูกจีน” คนหนึ่งนั่นเอง และการกู้กรุงของพระเจ้าตากสินโดยใช้เครือข่ายคนจีนแต่จิว ยังจะทำให้พระองค์เผชิญหน้ากับหมังกี้วเจ้าเมืองฮาเตียนซึ่งเป็นเงินกวางตั้งในระยะต่อมาอีกด้วย

³³⁴ Nola Cooke and Li Tana, *Water Frontier : Commerce and the Chinese in the Lower Mekong Region, 1750-1880*, p.3.

³³⁵ *Ibid.*, p.4

6.2 ราชวงศ์กรุงธนบุรี (พระเจ้าตากสิน) – ตระกูลเหงวียน [อ่องตระกูลเหงวียนที่ฟูชวน (เว้) / อองเชียงสือ ที่มีอำนาจที่ชาดิงห์ (ไซ่ง่อน)]

6.2.1 ปัจจัยทางการเมือง

เมื่อก่อตั้งกรุงธนบุรีได้ ความขัดแย้งในกัมพูชากับบริเวณปากแม่น้ำโขงระหว่างสยามกับเวียดนามตั้งเครียดมากขึ้น จนชั้นนำสยามชุดใหม่ที่นำโดยพระเจ้าตากสินและขุนนางที่หนีจากการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาหันมาสนใจดินแดนตรงนี้ นอกจากมองว่าดินแดนเหล่านี้เคยส่งบรรณาการให้อยุธยาแล้วพวกเขายังมองพื้นที่นี้ในฐานะแหล่งทรัพยากรสำคัญ ไม่ว่าจะทรัพยากรมนุษย์ (แหล่งสักเลกเกณฑ์แรงงาน) สินค้าจำพวกของป่า จตุยุทธศาสตร์สำคัญที่ต้องควบคุม ก่อนที่รัฐอื่นจะเข้ามามีอิทธิพลโดยจะเปลี่ยนพื้นที่นี้ให้เป็น “แนวหน้า” ป้องกันข้าศึกไม่ให้ยกทัพเข้าใกล้ราชธานีได้ง่ายตามยุทธศาสตร์สงครามใหม่ที่จะไม่ใช้ราชธานีรับศึกอีกต่อไป

ฝั่งอ่องตระกูลเหงวียน ก็ถือว่าการสกัดอิทธิพลสยามเป็นวัตถุประสงค์หลักเพื่อทำให้นโยบาย “มุงลงใต้” ไม่มีอุปสรรค ภารกิจนี้ได้รับการสนับสนุนจากเชื้อพระวงศ์และขุนนางฝ่ายหนึ่งของกัมพูชาที่ต่อต้านอำนาจสยาม เจ้าเมืองฮาเตียนอย่างหมักกิวและหมักเทียนคือที่อาศัยสถานการณ์ “ว่างระเบียบ” (interregnum) และ “ไม่มีรัฐศูนย์กลาง” (empty center) ที่มีพลังอำนาจพอบนแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เสริมสร้างความมั่นคงของตนเอง สถานการณ์ “ว่างระเบียบ” ที่ว่านี้ เกิดจากการที่อยุธยาล่มสลายลงใน ค.ศ. 1767 เกิดความวุ่นวายในเวียดนามจากการรบกันของสองตระกูลกับหนึ่งขบวนการ (เตี้ยเซิน)³³⁶ รัฐที่ก่อตัวใหม่อย่างกรุงธนบุรีกับรัฐของอ่องตระกูลเหงวียนจึงปะทะกันในบริเวณขอบอำนาจ (มันดาละ) เนื่องจากอยู่ในหัวที่ทั้งสองรัฐสั่งสมอำนาจและกำลังเพื่อจัดการสถานการณ์ของตนเอง ในช่วงนี้ฮาเตียนสั่งสมอิทธิพลบริเวณขอบมันดาละ สั่งสมความมั่งคั่งจากเครือข่ายการค้าในทะเลจีนใต้ อิงอำนาจอ่องตระกูลเหงวียนเพื่อสกัดอิทธิพลสยาม ในระยะนี้ อ่องตระกูลเหงวียนจะแทรกแซงสถานการณ์ในกัมพูชาและปากแม่น้ำโขงเมื่อเกิดเงื่อนไข 2 ประการคือ หนึ่ง หนุนฮาเตียนทำศึกตั้งรับทัพสยามสอง สนับสนุนกษัตริย์กัมพูชาที่เสด็จฯ หนีมาพึ่งกองทหารเหงวียนที่อยู่บริเวณปากแม่น้ำโขงโดยให้กองทัพยกกลับเข้าไปชิงราชธานีและราชบัลลังก์คืน

กรุงธนบุรีส่งกำลังเข้าไปปะทะกับกำลังของอ่องตระกูลเหงวียนในกัมพูชาและปากแม่น้ำโขงเกิดขึ้น 3 ครั้ง ครั้งแรกเกิดใน ค.ศ. 1768 พระเจ้าตากสินส่งกำลังติดตามพรรคพวกเจ้าพิมาย

³³⁶ Ibid., p.154.

ไปที่เสียมราบ ครั้งที่สองคือในปี ค.ศ. 1769 กรุงธนบุรีโจมตีกัมพูชาเพื่อชิงบัลลังก์ให้นักองค์โนน แต่เกิดข่าวลือเสียก่อนว่าพระเจ้าตากสินสวรรคตจนมีการถอยทัพกลับ³³⁷ ครั้งที่ 3 คือปี ค.ศ. 1771 เป็นการปะทะทางทหารระหว่างพระเจ้าตากสินกับอ่องตระกูลเหงเวียนในลักษณะสงครามขนาดใหญ่ ครั้งนี้พระเจ้าตากสินตัดสินพระทัยยึดฮาเตียนและเดินทัพเข้าไปเปลี่ยนตัวกษัตริย์กัมพูชาด้วยพระองค์เอง ผลของสงครามคือกรุงธนบุรียึดฮาเตียนได้เนื่องจากไม่มีกำลังหนุนจากตระกูลเหงเวียนอันเนื่องมาจากการเรียกสินบาทคาดสินบนและคอร์รัปชันในกองทัพเหงเวียนจนทำให้การส่งกำลังหยุดชะงัก³³⁸ อย่างไรก็ตามต่อมากองทัพตระกูลเหงเวียนเข้าแทรกแซงและปะทะทัพกรุงธนบุรีทำให้พระเจ้าตากสินไม่ประสบความสำเร็จในการทำศึก³³⁹ การศึกที่ชะงักในกัมพูชาโดยไม่มีฝ่ายใดได้ชัยชนะเด็ดขาด ทำให้กัมพูชาแตกเป็นหลายเขตอิทธิพล เรื่องเดียวที่กรุงธนบุรีทำสำเร็จในศึกครั้งนี้คือทำลายฮาเตียนที่ทำตัวเป็นอุปสรรคทางการทูตของสยามในการติดต่อรราชสำนักจีน

จุดเปลี่ยนของความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างกรุงธนบุรีกับรัฐของอ่องตระกูลเหงเวียนในยุคนี้ยังมาถึงเมื่อขบวนการเตี้ยเซินเริ่มเคลื่อนไหวในภาคใต้ของเวียดนามและมีกำลังมากขึ้นจนบีบให้อ่องตระกูลเหงเวียนย้ายที่มั่นลงมายังเมืองซาตังห์ที่ปากแม่น้ำโขง อ่องตระกูลเหงเวียนคนสุดท้ายที่รอดชีวิตคือองเชียงสือตัดสินใจส่งทูตมากรุงธนบุรี เสนอสงบศึกขอให้พระเจ้าตากสินทรงคืนฮาเตียนที่ยึดไว้ ขณะที่พระอุทัยราชากษัตริย์กัมพูชา เมื่อพบว่าแรงหนุนจากอ่องตระกูลเหงเวียนหายไปเพราะปัญหาภายใน พระองค์ก็เปลี่ยนนโยบาย สละราชบัลลังก์กัมพูชาให้นักองค์โนนที่กรุงธนบุรีสนับสนุนจากนั้นก็ลดตำแหน่งพระองค์เองเป็นอุปโยราช (อุปราช) เพื่อจัดภัยคุกคามจากกรุงธนบุรี

นโยบายของอ่องตระกูลเหงเวียนในตอนนี้คือต้องการ “สงบศึก” กับกรุงธนบุรีเพื่อหันไปรับมือขบวนการเตี้ยเซินที่กำลังคุกคามความอยู่รอดของตระกูลเหงเวียนเป็นหลัก องเชียงสือเห็นความจำเป็นที่ต้องเชื่อมสัมพันธ์กับสยาม ทำให้สยามเป็น “พันธมิตร” เพื่อต่อต้านขบวนการเตี้ยเซิน หลักฐานชั้นต้นของเวียดนามแสดงข้อมูลว่าช่วงนี้ภัยคุกคามจากเตี้ยเซินหนักหนาถึงขั้นที่พระญาติตระกูลเหงเวียนคนสำคัญอย่างองเชียงซุนหรือกระทั่งหมักเทียนตี้อเจ้าเมืองฮาเตียนศัตรูตัวแสบของพระเจ้าตากสินก็ตัดสินใจขอลี้ภัยที่กรุงธนบุรี อย่างไรก็ตาม ความพยายามสร้างสายสัมพันธ์กับพระเจ้าตากสินจะสะดุดหยุดลงเมื่อเกิดเหตุโจรสลัดปล้นเรือสินค้าสยามบริเวณอ่าวเมืองฮาเตียน เมื่อข่าวนี้ไปถึงพระกรรณของพระเจ้าตากสิน พระองค์ก็ริ้วและสั่งขังทูตที่อง

³³⁷ ศานติ ศานติ ภัคดีคำ, เขมรประเทศไทย, หน้า 252-54.

³³⁸ Nghia M. Vo, Saigon : A History, p.28-29.

³³⁹ ศานติ ศานติ ภัคดีคำ, เขมรประเทศไทย, หน้า 258-59.

เชียงสือส่งไปในช่วงเดียวกันพอดี สิ่งที่ตามมาคือกรณีประหารองเชียงซุนพร้อมผู้ติดตามในข้อหา ลักขโมยและเจตนาท้อกบฏ ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับองเชียงสือที่ชาดิ่งในขณะนี้จึงตึงเครียด แต่ไม่นาน องเชียงสือก็อาศัย “จังหวัดทางการเมือง” สร้างความสัมพันธ์กับชนชั้นนำ สยามชุดใหม่ใน ค.ศ.1781 เมื่อกรุงธนบุรีส่งกองทัพเข้าตีกัมพูชา ในตอนนั้นเจ้ากัมพูชาองค์ใหม่ที่ตัดสินใจพึ่งพิงองเชียงสือขอกำลังหนุน กำลังหนุนนั้นได้ไปเผชิญหน้ากับทัพกรุงธนบุรีสมรมุณี ไกล่เมืองกำพงสวาย ที่นั่นเองเกิดการติดต่อกันระหว่างแม่ทัพตระกูลเหงวียนกับแม่ทัพสยาม (เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์) ผลคือเกิดการสร้างสายสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการ ระหว่างองเชียงสือกับพระยาจักรีและพระยาสุรสีห์ผ่านแม่ทัพในสนามรบ ด้วยการเจรจาสงบศึก ครั้งนี้ ไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ ก็ทำให้พระยาจักรีมีเวลาเดินทางกลับไปปิดฉากการรัฐประหารพระเจ้าตากสินที่กรุงธนบุรีได้เร็วยิ่งขึ้น ต่อมาสายสัมพันธ์นี้กลายเป็นตัวช่วยองเชียงสือเมื่อถูกขบวนการเตี้ยเขินรุกไล่จนจมมุดในพื้นที่ปากแม่น้ำโขงจนทำให้สามารถลี้ภัยเข้ามายังสยามได้ แม้ว่าจะไม่เต็มใจนัก

6.2.2 ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ

ผลประโยชน์จากการคุมเมืองท่า กำไรจากการค้า เป็นแรงจูงใจที่ทำให้ให้เกิดสงครามบนแผ่นดินใหญ่ยุคอาณานิคมระยะนี้ ไม่ว่าจะในลุ่มน้ำอิรวดี เจ้าพระยา แม่น้ำแดง หรือบริเวณปากแม่น้ำโขง ตามชายฝั่งตลอดแนวคาบสมุทรอินโดจีนตลอดคาบสมุทรมาลายู

กษัตริย์อังวะแห่งราชวงศ์อลองพญา หลังทำลายกรุงศรีอยุธยาได้ใน ค.ศ. 1767 ก็ควบคุมเมืองท่าริมอ่าวเบงกอลทางตอนบนของคาบสมุทรมาลายูทั้งหมด อังตระกุลเหงวียนก็พยายามควบคุมเมืองท่าบริเวณคาบสมุทรอินโดจีนให้ได้มากที่สุดด้วยการขยายตัวลงมาทางทิศใต้ แต่ก็ยังไม่สามารถทำได้เต็มที่ ภาวะนี้เอื้อให้เมืองเล็กๆ รัฐเล็กๆ เป็นอิสระ เช่น ฮาเตียน ที่เป็นอิสระจากกัมพูชาหลังจากก่อสร้างตัวขึ้นมาระยะหนึ่งและกลายมาเป็นผู้เล่นสำคัญบนเวทีการเมืองภูมิภาคที่สยามกับเวียดนามซบเซียบเกี่ยวกันอยู่

ในระยะนี้การค้าทางทะเลที่เฟื่องฟูทำให้สยามฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว กรุงธนบุรีที่ก่อตั้งใหม่เข้าควบคุมนครศรีธรรมราช จันทบุรี ที่เป็นเมืองท่าสำคัญซึ่งมีคนจีนฮกเกี้ยนและแต้จิ๋วเป็นกำลังหลักในการผลิตสินค้าและทำการค้าทางทะเล ความขัดแย้งทางการค้าระหว่างจีนแต้จิ๋วทางภาคตะวันออกของสยามกับพ่อค้าจีนกวางตุ้งในฮาเตียนยังมีส่วนเร่งให้กรุงธนบุรีทำลายฮาเตียน นอกเหนือจากเหตุผลเรื่องการขัดขวางทางการทูตที่ฮาเตียนมีบทบาทอย่างยิ่งที่จะทำให้ธนบุรีไม่สามารถจี้มก้องกับราชสำนักจีนได้ เมื่อกรุงธนบุรีได้ชัยชนะเหนือฮาเตียนก็สามารถควบคุม

เส้นทางการค้าในอ่าวไทยได้อย่างเบ็ดเสร็จ ความต้องการบริโภคสินค้าทุกประเภทของกรุงธนบุรี ราชธานีที่สร้างใหม่ เช่น ข้าวเพื่อนำมาเลี้ยงประชากรซึ่งรัฐบาลของพระเจ้าตากสินนั้นทรงมี นโยบายจ่ายไม่อั้นยังดึงดูดพ่อค้าสำเภาให้ล่องเรือเข้ามาค้าขายที่กรุงธนบุรีมากขึ้นจนเสบียง อาหารนั้นหาซื้อได้ในราคาถูก การค้าทางทะเล ยังทำให้กรุงธนบุรีได้แร่ธาตุสำคัญเช่นทองแดง รวมถึงปืนไฟจากยุโรปสำหรับทำสงคราม สถานการณ์นี้เกิดขึ้นเช่นเดียวกันในเวียดนาม การค้าที่ เจริญขึ้นส่งผลกับสถานการณ์ในเวียดนาม เรื่องนี้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ขบวนการเตี้ยเซิน ปราบอ่องตระกูลเหงวียนอย่างไม่ลดละ เนื่องจากกลุ่มพ่อค้าพาณิชย์ที่กุยเถียน ฐานที่มั่นของ ขบวนการเตี้ยเซินมีความขัดแย้งทางการค้ากับพ่อค้าเชื้อสายจีนที่ตระกูลเหงวียนสนับสนุนตาม เมืองท่าต่างๆ ในเวียดนามตอนใต้ดังนั้นพ่อค้าที่กุยเถียนจึงสนับสนุนเตี้ยเซินให้ส่งทำลายฐานที่มั่น ใหม่ของอ่องตระกูลเหงวียนที่ซาตั้งห์เสีย

6.3 รัชกาลที่ 1 ราชวงศ์จักรี (กรุงเทพฯ)-องเชียงสือ (ซาตั้งห์)

6.3.1 ปัจจัยทางการเมือง

หลังสูญเสียซาตั้งห์ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1782 กองทัพชุดท้ายๆ ขององเชียงสือถูก ทำลายช่วงกลางปี ค.ศ.1783³⁴⁰ องเชียงสือจำใจมาพึ่งรัชกาลที่ 1 ที่กรุงเทพฯ หลักฐานไทย บอกว่าองเชียงสือตัดสินใจมาสยามด้วยตนเองหลังพบขุนนางสยามสองคนที่เกาะกระปือ (เกาะสีชัง) ในอ่าวสยาม หลักฐานเวียดนามบอกว่าการรुकไล่ของทัพเตี้ยเซินและแม่ทัพสยาม คนหนึ่งที่ถูกลงไปช่วยเหลือต่างหากที่บีบบังคับให้องเชียงสือจำใจมากรุงเทพฯ องเชียงสือตระหนัก ดีว่าการลี้ภัยในสยามจะทำให้ตกอยู่ในสถานการณ์ที่เสียเปรียบในการต่อต้านขบวนการเตี้ย เซินเนื่องจากจะอยู่ใต้อำนาจกษัตริย์สยาม เมื่อเดินทางถึงกรุงเทพฯ หลักฐานเวียดนามบอกว่า รัชกาลที่ 1 และกรมพระราชวังบวร (วังหน้า) ให้การต้อนรับเป็นอย่างดี กษัตริย์สยามยืนยัน พันธสัญญาที่เคยทำในสนามรบ นำสิ่งของที่เป็นสัญลักษณ์การสงบศึกที่สมรภูมิกำพงสวาย เช่น ธง มืด ออกมาแสดงและรับรองว่าจะให้ความช่วยเหลือองเชียงสือในการกอบกู้บ้านเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างอ่องตระกูลเหงวียนกับสยามช่วงนี้จึงต่างจากยุคอยุธยาตอนปลายและ ยุคกรุงธนบุรี กล่าวคือเปลี่ยนจาก “คูศีก/คู่แข่ง” เป็น “พันธมิตร” แต่ก็ยากจะปฏิเสธว่าอง เชียงสือตกอยู่ในฐานะ “ผู้รับความช่วยเหลือ” จากสยามไม่ต่างกับเจ้าประเทศราชอื่น อง เชียงสือที่ลี้ภัยในกรุงเทพฯ สูญเสียสถานะผู้ครองรัฐที่มีอำนาจเหนือล้านช้าง กัมพูชาและฮา

³⁴⁰ Nghia M. Vo, Saigon : A History, p.32.

เตียน (เช่นที่สยามกล่าวอ้างอยู่ตลอดเวลาและให้คุณให้โทษด้วยปฏิบัติการทางการทูตและการทหารได้จริง) หลายครั้ง องเชียงสือต้องช่วยราชการศึกที่รัชกาลที่ 1 รบกับพม่า อันเป็นกรณีกึ่งเดียวกับที่เจ้าประเทศราชของคองคิงที่มาเป็นตัวจำนำในกรุงเทพฯ พึ่งทำ หลักฐานเวียดนามให้ข้อมูลว่าองเชียงสือนั้นมีส่วนสำคัญในการนำเทคโนโลยีและยุทธวิธีรูปแบบใหม่เข้ามาในกองทัพสยามจนทำให้กองทัพพม่าถอยกลับไปได้หลายครั้งหลายหน

สภาวะเช่นนี้ทำให้รัชกาลที่ 1 แทรกแซงกัมพูชาได้โดยไม่มีอุปสรรคเหมือนแต่ก่อน แม้ต่อมาขบวนการเตี้ยเซินจะสถาปนาราชวงศ์ได้สำเร็จ แต่ก็ต้องสาละวนกับการปราบก้องกำลังขององเชียงสือที่ยังหลงเหลือบริเวณปากแม่น้ำโขง ราชวงศ์เตี้ยเซินเองก็ไม่ต้องการปะทะกับสยาม เห็นได้จากความพยายามเจรจาขอให้สยามยุติการสนับสนุนองเชียงสือแล้วเปิดความสัมพันธ์กับราชวงศ์เตี้ยเซินแทนใน ค.ศ. 1785 สิ่งที่ยืนยันว่าสยามแทรกแซงกัมพูชาได้อย่างอิสระในช่วงนี้คือการส่งกองทัพเข้าไปในกัมพูชาใน ค.ศ. 1783 หลังเกิดความวุ่นวายในราชสำนักกัมพูชาเมื่อออกญาบรมราช (แบน) ขุนนางกัมพูชาที่ถูกขอตัวกลับจากราชสำนักสยามฆ่าออกญากลาโหม (สู) แล้วตั้งตัวเป็นฟ้าทะเลหะ³⁴¹ ต่อมาเจ้าเมืองตโปคงมุ่มที่ไม่ยอมรับยกทัพมาตีพนมเปญ (ราชธานีกัมพูชาขณะนั้น) ในที่สุดออกญาบรมราช (แบน) นำเชื้อพระวงศ์กัมพูชาคือพระองค์เองและพระพี่นาง 3 คนมาลี้ภัยที่กรุงเทพฯ รัชกาลที่ 1 ทรงให้ออกญาบรมราช (แบน) มีอำนาจดูแลกัมพูชาโดยตั้งฐานทัพที่พระตะบอง นักพระองค์เองกลายเป็นองค์จำนำในกรุงเทพฯ พร้อมพระพี่นาง 3 องค์ ต่อมาองค์หนึ่งคือนักพระองค์มินสิ้นพระชนม์ จึงเหลือแค่พระองค์อี พระองค์เกา ที่ต่อมากลายเป็นพระสนมในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า)

สยามยังจัดการกิจการในกัมพูชาต่อไป ในปี ค.ศ. 1787 รัชกาลที่ 1 ส่งนักองค์เองกลับไปครองกัมพูชา ตัดเมืองพระตะบองและเมืองใกล้เคียงมาเป็นแคว้นอิสระขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ แล้วให้ออกญาบรมราช (แบน) ปกครองในราชทินนามเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ เพราะขุนนางเขมรคนนี้ได้เคยเป็นข้าหลวงนักองค์โนน (พระรามราชา) ซึ่งเป็นอริกับนักองค์เอง หลักฐานกัมพูชาให้ร่องรอยการต่อต้านคำขอนี้ว่า นักองค์เองแม้ขัดพระราชโองการรัชกาลที่ 1 มิได้ ก็ยอมถวายพระตะบองแบบมีเงื่อนไขคือให้สยามปกครองแค่ “สิ้นแผ่นดินของพระพุทธรยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นพระราชาธิบดีเท่านั้น ถ้าพ้นจากแผ่นดินของพระราชาธิบดีเวลาใด ข้าพเจ้าจะขอเมืองทั้งนั้นให้มาอยู่ในแผ่นดินกัมพูชาดุจเดิม”³⁴² ในช่วงนี้ แม้อองเชียงสือจะอยู่ในกรุงเทพฯ หลักฐานเวียดนามทำให้เราเห็นว่ายังมีกองกำลังเล็กๆ ขององเชียงสือ

³⁴¹ ศานติ ศานติ ภักดีคำ, เขมรรบไทย, หน้า 272.

³⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 280.

เคลื่อนไหวต่อต้านเตี้ยเงินอยู่บริเวณปากแม่น้ำโขง เมื่อองเชียงสือนำกองทหารสยามกลับไป เพื่อพยายามยึดเมืองซาตังห์คืนใน ค.ศ. 1784-1785 หลักฐานเวียดนามกล่าวถึงความช่วยเหลือจากสยามในฐานะหนึ่งของการช่วยเหลือจากที่ต่างๆ ที่องเชียงสือระดมจากหลากหลายเครือข่าย องเชียงสือยังเติมพินด้วยการส่งบุตรชายหัวปีคนหนึ่งไปยุโรปกับบาทหลวงฝรั่งเศสเพื่อขอการสนับสนุนทางทหารจากฝรั่งเศส การระดมความช่วยเหลือเช่นนี้ไม่ปรากฏในหลักฐานไทยที่กล่าวถึงความช่วยเหลือของสยามที่ยื่นให้กับองเชียงสือเป็นหลักเท่านั้นและให้ภาพองเชียงสือในช่วงนี้อาศัยอยู่ในฐานะ “พึ่งพระบรมโพธิสมภาร” รัชกาลที่ 1 แต่หลักฐานเวียดนามเขียนอย่างชัดเจนว่าความช่วยเหลือจากสยามส่งผลเสียมากกว่าผลดี ในคราวสยามส่งกองทัพเรือไปตีหัวเมืองบริเวณปากแม่น้ำโขงใน ค.ศ. 1784-1785 องเชียงสือถึงกับรำพึงว่าทหารสยามไม่มีระเบียบวินัย ประมาท ข่มเหงราษฎรตามรายทาง ไม่สามารถ “ผูกใจราษฎร” ได้ แม้ว่าจะได้รับชัยชนะระยะแรก ต่อมาศึกนี้ก็ล้มเหลวเนื่องจากทัพสยามที่ไม่ชำนาญการรบและพื้นที่จันทพเรือไปพ่ายแพ้ในสมรภูมิแขกเก็ม-สวายมู้ดจนทำให้กองทัพบกที่ยกมาอีกทางต้องถอยกลับไปด้วย³⁴³

ความล้มเหลวในศึก ค.ศ. 1784-1785 สำหรับสยามเท่ากับ “ล้มเหลว” ที่จะแผ่อิทธิพลครอบงำตอนใต้ของคาบสมุทรอินโดจีนผ่านองเชียงสือในระยะยาว เหตุการณ์นี้ต่อมาจะเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้องเชียงสือตัดสินใจลดการพึ่งพาจากสยามลง หันไปหาความช่วยเหลือจากบาทหลวงฝรั่งเศสที่นำกำลังทหารโปรตุเกสและเรือรบจำนวนหนึ่งกลับจากเมืองแก้ว (อินเดียน) ประกอบกับอาศัยเครือข่ายอันกว้างขวางของแม่ทัพนายกองคนสำคัญในพื้นที่ปากแม่น้ำโขงระดมกำลังทหารจากท้องถิ่นแทน อย่างไรก็ตามเมื่อออกจากสยามองเชียงสือยังคงรักษาสายสัมพันธ์กับรัชกาลที่ 1 ไว้ หลักฐานไทยระบุว่าองเชียงสือวางสาส์นไว้ ณ ที่พักของตนยังเป็นมิตรกับรัชกาลที่ 1 และขอการสนับสนุนด้านยุทธปัจจัยหารัชมงคลที่ 1 พระราชทานได้ เมื่อภูบ้านภูเมืองได้จะขอเป็น “เมืองขึ้นขอบขันธสีมาสืบไป”³⁴⁴ แต่เรื่องนี้ก็ได้ปรากฏในหลักฐานเวียดนาม

หลังองเชียงสือออกจากกรุงเทพฯ สยามเหลือบทบาทเพียงแค่ส่งความช่วยเหลือทางยุทธปัจจัยให้เป็นครั้งคราวและส่งกำลังไปประสานปฏิบัติการทางทหารในพื้นที่ที่องเชียงสือร้องขอ แต่การยกทัพขนาดใหญ่เช่นใน ค.ศ. 1784-1785 จะไม่ปรากฏให้เห็นอีก หลังจากนั้น

³⁴³ Morragotwong Phumplab, "The Diplomatic Worldviews of Siam and Vietnam in the Pre-Colonial Period (1780s-1850s)," p.87-113.

³⁴⁴ นฤมล ธีรวัฒน์ นฤมล ธีรวัฒน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า 92.

หลักฐานเวียดนามให้ข้อมูลว่าองเชียงสือปฏิบัติทางทหารกับขบวนการเตี้ยเงินโดยกำลังท้องถิ่นและทหารรับจ้าง บาทหลวงฝรั่งเศสและทหารรับจ้างนั้นมีบทบาททางด้านเทคโนโลยีการรบสมัยใหม่ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการต่อเรือ ปืนไฟ ส่วนกำลังทหารจากท้องถิ่นนั้นก็จะมีเพิ่มไปด้วยคนหลากหลายเชื้อชาติไม่ว่า เขมร จีน สยาม โดยส่วนมากจะมีพื้นเพมาจากพื้นที่ปากแม่น้ำโขง ปัจจัยเหล่านี้ทำให้องเชียงสือเข้มแข็งมากขึ้น

องเชียงสือจะเริ่มมีสถานะดั้งเดิมของอ๋องตระกูลเหงวียนที่มีอำนาจเหนือหัวเมืองบรรณาการอีกครั้งก็ต่อเมื่อเริ่มสร้างความมั่นคงด้วยการยึดที่มั่นบริเวณปากแม่น้ำโขงและเมืองชาติตั้งที่ได้อองเชียงสือยังเลือกรักษาสายสัมพันธ์กับสยามไว้และแลกเปลี่ยนปัจจัยทางยุทธศาสตร์ เช่น เสบียง เรือรบ เป็นระยะ หลักฐานไทยบอกว่าองเชียงสือส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองเข้ามายังกรุงเทพฯ ครั้งแรกในปี ค.ศ.1788 และปรากฏว่าในหลักฐานไทยปรากฏการส่งของลักษณะนี้อีกหลายครั้ง ใน ค.ศ.1790 องเชียงสือยังปฏิเสธคำชักชวนของปัตตานีที่จะขอให้ร่วมกันตีกรุงเทพฯ แล้วแจ้งมายังสยาม ทั้งนี้ช่วงที่องเชียงสือยึดที่มั่นบริเวณปากแม่น้ำโขงได้ สยามยังมององเชียงสือเปลี่ยนไป เห็นได้จากคำเรียกองเชียงสือในพงศาวดารที่เริ่มเปลี่ยนไปใช้คำว่า “เจ้าอ้นมก๊ก” (กษัตริย์แห่งอานนาม)³⁴⁵ สยามยังคงนโยบายมีไมตรีกับองเชียงสือต่อไปแม้จะมีการชักชวนจากราชวงศ์เตี้ยเงินว่าเมื่อกองทัพเตี้ยเงินต้องเชียงสือแตกแล้วองเชียงสือหนีไปกรุงเทพฯ ก็ขอให้สยามจับไว้ จะได้เป็นไมตรีกันสืบไป รัชกาลที่ 1 ทรงตอบโดยอ้างคตินการช่วยเหลือผู้เดือดร้อนของรัฐขนาดใหญ่อย่างสยามและตอบปิดว่าไม่ทราบสถานการณ์ภายในของเวียดนามดีเนื่องจากระยะทางไกล แต่จะให้จับองเชียงสือก็เป็นการผิดศีลธรรมเพราะเคยช่วยเหลือ พระองค์เสนอกลับไปว่าจะไปเป็น “คนกลาง” ระวังว่ากล่าวทั้งสองฝ่ายให้ก็พอเป็นไปได้ เรื่องนี้จะเห็นได้ชัดว่าเป็นการตอบแบบผัดผ่อนและในความเป็นจริงสยาม “เลือกข้าง” แล้วในสงครามระหว่างองเชียงสือกับราชวงศ์เตี้ยเงิน³⁴⁶

ปฏิบัติการทางทหารขององเชียงสือนั้นจะประสบความสำเร็จ ยึดภาคกลางและภาคเหนือเวียดนามได้ทั้งหมดใน ค.ศ. 1801 ถึงตรงนี้อองเชียงสือจึงกลับมาอยู่ในฐานะผู้ปกครองรัฐที่มีอำนาจเท่ากับสยาม เมื่อองเชียงสือได้ชัยชนะเด็ดขาด ผู้เขียนพงศาวดารสยามระบุถึงองเชียงสือว่าเป็น “เจ้าแผ่นดินใหญ่” และ “ตั้งแต่นั้นก็มีได้ส่งต้นไม้ทองเงินเข้ามาเหมือนแต่ก่อน”³⁴⁷ เพราะถึงแม้ว่าจะมีการส่งของขวัญเข้ามาถวายในระยะหลังจากนี้ ก็จะไม่มีการส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองเข้ามาอีกเลย

³⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 127.

³⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 150-151.

³⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 127.

6.3.2 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ

หลักฐานเวียดนามและหลักฐานร่วมสมัยจำนวนมากชี้ว่า การค้าทางทะเลที่เฟื่องฟูในยุคนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัชกาลที่ 1 และองเชียงสือฟื้นฟูราชอาณาจักรได้อย่างรวดเร็วผ่านการระดมทรัพยากรที่ได้จากการค้าทางทะเล องเชียงสือระดมความช่วยเหลือจากที่ต่างๆ ไม่ว่าจะสยามหรือฝรั่งเศสผ่านเส้นทางทางทะเล ส่งเสริมให้มีการต่อเรืออย่างจริงจัง ตั้งแต่ปี ค.ศ.1778-1819 หรือตั้งแต่ช่วงที่องเชียงสือเริ่มต่อสู้กับขบวนการเตี้ยเซิน ก่อตั้งราชวงศ์ไปจนถึงช่วงปลายรัชกาลหลังตั้งราชวงศ์เหงเวียนแล้ว ปรากฏข้อมูลการต่อเรือที่ใช้ในราชการขนาดต่างๆ ภายใต้รัฐบาลซาติงห์/เว้ ของเขาถึง 1,482 ลำ³⁴⁸ ที่คาดว่าจะใช้ในการสงครามและวัตถุประสงค์อื่นๆ เทคนิคการต่อเรือตระกูลเหงเวียนนั้นยังถือว่ามีความก้าวหน้ากว่ารัฐข้างเคียงที่อยู่โดยรอบและได้กลายเป็นส่วนที่สร้างความได้เปรียบทำให้ทุกฤดูมรสุม องเชียงสือสามารถระดมกองเรือขนาดใหญ่ล่องขึ้นไปภาคเหนือโจมตีฐานที่มั่นต่างๆ ของขบวนการเตี้ยเซินและวางกำลังเอาไว้เพื่อเตรียมรุกอย่างต่อเนื่องในปีถัดไปจนสามารถเอาชนะชนะเหนือราชวงศ์เตี้ยเซินได้ในที่สุด

ยังปรากฏข้อมูลว่าการส่งออกข้าวกลายเป็นมาสินค้าสำคัญของทั้งกรุงเทพฯ และซาติงห์ ส่วนหาเตียนนั้นลดความสำคัญลงอันเนื่องมาจากสงครามที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในบริเวณนี้เปลี่ยนทิศทางการค้าและสินค้าให้ลงไปยังซาติงห์และกรุงเทพฯ แทน จึงอาจกล่าวได้ว่า ความรุ่งเรืองของการค้านั้นมีผลอย่างยิ่งต่อการฟื้นฟูราชอาณาจักรสยามและราชอาณาจักรเวียดนามในระยะนี้

6.4 รัชกาลที่ 1 , 2 / ราชวงศ์จักรี (กรุงเทพฯ) -

จักรพรรดิชาลองและมินหม่าง / ราชวงศ์เหงเวียน (เว้)

6.4.1 ปัจจัยทางการเมือง

เมืององเชียงสือปราบดาภิเษกเป็นจักรพรรดิชาลองและสถาปนาราชวงศ์เหงเวียน พระองค์ยังคงรักษาความสัมพันธ์กับสยามเอาไว้ เห็นได้จากการส่งพระราชสาส์นติดต่อกับ

³⁴⁸ Nola Cooke and LiTana, Water Frontier : Commerce and the Chinese in the Lower Mekong Region, 1750-1880, p.121.

รัชกาลที่ 1 ที่ปรากฏอยู่ใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ แต่พระองค์ก็เริ่มมองสยามในฐานะคู่แข่ง เห็นได้จากการที่ราชสำนักเวียดนามมิได้จัดให้สยามเป็น “คนป่าเถื่อน” ต่างกับมุมมองในช่วงที่อ่องตระกูลเหงวียนมีปัญหากับสยามในกัมพูชา ตอนนี้นัราชวงศ์เหงวียนเริ่มยืนยันสถานะรัฐที่มีอำนาจเหนือรัฐต่างๆ ในอินโดจีนอีกครั้ง จะเห็นได้จากการต่อรองกับสยามในดินแดนเหล่านี้จะเข้มข้นมากขึ้นเมื่อรัชกาลที่ 1 สวรรคต เมื่อรัชกาลที่ 2 ขึ้นครองราชย์ จักรพรรดิชาลองมีพระราชโองการให้สืบข่าวสถานการณ์สงครามระหว่างสยามกับพม่าในลักษณะการหาข้อมูลเตรียมพร้อมทางทหาร พระองค์ยืนยันอำนาจเหนือฮาเตียน รับเครื่องราชบรรณาการจากเวียงจันทน์และกัมพูชา ราชทูตจากรัฐเหล่านี้ต่างกราบทูลจักรพรรดิชาลองถึงการ “กตขี่” ของสยาม ชี้แจงความจำเป็นที่ต้องสวามิภักดิ์สยาม ท่าทีราชวงศ์เหงวียนจะแข็งกร้าวกับสยามขึ้นอีกในช่วงต่อมา ความเข้าใจผิดในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ที่ทั้งสองฝ่ายพยายามมองข้ามมาตลอดจะเริ่มลุกลามเป็นปัญหามากขึ้น เช่น ราชสำนักสยามไม่เต็มใจที่จะเรียกพระนามจักรพรรดิเวียดนามว่า “ฮวางเต้” (ฮ่องเต้) ในพระราชสาส์นที่สื่อสารกันตามแบบที่ราชสำนักเหงวียนต้องการ ราชสำนักเหงวียนไม่พอใจเรื่องการใช้ผ้าห่อของขวัญที่สยามเลือกใช้สีที่แตกต่างจากที่ความเชื่อของตนเป็นต้น

เวียดนามเจรจาขอให้สยามละวางอำนาจเหนือฮาเตียนตั้งแต่รัชกาลที่ 2 ขึ้นครองราชย์ไม่นาน เมื่อจักรพรรดิมีนหม่างขึ้นครองราชย์ต่อจากจักรพรรดิชาลอง ท่าทีเวียดนามก็ยังมีลักษณะไม่ประนีประนอม เกิดการเผชิญหน้าแบบอ้อมๆ กับสยามบริเวณใกล้พระตะบองและพื้นที่อื่นบ่อยครั้งขึ้น อย่างไรก็ตามยังทั้งสองฝ่ายยังคงอดกลั้นไม่ให้ความขัดแย้งลุกลามเป็นการเผชิญหน้าทางทหาร เห็นได้จากในช่วงเดียวกันราชสำนักอังวะได้ส่งพระราชสาส์นมายังจักรพรรดิมีนหม่างชวนให้ร่วมกันโจมตีสยาม แต่จักรพรรดิมีนหม่างก็แจ้งข่าวให้รัชกาลที่ 2 ทราบและไม่ทรงรับไมตรีจากอังวะ จึงกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ยุคนี้อยู่ในลักษณะที่ค่อนข้างตึงเครียด แต่ก็ยังเป็นความตึงเครียดในระดับที่ยังไม่ก่อให้เกิดการปะทะทางทหาร

6.4.2 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ

การค้าทางทะเลในยุคนี้ซบเซาลงเมื่อเทียบกับยุคก่อนหน้า บทบาทของฮาเตียนนั้นเรียกได้ว่าแทบหายไปเนื่องมาจากการเจริญทางการค้าที่ซาตั้งห์และกรุงเทพฯ การไหลเวียนของสินค้าจากดินแดนภายในตอนนี้งบไปที่สองเมืองนี้มากกว่าจะไปฮาเตียนเช่นสมัยก่อน

การสถาปนาราชวงศ์เหงวียนที่กรุงเว้ บริเวณตอนกลางของเวียดนามยังทำให้ราชวงศ์เหงวียนควบคุมเวียดนามได้ตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำแดงไปจนถึงดินแดนปากแม่น้ำโขง แต่ความขัดแย้งในกัมพูชา ลาว และปากแม่น้ำโขงอันเป็นแหล่งทรัพยากรและกำลังคนนั้นก็ยังคงทำเวียดนามกระทบกระทั่งกับสยามเป็นระยะ โดยสยามพยายามสร้างที่มั่นในพระตะบองและกระชับอำนาจเหนืออาณาจักรล้านช้างอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่เวียดนามพยายามกระชับอำนาจของตนในพื้นที่ปากแม่น้ำโขงด้วยการขูดคลองและสร้างเมืองต่างๆ ซึ่งเรื่องนี้จะกลายเป็นชนวนของการปะทะกันทางทหารในอนาคต

6.5 บทสรุป

จากการศึกษาหลักฐานชั้นต้นของเวียดนามควบคู่กับหลักฐานอื่นๆ และงานที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยพบว่าในมิติความสัมพันธ์ระหว่างเวียดนาม-สยาม ตั้งแต่ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 รัฐเวียดนามที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์กับสยามมากที่สุดคือ “รัฐของอ่องตระกูลเหงวียน” ที่เข้ามาแข่งกับกรุงศรีอยุธยาสร้างอิทธิพลเหนือราชสำนักกัมพูชาและดินแดนปากแม่น้ำโขง รวมไปถึงในภายหลังได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งบริเวณหัวเมืองลาวด้วย ช่วงแรกของการปะทะสังสรรค์ระหว่างสยาม-เวียดนาม เป็นการสู้กันผ่าน “ตัวแทน” คือรัชทายาทกัมพูชาที่แต่ละฝ่ายหนุน รัชทายาทเหล่านี้ทำสงครามแย่งชิงบัลลังก์กันเอง การปะทะทางทหารอย่างเต็มรูปแบบจะเกิดขึ้นเมื่อสยามฟื้นตัวจากการเสียกรุงและยกทัพมาบุกกัมพูชาและดินแดนปากแม่น้ำโขงในปี ค.ศ.1771 ภายใต้การนำของพระเจ้าตากสิน อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดความเคลื่อนไหวของขบวนการเสียจีนทำให้สถานการณ์ในเวียดนามซับซ้อนมากขึ้นไปอีก อ่องตระกูลเหงวียนที่เหลือรอดจำต้องหาทางตั้งสยามเป็นพันธมิตรเพื่อพึ่งพาในยามคับขัน ในทางกลับกัน แผนรัฐประหารพระเจ้าตากของเจ้าพระยาจักรีใน ค.ศ.1782 ยังสร้างสถานการณ์ที่ทำให้อนาคตกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีและวังหน้าของสยามได้ผูกมิตรกับองเชียงสือผ่านการเจรจาสงบศึกในกัมพูชาโดยไม่ตั้งใจ หลังจากนั้นกล่าวได้ว่าประมุขรัฐของทั้งสองฝ่ายมีผลประโยชน์การเมืองร่วมกัน อย่างไรก็ตาม เมื่อราชวงศ์เหงวียนก่อตั้งมั่นคงในเวียดนาม การต่อรองกันเรื่องผลประโยชน์ในลาว กัมพูชา ฮาเตียน ก็กลับเป็นชนวนให้ทั้งสองฝ่ายเผชิญหน้ากันอีกครั้ง ท่ามกลางความพยายามที่จะรักษาความสัมพันธ์ทางการทูตเอาไว้ก่อนที่ความขัดแย้งจะระเบิดเป็นสงครามอานามสยามยุทธในสมัยรัชกาลที่ 3

หลักฐานเวียดนามช่วยให้เราเข้าใจมิติความสัมพันธ์สยาม-เวียดนามเพิ่มมากขึ้น จากเดิมที่หลักฐานไทยให้รายละเอียดเอาไว้จากจุดยืนของสยาม การหันไปมองจากจุดยืนของเวียดนาม ประกอบกับการใช้หลักฐานอื่นๆ ทำให้เราเห็นภาพความสัมพันธ์ของ 2 รัฐมหาอำนาจบน

แผ่นดินใหญ่อุษาคเนย์ในช่วง “ไร้ระเบียบ”³⁴⁹ คือปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ต่อเนื่องจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 อันเป็นยุคสมัยที่น่าสนใจที่สุดช่วงหนึ่งได้รอบด้านมากขึ้นแม้จะยังไม่ใช่ภาพที่สมบูรณ์หรือเป็นบทสรุปก็ตาม เราได้เห็นการปฏิสังสรรค์ของรัฐที่ใช้ปรัชญาการปกครองแบบพราหมณ์-พุทธ (สยาม) กับรัฐที่ใช้ปรัชญาการปกครองแบบจีน (เวียดนาม) ที่ต้องปฏิสัมพันธ์กันโดยมีพื้นฐานวิธีคิดที่แตกต่างกัน ต้องพยายามประนีประนอมต่อกัน และบางครั้งก็ปะทะกัน โดยแต่ละฝ่ายพยายามรักษาผลประโยชน์ของตนเองอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะผลประโยชน์ทางการเมืองและการค้า

หลักฐานเวียดนามและหลักฐานที่สืบเนื่อง ยังทำให้เราเห็นปัจจัยที่จะมีผลกับความสัมพันธ์ระหว่างสยาม-เวียดนาม ไม่ว่าจะเป็สถานการณ์ในภูมิภาค การอพยพของคนจีนกลุ่มต่างๆ เครือข่ายผลประโยชน์ทางการค้า ฯลฯ เราต้องตระหนักว่าหลักฐานไม่ว่าไทย เวียดนาม หลักฐานท้องถิ่น หรือหลักฐานชาวตะวันตกที่เห็นเหตุการณ์ล้วน “มีฝ่าย” และต้องใช้อย่างระมัดระวัง ที่สำคัญที่สุดคือภาพการปะทะสังสรรค์จากหลักฐานชั้นต้นเวียดนามและงานที่เกี่ยวข้อง ช่วยเชื่อมร้อยสถานที่ที่กระจัดกระจายในหลักฐานไทยและงานประวัติศาสตร์ไทยส่วนมากที่มุ่งสนใจการต่อต้านกองทัพอังวะจากทางตะวันตก (Look West) มากกว่าที่จะมองไปที่กิจกรรมของสยามทางตะวันออก (Look East) ในลาว กัมพูชา และบริเวณปากแม่น้ำโขงที่ปรากฏในหลักฐานไทยจำนวนมากและที่ผ่านมากฎมอง “แยกส่วน” กระจัดกระจาย ไม่มีการ “เชื่อมภาพรวม” เข้าหากัน ซึ่งผู้วิจัยหวังว่า งานชิ้นนี้น่าจะช่วยให้วงมุดหมายการศึกษาประวัติศาสตร์ยุคก่อนสมัยใหม่ของภาคพื้นทวีปอุษาคเนย์ให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้นบ้างไม่มากก็น้อย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

³⁴⁹ Victor Lieberman, *Strange Parallels : Southeast Asia in Global Context, C 800-1830*, p.2.

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- เกริกเกียรติ ไพบุลย์ศิลป์. "พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย พ.ศ.2310-2394." จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2555.
- เทียนวรรณ (เทียน วัฒนากโ). พงศาวดารฉนวน. นายหยอง แปล. กรุงเทพฯ: ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2509.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ.1164 (2355) พระราชสาส์นฉนวนเรื่องถวายเครื่องราชบรรณาการ สมุดไทยดำ เลขที่ 3. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ จ.ศ.1164.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1173. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. "นิราศเมืองกวางตุ้ง หรือ นิราศพระยามหานุภาพ (อัน) ไปเมืองจีน" . ใน มุมมองใหม่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ตากสินมหาราช, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2560.
- ถนอม อานามวัฒน์. ความสัมพันธ์ระหว่างไทย, เขมรและฉนวนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร, 2516.
- นฤมล ธีรวัฒน์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ: มติชน, 2542.
- . ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา. กรุงเทพฯ: มติชน, 2543.
- . "พญาทะเล พระเจ้าตากสิน และไตเซิน." ใน เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการประจำปี 2560 มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ : 250 ปี เสียกรุงศรีอยุธยา-สถาปนากรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2560.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 82 เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของ บริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2537.

ปรามินทร์ เครือทอง. ข้าแหวะแผนยึดกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ: มติชน, 2555.

———. พระเจ้าตาก เบื้องต้น. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) ตั้งแต่ จ.ศ.1129 ถึง 1182 เป็นเวลา 53 ปี. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2552.

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2551.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535.

ภมรี สุระเกียรติ. เมียนมาร์-สยามยุทธ์. กรุงเทพฯ: มติชน, 2553.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. หมิงสี่ลู่-ชิงสี่ลู่ บันทึกเรื่องจริงแห่งราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิงฯ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2559.

ศานติ ภัคดีคำ. เขมรรบไทย. กรุงเทพฯ: มติชน, 2554.

สายชล สัตยานุรักษ์. พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2325-2352). กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

สารสิน วีระผล. จี้มก้องและกำไร การค้าไทย-จีน 2195-2136. พรรณงาม เก้าธรรมสาร และคนอื่นๆ แปล. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548.

สุเจน กรรพฤทธิ์. ตามรอยเจ้าอนุวงศ์ คลี่ปมประวัติศาสตร์ไทย-ลาว. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี 2552.

สุเนตร ชุตินธรานนท์. พม่ารบไทย : ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า. กรุงเทพฯ: มติชน, 2537. มติชน.

สุทธิศักดิ์ ระบอบ สุขสุวรรณนท์. พระนามทางการที่ปลาสนาการของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี. ศิลปวัฒนธรรม (ธันวาคม 2553).

หมู่จดหมายเหตุ ร.1 จ.ศ.1158 (2339) พระราชสาส์นญวนถึงไทยว่าด้วยเมืองเวียงจันทน์ เลขที่ 3. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ จ.ศ.1158.

หมู่จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ.1166 พระราชสาส์นถึงพระเจ้าเวียดนาม เรื่องพระราชทานเครื่องสำหรับกษัตริย์. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, จ.ศ.1166.

ภาษาเวียดนาม

Chương, Đặng Văn. Quan Hệ Xiêm-Việt Từ 1782 Đến 1847. Hà Nội: Bộ Giáo Dục Và Đào Tạo Trường Đại Học Sư Phạm Hà Nội, 2003.

Đức, Trịnh Hoài. Gia Đình Thanh Thống Chí.

<https://sites.google.com/site/sachsvietnam/gia-dinh-thanh-thong-chi>.

Học, Viện Ngôn Ngữ. Từ Điển Tiếng Việt. Hà Nội: Nhà Xuất Bản Từ Điển Bách Khoa, 2010.

Nguyễn, Quốc Sử Quán Triều. Nhu Viễn. Translated by Tạ Quang Phát. Sài Gòn: Bộ Văn-Hóa Giáo-Dục, 1966.

Nguyễn, Quốc sử Quán Triều. Đại Nam Nhất Thống Chí Quyển 2. Translated by Phạm Trọng Điểm (dịch/แปล). Huế Nhà Xuất Bản Thuận Hóa, 2012.

Nguyễn, Quốc Sử Quán Triều. Đại Nam Liệt Truyện Tập 2. [in Vietnam] Huế: Nhà Xuất Bản Thuận Hóa, 1993.

Quân, Phạm Hoàng. Xiêm La Quốc Lộ TriNh Tập Lục (Giao Thông Thủy Bộ Việt – Xiêm Năm 1810). TP.Hồ Chí Minh: NXB Văn Hóa - Văn Nghệ, 2017.

Quốc sử quán triều Nguyễn. Đại Nam Thực Lục, Tập 1 (Veritable Records of the Great South, Volume 1). [in Vietnam] Vol. 1, Hà Nội: Nhà Xuất bản Giáo dục, 2007.

Tạo, Bộ Giáo Dục Và Đào. Lịch Sử 7 Sách Giáo Viên. Hà Nam: Nhà Xuất Bản Giáo Dục Việt Nam, 2013.

———. Lịch Sử 8 Sách Giáo Viên. Hà Nam: Nhà Xuất Bản Giáo Dục Việt Nam, 2013.

Vo, Nghĩa M. Saigon : A History. Jefferson, N.C.: McFarland, 2011.

Vũ Thế Dinh. Hà Tiên Trấn Hiệp Trấn Mạc Thị Gia Phạ. Hà Nội: Đại Học Quốc Gia Hà Nội, 2006.

ภาษาอังกฤษ

Bisalputra, Jeffery Sng and Pimpraphai. A History of the Thai-Chinese. Singapore: Editions Didier Millet, 2015.

Chandler, David Porter. Cambodia before the French: Politics in a Tributary Kingdom 1794-1848. Doctoral dissertation, University of Michigan, 1973.

Chen, Chingho A. "Mac Thien Tu and Phraya Taksin : A Survey of Their Political Stand Conflicts and Background." Paper presented at the the 7th IAHA Conference Bangkok Thailand, 22-26 August 1977 1977.

- Dutton, George Edson. The Tay Son Uprising : Society and Rebellion in Eighteenth-Century Vietnam. Southeast Asia--Politics, Meaning, and Memory. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2006.
- Eiland, Michael D. "Dragon and Elephant : Relations between Vietnam and Siam, 1782-1847." George Washington University, 1989.
- Hamilton, Alexander. A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689-1723 . Chiang Mai: Silkworm Books, 1997.
- Kitakawa, Yumio Sakurai and Takako. "Ha Tien or Banteay Meas in the Time of the Fall of Ayutthaya ". In From Japan to Arabia : Ayutthaya's Maritime Relations with Asia, edited by Kennon Breazeale, 150-220. Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project, 1999.
- Lieberman, Victor B. Strange Parallels : Southeast Asia in Global Context, C 800-1830. Studies in Comparative World History. 2 vols. New York: Cambridge University Press, 2003.
- Ngaosyvathn, Mayury Ngaosyvathn and Pheuiphanh. Paths to Conflagration : Fifty Years of Diplomacy and Warfare in Laos, Thailand, and Vietnam, 1778-1828. Studies on Southeast Asia. Ithaca, N.Y.: Southeast Asia Program Publications, Cornell University, 1998.
- Owen, Norman G. The Emergence of Modern Southeast Asia : A New History. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2005.
- Moragotwong Phumplab. The Diplomatic Worldviews of Siam and Vietnam in the Pre-Colonial Period (1780s-1850s). Master's Thesis, Department of History, Faculty of Arts and Social Sciences, National University of Singapore, 2011.
- Reid, Li Tana and Anthony. Southern Vietnam under the Nguyễn : Document in the Economic History of Cochinchina (ĐàNđ Trong) 1602-1777 . Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1993.
- Sellers, Nicholas. The Princes of Hà-Tiên (1682-1867) the Last of the Philosopher-Princes and the Prelude to the French Conquest of Indochina : A Study of the Independent Rule of the Mạc Dynasty in the Principality of Hà-Tiên, and the Establishment of the Empire of ViệTnam . Brussel: Etudes Orientales, 1983.

- Tana, Nola Cooke and Li. Water Frontier : Commerce and the Chinese in the Lower Mekong Region, 1750-1880. World Social Change. Singapore Lanham, MD: Singapore University Press ; Rowman & Littlefield, 2004.
- Vella, Walter Francis. Siam under Rama Iii 1824-1851. New York: JJ Augustin, 1957.
- Wenk, Klaus. The Restoration of Thailand under Rama I 1782-1809. Translated by Greeley Stahl. Tucson: The University of Arizona Press, 1968.
- Woodside, Alexander. Vietnam and the Chinese Model: A Comparative Study of Nguyễn and Ch'ing Civil Government in the First Half of the Nineteenth Century. Harvard East Asian Series,. Cambridge, Mass.,: Harvard University Press, 1971.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

สุเจน กรรพฤทธิ์ เกิดวันที่ 17 ธันวาคม 2524 เรียนระดับประถมศึกษาที่โรงเรียนวัดโบสถ์สามเสน เรียนระดับมัธยมศึกษาที่โรงเรียนราชวินิต มัธยม ปรินญาตรี ศิลปศาสตร์บัณฑิต (เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา) คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เริ่มทำงานที่หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ โตะปริทรรศน์ (2547-2548) และตั้งแต่ปี 2548 ประกอบอาชีพเป็นนักเขียนสารคดี

